

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Parlamentarizmus a 19. század Magyarországon

KEDVES GYULA

*Országgyűlés és katonaság –
a hadseregszervezés törvényi alapjai
1848–1849-ben*

PAP JÓZSEF

*Az első népképviselők és a népképviselet
kezdetei Magyarországon*

PÁL JUDIT

*Választók, választási részvétel
és választói magatartás Székelyföldön
a dualizmus korában*

CIEGER ANDRÁS

Küzdelem az arénában.

*Az erőszak szerepe a magyar parlamenti
politizálásban a dualizmus korában*

30. évf.

2016

1. szám

*Bemutatjuk Henryk Olszewski lengyel
jogtörténészt*

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

*

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén.

A folyóirat előfizetési díja egy évre 4000 Ft.

A lap ára egy szám megrendelése esetén 1000 Ft + postaköltség, könyvesboltban 1100 Ft.

*

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: ELTE BTK könyvtár, VIII. ker., Múzeum krt. 6–8.;

Írók Boltja, Parnasszus Kft., VI. ker., Andrásy út 45.;

Könyvtárellátó Kht., XIII. ker., Váci út 19.

MNM Verano Könyvesbolt, V. ker. Magyar u. 40.;

Párbeszéd Könyvesbolt, VIII. ker. Horánszky u. 20.

Szeged: Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.;

Könyv- és Jegyzetbolt, Vitéz u.

Miskolc: Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.;

Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház.

Pécs: PTE Iskolaszövetkezet Könyvesbolt, Ifjúság út 6.;

PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár, Rókus u. 2.

*

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

e-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

<http://www.aetas.hu>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Horváthné Szélpál Mária

Szerkesztőségi titkár: Juhász Krisztina

Telefon: (30) 995-38-84

A borítót tervezte: Annus Gábor

Nyomdai munkálatok: Dürer Nyomda Kft., Gyula

ISSN 0237-7934

31. évfolyam

2016. 1. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány

az

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara
és a Szegedért Alapítvány.
támogatásával jelenik meg.

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóságának
szakmai együttműködésével készült.

Igazgató: Bellavics István

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER
GALAMB GYÖRGY
HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN

SZÁSZ GÉZA

TOMKA BÉLA

TÓTH HAJNALKA

TÓTH SZERGEJ

VUKMAN PÉTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

KEDVES GYULA

Országgyűlés és katonaság – a hadseregszervezés törvényi alapjai
1848–1849-ben 5

PAP JÓZSEF

Az első népképviselők és a népképvisélet kezdetei Magyarországon ... 21

PÁL JUDIT

Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön
a dualizmus korában. Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása 45

SZENDREI ÁKOS

Országgyűlési képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a
dualizmuskori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzáskörzete-
ikben 76

CIEGER ANDRÁS

Küzdelem az arénában. Az erőszak szerepe a magyar parlamenti poli-
tizálásban a dualizmus korában 102

MELKOVICS TAMÁS

Vezérszerep helyett bitófa. Zichy Ödön gróf politikai metamorfózisa 132

ZAKAR PÉTER

Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsi háttere Magyar-
országon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban II.
(1851–1852) 154

Kitekintés

LENGYEL BEATRIX – KEDVES GYULA

Az Országgyűlési Múzeum egykor és ma 173

VILLÁM JUDIT

Múlt és jelen országgyűléseinek dokumentumai – az Országgyűlési
Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye 187

Múltidéző

A képviselőház hivatali vezetőinek jelentése a Tanácsköztársaság
alatt történt országházi eseményekről (1919. augusztus 5.). Sajtó alá
rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: B. MÜLLER TAMÁS 195

„Az egész választás egy vicc.” Telefonlehallgatási dokumentumok az
1947-es „kék cédulás” országgyűlési választások történetéhez. Sajtó
alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: FEITL ÍRISZ 209

Határainkon túl

„...végeredményben az emberek alakították sorsunkat a múltban”. Beszélgetés Henryk Olszewskivel. Az interjút készítette és fordította: KAROL BIERNACKI és ROTÁR KRISZTINA	222
Henryk Olszewski műveinek válogatott bibliográfiája	229
HENRYK OLSZEWSKI	
Liberum veto – egy demokratikus intézmény az oligarchikus állam szolgálatában. Fordította: ARATÓ-PELYACH JÚLIA	233

Figyelő

Egy francia eredetű dél-itáliai család karrierje a középkori Magyarországon (Hardi, Đura: <i>Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca Anžujskih kraljeva. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2012.</i>) BERTA ADRIÁN	241
Terményből piac (Glósz József: <i>Gabonakeresedelem Magyarországon a 19. század első felében. L'Harmattan, Budapest, 2014.</i>) HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN	245
Régiótörténeti munka az 1848–1849-es szabadságharcról (Solymosi József: <i>Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848/49-ben. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2013.</i>) ANTOS BALÁZS	252
A terror szimbóluma: az Országház (B. Müller Tamás: <i>Vörösteror az Országházban, 1919. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016.</i>) SZIKSZAI GERGELY	255
Az országgyűlés működése pontról pontra (Püski Levente: <i>A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015.</i>) LÉGRÁDY ESZTER	259
Gyorsan, olcsót és jót tömeges mennyiségben – a lakáshiány és politika kapcsolatának analízise (Keller Márkus: <i>Indokolt lakásszükséglet. Lakáspolitiká az 1950-es években. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012.</i>) FEITL ÍRISZ	264
Számunk szerzői	269

KEDVES GYULA

Országgyűlés és katonaság – a hadseregszervezés törvényi alapjai 1848–1849-ben

1848 tavaszán úgy kezdődött el Magyarországon a polgári rendszer kialakítása, hogy az annak alapjait biztosító áprilisi törvények közé nem került be hadügyi törvényjavaslat. Bár több törvénycikk is érintette a katonaság, illetve a fegyveres erők kérdését, konkrét hadügyi törvény – amelynek elfogadtatása nagyon is része volt az ellenzéki programnak – nem került az uralkodó által 1848. április 11-én szentesített törvénycsomagba. Pedig a reformpolitika egyik lényeges elemét alkotta a hadügy átalakítása, hiszen ebben az időben indult meg a disputa arról a kérdésről, amely az évszázad végéig a katonafilozófia központi kérdése marad: az uralkodó vagy a nemzet szolgálata fontosabb-e a katona számára?

A válasz a reformkorban egyszerűnek tűnt, hiszen a magyar reformellenzék katonapolitikája a magyar katonaság nemzeti alapokra helyezését és ezzel összefüggésben annak polgári átalakítását irányozta elő. Ennek szellemében követelte a pozsonyi országgyűlésben már 1836-ban a mesteri szónoklataival hírnevet szerző Bars vármegyei követ, Balogh János a magyar katonaságnak a magyar alkotmányra is kiterjedő eskütételét. Ráadásul nyomatékul hozzátette azt is, hogy ez legyen az eskütételnek a komolyabb, meghatározó része, s ha a katonát nemzete ellen fordítanák, az „készebb legyen fegyverét letenni, mint hazája hóhérjának lenni”.¹ Az elv gyakorlati megvalósítása azonban bonyodalmakba ütközött. Az teljesen nyilvánvaló volt, hogy a birodalmat kormányzó császár nem mindig tudja összeegyeztetni politikáját Magyarország érdekeivel, ezért időnként nem is akar a nemzet elvárásainak megfelelni, hiába köti ehhez koronázási esküje. Ilyenkor a katona esküje sem tud mindkét irányznak megfelelni. Kenyértörésre vinni a kérdést viszont azért nem mutatkozott célszerűnek, mert a márciusi-áprilisi események arra utaltak, hogy Magyarország modernizálása békés úton is végbemehet. Miután a hadsereg egysége volt a birodalom talán legfontosabb biztosítója, és a katonaság ügye kizárólagos felségjog volt, a polgári átalakítás levezénylésére vállalkozó Batthyány-kormány úgy ítélte meg, hogy a kérdés bolygatása veszélyeztetné a többi sarkalatos törvény uralkodó általi szentesítését. Ez volt a magyarázata a hadügyi törvényjavaslat visszavonásának, amelyre az előterjesztést maga a kinevezett miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf tette az országgyűlés kerületi ülésén Pozsonyban március 23-án. A törvényjavaslat egyébként pontosan tükrözte a reformellenzék Kossuth által felirati javaslatba sűrített programját, és tartalmazta a pesti forradalom 12 pontjának ide vonatkozó követeléseit. Lényegre törő határozottsága megfogalmazásából is kiténik.

„A magyar hadseregre nézve rendeltetik”:

1. § A magyar hadsereg a hűség esküjét az alkotmányra is leteszi.

¹ Molnár András: *Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt: Az önálló nemzeti haderő megteremtésének előzményei*. Századok, 133. évf. (1999) 6. sz. 1198.

2. § Az eskü következő: Én.....esküszöm az élő Istenre, hogy koronás királyomnak, házámnak és az alkotmánynak hű védője leszek. Isten engem úgy segítjen.

3. § A magyar hadseregnek az ország határai közé történő visszahozatala és a nem magyar katonaságnak az országból való kivitele a ministeriumnak meghagyatik.

4. § E törvény cikkely végrehajtása az összes ministeriumra bizatik.²

Törvény ugyan nem lett belőle, de szóról szóra a fentiekben megfogalmazottak szerint járt el a Batthyány-kormány, s hadügyi politikájának a két legfontosabb, voltaképpen 1848 nyaráig meghatározó elemét az 1. és 3. paragrafus érvényre juttatása képezte.³

A hadseregszervezés előtérbe kerülésével azonban a magyar törvényhozás megteremtette annak törvényi alapjait is, amely két szempontból is meghatározó fontosságú volt. Egyrészt ezzel demonstrálhatta a magyar politika a mögötte álló széles nemzeti összefogást, ami erőteljesen tágitotta mozgásterét az udvarral, illetve a birodalmi vezetéssel folytatott tárgyalások, alkudozások során. Másrészt a kormány a törvényesség felmutatásával tudta igazán hatékonyan igénybe venni a meglévő állami adminisztrációt rendelkezési végrehajtására. Ez utóbbi volt az egyik titka a hadseregszervezés sikerének, mert e nélkül aligha lehetett volna azt lebonyolítani a megfelelő gyorsasággal. A törvényesség biztosítása még a forradalommal nem szimpatizáló hivatalnokokat is tevékeny szolgálatban tudta tartani, s végeredményben a forradalom számára hasznosította szakértelmüket, tapasztalataikat.

Ennek a folyamatnak három szintje volt. Az első szintet maguk a törvények jelentették, amelyek bár nem voltak kifejezetten hadügyi törvények, de a fegyveres erőket érintették, s a kormányzat ezek paragrafusainak magyarázatával, időnként értelmezésük erőteljes kitérésével (ha tetszik, a „jogi kiskapu” kihasználásával) teremtett magának lehetőséget honvédő feladatainak hatékony ellátására. Erre legjobb példa a nemzetőrségről szóló 1848. évi XXII. törvénycikk, amelyet tényleges katonaillesítésre, tulajdonképpen rejtett újoncozásra tudtak felhasználni. Másodszor a szentesítésig el nem jutott, de az országgyűlés által törvényes módon elfogadott törvényjavaslatot kell megemlítenünk, amelyet a rendkívüli helyzetre hivatkozva uralkodói szentesítés hiányában is életbe léptetett a kormány az országgyűlés támogatására hivatkozva. Ez volt a voltaképpeni hadügyi törvény. Harmadrészt pedig országgyűlési határozatok felhatalmazták a kormányt a szükséges hadsereg szervezési rendelkezések végrehajtására, amelynek különösen azt követően nőtt meg a jelentősége, amikor elszállt a kompromisszumos megegyezés lehetősége.

*

Az áprilisi törvények közül az ország szolgálatába állítható, új típusú haderő szervezése vonatkozásában leginkább a nemzetőrségi törvény játszhatott szerepet. Olyannyira így volt ez, hogy a pozsonyi országgyűlésen több radikális gondolkozású politikus egyenesen a nemzetőrségben látta az új hadsereg megszervezésének a lehetőségét. Ennek ellenére végül a törvényalkotás vitái során a magyar nemzetőrség nem a nagy francia forradalom nemzetőrségének, hanem sokkal inkább az 1830-as júliusi forradalmat követően megszervezett francia nemzeti gárdának a mintájára kialakítandó fegyveres testületként öltött testet. Kos-

² Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai 1-2. köt. Szerk. Urbán Aladár. Budapest, 1999. 163–164. A törvényjavaslat visszavonásáról hírt adott a Budapesti Híradó 1848. március 25-i száma, a javaslat szövegét pedig a Nemzeti Újság tette közzé március 28-án.

³ Erről részletesen: Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986. 548–591.; Kedves Gyula: *Batthyány Lajos hadügyi politikája*. In: *Történelmünk korszakalkotója Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező*. A Budapesti Történelmi Múzeum és a Hadtörténelmi Múzeum kiállítási katalógusa. Szerk. Basics Beatrix – B. Varga Judit. Budapest, é. n. [2007.] 34–37.

suth Lajos március 14-i felszólalásában az új honvédelmi rendszert még a felállítandó nemzetőrségre alapozta, de a beérkező szakmai javaslatok a következő napokban elbizonytalanították. Nyilvánvalóvá vált, hogy az állandó katonaságot nem lehet egyik napról a másikra helyettesíteni egy új fegyveres testülettel, s nem feltétlenül kell a katonaságban pusztán az uralkodói önkény kiszolgálóit látni. A végső szót a miniszterelnök mondta ki, amellyel a nemzetőrséget a belső rend fenntartására hivatott testületként javasolta meghatározni, s annak szervezését, majd irányítását a hadügyminisztertől függetlenül, saját hatáskörébe vonta.⁴

A nemzetőrség végleges formáját az 1848. évi XXII. törvénycikk szabta meg, amely egyértelművé tette, hogy az nem lesz a katonaság része, hanem a belbiztonság garantálására létrehozandó fegyveres testület. Kihirdetése le is zárta azt a rövid néhány hetes útkeresési időszakot, amikor a nemzetőrség még lehetséges alternatívaként szolgált a hadseregszervezés számára. A sarkalatos törvényeket megalkotó országgyűlés biztonságának szavatolására ugyanis Pozsonyban katonai feladatok ellátására is képes ideiglenes nemzetőrség alakult, amelynek 1293 fős állománya az ország majd minden megyéjét képviselte. Az alakulatot – feladata végeztével – a törvények szentesítése előtt oszlatták fel, amit maga a parancsnok, Zichy Ottó jelentett be április 8-án.⁵ A magyar forradalom sajátosan alakuló külső környezete folytán azonban mégis ez a nemzetőrségi törvény lett az új típusú magyar haderő szervezésének törvényes alapja.

Alig egy hónap elteltével ugyanis kiderült, hogy a katonaság irányításával, annak felügyeletével kapcsolatba hozható, meglévő törvények értelmezése erősen eltér a birodalmi és a magyar politika szemszögéből. Így a megbízható katonaság vélt vagy valós hiányától szorítva a Batthyány-kormány elhatározta, hogy a nemzetőrségi törvény kereteit felhasználva teremti meg saját katonaságát. Ez ugyan jelentősen eltért a törvényhozó szándékától, és megváltoztatta a törvény eredeti szellemiségét (mely szerint a katonaság a hatalom eszköze a külső támadás elhárítására, az állam védelmére, a nemzetőrség pedig a polgár eszköze a közrend és vagyonbiztonság saját erejéből, egyúttal saját szája íze szerinti szavatolására), de betű szerint nem mondott ellent magának a törvényszövegnek.

Hogyan tette ezt lehetővé az 1848. évi XXII. törvénycikk? A polgári forradalmak jellegzetes vívmányaként megszülető nemzetőrség Magyarországon elsősorban „a személyes és vagyonbátorság, a közcsend, a belbéke” biztosítására, vagyis rendvédelmi feladatokra jött létre, szervezését a helyi törvényhatóságokra bízták. A törvény nemzetőri szolgálatra kötelezett minden 20–50 év közötti, fél jobbágytelekkel vagy 200 forint értékű ingatlan vagyonnal, illetve ezek hiányában 100 forint tiszta jövedelemmel rendelkező férfit, ami mintegy 400 ezer főnyi fegyveres erőt kínált a kormány számára. Ennyi ember egyszerre történő kivonására a termelőmunkából – főként hosszabb időre – nem nyílt mód, mint ahogyan felfegyverzésére, felszerelésére sem. A belbiztonsági feladatok ellátása egyébként ezt nem is kívánta (őrszolgálatot, rendvédelmi feladatokat hiányos felszereléssel is el lehetett látni), a katonai alkalmazás azonban nagyon is! A legnagyobb problémát a nemzetőrök kiképzetlen-

---

⁴ Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 561–563. A folyamatot jól tükrözi *Szabad királyi Pozsony városában 1847-ik november 7-ikére rendeltetett magyar országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartott ülések naplója*. Pozsony, 1848. 393–410.

⁵ Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973. 19–20. Zichy Ottó gróf különben bőséges katona tapasztalattal rendelkezett, amit a császári-királyi hadsereg tíz éven át szolgáló tisztjeként szerzett meg. Az egykori főhadnagy így a későbbi nemzetőrszervezés egyik fontos alakja, majd a reguláris haderő kiváló irányítója lett, honvéd ezredesi rendfokozatig emelkedve.

sége, ebből fakadó fegyelmetlensége és rövid, 4–6 hetes szolgálati idejük jelentette. A kormány a kétségek ellenére is megkísérelte a nemzetőrség katonai felhasználását, a tábori alkalmazás során azonban kiderült erre való alkalmatlanságuk.⁶ Emellett túlságosan sokba került, hiszen a kiállító törvényhatóság területét elhagyva a nemzetőrség a katonasággal azonos zsoldot és ellátást kapott, annak ellenére, hogy csak kiegészítő feladatokra lehetett igénybe venni. Akkor hogyan lehetett felhasználni a nemzetőrségi törvényt hadseregszervezésre? Hogyan lehetett biztosítani a katonai igényeknek megfelelő tartós (több éves) állandó szolgálatot vállaló sok ezernyi embert úgy, hogy azok a forradalom számára megbízható testületet alkossanak? Ki kellett tágitani a törvény értelmezését, amihez két alapfogalmát – a kötelező szolgálat jellegét s a vagyoni cenzust – kellett újragondolni. A kormány hadügyi politikája számára a nemzetőri intézmény legnagyobb értékét az adta, hogy törvényes keretet biztosított az új típusú hadsereg megteremtéséhez, ami azonban csak a nevében volt nemzetőr, az is csak a kezdeti időszakban. A rövidesen megjelenő honvéd elnevezés⁷ ugyan gyakorlati megfontolásból született, de tökéletesen jelzi, hogy jellegében, tartalmában is teljesen más, a nemzetőrségtől elvi alapon is eltérő fegyveres erőről van szó.

A nemzetőri szolgálatra vonatkozó kötelező jelleg módosítása volt az egyik feladat. Mivel hadügyi, különösen pedig katonaillesítési törvény hiányában nem lehetett katonai szolgálatra kötelezni senkit, önkéntességről lehetett csak szó. Az még bele is fért a törvénybe, hogy a nemzetőri szolgálatra kötelezettek között önkéntesek nagyobb terheket is vállalva katonai feladatkör ellátására alkalmas testület tagjai lesznek, de az igencsak kérdéses volt, hogy akad-e közöttük elegendő önkéntes. Nyilvánvaló volt, hogy ezerszámmra nem lesz jelentkező, hiszen az újoncozások tapasztalatai szerint már egy évszázada a vagyontalanok és a szegény sorsú földművesek adták a katonatömegeket. Ők viszont nem lehettek nemzetőrök a vagyoni cenzus korlátai miatt. Az 1848. évi XXII. törvénycikknek azonban volt egy megengedő passzusa, amit fel lehetett használni a probléma megoldására, így második feladatként teljesült a cenzus kiiktatása. A 3. § ugyanis kimondta, hogy a szervezést lebonyolító helyi hatóságok „a nemzetőrségbe még más oly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fentartásában érdekelteknek, s e kitüntetésre méltóknak ítélnék”.

Ez jelentette azt a jogi kiskaput, amely lehetővé tette a nemzetőrség törvényi keretein belül a katonaság mintájára életrehívott honvédség megszervezését. Így vált a nemzetőrség felügyeletére létrehozott Országos Nemzetőrségi Haditanács a hadseregteremtés legfontosabb szervévé.⁸

Ez a tény jelezte teljes valóságában, hogy voltaképpen hadseregszervezésről van szó, amely gyors ütemű, kreatív megoldásokat előtérbe helyező módon zajlik. Mert a törvény illetén kitégítést értelmezése csak az elvi lehetőséget nyitotta meg, az eredmény a végrehajtáson múlt. Ebből a szempontból nagyon szerencsés volt, hogy a nemzetőrséget közvetlenül a miniszterelnök irányítása alá helyezték, így annak központi szerve, az Országos Nemzetőrségi Haditanács egy idő után sokkal inkább a hadseregszervezéssel foglalkozott, jócs-

⁶ A problémát részletesen megvilágítja Urbán: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*, 143–176.

⁷ A júliusban általánossá váló „honvéd” megnevezést az új katonaságra alkalmazva nyomtatásban először május 23-án láthatta a közvélemény Kossuthnak a kamatos kincstári utalványok jegyzésére vonatkozó felhívásában, mely utalványok a honvédség felállításának költségeihez járultak hozzá. Batthyány már május 18-án használta az új kifejezést a toborzásra vonatkozó két utasításában is. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 549–550.

⁸ A törvényre 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pozsony, 1848. 65. Magát a folyamatot részletesen bemutatja Urbán: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, 226–231.

kán túllépve nemzetőri szerepkörén. A gyorsaságra jellemző, hogy a minisztertanács első pesti ülése április 15-én bízta Batthyányra a nemzetőrség szervezését, aki azonnal elkezdte az erre szolgáló hivatali apparátus kiépítését Korponay János gránátos főhadnagy maga mellé rendelésével.⁹ Április 20-án már működőképesen állt az Országos Nemzetőrségi Haditanács, s másnap szétküldték a törvényhatóságok számára a rendeletet a nemzetőrségi törvény végrehajtásának elkezdésére, a nemzetőrség tagjainak lakhelyek szerint történő összehívására. Május első dekádjában elkészült a leendő honvéd zászlóalj (ekkor mint „rendes nemzetőrségi részleg”) tervezete, 15-én báró Baldacci Manó ezredes személyében új vezető került a haditanács élére, kifejezetten a honvédtoborzás lebonyolításának elsődleges feladatával, s másnap éjjelre elkészültek a toborzó plakátok.¹⁰ Egyetlen hónap leforgása alatt képesek voltak az új haderő megteremtésének előkészítő munkálatait elvégezni! S mindezt olyan alaposítással, hogy az ezt követő hatodik héten már sor kerülhetett az első 2 zászlóalj eskütételére, illetve 3 zászlóalj hadművelési területre indítására.

A forradalmakban született haderők döntő többségétől eltérően Magyarországon professzionális hadseregszervező munka folyt, s az Országos Nemzetőrségi Haditanács csekély létszámával is képes volt lefedni szinte a teljes szervezési területet. A július elejére kialakult szervezeti struktúrája egyébként teljesen világossá tette, hogy nevével ellentétben nem csak a nemzetőrség ügyeivel foglalkozik. A gyalogsági és lovassági osztály után tüzérségi osztályt is szerveztek, bár a nemzetőrségi törvény csak a két alap fegyvernem megszervezéséről rendelkezett, s a spontán szerveződés során megalakult egy-két tüzércsapat sem indokolta létrehozását. Annál inkább a honvédség szervezése, amelynek során már egy tüzérugeget is felállítottak, kifejezetten arra a feladatra, hogy ez legyen a későbbiek során fejlesztendő fegyvernem alapja. A fejlesztés szándékát világosan jelzi már május végén a leendő honvédséghez tervezett lovak nagy száma, amelyet csak 3-4 üteg felállítása indokolhatott.¹¹ A tüzérség szervezése viszont már sehogyan sem fért bele a nemzetőrségi törvény mégoly kitégített értelmezésébe sem. Pontosán jelzi, hogy a kritikusai által gyengének, megalkuvásra hajlónak titulált miniszterelnök a végső határig elment a magyar honvédelem megteremtésében, amíg csak elmehetett a Béccsel történő szakítás kiprovokálása nélkül. A fegyvernemi osztályokon kívül gazdasági, fegyelmi és politikai osztály biztosította a hadseregszervezés reguláris alapokra helyezését, s kezdetben ide tartozott a fegyverbeszerzés ügye is. Az egyes területek munkáját kitűnő képességű, jól kiválasztott tisztok irányították, koordinálták. A hivatal hatásköre kiterjedt a honvédség toborzására, felszerelésére, felfegyverzésére, kiképzésére és táborkba indítására. Előkészítette a tisztikinevezéseket, majd előléptetéseket, és fegyelmi jogkörrel is rendelkezett. A nemzetőrség központi irányításából katonai vonatkozású feladatai a nemzetőri mozgósítás megszervezése és a tábori szolgálatra ki-rendelt nemzetőr alakulatok ellátása volt, majd pedig az önkéntes nemzetőrség szervezése, kiképzése, felfegyverzése és hadszíntérre indításának előkészítése vált 1848 augusztusában és szeptemberében. Az egyre nagyobb hatáskörrel rendelkező hivatal Batthyáynak azt a

⁹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) General-Kommando Präsidiale 1848: 273. Batthyány tekintélyét jelzi, hogy a kormány rendeleteinek szabotálásában élenjáró budai főhadparancsnok, Ignaz Lederer lovassági tábornok Korponay áthelyezését haladék nélkül teljesítette, míg a kormányt képviselő Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány öt nappal korábbi hasonló kezdeményezését válasza sem méltatta. Korponay a későbbiekben a magyar hadügyi vezetés kulcspozíciójába kerülve honvéd ezredesként a hadügyminisztérium elnöki osztályát vezette.

¹⁰ A haditanács működését hírül adja: Pesti Hírlap 8. évf. (1848.) 38. sz. (április 23.) és 39. sz. (április 26.); a tervezetre Urbán Aladár: *Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására*. Hadtörténelmi Közlemények, 33. évf. (1986) 3. sz. 525–540.

¹¹ Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 587.

szándékát tükrözte, hogy ha fel kell adni a megbékélés érdekében a magyar hadügyminisztériumot, ne maradjon irányító szerv nélkül a kormány önállóságát biztosító magyar fegyveres erő. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács életrevalóságát bizonyítja, hogy az őrszi hadseregszervezés központi szerve lett, majd pedig amikor sor került a hadügyminisztériummal történő összevonásra, osztályai szervesen illeszkedtek be a minisztérium rendszerébe, vezetői pedig minisztériumi osztályok élére kerültek.¹²

Az eddigiekben nem esett szó a hadügyminisztérium szerepéről, miután 1848 első felében még nem a hadseregszervezés volt az elsőrendű feladata. Batthyány Lajos miniszterelnökségének teljes időszaka alatt alapelvnek tekintette, hogy a sorkatonaság, vagyis a császári-királyi hadsereg Magyarországon lévő alakulatainak ügyeivel a hadügyminisztérium, míg a nemzetőrség és a honvédek ügyeivel az Országos Nemzetőrségi Haditanács, a miniszterelnök közvetlen irányításával működő szerv foglalkozzon. Minden esetben a leghatározottabban járt el, ha úgy vélte, hogy a hadügyminisztérium nemzetőrségi vagy honvéd ügybe ártotta magát. Mészáros Lázár hadügyminisztert rendre utasító levelében leszögezte: „...azon elv szigorúan megtartandó, miszerint a nemzetőrség a hadseregtől egészen elkülönözött területet képezvén maga saját előljárósága által kormányoztassék.” A hadügyminisztériumnak az ekkor a magyar hadügyi politika alapját képező sorkatonasággal kellett foglalkozni.¹³

A kormány hadügyi politikájának a kulcsát az ország katonasága feletti hatáskörének elismertetése jelentette – az áprilisi törvények szellemében. Ez ismét az áprilisi törvények értelmezésének a kiszélesítését hozta magával, ami azonban már komolyabb – végül is feloldhatatlan – nézetkülönbséghez vezetett a birodalmi vezetéssel.

A probléma alapját a birodalom egységét szolgáló császári-királyi hadsereg sajátos helyzete képezte, amelynek egyfelől – az uralkodó ház, illetve a birodalmi vezetés részéről – az oszthatatlanságát, másfelől – a magyar kormány, illetve a közvélemény részéről – a kiállító ország katonasága feletti ellenőrzésének alkotmányos jogát hangsúlyozták. Elvi megoldásként kínálkozott, hogy a Magyarország által kiállított katonaság felett diszponálhasson a magyar kormány, miután a Habsburg-birodalom állandó hadseregének kialakulása óta alkotmányjogi alapon megkülönböztették a Magyar Királyság és a többi tartomány által kiállított alakulatokat.¹⁴ Gyakorlati problémaként jelentkezett viszont a hadsereg elhelyezésének sajátos módja.

---

¹² Kedves Gyula: *Az új típusú haderő szervezésének vezetői (Batthyány miniszterelnök katonai tanácsadói 1848-ban)*. Kisebbségkutatás, 16. évf. (2007) 3. sz. 470–476. A sarokba szorított birodalmi vezetés a meghirdetetlen sorkatonaság mintájára szervezett honvédség toborzását végül mint a szerb felkelés elleni véderő megteremtését vette tudomásul június 12-én, hangsúlyozva annak egyszeri, csak a kényszerítő körülmények szorításában engedélyezett jellegét. Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 579.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) H75 (Hadügyminisztérium, beadványok) 1848: 2070. A levélben a miniszterelnök leszögezi, hogy nemzetőr és honvéd szervezési ügyekben az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke mint a helyettese intézkedhet. Nyomatékkal a hatáskörökre vonatkozó körrendeletet is kiadott, amit a hivatalos lap többször is közzétett. Közlöny, 1. évf. (1848) 20. sz. (június 29.)

¹⁴ Az állandó katonaság tartásáról rendelkező 1715. évi VIII. és LIX. törvénycikk megalkotása óta a birodalmi haderő úgynevezett magyar ezredeit a magyar országgyűlés megajánlásai tartották fenn, s megkülönböztették a többi alakulattól. Kezdetben a vezényleti nyelv is magyar volt, a 18. század második felétől a különbség az ezredek szerkezetének csekély, kiegészítésüknek már jelentősebb eltéréseiben jelentkezett, amit az egyenruha magyaros jegyei is tükröztek. Az ezredek elhelyezésére: *Militär-Schematismus des osterreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1848. A Magyarországon lévő

A birodalom vezetése a katonaság állomásoztatására vonatkozóan alapelvnek tekintette, hogy az alakulatokat a kiállító tartományokon, országokon kívül helyezze el, lehetőleg olyan nyelvi közegbe, ahol a legénység és a lakosság nem értik egymást. Így a rendfenntartó feladatokra is igénybe vett katonaság nehezebben tudott szót érteni az esetlegesen meggyőzésükkel próbálkozó helyiakkal. A magyar katonaság túlnyomó része így az ország határain kívül, elsősorban Itáliában, kisebb számban Galíciában, legkisebb arányban cseh, morva és osztrák tartományokban teljesített szolgálatot. Magyarországon főként szláv, kisebb részt olasz legénységű alakulatok állomásoztak. Ezen az alakulatok kicserélésével lehetett volna változtatni. A magyar katonaság „hazahozatala” különben is a magyar közvélemény egyik legerőteljesebb követelése volt, ezáltal a kormány hadügyi politikájának is egyik sarkpontja lett. Észak-Itáliában azonban hadiállapot volt, így a birodalom fegyveres erejének szerves részeként ott lévő magyar ezredek harcban álltak a Szárd-Piemonti Királyság csapataival és a helyi felkelőkkel. De a galíciai forrongások és a bizonytalan csehországi helyzet sem kedvezett a magyar kormány azon szándékának, hogy megszerezze a rendelkezést ottani csapatai felett, mert a magyar törekvéseket könnyen a birodalom biztonságának a veszélyeztetésékként értékelhették, hiába is hivatkoztak Magyarország veszélyeztetettségére. Ez utóbbi elhárítására felhasználható volt az országban lévő katonaság. Ugyanakkor az udvar, sőt a bécsi forradalom után megalakult osztrák kormány is úgy vélte, hogy a magyar kormány rendelkezési joga nem terjedhet ki a Magyarországon kívül eső tartományok által felállított alakulatokra, még ha azok magyar területen állomásoznak is. Ebben a helyzetben elsődlegesen a magyar ezredek hazavezényeltetése, másodlagosan az itt lévő katonaság magyar kormány alá rendelése lett a magyar politika célja.

Az elsődleges cél megvalósítására az áprilisi törvények közül az 1848. évi III. törvény-cikket lehetett felhasználni, amelynek 8. §-a kimondta, hogy a továbbiakban miniszteri ellenjegyzés mellett lehet „a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönben katonai hivatalokra kinevezéseket” eszközölni. Ez teljesen egyértelmű volt, csupán a végrehajtása ütközött nehézségekbe, hiszen a magyar katonaság nagyobbik része idegenben állomásozott, s a törvény a hazahozatalról nem rendelkezett.¹⁵ Csupán hivatkozási alapnak volt jó azon érvelésnél, hogy magyar hozzájárulás nélkül kerültek idegen tartományba a katonák, ezért kívánatos a hazahozataluk, ami viszont a fentiekben említett birodalmi biztonsági érdekekkel ütközött. Batthyány egyik legelső miniszterelnöki intézkedései között szerepelt a nádort arra kérni, hogy „15–20 000 katonának behúzása iránt a szükséges rendelkezéseket sietve megtenni méltóztatnék”. Az eredmény roppant szerény volt, a király személye körüli miniszter április 22-én jelentette a kormányfőnek, hogy rövidesen négy huszárszázad hazaküldésére kerül sor Galíciából. Ez legfeljebb 700–800 embert jelentett, ezért a minisztertanács április 24-én erélyesebb fellépésre utasította Esterházy Pál herceget. Az osztrák hadügyminiszter, Peter Zanini altábornagy azonban eme jelképes gesztussal letudni vélte a magyar ezredek hazabocsátását. Batthyány miniszterelnökként folytatott első bécsi tárgyalásai során, május 2–11. között igyekezett engedményeket kicsikarni, mely a magyar katonaság hazavezényelése ügyében csak részeredményeket hozott; szóbeli ígéret formájában kilátásba helyezték három további ezred hazaküldését.¹⁶ A meg-

---

katonaságra: Urbán Aladár: *A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában*. Hadtörténelmi Közlemények, 10. évf. (1963) 2. sz. 145–169.

¹⁵ 1847/8-ik évi országgyűlési törvényzettek, 11.

¹⁶ MNL OL H2 (Miniszterelnök, elnöki iratok) 1848: 69.; Batthyány március 23-i kérése és következményei. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 163., 343., 372., 400.

valósítás a május 23-án végre hivatalába lépő Mészáros Lázár vezetésével kiépülő hadügy-minisztériumra várt, de a miniszterelnök által kért létszámnak nem volt realitása. A magyar gyalogság idegenben lévő 23 zászlóaljából 9 Itáliában tartózkodott, további 6 pedig ebben az időben érkezett oda vagy kapott oda szóló menetparancsot. A huszárezredekéből 8 állomásozott külhoni tartományban, ebből 2 Itáliában. Tehát csak 8 zászlóalj és 6 huszárezred hazarendeléséről lehetett tárgyalni, amelyek ugyan elérték volna a kívánt létszámot, de komolyan számolni ennek legfeljebb a felével lehetett a császári hadvezetés birodalmi biztonsági érdekekre való folyamatos hivatkozása miatt.

Június közepén a 60. (Wasa) sorgyalozredet Bécsből, a hónap végén a 9. (Miklós) huszárezredet Morvaországból hazaengedték. A csehországi főhadparancsnok, Alfred zu Windisch-Grätz altábornagy azonban a prágai szláv kongresszus miatti biztonsági kockázatra hivatkozva megakadályozta a 12. (Nádor) huszárezred hazavezénylését, így csak július elején ért Magyarországra a helyette Galíciából felajánlott 6. (Württemberg) huszárezred. Mészáros Lázár és az új bécsi hadügyminiszter, gróf Theodor Baillet de Latour tábornagy közötti hosszú tárgyalások után végre augusztus 20-án megszületett az uralkodói rendelet, amely a „Magyarországon tanyázó, nem a magyar koronához tartozó ezredeket a többi örökös tartományokban elhelyezett magyar ezredekkel váltsa fel, egyedüli kivétellel azon ezredeknek, melyek jelenleg még Olaszországban az ellenség előtt állanak”. Ennek nyomán került sor Bécsből a 4. (Sándor) huszárezred és Lembergől a 34. (Porosz herceg) sorgyalozred hazaindítására. A huszároknak azonban csak három osztálya érkezett a hónap végéig Magyarországra, a többiek október elején Grazból már engedély nélkül tértek haza. Szeptember közepén Galíciából Magyarországra indították a 31. (Leiningen) sorgyalozredet is, de ebben már nem volt sok köszönet, mert az október elején Aradra érkezett, többségében erdélyi román és szász legénységű alakulatot parancsnoka szembefordította a kibontakozó szabadságharcra.¹⁷ A magyar katonaság hazahozatala tehát csak fél sikert – ha pedig a szabadságharc szolgálatába állításukat tekintjük, még annyit sem – hozott, amire a magyar kormány számított is, így május elejétől Batthyány mindent elkövetett a másodlagos cél, az országban állomásozó minden katonaság feletti rendelkezés megszerzésére. Hogy mekkora jelentőséggel bírt a dolog, az alábbi számvetés mutatja.¹⁸

Magyarországon lévő sorgyalogságból magyar 27 zászlóalj – idegen 14 zászlóalj
lovasságból magyar 26 század – idegen 82 század

Összes magyar sorgyalogság 50 zászlóalj – országban lévő sorgyalogság 41 zászlóalj
lovasság 96 század – országban lévő lovasság 108 század

¹⁷ Az uralkodói rendelkezés nyilvánosságra hozása: Közlöny, 1. évf. (1848) 79. sz. (augusztus 27.)

¹⁸ Itt nem létszámokat hasonlítunk össze, amelyek egyébként is bizonytalanok és folyamatosan változtak, hanem a hadsereg harcra vethető alapegységeinek a számát, ami a háborúra készülés időszakájában egzaktabban kifejezi az erőviszonyokat. Persze ezt sem lehet abszolút értékűnek tekinteni, hiszen nem mindegy, hogy az adott zászlóalj 250 fővel (a Pesten állomásozó Turszky-sorgyalogság) vagy hadilétszámmra feltöltve, 1200 fővel (ugyanott a Zanini-sorgyalogság) alkalmazható. Az említettek szélsőséges adatok, ebben az időben nagyobb különbség csak a III. zászlóaljak 800 fő körüli és az I-II. zászlóaljak 1000–1100 főnyi állománya között mutatható ki. A lovasságnál ezért a századokat hasonlítjuk össze, mert azok létszámában nem volt nagyobb eltérés a különféle csapatnemek között. Az összeállítást Urbán: *A magyarországi osztrák hadszervezet*, valamint a *Militär-Schematismus* 1848 alapján a császári-királyi hadsereg 1848. májusi diszlokációjának adataival kiegészítve végeztük.

A magyarországi sorkatonaság kormány alá rendelésének törvényes alapját a magyar fél az 1848. évi III. törvénycikk 6. §-ában látta, amely a végrehajtó hatalom gyakorlásáról intézkedett „mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartó tanácsnak, s a k. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi *katonai és általában minden honvédelmi tárgyakban* Ő Felsége a végrehajtóhatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni”.¹⁹ (Kiem. K. Gy.) Ez már kevésbé volt egyértelmű. A hadügyek ugyanis a főhadparancsnokságok intézkedési köréhez tartoztak, s a birodalmi vezetés arra hivatkozott, hogy ezek említésre sem kerültek a törvényben, így a hadügyek sem kerülhetnek ki felügyeletükből. A magyar érvelés szerint világosan megjelölte a törvény szövege (lásd a kiemelést) a kormány hadügyekre is kiterjedő hatáskörét. Az értelmezés körüli huzavonát Batthyány határozott rendeletekkel igyekezett megszüntetni április 17-én, majd május 1-jén. Május eleji bécsi tárgyalásain pedig olyan uralkodói kéziratot csikart ki, amely kifejezetten alárendelte a magyarországi főhadparancsnokságokat a magyar kormánynak. A nádor azonban ennek némileg ellentmondó kéziratot kapott, így végül is a főhadparancsnokok személyén múlt az engedelmisség.

A bonyolult folyamat végeredményeként megállapítható, hogy a törvény magyar értelmezését az idegen alakulatok csak addig fogadták el, míg a birodalmi érdekek védelmének jelszavával báró Josip Jellačić horvát bán (katonaként a magyar kormány alárendeltségébe utalt egyik főhadparancsnok) hadserege élén be nem tört Magyarországra, szembefordítva ezzel a parancsnoksága alá rendelt császári-királyi csapatokat a magyar kormány irányítását elfogadó császári-királyi alakulatokkal. Persze ebben a vonatkozásban sem egyértelmű a kép, mert az úgynevezett magyar sorgyalogságból is szembefordult jó néhány zömében horvát, szerb vagy román és szász legénységű alakulat, míg az idegen ezredek közül a szabadságharcot támogatta három olasz legénységű alakulat is. Mindazonáltal a III. törvénycikk alkalmazásával legkevesebb 30 ezer főnyi hivatásos katonaságot lehetett a szerveződő magyar hadsereg számára biztosítani. Az a tény pedig, hogy döntő többségük azonnal harcra vethető, intakt alakulatban tevékenykedett, még számuknál is nagyobb jelentőséggel bírt a háború elején történő magyar helytállás tükrében. Érdemes itt is számvetést készíteni.

A magyar sorgyalogság 27 itthoni zászlóaljából a honvédsereg részévé vált	17 (63%)
6 hazahozott zászlóaljából	4 (66%)
Az összes magyar sorgyalogság 50 zászlóaljából a honvédsereg részévé vált	33 (66%)
Az összes magyar lovasság 96 századából a honvédsereg részévé vált	64 (66%)
Az országban lévő összes sorgyalogsághoz (41 zászlóalj) arányítva a honvédsereg részévé vált 24 zászlóalj	(58%)
Az országban lévő összes lovassághoz (108 század) arányítva a honvédsereg részévé vált 65 század	(60%)

A hiányzó hadügyi törvény pótlása az új, már a népképviselőlet alapján működő országgyűlésre várt. A kormány ezt a legfontosabb feladatok közé sorolta, s már az országgyűlés megnyitását követő napokban napirendre került a téma Kossuth Lajos legendás megajánlásaival. Gyakorlatilag ez alapozta meg magát a törvényt azzal, hogy 200 ezer katonai állítását és a tartásukhoz szükséges 40 millió forint hitel megajánlását egyhangúlag,

¹⁹ 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek, 10–11.

dörgő lelkesedéssel fogadta el az országgyűlés.²⁰ A törvényjavaslat megalkotása azonban már nem ment ilyen nagy egyetértéssel.

A törvény maga tulajdonképpen katonaaállítás törvény volt, amely a régóta esedékes újoncozás módját állapította meg, s addig nem látott részletességgel szabályozta. Ez a részletes szabályozás tette lehetővé a magyar hadügy alapjainak megállapítását. A kialakuló vita során a legfontosabb kérdés az lett, hogy az újoncok a hagyományos hadügyi szerkezetet vagy egy újabb, az önálló magyar haderő irányába mutató fejlesztést erősítsenek. A törvényjavaslatot előterjesztő hadügyminiszter abból indult ki, hogy a nyár elejére kialakult struktúra szerint a véderő a Magyarországot is szolgáló császári-királyi hadseregből (azon belül a magyar katonaságból) és az azt kiegészítő honvédségből és nemzetőrségből áll, ami volta-képpen nem is tartozik a hadügyminisztérium alá. Így az újoncokat a császári-királyi hadsereg magyar ezredei kiegészítésére és újabb ezredek felállítására kívánta alkalmazni. A baloldali ellenzék azonban a közvélemény jelentős részének támogatásával a megelőző hónapok kedvezőtlen tapasztalataira hivatkozva tiltakozott ez ellen, és követelte önálló magyar haderő megteremtését. Hivatkozási alapként a honvédséget tekintették, s azzal érveltek, létezik már „magyar lábba állított” katonaság, azt kell fejleszteni.

Bonyolította a helyzetet, hogy a kormány sem volt egy véleményen a kérdésben, a többség nem értett egyet az előterjesztéssel. Kossuth pedig egyértelműen elvi alapként tekintette az ország teljes fegyveres erejének – tehát a császári-királyi hadsereg magyar ezredeinek is – a „magyar önálló lábba” történő állítását. A július 21-én benyújtott javaslat felett vitázó minisztertanácsban leszögezte: „A magyar seregeknek magyar vezénylet, magyar színek kellenek”, ami egyértelművé tette, hogy nem enged az önálló magyar hadsereg megteremtéséből, s ebben a kérdésben osztja az ellenzék álláspontját.²¹ Maga a miniszterelnök sem támogatta minisztere előterjesztésének azt a passzusát, amely az azonnal kiállítandó 40 000 gyalogos és 4300 lovas újonccal a császári-királyi hadsereg régi alakulatait kívánta kiegészíteni. A benyújtott módosításoktól remélte a tervezet olyan mértékű átalakítását, ami már megszerezheti az országgyűlés többségének támogatását.

A módosításokat megfogalmazó országgyűlési bizottság ügyes kompromisszumokat munkált ki. Nem vetette el teljesen a régi sorkatonaság kiegészítését, de csak a magyar sorkatonaság III. zászlóaljainak hadi létszámra emeléséhez járult hozzá. Ehhez a tervezett újonclétszám kisebbik fele is elegendő volt, így többségükből – a császári-királyi hadseregben belül – olyan új ezredek felállítását kívánta, amelyekben „az ügyvezetési és vezényleti nyelv, továbbá zászló, ruha és jel magyar leendő”. Kossuth azonban továbbra is ragaszkodott a teljes önállóság baloldal által követelt eszméjéhez. Batthyány pedig abban reménykedett, hogy a frankfurti parlament össznémet haderő kiépítésére irányuló törekvése kész helyzet elé állítja az udvart, ami elhárítja az önálló magyar hadsereg megteremtése elleni tiltakozását Bécsben. Így a katonaaállítás törvényjavaslat országgyűlési vitáját augusztusra halasztották.²²

²⁰ Közlöny, 1. évf. (1848) 33. sz. (júl.12); Oltványi Ambrus (szerk.): *Széchenyi István Napló*. Budapest, 1982. 1281. A teljes támogatottságot mi sem jellemzi jobban, hogy az ellenzék vezére, Nyáry Pál volt az első helyeslő közbeszóló, kiváltva ezzel a képviselők egyöntetű, dörgő „Megadjuk!” szavazatát. A politikai tét nagyságát jelzi, hogy a mesteri szónok Kossuth nyelvbötlést követett el, Széchenyi szerint „elszólja magát kétszáz millió (ezer helyett) katonát mond”.

²¹ Széchenyi: *Napló*, 1293. A tervezetet támogató Széchenyi teljesen megbotránkozva jegyezte a történetek leírása mellé: „Kipattan a szeg a zsákból.”

²² Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 531–539. A „Törvényzikk az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról” címet viselő eredeti törvényjavaslatra Közlöny 1. évf. (1848) 70. sz. (augusztus 18.)

A törvényjavaslat végleges formája az augusztus 16–23. között lezajló országgyűlési vita során alakult ki. Ennek leglényegesebb momentuma Kossuth álláspontjának megváltozása volt. Augusztus 15-én még arról nyilatkozott, hogy az újoncokból kizárólag új honvéd zászlóaljakat kell alakítani, az augusztus 19-i vitanapon már a házbizottság javaslata mellett szólalt fel, a baloldali ellenzék nagy megrökönyödésére. Ugyanakkor Mészáros hadügyminisztert is kompromisszumra kérte, s „a hozza meg azon áldozatot, mely áldozattal a haza megmentőjévé válik” szavaknak nem lehetett ellentmondani. A kormány egységének helyreállítása meghozta az országgyűlés többségének támogatását is, de a parázs hangulat még éles összejöttéseket idézett elő a becikkelyezés vitájában, ami Patay József és Széchenyi István között pisztoly párbajig fajult.²³ A részletes vita során Mészáros még elérte, hogy további 8000 újonc kerüljön a császári-királyi seregredekhez, mivel mind a 15 gyalogrezdredre terveztek egy-egy tartalék osztályt, s a 12 huszárezdredre egy-egy tartalék századot. Így végül nagyjából fele-fele arányban oszlott meg a honvédekhez és a sorkatonasághoz szánt újoncszám. A lényeg azonban nem változott. A magyar országgyűlés megtalálta a módját annak, hogy az általa megajánlott katonaság ne idegen érdeket szolgáljon, ami voltaképpen az ellenzék követelésének az alapját képezte, és a közvélemény önálló magyar katonaság iránti igényét táplálta.²⁴ Ugyanakkor arra is esélyt teremtett, hogy az uralkodó is elfogadja a törvényjavaslatot, s szentesítésével törvényerőre emelje. A törvény nem egyszerűen megfelelt az „adományt” a kompromisszum jegyében, de úgy adott, hogy lényegében minden megmaradt csorbítatlanul. A birodalmi hadvezetés a csapatok elhelyezésénél ugyanis alapelvek tekintette, hogy a sorsyalogezred III. zászlóaljai a kiállító tartományban, ott is lehetőleg a hadkiegészítő kerület székhelye környékén települjenek.²⁵ 1848-ban itthon is állomásozott valamennyi magyar sorsyalogezred III. zászlóalja, s miután elvezénylésükhöz az 1848. évi III. törvény 8. §-a szerint magyar miniszteri ellenjegyzés volt szükséges, még a háborús helyzetre való hivatkozással sem lehetett volna az új törvény által megajánlott újoncokat az ország érdekei ellen felhasználni.

A képviselőházban elfogadott törvényjavaslatot augusztus 26-án küldték át a felsőház elnökének, s az országgyűlés másik kamarája azt megtárgyalva harmadnapra szintén elfogadta. Már csak az uralkodói szentesítés volt hátra, a birodalmi politika megváltozása miatt erre azonban nem került sor. Pedig a magyar fél ezt alapvető fontosságúnak tartotta, amit az is mutat, hogy a felsőházi megerősítést követően azonnal, gyorsfutárral küldték azt a

---

²³ Széchenyi: *Napló*, 1308–1313. Az augusztus 22-i összeszólalkozást követő párbajra másnap délután került sor Pestszentlőrincen, ahol a lehiggadt felek szándékosan félre lőttek.

²⁴ *Közlöny*, 1. évf. (1848) 73. sz. (augusztus 21.) Irányi Dániel felszólalásában ezt így fejtette ki: „A kérdés, mit pénzügyminister úr igen helyesen méltóztatott megjegyezni, korántsem az, akarunk-e magyar hadsereget vagy sem? Ez axioma, ez kérdésen kívül áll.” Kállay Ödön pedig nyíltan ki mondta, hogy tisztjeik miatt nem lehet megbízni a régi alakulatokban, mert „köteleztettek az austriai eskünél fogva a parancsot teljesíteni, és akik ha parancs jön ellenünk hozhatják a táborát és akkor a magyar sereggel lesz ütközete a nemzetnek”.

²⁵ Ennek gyakorlati jelentősége volt, itt folyt ugyanis a toborzott újoncok felszerelése, alapkiképzése. Újoncozás (mai szóval sorozás) alkalmával az egyszerre nagy tömegben érkező rekruták keretalkulátát adták ezek a zászlóaljak. Legénységük őrizte az ezredek raktárait, biztosította a nevelőintézetek állományát, kísérte az ezredtörzshöz és a többi zászlóaljhoz irányított szállítmányokat. Ettől az elvtől csak különleges esetben és háborúban tértek el, békeidőben amolyan tartalékalakulatnak számítottak. Emiatt a magyar ezredeknel létszámuk kisebb is volt, gyakran csak 4 századból álltak az előírt 6 helyett.

Bécsben kompromisszum lehetőségét kereső Batthyány után.²⁶ Az udvar azonban húzta az időt, a bécsi kormány pedig kifejezetten ellenségesen viselkedett. Szeptember 3-án Batthyány a nádorhoz írott levelében már nem bízott a törvény szentesítésében.²⁷ Szeptember 6-án az országgyűlés 100 tagú küldöttsége érkezett Bécsbe, hogy Magyarországra hívja az uralkodót. Megalázó huzavona után juthattak csak az uralkodó elé, ahol Pázmány Dénes képviselőházi elnök ismételten kérte a törvény szentesítését, de eredménye ennek sem volt.²⁸

1848. szeptember 11-én Jellačić csapatai átkeltek a Dráván, s elkezdték a Magyarország elleni hadműveletüket. A magyar forradalom éppen ezekben a napokban élte legmélyebb válságát. A törvényességhez ragaszkodó magyar kormány a bécsi elutasító magatartás láttán a bizalomvesztés miatt lemondott. Az országgyűlés igazi forradalmi lépésre kényszerült, s a képviselőház esti ülésén sorsdöntő határozatot hozott. Kossuth Lajos előterjesztésére elfogadta, hogy a legsürgősebb ügyekben a ház határozatai alapján járjanak el. A legsürgősebb pedig a hazához hú katonaság biztosítása, ezért az országgyűlésben már elfogadott erre vonatkozó törvény végrehajtását rendeljék el. A helyzetre jellemző, hogy a döntést azonnal tudatták István nádorral, aki királyi helytartóként az uralkodói hatalom képviselője volt az országban. Ezt azonban az elnöklő Pázmány Dénes vitát összefoglaló megállapítása szerint úgy közölték a nádorral, mint „olyan határozatát a háznak, mely mint factum már áll”. Kossuth az általános elv elfogadtatásán túl konkrét lépésekre is javaslatot tett, amelyek mindegyikét azonnali egyhangú támogatással megszavazta a képviselőház. Ezek között a legfontosabb az a határozat volt, amely az őszi hadseregszervezés törvényes alapját képezte. A katonállítási törvényjavaslatban rögzítettek szerint kell elkezdeni az újoncozást azzal az eltéréssel, hogy a törvényhatóságok toborzással (tehát önkéntes jelentkezőkből) kezdjék meg az újoncozást. (Ez nyitva hagyja még a kaput az udvarral kötendő kompromisszum előtt, mintegy utólagos jóváhagyás reményében történik a katonállítás.) Azonban ha a kitűzött határnapig nem sikerül az illető törvényhatóság területén biztosítani a kellő létszámot, el kell kezdeni a 19, majd a 20 éves korosztályoknál a kötelező újoncozást (modern értelemben a sorozást). A következő határozat már eltért a törvényjavaslattól, mert egyértelműen a „magyar lábra állítás” mellett döntött, s a honvédek közé sorolta teljes létszámban az újoncokat: „Az eként kiállítandó hadsereg csak azon alapon szerkesztessék össze, mellyen a már kiállított honvédszászlóaljak vannak.” Mi több, a harmadik határozat megengedte a sorkatonaságtól (vagyis a császári-királyi hadseregből) való átlépés lehetőségét a honvédségbe, a törvényjavaslat veteránokra vonatkozó passzusára hivatkozva, amely továbbbszolgálat esetén emelt zsoldot helyezett kilátásba.²⁹

Az országgyűlés a törvényesség magabiztos tudatában cselekedett, s ami még fontosabb, az országglakosok (néhány hónapja már az állam polgárai) is törvényesnek tartották és elfogadták az országgyűlés ezen határozatait. Már csak a formai elemeket kellett megtalál-

²⁶ A képviselőház elnökének nyilatkozata a törvényjavaslat átküldéséről MNL OL H2 1848:728. A Bécsbe küldésre *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1156–1157.

²⁷ Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 472–474.; Batthyány levelét közli: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1200–1201.

²⁸ Az erről szóló részletes beszámoló az országgyűlésben: *Közlöny*, 1. évf. (1848) 96. sz. (szeptember 13.) 488. A hangulat forradalmasodására mutat, hogy az uralkodótól távozó küldöttség tagjai közül többen vörös tollat tűztek kalapjukra.

²⁹ *Közlöny*, 1. évf. (1848) 96. sz. (szeptember 13.) 490. Az országgyűlési tudósítás fontosnak tartja mindhárom határozatnál külön-külön megemlíteni az egyhangú „Elfogadjuk!” felkiáltást.

ni. Ezek lesznek majd a szabadságharcra váló, a polgári Magyarországot megteremtő forradalom rendelkezéseinek törvényes alapjai hadügyi vonatkozásban is.

Ezen a ponton újra a nemzetőrségi törvény nyújtotta a megoldást az új értelmezéshez. Szeptember 14-én ugyanis országgyűlési határozattal szabályozzák a nemzetőrségi szolgálat alóli felmentést, anélkül, hogy országgyűlési vita előzte volna meg a határozathozatalt (hiszen elfogadott törvényről volt szó). A határozat indoklásában leszögezi „az 1847/8 XXII. t. cz. csak általánosságban” rendelkezett, így ez a határozat most részletesen kifejti a törvény értelmezését.³⁰ Így tekintették a hadseregszervezésre vonatkozóan meghozott határozatokat is. A szabadságharc alatt mindvégig az országgyűlés mindkét házában törvényes keretek között megalkotott és elfogadott katonaaállítási törvényjavaslatra alapozták a hadügyi tartalmú határozatokat. Ennek formáját már a sorsdöntő ülés utáni napon megtalálták. Kossuth az egyhangúlag elfogadott határozatokat pontokba szedve összeszerkesztette, majd a következő ülésen felolvasva az országgyűlés megszavazta azt. Ez nemcsak formai szempontból volt fontos, hanem alkalmat adott arra is, hogy menetközben még pontosítsák a javaslat szónoki hevületében nem egyértelműen megfogalmazott tartalmát, továbbá a hasznosítható észrevételeket is érvényesíteni lehetett. Emellett a képviselők még egyszer végig gondolhatták a dolgot, és higgadtan nyilváníthatták újra véleményét. „Az ország védelme iránt” címmel országgyűlési határozattá szerkesztett képviselőházi döntés némileg változott. Másnap bekerült a dokumentumba az érdemek elismerésére a birtoktalan katonáknak kilátásba helyezett juttatás elvi kimondása „kincstári javak telepítésénél”. Bevezetőként pedig az alábbi indokot rögzítették: „Addig is, míg a katonaaállítás iránti törvényzikk ő felsége által szentesítették, a nemzet képviselői az országot védelmi eszközök nélkül nem hagyhatván, következőket határoznak.”³¹

A kérdés ezek után már csak az volt, lesz-e végrehajtó erő. Itt vált világossá a törvényességhez való eddigi ragaszkodás jelentősége.

Késedelem nélkül hajtották végre a közigazgatási szervek az ügyvezető miniszterelnökként intézkedő Batthyány rendeleteit, aki már szeptember 13-án utasította a hadfogadó állomásokat a toborzás technikai feltételeinek biztosítására, másnap pedig az országgyűlési határozatra hivatkozva a törvényhatóságok elnökeihez intézett körrendeletben intézkedett a toborzás megkezdéséről. A törvényesség biztosítására eddig olyan aggályosan ügyelő gróf megrendítő szavakkal értékelte a helyzetet szeptember 16-i felszólalásában, s mutatott egyúttal irányt is: „...mert ha már életét és existenciáját kénytelen egy nemzet védeni, 's azon utolsó extremumra jutott, hol már nincs többé semmi reménysugár: akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a' legalitás némi tekintetben akadályá is változik. Ugyanazért, felszólítom a' tiszt. házat, vegye komoly fontolóra, ha valljon nem érkezett-e még meg azon végpercz, melyben a' nemzet már azon legutolsó, 's legelszántabb önvédelemre szorult, mellynél a' törvényességet nem képes, de nem is köteles respectálni” – akár Kossuth beszélne.³²

Országgyűlési határozat döntött az újoncozás létszámkeretéről és az egyes törvényhatóságokra történő kivetéséről is. Alapvető fontosságú volt a gyorsaság, így ahol lehetett, a már

³⁰ Közlöny, 1. évf. (1848) 101. sz. (szeptember 18.)

³¹ Közlöny, 1. évf. (1848) 97. sz. (szeptember 14.) A megszerkesztett határozat különben finomított a seregekből a honvédekhez való átlépésen is, miután ráébredtek, hogy ezzel a legütőképesebb alakulatok harcokésztségét ássák alá, sőt az ügyvezető miniszterelnökként a védelmet szervező Batthyány a következő napon felhatalmazást kapott, hogy ezt a passzust egyelőre függessze fel belátása szerinti időpontig.

³² Közlöny, 1. évf. (1848) 102. sz. (szeptember 19.)

bejártatott módszert alkalmazták, s praktikus módon visszanyúltak a császári-királyi hadsereg újoncozásainál alkalmazott módszerhez. Spelletich Bódog képviselő indítványozta, hogy az 1840-ben lebonyolított újoncozásakor kivett kvóta szerint rendeljék el a sorozást, ami 38 000 újoncot eredményezett, „mert így a honvéd erő a legrövidebb idő alatt kiállíthatatik”. Nyáry Pál a szeptember 16-i ülésen a régi sorozások legmagasabb kvótáját tekintette alapnak, s úgy vélte, „normális állapotban 127 egyénre esik egy újoncz, s úgy hiszem, ez nem terhelő, illy rendkívüli állapotban határozzon a ház minden 127 közül 2-t”. A képviselőház némi szenvedélytől sem mentes vita után elfogadta a javaslatot, s Nyáry másnapra Fényes Elek statisztikájának felhasználásával elkészítette a részletes, minden egyes törvényhatóságra lebontott újoncállítási kvótát. Ennek alapján 169 611 újonc állítását határozták meg. Erdély megfelelő statisztikai adatok hiányában nem vették bele a leosztásba, a 200 000 főig terjedő maradékot tervezték innen állítani.³³

Batthyány miniszterelnök ennek alapján rendelte el az újonclétszám első negyedének azonnali kiállítását, amivel megalapozta a honvédség tömeghadsereggé válását. A végrehajtásnál már nem kerestek öngazolást a toborzással való takarózással, amelynek során az önkéntességre lehetett utalni. A vészhelyzetre hivatkozva – Jellačić 50 ezer főnyi hada már mélyen a Dunántúl belsejében járt – Batthyány nyomtatványokon terjesztett felhívásában szeptember 19-től ezt olvashatta az ország népe: „Állítsátok ki, akár egyenes besorozás, akár sorshúzás, akár toborzás útján a községre eső honvédek számát!” Másnap már „némi kényszerítő módokat” is megengedhetőnek tartott a kormánybiztosokhoz intézett körrendeletében.³⁴

A szeptemberihez hasonló jelentőségű országgyűlési határozat legközelebb 1849 tavaszán született. A téli és tavaszi hadjáratok veszteségeinek pótlását újabb, központilag vezényelt, tömeges újoncozással tervezte megoldani a kormányzat. A frissen kormányzó elnökké választott Kossuth javaslatára vette tárgyalás alá az országgyűlés a törvényjavaslatot, s rövid vita után, április 24-én elfogadta. Szinte teljesen az őszi mintájára alkották meg azt két figyelemreméltó eltéréssel. A 7. § „a nemzet függetlenségi nyilatkozata alapján” új katonai esküforma kidolgozásáról rendelkezett, illetve több helyen is meghatározták az újoncozásban feladatot kapó tisztviselők felelősségét, amit nem csak fegyelmi, de anyagi vonatkozásban is érvényesíteni rendelték. A májusban meginduló újoncozás azonban ennek ellenére lassan haladt, csak az orosz intervenció bekövetkezte gyorsította fel, de a szabadságharc végéig a legtöbb törvényhatóságnak nem sikerült a kiszabott kvótát maradéktalanul teljesítenie.³⁵

*

A polgári állam alapjainak lerakását elvégző Magyarország 1848–1849-es hadügyi vonatkozású törvényalkotásának mérlegét nem egyszerű megvonni. A mérleg egyik serpenyőjé-

³³ Közlöny, 1. évf. (1848) 103. sz. (szeptember 20.) A képviselőház erdélyi alelnöke, Pálffy János ígért megfelelő statisztikát, addig is úgy vélte, Erdély az újonclétszám harmadát képes kiállítani. A kibontakozó román nemzetiségi mozgalom miatt azonban csak ennek a felével terveztek. A Nyáry számvetéséhez használt statisztika: Fényes Elek: *Magyarország leírása*. 1-2. k. Pest, 1847.

³⁴ Kedves: *Batthyány Lajos hadügyi politikája*, 45. A felhívásokat közli *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1450–1451., 1481.

³⁵ Kedves Gyula: *A képviselőház Kossuth javaslatára 50 ezer újoncot szervez meg a hadsereg kiegészítésére*. In: Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története*. Budapest, 1996. 312–314. A kinyomtatott törvényjavaslat megtalálható Kedves Gyula: 1849. április 24. (szócikk). In: Hermann Róbert (szerk.): *1848–1849 A forradalom és szabadságharc képes története*. H. é. nélkül [Debrecen, 2009.] 331.

ben ugyanis az a jogtörténeti tény található, hogy az 1848. április 11-én szentesített törvények után az országgyűlés már nem tudott újabbakat alkotni az akkori jogrendnek maradéktalanul eleget tevő módon. A másik serpenyőben viszont azt láthatjuk, hogy az ország nemzetté váló népe köznapi értelemben igenis törvénynek fogta fel az általa választott népképviselők által a népfelség elvének érvényesítésével hozott törvényjavaslatokat és országgyűlési határozatokat. Pedig a hadügyi vonatkozású határozatok nagyon is hűsbavágóak voltak. Kevés előnyt, annál több terhet jelentettek a lakosságnak, hiszen százezres tömegnek kellett katonának állni, akiket el is kellett tartani.

Az bizonyos, hogy a hadseregszervezés sikere erőteljesen kötődött ahhoz, hogy törvényesnek tekintették annak lebonyolítását. A szabadságharc hadseregének mindhárom meghatározó elemét az országgyűlés törvényalkotása tagolta be az 1848 decemberétől már hivatalosan is honvédseregnek nevezett véderőbe. Hatalmas teljesítmény volt ez, ami 1849 nyarára egy 175 000 főnyire becsülhető olyan katonaságot eredményezett, amelynek minden alakulata megfelelt a regularitás követelményeinek.

A hadsereg magját, a szakmai bázist a császári-királyi hadsereg szabadságharcot támogató alakulatai, illetve állományuk alkotta, akiket nyugodtan nevezhetünk profi katonának, már csak azért is, mert belőlük került ki a honvédsereg parancsnokainak és vezérkarának túlnyomó része. A legkevesebb 30 000 főre becsülhető katonaság az 1848. évi III. törvénycikk alapján tekintette törvényesnek a magyar kormány szolgálatát.

Az új hadsereg „éltető kovászát” az önkéntesek jelentették, ők formálták azt igazi nemzeti hadsereggé, amely a polgári fejlődés lehetőségét megteremtő alkotmány védelmében bármilyen ellenféllel szemben hajlandó és képes harcolni. A hadseregbe való beáramlásuknak csak a kezdete volt az 1848. május–júniusban végrehajtott honvédtoborzás, a szabadságharc leveréséig 30–35 000 önkéntes került a honvédek közé. Katonáskodásuk törvényes alapját az első tíz honvédzászlóalj és a honvéd tüzérüteg 11 000 főt meghaladó állománya esetében az 1848. évi XXII. törvénycikk, a többieknél a szeptember 14-én elfogadott országgyűlési határozat „Az ország védelme iránt” képezte.

A szabadságharc hadseregének legnagyobb részét a katonai szolgálatra kötelezett (vagyis besorozott) újoncok alkották, mintegy 110 000 fős létszámukkal ők tették igazi tömeghadsereggé. Szolgálatukat az új alkotmányos rendnek megfelelően megalkotott, 1848. augusztus 29-ig az országgyűlés mindkét kamarája által elfogadott katonai állítási törvényjavaslat szabályozta, amelynek végrehajtását országgyűlési határozatok rendelték el. Szükségességét, illetve létjogosultságát a képviselőház 1848. szeptember 13-i ülésén így fogalmazta meg Kossuth Lajos: „Magyarország önállása, törvényes függetlensége és szabadsága, addig biztosítva nem lehet, míg magyar tisztán nemzeti lábra állított hadsereg nincs.”³⁶

³⁶ Közlöny, 1. évf. (1848) 98. sz. (szeptember 15.) 500.

GYULA KEDVES

The Parliament and the army – the legal bases for military organization in 1848–1849

Even though the April laws, which paved the way for a bourgeois transition in Hungary, did not contain specifically military laws, the legal bases for a new type of army to defend the revolution were established. Declared rebellious (and its commanders were even accused of high treason during the military tribunal trials) by the imperial leadership, the army fighting the war of independence had a strong legal basis thanks to the lawmaking activity of the Hungarian parliament. This fact became an extremely important factor in the success of military organization as, by emphasizing legality, the Hungarian government could efficiently use the administration it inherited to put its resolutions into effect. This is how it became possible to utilize the expertise and experiences of even those officials who did not sympathize with the cause of the revolution.

The paper describes this process, outlining the background to the decisions, with a focus on the pressure to adjust to the rapidly changing circumstances and on the maintenance of the possibility of a compromise by Hungarian politics. It will distinguish three levels in this process.

First, the laws which had already existed before or were sanctioned on 11 April 1848, the overwhelming majority of which only touched upon military matters. But it was by explaining the articles of these, by considerably extending their interpretation and by occasionally utilizing legal loopholes that the government ensured the effective fulfillment of national defense tasks.

Second, the bill legally accepted by the parliament but not sanctioned due to the unfavorable turn of external circumstances, yet with reference to the extraordinary situation put into effect by the government, with the support of the parliament and without the ruler's sanction.

Third, those resolutions of the parliament, which authorized the government to introduce regulations and had them executed. The significance of these grew especially when the chances for a compromise had already faded.

According to the paper, all the three components of the national defense army (the inherited regular troops, the volunteers and the rank and file majority), which was becoming a mass army while fulfilling the requirements of regularity, became part of the revolutionary army in a legally regulated way.

PAP JÓZSEF

Az első népképviselők és a népképviselet kezdetei Magyarországon

A magyar parlamentarizmussal kapcsolatos kutatások öröndetes mértékben megélnkültek az elmúlt évtizedben. Több konferencia, tanulmánykötet, történeti almanach is foglalkozott a kérdéssel, és ezzel párhuzamosan jelentős mértékben javult a forrásokhoz való hozzáférés. Ma már egyszerűen elérhetők a képviselőház működésének alapdokumentumai, valamint az országos és vidéki sajtótermékek kutathatósága is könnyebbé vált. A témával foglalkozó kutatók az Országgyűlési Könyvtár által létrehozott Digitális Törvényhozási Tudástáron keresztül sok esetben online is hozzáférhetnek a magyar parlamentarizmus történetének legfontosabb szakirodalmához. A 19. századi parlamentarizmussal kapcsolatos tudásunk jelentős mértékben bővült ugyan, de még számos kérdés tisztázásra vár.

A magyar társadalomtörténet-írás egyik komoly hiányossága, hogy napjainkig nem készült el a dualizmus kori magyar parlament történeti archontológiája és almanachja. Ennek a munkának az elvégzésére vállalkozott az a kutatócsoport, mely egy 2014-ben beadott sikeres OTKA pályázat támogatásával, az Eszterházy Károly Főiskolához kapcsolva alakult meg hazai és határon túli történészekből.¹ A csoport fő céljaként a magyar parlament történeti archontológiájának összeállítását, valamint a parlamenti képviselők és az 1885 utáni főrendiházi tagok történeti almanachjának elkészítését határozta meg. A kétszer négyévesre tervezett kutatás első pályázati ciklusában a tagok a teljes archontológiának és a történeti almanach első kötetének elkészítését vállalták, míg a második periódusban az almanach befejezése, valamint a képviselők és a főrendek prozopográfiai szintű elemzése várható. A kutatás egy nagy nemzetközi parlamentarizmustörténeti munkába illeszkedik. A nemzetközi párhuzamok közül természetesen kiemelkedik a Monarchia ciszlajtán tartományai-val kapcsolatos munka, ahol a közelmúltban szintén jelentős előrelépések történtek,² ennek

---

¹ A munka elkészítését az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA K 112429 nyilvántartási számú, A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése címet viselő pályázata támogatta. A kutatócsoport tagjai: Ambrus László, segédmunkatárs (PhD hallgató, EKF), Ballabás Dániel, kutató (Eszterházy Károly Főiskola), Fazakas László, segédmunkatárs (MA hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem), Gerhard Péter, kutató (Budapest Főváros Levéltára), ifj. Bertényi Iván, szenior kutató (MTA BTK Történettudományi Intézet), Pál Judit, szenior kutató (Babeş–Bolyai Tudományegyetem), Pap József, kutatócsoport vezető, szenior kutató (Eszterházy Károly Főiskola), Püski Levente, szenior kutató (Debreceni Egyetem), Sidó Zsuzsa, kutató (Central European University), Szendrei Ákos, kutató (Debreceni Egyetem), Tóth-Barbalics Veronika, kutató (Magyar Mezőgazdasági Múzeum).

² Az ausztriai kutatási előzményekről: Schefbeck, Günther: *Die Gewählten. Auf dem Weg zu einer Kollektivbiographie der österreichischen Parlamentsmitglieder*. In: Simon, Thomas (Hrsg.): *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den*

eredményeként 2014-ben megjelent az osztrák parlament tagjainak történeti lexikona.³ Célnk egy hasonló munka elkészítése. Jelen írásban ehhez a kutatáshoz kapcsolódóan elsősorban a kezdeti időszakot, annak képviselőit vizsgálom meg. A kutatási tervünkben ugyanis az 1865-ös évet jelöltük meg kezdőpontként, melynek oka elsősorban az volt, hogy már rendelkezésünkre áll az első népképviseleti országgyűlés tagjainak igen alapos életrajzi lexikona,⁴ valamint az 1861-től 1868-ig terjedő időszak választásairól is készült adatgyűjtés.⁵

Ebben a tanulmányban a kezdőpont relevanciáját próbálom meghatározni, arra keresem a választ, hogy milyen mértékben jelenthet határpontot, ha egyáltalán azt jelent, az 1865-ös év. Milyen kapcsolat van az első két népképviseleti országgyűlés és a dualizmus kori parlamentek között? Mekkora az a politikusi kör, mely egy ilyen merev kezdőpont esetében a vizsgálaton kívül reked? Célszerű-e bizonyos mértékben eltérni az előzetes koncepciótól, és vállalható-e reálisan a vizsgálatba bevontak körének bővítése?

A tanulmányom alapkérdése tehát a kontinuitás, amit több szempontból kívánok körbejárni. Az első rész a választójogi reform hatásait vizsgálja. A parlamentarizmussal foglalkozó munkák a választójogi reformokat általában fordulópontként – az alkotmányos rend kulcskérdéseként⁶ – értelmezik, és különösen jelentős érdeklődés kíséri a reformoknak a politikai elit összetételére gyakorolt hatásait. Magyarország esetében – szemben például Ausztriával – valójában az 1848-as törvények jelentik az egyetlen reálisan vizsgálható szabályozást, hiszen a dualizmus végéig gyakorlatilag ezek a törvények maradtak életben. Az 1868-as, az 1874-es és az 1899-es változás nem érintette generálisan a kiindulási alapot, és a világháborút megelőző időszakban, valamint a háború alatt született törvényeket már nem alkalmazták a gyakorlatban. Más volt a helyzet a Monarchia „osztrák” területein, ahol az 1848–1849-es forradalmi időszak és 1907 között több esetben történt jelentős változás. A vonatkozó szakirodalom általában a vizsgálatának kiindulópontjaként tekinti a választójogi reformokra, és az egyes időszakok közötti kontinuitást és diszkontinuitást vizsgálja. A szerzők ugyanis abból indulnak ki, hogy a parlamentarizmus történetét, a parlamenti elit fejlődését alapvetően ez a keret határozza meg, a választók összetételének változása maga után vonja, vonhatja az elit összetételének módosulását.⁷ Ezáltal válik számunkra is fontosá a magyar választójogi reform problematikája, pontosabban annak az áttekintése, hogy ez az 1848-as változás milyen átalakulást eredményezett a választók összetételében. Tanul-

---

Bedingungen eines Vielvölkerstaates. Rechtshistorische Reihe. Band 400. Frankfurt am Main, 2010. (a továbbiakban: Hundert Jahre) 89–155.

³ Adlgasser, Franz: *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918*. Wien, 2014.

⁴ Pálmány Béla (szerk.): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, 2002.

⁵ Ruzsoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon, 1861–1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvények gyakorlati kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján*. Budapest, 1999.

⁶ Melville, Ralph: *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts*. Mainz, 1998. 231.

⁷ Kretschmer, Werner: *„Die Ausbildung des Wahlrechts in Cisleithanien” Die geschichtlichen, rechtlichen und politischen Fundamente des österreichischen Wahlrechts*. Doktori értekezés. Graz, 1990.; Binder, Harald: *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*. Wien, 2005. különösen: 524–528.; Adlgasser, Franz: *Neue Gesichter oder alte Bekannte? Das Abgeordnetenhaus im Spiegel der Wachreformen*. In: Hundert Jahre 53–59.

mányom ezen szakaszában természetesen komoly szakirodalmi előzményre támaszkodhatam.

A munka második nagy elemét az 1848–1849-es és az 1861-es parlament képviselőinek elemzése teszi ki. Elsősorban arra keresem a választ, hogy az egyes ciklusokban megválasztott személyek között milyen arányban voltak jelen a korábbi időszakokban a rendi diétákon vagy az első népképviselési parlamentben szerephez jutók. Fontosnak tartom bemutatni a két parlamentben szereplő képviselők dualizmus kori parlamenti szerepvállalását. Ezen vizsgálatok alapját az az adatgyűjtés teremti meg, melynek célja a dualizmus kori magyar képviselőház történeti archontológiájának összeállítása. Ebben a munkában, melyet Pál Judittal közösen végzünk, természetesen szintén komoly előzményekre támaszkodhatunk,⁸ a korábban ismeretlen fehér foltok feltérképezéséhez elsősorban a Képviselőházi Napló köteteit és a sajtót használtuk fel. Jelenleg már rendelkezésünkre áll egy olyan adattár, mely tartalmazza az időszak – reményeink szerint – összes képviselőjének adatait, a kötet megjelenése pedig a 2016-os évben várható.

A munka harmadik része az 1861-es országgyűlés időszakában keletkezett források szemszögéből vizsgálja a kontinuitás kérdését. Azt szándékozunk bemutatni, hogy miként tekintettek az 1848-as előzményekre a kortársak. Ebben a kérdésben az országgyűlési választásokkal kapcsolatos panaszokat elemeztem.

A kontinuitás a választójogon belül

A népképviselés és a rendi képviselés közötti kapcsolat egyik legfontosabb eleme a választójog, pontosabban a választójogban újonnan részesítettek és a régi választók egymáshoz viszonyított aránya.

Köztudomású, hogy mind a magyarországi V. törvénycikk, mind pedig az erdélyi II. törvénycikk tartalmazott olyan rendelkezéseket, melyek biztosították a korábban választójoggal rendelkezők számára, hogy ezt a népképviselési rendszerben is megőrizzék, tekintet nélkül arra, hogy az újonnan beemeltektől elvárt cenzusnak egyébként megfeleltek volna.⁹ Ezt a választójogi kategóriát nevezték a korszakban régi jog alapján való választásnak. Az utolsó rendi országgyűlésen ugyan többen szót emeltek a javaslat általános jellegével kapcsolatban, de a régi jog végül is intézményesült.¹⁰ Többek között Andrássy Gyula, Olgay Titus, Tarnóczy Kázmér, Perczel Miklós, Tormássy János és Szentkirályi Móric is tiltakozott a régi jog általános alkalmazása ellen. Kubinyi Ferenc például a nemességhez azonos jogokat adott volna a nem nemesek számára, elhagyva a 2. paragrafusban szereplő cenzus jellegű megkötéseket. Madarász László szintén a megszorítások eltörlésével értett egyet. Ezzel szemben a felsőtáblán Barkóczy János arra hívta fel a figyelmet, hogy ha Magyaror-

⁸ Közülük kiemelendők: Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. München, 1973.; Ruszoly: *Országgyűlési képviselő-választások; Az 1848–49. évi első népképviselési országgyűlés*, id. mű; Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselés Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest, 2009.; Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848*. Budapest, 2011.

⁹ Magyar törvénytar 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. (a továbbiakban CJH 1836–1868) 223., 262–263.

¹⁰ A törvények ezen paragrafusához kapcsolódó vitát részletesen bemutatta Ruszoly József és Csizmadia Andor. Ruszoly József: *Az országgyűlési népképviselés bevezetése Magyarországon (Az 1848: V. tc. létrejötte)*. In: uő: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*. Szeged, 1997. 57–84.; Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848–49-ben. (Az első népképviselési választások)*. Budapest, 1963. 57–71.

szágon amerikai mintára tágabb alapra helyezik a választójogot, akkor a „Statistical combinatiók következtében úgy látszik, hogy azon 377 követ között, melyet a t. RR. terveznek, alig lesz 130 magyar, a többi 260 nem lesz magyar nyelvű névű, hanem tót, illyr, oláh, német és egyéb nemzetbeli”.¹¹ Ebben az érvelésben pedig már megjelent a dualizmus kori választójogi reformtervekkel kapcsolatban hangoztatott kortársi kritika, mely leggyakrabban a politikai elit nemzetiségi összetételének átalakulása miatt utasította vissza a választójog kiterjesztését. Az országgyűlési többség végül a régi jog általános alkalmazása és az új választójogi csoportok cenzus általi korlátozása mellett foglalt állást.¹²

Erdélyt illetően különbözött a szabályozás, a II. törvénycikk 4. paragrafusa eltért a magyarországi szövegtől.¹³ A következőképpen fogalmaztak Kolozsváron: „Vármegyéken, Fogarasvidéken és Székelyszékekben fognak bírni [ti. választójoggal]: mind azok, kik az 1791-beli 12-ik törvénycikk szerint közgyűléseken szavazattal bírván, az országgyűlési kövek választásába is befolyni eddig is jogosítva voltak; ha szinte ezen jog gyakorlatában ez előtt korlátozva is lettek volna.”¹⁴ Az eltérés – és a korábbi törvényre való hivatkozás – oka elsősorban a közszékek jogállásának a kérdése volt. Ebből a szempontból a hivatkozott 1791-es törvénycikk legérdekesebb pontja annak 2. paragrafusa volt, mely szerint a székely székek közgyűléseinek – az úgynevezett girasgyűléseknek – tagja csak „a székből való összes birtokos nemes”¹⁵ lehetett. A probléma lényege tehát az volt, hogy a közszékek nemesnek számítottak-e, hiszen ebben az esetben joggal tarthattak igényt a népképviseleti rendszeren belül is az automatikus választói jogosultságra.

Balogh Judit egy korábbi munkájában részletesen bemutatta a székely nemesség eredetét, a fogalomhasználat problematikáját. Ő úgy látja, hogy a 17. század végére egyértelműen megváltozott a székelyek jogi helyzete. János Zsigmond már az 1562-es segesvári országgyűlésen hozott határozataiban megszüntette a székelyek kollektív nemességét. Balogh véleménye szerint ezt követően a székely nemesi cím csak a primorokat és a lóföket illette meg. Ez a két réteg a földjükön lakókat jobbágyként bírhatta. A székely köznép, a gyalogos szabad székely a fejedelem jobbágyává vált.¹⁶ A 17. századra a közszékek azonban visszakapták szabadságukat. Báthory Zsigmond 1601. december 31-én Déván kiadott kiváltságlevelében a székelyeket kiemelte a „pór és nem nemes állapotból és rendből”, és megengedte számukra, hogy azon kiváltságokkal és szabadalmakkal éljenek, „aminővel őseik éltek a régi dicső magyar királyok idejében”. A felszabadított székelyeket *libertinusnak* vagy szaba-

¹¹ Ruszoly: *Az országgyűlési népképviselet*, 69–70.

¹² Kecskeméty Károly szerint a született nemesek általános választójoga mellett legaktívabban Kosuth Lajos állt ki, aki egyrészt tartott a kismesek haragjától, másrészt pedig korábbi ígéretéhez híven a nemesség vezető szerepének biztosítása érdekében érvelt az általános nemesi választójog mellett. Bérenger, Jean – Kecskeméty Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest, 2007. 281.

¹³ A kérdéssel korábbi tanulmányaimban részletesen foglalkoztam, az erdélyi választójoggal kapcsolatos megállapításaimat ezek összefoglalásaként közlöm: Pap József: *A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1877)*. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae. 37. évf. (2010) 123–144.; Pap József: „Úrrá ... tenni a nemzetet a tömeg felett.”: *A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése*. In: Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János (szerk.): „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, 2011. 227–237.

¹⁴ CJH 1836–1868. 263.

¹⁵ 1540–1848. évi Erdélyi Törvények. Budapest, 1900. (Corpus Juris Hungarici. CD-ROM, 2004)

¹⁶ Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata*. Kolozsvár. 2005. 53–55.

dosnak nevezték.¹⁷ A szerző kiemeli, hogy a 17. század eleji oklevelek külön említik a nemeseket és a lófőket, tehát ekkor csak a primorok számítottak nemesnek.¹⁸ Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején felgyorsult a székely nemesség kialakulása és annak a székely társadalomról való leválása. A fejedelmek által adott adománnyal és oklevéllel rendelkező személyeket nevezték a 16. század végétől *nobilis*nek. A lófők is törekedtek ilyen adománylevelek megszerzésére. A *nobilis* réteg leválása konfliktusokkal terhelt folyamat volt, melynek következtében egyfajta távolságtartás alakult ki a székely nemesség és a közszékelyek között, ami a 18. században a házassági stratégiákban is éreztette hatását.¹⁹

Balogh tehát a 17. századra datálva megállapítja, hogy a közszékelyek elvesztették nemesi kiváltságait. Ez a nézet természetesen szöges ellentétben áll azzal az állásponttal, amit a 19. század végén és a 20. század elején keletkezett munkákban olvashatunk.²⁰ Az azonban bizonyos, hogy a törvénycikk szentesítését követően a székelyeket következetesen a régi jog kategóriájában találjuk meg. Ez pedig azt eredményezte, hogy a régi jog alapján választók aránya kiemelkedően magas lett az erdélyi területeken. A birtok alapján választók esetében is eltértek a magyarországi szabályozástól. Míg a magyarországi törvénycikk negyed úrbéres telket követelt meg a nem nemes községi lakosoktól, addig az erdélyi törvénycikk – az egyértelműen rendezett általános úrbériség hiányában – az adóminimum alkalmazása mellett döntött. Az elfogadott 8 forintos minimumösszeg azonban olyan magas lett, hogy teljes falvak maradtak választók nélkül. Ezek a falvak pedig csak közvetett képviseletre kaptak lehetőséget. A száznál kevesebb „füsttel”, vagyis háztartással rendelkező községek egy, annál többel bírók pedig kettő képviselőválasztó választására lettek jogosultak.²¹ Erre a megszorításra, a jelentős adóminimum alkalmazására azért került sor, mert egyéb esetben az új választójogi törvény, mint ahogy azt Wesselényi Miklós is jelezte, azt eredményezte

¹⁷ Balogh: *A székely nemesség*, 74–76.

¹⁸ Balogh: *A székely nemesség*, 77.

¹⁹ Balogh: *A székely nemesség*, 139–143.; hasonló értékelés olvasható Kállay Ferenc 1829-es munkájában. Kállay szerint 1562 után a székely társadalom egysége megszűnt. A primorok hasonlók lettek a főnemesekhez. Kialakult a köznemesek rétege, akik szolgálatért vagy vitészségért armálist kaptak a fejedelmektől. A „primipilusokról és a pixidariusokról” (lófők és gyalogszékelyek) szóló fejezetben úgy tudta, hogy „a két rend adó alá esett, közönséges szolgálatokat tesznek, ha nintsenek zsellérek, vagy jobbágyok kik helyettek az ilyen szolgálatokat véghez vigyék. [...] a Nemesi Rend Jobbágyaival minden közönségek szolgálatokra, út tsinálásra, falusi bíróságra, építésnél való kézimunkákra s t.b. köteleztetnek”. Kállay tehát 1829-ben született munkájában Balogh Judit 1848 utáni értékelését igazolja. Kállay Ferenc: *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*. Nagyenyed. 1829. 113–119.

²⁰ Gerő József (szerk.): *A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867–1937*. Budapest, 1938. 13–16.; Dósa Elek (szerk.): *Erdélyhoni jogtudomány, melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-dik év olta törvényszerűen költ, s az 1849-dik évig érvényességgel birt törvények és szokások szerint*. Kolozsvár, 1861. 1. köt. 96–102.; Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László: *Útmutatás a nemesség, előnév és címer igazolásához*. Budapest. 1943. 13–16. Szilágyi László egy másik munkájában arról írt, hogy annak ellenére nemesnek tekinthetők a gyalogos székelyek, hogy a számukra adott nemesi oklevelekben gyakran olvasható azt a kitétel, miszerint őket az adományozással a primorok, lófők vagy gyalogok sorából kiveszik. A székelyeknek adott nemesi oklevelet úgy fogta fel, mint amikor egy magyar nemesi família kapott többször diplomát. Ezt nem tartotta rangemelésnek, ők „ugyanis eredetüknél fogva országosan elismert nemesek, kiknek nemessége az első foglaláson alapszik”. Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László: *A székely nemesi rendi társadalom*. Budapest, 1937. 54–57.

²¹ Egyed Ákos: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. Marosvásárhely, 2001. 102–103.; Ruszoly József: *Az országgyűlési népképviselői jog sajátosságai Erdélyben. Az 1848:II. (kolozsvári) t. létrejötte*. Debreceni Szemle, 6. évf. (1998) 3. sz. 468–469.

volna, hogy a megyék és a szász székek román képviselőket küldjenek Pestre.²² Ezt akarták elkerülni, ezért csökkentették a magas cenzus segítségével a bekerülők számát, és növelték a régi joggal a székelyek reprezentációját. Erdélyben 1848-ban 11.002 fő kapott újonnan választójogot, 75% az adócenzus, 25% pedig a füstök utáni közvetett választójog alapján részesült abban.²³

Az erdélyi választójogi rendezés egyik sajátossága tehát az volt, hogy a hajdani földesúri függésben élő parasztság választójoghoz juttatása a szerényebb jövedelmi viszonyok miatt elmaradt a Magyarországon megfigyelhető mértéktől. Az erdélyi választók legjelentősebb csoportját pedig a régi jog alapján választók képezték.

A régi jog alapján választók természetesen a kontinuitást fokozták, főleg ha magas arányokkal párhuzamosan az új választókerületi beosztás hasonult a rendi választások terepéhez. Ez a jelenség, mint arra majd később visszatérünk, elsősorban a korábban rendi képviseléssel is bíró magyarországi városokban és az erdélyi területeken volt megfigyelhető. Fontos kérdést jelent azonban az, hogy mekkora is lehetett ennek a csoportnak a választókon belüli szerepe.

Nehéz megállapítani a régi jog alapján választók pontos arányát. Erdély esetében egy 1868-as törvényjavaslat segítségével korábban megbecsültük.²⁴ A népképviselési átalakulás során feltehetően a lakosság 4,8%-a (92 500 fő) juthatott választójoghoz, közülük azonban csupán 17-18% számított új szavazónak. Pontos adataink Magyarországot illetően sincsenek, de a szakirodalom általában 5-7%-ra teszi a választásra jogosultak arányát, mivel a 130 00 régi jogú mellett 470 000 új választóval számolnak.²⁵ Az 1851-es népszámlálás szerint 9,556 millió fő volt Magyarország lakossága, ennek alapján a választók aránya 6,3%-ra tehető. Ez az adat nagyságrendileg megegyezik az 1848-as Belügyminisztérium Statisztikai Hivatalának iratanyagában fennmaradt, Magyarország egy részére vonatkozó választójogi összeírás adatsorával. Eszerint 58 település, 32 vármegye és kerület esetében – Fényes Elek adatait figyelembe véve – 6 761 833 lakosból 6,7%-nak volt választójoga.²⁶

Jelentős különbség mutatható ki tehát a választásra jogosultak összetételében az ország különböző területein. Fel kell azonban hívni a figyelmet a választói névsorokkal kapcsolatos bizonytalanságra is. Ha egy-egy fennmaradt korai választói névjegyzéket tanulmányozunk, azonnal feltűnik számunkra, hogy a törvények világos kategóriáit az összeírók elég kreatívan alkalmazták. A kezdeti időszakban gyakran tüntettek fel egy-egy választó mellett több jogosultsági alapot.

Ilyen sajátos helyzettel találkozhatunk az egeri 1848-as választói névjegyzék²⁷ esetében is, ahol annak ellenére alkalmazták a régi jogot a városi lakosság egy jelentős részére, hogy a (mező)városra nem vonatkozott a rendi értelemben kiváltságolt települések polgárait

²² Egyed: *Erdély 1848*, 99.; Ruszoly: *Az országgyűlési népképviselési jog*, 465.

²³ Egyed: *Erdély 1848*, 106–107.

²⁴ Törvényjavaslat az erdélyi megyék, vidékek, székek és a szabad királyi városok részéről a magyar országgyűlésre küldendő követeknek népképviselés alapján leendő választásáról. Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. I–VII. Budapest, 1866–1868. VI. 261–265.; Pap: *Úrrá ... tenni a nemzetet*, 229–230.

²⁵ Bérenger–Kecskeméti: *Országgyűlés*, 289.; Csizmadia Andor azonban 7–9%-ot valószínűsített. Csizmadia: *A magyar választási rendszer*, 105.

²⁶ Csizmadia: *A magyar választási rendszer*, 326–329.

²⁷ 1848. évi választói névjegyzék, Magyar Nemzeti Levéltár Heves megyei Levéltár (a továbbiakban: MNL HML) V–1/b Eger város tanácsának Iratai, Iratok 1261–1850. 506. 1848/704. A kérdésről részletesen: Pap József: *Eger választópolgárai a 19. század közepén. Történelmi szemle*, 58. évf. (2016) 1. sz. Megjelenés alatt.

érintő régi jogi szabályozás. A régi jog kategóriát jogilag tévesen, de egyáltalán nem véletlenül használták az egri összeírások készítői, hiszen szélesebb önkormányzati jogokkal rendelkező mezővárosok lakosai gyakran nevezték magukat polgároknak, és a szabad királyi városokhoz hasonló polgárfelvételi eljárásrendet alakítottak ki (ez történt például Szombathely, Pápa és Nagykanizsa esetében is). Az ország területén 1828-ban végrehajtott népszámlálás, a *conscriptio regnicolaris* során Rimaszombat, Rozsnyó, Zsolna és Eger lakosainak egy részét – jogilag szintén helytelenül – polgárként írták össze. Bácskai Vera ezzel – a jogilag meg nem alapozott polgártudat kétségtelen kialakulásával – kapcsolta össze a polgár fogalmának megújulását, mely elvezet minket a rendi világ társadalmi csoportjától egy modern társadalomtörténeti kategóriához.²⁸ Az egri belvárosi purgerek esetében tehát a szabad királyi városok polgárait jellemző magatartásformák voltak megfigyelhetők. A mezőváros polgársága, bár rendi értelemben nem számított kiváltságolt társadalmi csoportnak, mégis úgy viselkedett, mintha az lett volna. A polgárjog devalvációját ugyanúgy akadályozni próbálták, mint ahogy azt a királyi városok esetében is megfigyelhetjük. Az ő értelmezésük szerint az áprilisi törvények a saját jogrendjük továbbélését biztosították e régi jogi kategória segítségével. Az 1860-ban készült névjegyzék esetében azonban már nem tapasztalható ilyen jelentős eltérés a törvényi szabályozástól,²⁹ ennek oka pedig az egyértelműbb jogértelmezésben és alkalmazásban kereshető.

A kontinuitás személyi része, két országgyűlés képviselői

Tanulmányom második részében az 1848–1849-ben és 1861-ben megválasztott országgyűlési képviselőket fogom megvizsgálni abból a szempontból, hogy milyen mértékben kapcsolódtak a rendi országgyűlések politikusnemzedékéhez, tehát hányan rendelkeztek közülük reformkori követi múlttal, valamint milyen számban vettek részt a későbbi országgyűlések munkájában. Arra keresem a választ, mennyire tekinthető kontinuusnak az első népképviselői kör a reformkori múlthoz és a későbbi parlamentarizmushoz viszonyítva. A vizsgálat lefolytatásához először át kell tekintenünk az országos választások időrendjét, az időközi választások és a mandátumvesztések dinamikáját.³⁰

Az általános választások napját ugyan nem határozták meg pontosan, de 1848 tavaszán a szavazást úgy kellett megtartani, hogy a képviselők még megérkezessenek az országgyűlés színhelyére. Az országgyűlés megnyitását 1848. július 2-ra tűzte ki az uralkodó, ezt az

²⁸ Bácskai Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2002. 128–129.; hasonló jelenséget mutat be Pápa mezőváros esetében: Hudi József: *Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században*. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban*. Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére. Debrecen, 1995. 100–101.

²⁹ MNL HML V-44/C Eger város polgármesterének iratai. Külön kezelt iratok 3. 1860. Városi tisztújításra vonatkozó iratok a szavazóképes polgárok lajstroma misc. 152.

³⁰ Az első népképviselői országgyűlés tagjairól rendelkezésünkre áll egy nagy alaposággal összeállított modern almanach (*Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés*), a tanulmányom alapjául szolgáló adatok elsősorban ennek az almanachnak az feldolgozásából származnak. Emellett felhasználtam Adalbert Toth munkájának táblázatait (Toth: *Parteien und Reichstagswahlen*, 216–343.), valamint Ruszoly József írását (Ruszoly: *Országgyűlési képviselő-választások*). A képviselői életrajzok, a megszerzett mandátumok pontosítását a Képviselőházi Naplók vonatkozó kötetei alapján végeztem el. Adattáramban természetesen feldolgoztam a korabeli almanachok életrajzait is, azonban ezek a jelen tanulmányhoz viszonylag ritkán biztosítottak releváns információkat, hiszen csupán 1884-től láttak napvilágot. Számításaimat, ha külön nem hivatkozom egyéb forrásra, ezen adattár alapján végeztem.

időpontot pedig május 19-én tette közzé a kormány.³¹ A magyarországi választókerületekben általában 1848. június második felében tartották meg az általános választásokat. A legkorábbi voksolásra június 2-án Esztergomban került sor, Erdélyben pedig június 26. és július 9. között zajlott a politikai küzdelem.³²

Adataink alapján 454 képviselői mandátum – 373 magyarországi és 81 erdélyi – megszerzésének időbeli megoszlását tudjuk vizsgálni. Ez a szám kissé eltér a szakirodalomban általában szereplő 450 főtől,³³ aminek az az oka, hogy négy fő – Aidinger Pál, Bagossy Sándor, Ioanescu Stefan (Joánieszkó István) és Madarász László – kétszer szerepel a listánkon, mivel mandátumukat első alkalommal nem igazolták, csak a megismételt választáson kerültek be a parlamentbe. Vizsgálatomban ezért a végső mandátumszerzés időpontját vettem figyelembe.

A mandátum megszerzésének hónapja	db	%
1848. július	370	82,2%
1848. augusztus	29	6,5%
1848. szeptember	8	1,8%
1848. október	1	0,2%
1848. november	0	0%
1848. december	1	0,2%
1849. január	0	0%
1849. február	0	0%
1849. március	1	0,2%
1849. április	2	0,4%
1849. május	8	1,8%
1849. június	1	0,2%
1849. július	29	6,5%
Összesen	450	100%

1. táblázat

A mandátumszerzés időbeli megoszlása 1848 júniusa és 1849 júliusa között

A táblázatból jól látható, hogy a parlament képviselőházának megalakulása 1848 júliusában megtörtént,³⁴ azonban néhány mandátum igazolása, a szükséges új választások lebonyolítása augusztusra és szeptemberre húzódott. Az igazolások júliusban folyamatosan zajlottak, az első tíz nap alatt 312 képviselő mandátumát sikerült rendezni. A viszonylag hosszasan zajló procedúra oka a gyakran igen heves választási küzdelem és az ebből adódó vá-

³¹ Csizmadia: *A magyar választási rendszer*, 74.

³² Csizmadia: *A magyar választási rendszer*, 107.

³³ *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés*, 1248.; Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád – Szerencsés Károly – Tombor László: *Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998*. Budapest, 1998. 12.; Bérenger–Kecskeméti: *Országgyűlés*, 294.

³⁴ Az 1848-ban elfogadott házszabály szerint a képviselőház megalakulásához 226 képviselő igazolására volt szükség. (1848–1849. évi országgyűlés A képviselőház rendszabályai. In: *A képviselőház irományai 1848/49. 1. szám II. szakasz 15. §*). 1861-ben például a képviselőház hivatalos megalakulása, a képviselőknak osztályokba sorolására csupán május 7-én, a Ház megnyitása után egy hónappal kerülhetett sor. Az 1861-ik év április 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. I. kötet. Pest, 1861. XIX. országos ülés jegyzőkönyve, 1861. május 7. 99.

lasztási panaszok kivizsgálása volt. A másik jelentős választási időszakra 1849 tavaszán, korra nyarán került sor, amikor 41 megüresedett hely pótlása történt meg.

Ezeket az adatokat össze kell vetni a mandátum időközi megüresedésére vonatkozó információinkkal, ezt mutatja a következő táblázat.

<i>A mandátum megüresedésének hónapja</i>	<i>db</i>	<i>%</i>
1848. július	4	3,3%
1848. augusztus	4	3,3%
1848. szeptember	7	5,7%
1848. október	2	1,6%
1848. november		0%
1848. december	2	1,6%
1849. január	3	2,5%
1849. február	1	0,8%
1849. március	77	63,1%
1849. április	5	4,1%
1849. május	13	10,7%
1849. június	1	0,8%
1849. július	3	2,5%
Összesen	122	100%

2. táblázat

A ciklusközi mandátumüresedések időbeli megoszlása 1848 júliusa és 1849 júliusa között

A táblázatból leolvasható, hogy a legtöbb üresedésre 1849 tavaszán került sor, ennek oka természetesen a Debrecenben végrehajtott mandátumigazolásokban keresendő. Jól látható, hogy a március végi – döntően 23. és 26. közötti – országgyűlési döntés áll a jelenleg háttérben, amikor is az engedély nélkül távollévőket, az országgyűlést Debrecenbe nem követő képviselőket lemondottnak tekintették. Képviselő halála miatt egyébként tíz esetben vált üressé a mandátum. A két táblázat adatainak összehasonlítása megmutatja, hogy az 1849-ben megüresült képviselői helyeket csak részben tudták betölteni. Hetvenhárom olyan kerületet találtam, ahol nem sikerült lebonyolítani a választást és/vagy időben igazolni a képviselőt. Erdélyben elsősorban a szászok által lakott területek (Beszterce, Brassó, Kőhalom, Segesvár, Nagysink, Szerdahely, Alvinc és Szászsebes), valamint Gyulafehérvár kerületei voltak érintve, a Dunántúlon 18 kerület maradt üresen (Baranya és Veszprém megyében 1-1, Komáromban és Zalában 2-2, Sopronban 4, Vas vármegyében pedig 8). Észak-Magyarországon Nyitrát (7 kerület), Pozsonyt (4 kerület), Trencsént (3 kerület), Turócot (2 kerület), Sáróst (3 kerület), Barsot (1 kerület), Hontot (2 kerület), Ungot (2 kerület), Zólyomot (1 kerület) érintette a jelenség. Gyakori volt még az új választás elmaradása szerbek által lakott déli kerületekben, ahol 9 kerület maradt 1849 tavasza után képviselő nélkül. A háború által sújtott vidékek jelentős része tehát a márciusi revíziót követően elveszítette képviselőjét. Az ország jelentős részét nem sikerült oly mértékben pacifikálni, hogy a képviselőválasztásokat lebonyolítsák, és a megválasztott képviselőt szabályszerűen igazolják. A kerületek nagyjából hatoda nem rendelkezett országgyűlési képvisellel a szabadságharc utolsó szakaszában.

Az első népképviselők és rendi képviselet

Az 1848-ban megválasztott népképviselőkkel kapcsolatban megfogalmazódó első kérdések egyike az, hogy pontosan hogyan viszonyult az adott személyek politikai pályája a forradalmi időket megelőző reformkorhoz. Csizmadia Andor munkájában 90 olyan politikusról tesz említést, akik már a reformkorszakban is követként szerepeltek az országgyűléseken.³⁵ Ez az adat jelentős diszkontinuitásra utalhatna, hiszen az általa ismert 414 mandátumnak csupán az ötödét tette ki. A megválasztott képviselők „osztályszerkezetének” elemzése után azonban megállapította, hogy a képviselőház osztályösszetételében alig tapasztalható változás.³⁶ Ezzel az utóbbi megjegyzéssel tehát inkább a kontinuitásra helyezte a hangsúlyt, és bizonyítottan látta azt a korábbi megállapítását, hogy a „viszonylag demokratikus választójog törvénybeiktatása magában véve még távolról sem jelenti a demokratikus erők győzelmét”.³⁷

Napjaink kutatói számára az 1848–1849-es választási eredmények természetesen nem a demokrácia győzelme vagy veresége szempontjából érdekesek, hanem sokkal nagyobb szerepet kap az új körülmények között megteremtődő politikai elit múltbeli beágyazottságának problémaköre. Az elmúlt évek forrásfeltáró munkája alapján már sokkal pontosabb képet rajzolhatunk a kérdésről. Utalhatunk itt természetesen a népképviselők almanachja mellett Pálmány Béla másik grandiózus munkájára, a reformkori országgyűléseken szerepet vállaló követek és főrendek életrajzgyűjteményére.³⁸ Mindezek alapján a 450 igazolt mandátummal rendelkező képviselő reformkori politikai múltja is feltárható. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az összesítésben figyelembe vettem azokat az eseteket is, amikor az adott személy *absentium ablegat*ként jelen nem lévő főrendet helyettesített, hiszen az ilyen pozícióban Pozsonyba kerültek az alsótábla szavazattal rendelkező tagjai voltak.³⁹

Ilyen megközelítésben 136 személy esetében mutathatunk ki 1848 júliusa előtti diétai részvételt. Így tehát a kontinuitás mértéke 30%-ra emelkedik. Ez azonban még mindig csupán a képviselők harmadát teszi ki. Ezt a csoportot azonban érdemes többféle bontásban is megvizsgálni. Első megközelítésben feltűnő, hogy amíg a magyarországi képviselőknek 25%-a bírt reformkori múlttal, addig ez az arány Erdély esetében 55% volt. Ennek az okát elsősorban abban láthatjuk, hogy Erdélyben nagymértékben hasonult az 1848-as választási rendszer a rendihez, hiszen a régi jogúak kiemelkedő szerepe mellett megyénként, székenként gyakran nem alakítottak ki választókerületeket, hanem a korábbi szokásnak megfelelően, természetesen az új választójogosultság alapján, központilag választották meg a 2-2 képviselőt.⁴⁰ Fontos szempont lehet a kiemelkedően magas kontinuitásban az utolsó rendi erdélyi országgyűlés és az első népképviseleti választások viszonylagos időbeli közelsége. Gondolhatunk itt arra, hogy létezett olyan korabeli elképzelés is, hogy nem is kellene új vá-

³⁵ Csizmadia: *A magyar választási rendszer*, 154.

³⁶ Csizmadia: *A magyar választási rendszer*, 156.

³⁷ Csizmadia: *A magyar választási rendszer*, 153.; hasonló értékelést olvasható: Deák István: *A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Budapest, 1994. 159–160.; Bérenger–Kecskeméti: *Országgyűlés*, 294.

³⁸ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, id. mű

³⁹ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, 33–34.

⁴⁰ Kemény Gábor 1872. február 28-i felszólalásában az erdélyi választási eredményeket ért román nemzetiségi kritika kapcsán beszélt arról, hogy a hét megyében már kerületenként választottak, de két székely és több szász székben még nem volt meg a kerületi beosztás. Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. 21. kötet, Pest, 1872. 443. ülés, 1872. február 23. 258–259.

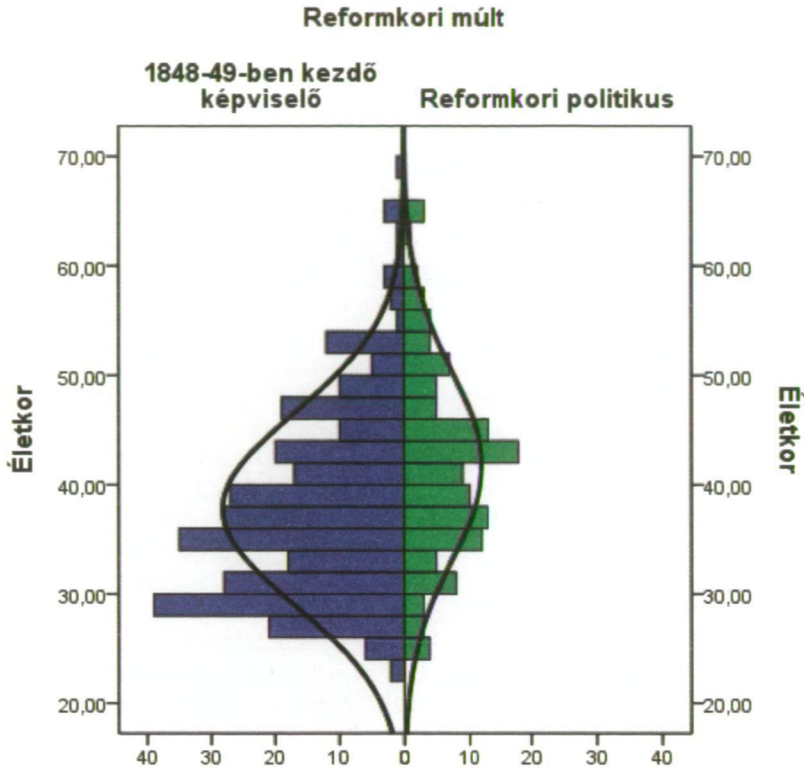
lasztást tartani Erdélyben, hanem az utolsó rendi országgyűlés követői jelentek volna meg Pesten.⁴¹ A két csoport – az 1848-as rendi követek és ugyanezen év népképviselői – között jelentős volt az átfedés, hiszen a 46 reformkori múlttal rendelkező erdélyi képviselő közül 32 ott volt az uniót kimondó kolozsvári diétán. Az átlagtól eltérő adatok másik lehetséges okát a kerület jellege szolgáltatja. Ha önálló követküldési joggal rendelkező települések és a megyei/széki kerületek bontást alkalmazzuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az erdélyi városi kerületekhez köthető 28 képviselőből 19 (68%), a magyarországi városi kerületekhez köthető 69 személy közül pedig 22 (32%), országos összesítésben pedig 31 fő (42%) rendelkezett reformkori múlttal. A városokban tehát jóval jelentősebb volt a kontinuitás mértéke, amely még jelentősebb, ha nem vesszük figyelembe azokat a magyarországi településeket, amelyek csak az 1848. évi V. törvénycikk értelmében kapták meg az önálló képviselőre való jogot.

A kontinuitás jelensége mögött azonban nem feltétlenül az átalakulás úgynevezett anti-demokratikus voltát kell látnunk. Több tényező is elősegítette azt, hogy a képviselők a hajdani követek közül kerültek ki. A képviselettel korábban is rendelkező települések választóinak jelentős része régi polgárjoga alapján korábban is szavazhatott az adott politikusra, és a település általában továbbra is egy közösségként nyert képviselőt a politikai életben. Hasonló volt a helyzet az erdélyi megyei és széki területeken, ahol nem hoztak létre önálló, új kerületeket. A magyarországi területen azonban sokkal jelentősebben átalakult a politikusi kör, melynek okai között arra is gondolhatunk, hogy itt a hajdani megyéket több kerületre osztották, így egy-egy választókerületben már nem voltak ugyanazok a lokális erőviszonyok, más kapcsolati hálózatok léptek működésbe. Halmozottan igaz volt ez az újonnan képviselőhöz jutott hajdani mezővárosokra. Ezek a jellemzők, kiegészülve azzal, hogy a képviselői helyek száma jelentősen megnövekedett, egy olyan – alapvetően köznemesi származású – csoportot juttattak a parlamentbe, melynek korábban igen kis esélye volt arra, hogy a diétán követként vegyen részt. A kerületek gyakran a járási beosztást követték vagy legalábbis ahhoz hasonultak, ennek megfelelően a képviselők között leggyakrabban járási vezetőket, a főszolgabírói, szolgabírói tisztt betöltőit találjuk nemcsak 1848-ban, hanem a dualizmus éveiben is. Úgy látom tehát, hogy az ország azon területein, ahol új kerületi struktúra alakult ki, jelentős változás indult el, mivel a korábban lokális elitpozícióval bíró személyek az országos politika színpadára juthattak. Ez természetesen ekkor még nem érintette még a képviselők rendi szerkezetét, hiszen a megválasztottak döntő többsége (91%) születése alapján is tagja volt a korábban is képviselettel rendelkező négy rendnek. A nemesség és a hajdani szabad városi polgárság háttérbe szorulására a dualizmus második feléig várni kellett.

A kérdés vizsgálatának utolsó lépéseként vessünk egy pillantást a képviselők korstruktúrájára, melyet a régiók és az újak bontásában ábrázolok. A 450 személy közül kilencnek nem ismert a születési ideje, 189-nek pedig csak a születési évéről van tudomásunk. A vizsgálatot 441 fő esetében tudom elvégezni.

---

⁴¹ Egyed: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*, 99–102.

Az ábrán jól látható, hogy a reformkori múlttal rendelkezők körében inkább a harmincas éveik második felébe lépők domináltak. A reformkori múlttal rendelkezők átlagéletkora 42 év volt, míg a kezdőké 38. Az új belépők esetében az alacsonyabb életkorú csoportok jelenléte egyfajta generációváltás első jele is lehet. Az adatokat célszerű majd összevetni az 1861-es parlament hasonló diagramjával.

Az első népképviselők és a szabadságharc utáni politikusi pálya

Az 1848–1849-es országgyűlési képviselők további politikai pályáját természetesen első sorban az befolyásolta, hogy egyáltalán megélte-e a képviselő a következő parlamenti választást. A magyarországi politikusok esetében erre 1861-ig kellett várni, az erdélyiek pedig csak 1866-ban jelenhettek meg újra a pesti országgyűlésen. Mivel ebbe a vizsgálatba már bevontam az erdélyi pótképviselőket, 456 fő vehető figyelembe. Közülük tizenhatnak jelenleg még ismeretlen a halálozási időpontja, ezért 440 személyre tudom a vizsgálatot elvégezni. A magyarországi kerületekhez kapcsolódó 362 fő közül 67 (18,5%) személy nem élte meg az 1861-es országgyűlés megnyitását. A 78 erdélyi politikus közül pedig 25 fő (32%) halálozott el 1866-ot megelőzően. Az 1861-ben még életben lévő 298 magyarországi képviselő között 196, az 1866-ban még élő 54 erdélyi személy között pedig 42 olyan politikust találunk, aki 1849-ben végig tagja maradt a parlamentnek. Érdeemes lesz a kontinuitás kérdésének vizsgálatakor erre a tényezőre is tekintettel lenni.

Ennek figyelembevételével készítettem el a következő táblázatot.

Év	Magyarországi képviselők		Erdélyi képviselők		Összesen	Az adott parlamenten belüli arány
	Összes	Ebből lemondottnak tekintett	Összes	Ebből lemondottnak tekintett		
1861	108	16			108	35,1%
1865	90	18	23	5	113	27,4%
1868	62	9	11	3	73	17,7%
1871	42	6	7	1	49	11,9%
1875	27	4	3		30	7,3%
1878	23	5	2		25	6,1%
1881	17	4	2		19	4,6%
1884	12	2	2		14	3,4%
1887	8	2	1		9	2,2%
1892	6	1			6	1,5%
1896	2	1			2	0,5%
1901	1				1	0,2%
1905	1				1	0,2%
1906	1				1	0,2%
1910	1				1	0,2%

3. táblázat

Az 1848–1849-ben szerepet vállalt képviselők további parlamenti szereplése

1861-ben a még életben lévő magyarországi születésű képviselők 36%-a vett részt az országgyűlés munkájában, a szabadságharc végéig kitartók között pedig 10%-kal magasabb volt az átfedés. A két ciklus között a kontinuitás tehát jelentős, de a lehetséges értéknek nem érte el a felét. Az 1849-ben végig hivatalban lévő első népképviselők jelentős része nem tért vissza az országgyűlésbe. Az időközben mandátumot veszített képviselők visszatérési aránya sokkal alacsonyabb volt, a magyarországiak esetében 16, az erdélyiekében pedig 12%-os értékkel találkozhatunk.

Érdeemes egy gondolat erejéig visszatérni a reformkori múlttal rendelkező első népképviselőkre. 72-en közülük nem jelentek meg többször országgyűlésen, további 17 fő pedig csak 1861-ben került be ismét a parlamentbe. A dualizmus időszakában azonban többen jelentős karriert futottak be, hiszen – magával Deák Ferencsel az élen – köztük találjuk a korszak első periódusának vezető politikusait. A kiegyezés után még 41-en folytatták politikai karrierjüket. A reformkori múlttal rendelkező 1848-as képviselők csaknem harmada a dualizmus alatt is pozícióban tudott maradni, sőt a politikai elit vezérkarának fontos csoportját alkotta.

Az 1848–1849-es képviselőház almanachjában rendelkezésre állnak azok az életrajzi adatok, melyek prozopografikus feldolgozása pontos választ adhat arra a kérdésre, hogy mi lett a sorsa az epizódjellegű országgyűlési szerepet vállalóknak. Az életrajzokat olvasva az az érzés fogalmazódhat meg bennünk, hogy igen jelentős részük a képviselőséggel összeegyeztethetetlen szakértelmiségi pályán, a kiegyezés után megszerveződő igazságszolgáltatási, közigazgatási és miniszteriális hivatali struktúrában találta meg a helyét. A '48-asok szerepe a mortalitás következtében természetesen fokozatosan csökkent. Az erdélyiek közül

utolsóinak Boér Antal maradt a képviselők között. Boér 1848-ban a fogarasi Alsóárpást képviselte, és 1892. november 6-i halálakor is fogarasi képviselő volt. A magyarországiak közül Madarász József ült legtovább a képviselőházi sorokban, a függetlenségi politikus 1915. január 31-i haláláig látta el a sárkeresztúriak képviselőtét.

Még egy oldalról célszerű megvizsgálni a kontinuitás problémáját. Feltehetjük úgy is a kérdést, hogy az aktuális országgyűlési ciklus alatt a még életben lévő 1848–1849-es képviselők hány százaléka szerepelt a parlamentben. Ezt mutatja meg számunkra a következő oldalon található táblázat.

A táblázat alapján megállapítható, hogy a képviselőként továbbszolgáló 1848–1849-es politikusoknak a „még élő összes” teljes csoporthoz viszonyított aránya folyamatosan csökkent. De az 1875-ös választás jelentette az igazán jelentős töréspontot. A Szabadelvű Párt megszerveződésével 10% körülire esett az önmagukhoz viszonyított reprezentációjuk. Különösen gyors volt a váltás Erdélyben, ahol ugyanebben az évben már 10% alá esett az arány. Ennek a jelenségnek a pontos magyarázatára még nem vállalkozhatok, várhatóan a kutatócsoport munkájának az egyik eredménye lesz majd ez. De azt hiszem, egy lehetséges magyarázat, előfeltevés megfogalmazódhat bennünk, és ez pedig az 1875-ös váltás személyi következményeire vonatkozik. 1875-ben ugyanis 202 fő került be új emberként az országgyűlésbe, így a Szabadelvű Párt létrejötte korábban nem tapasztalt személyi átalakulást eredményezett az országgyűlési politikusok soraiban. Ha figyelembe vesszük az 1872-es választásokat is, akkor az új emberek száma 266 főre, arányuk pedig a mandátumok 64%-ára emelkedik. Erdély esetében is egy új időszak vette kezdetét, felerősödött a korábban megindult úgynevezett „képviseelői import”, ami természetesen negatívan érintette a helyi politikai elit egészét, így a szabadságharc alatt képviselőként szolgáltak közösségét is.⁴² További vizsgálatunk különösen fontos eleme lesz az a prozopográfiai jellegű elemzés, ami ezt a kérdést alaposan körbe kell, hogy járja. Rá kell mutatni arra, hogy milyen életpályatípusok jellemzik a parlamentből kiszoruló (kiszorított?) '48-as politikusokat.

Jelenlegi adataink szerint az erdélyi képviselők közül Simay Gergely halt meg a legkésőbb. Őt 1909. január 28-án érte a halál Kolozsváron. Simayt 1848-ban Szamosújvár első kerületében választották meg. 1875. augusztus 30-án került ötödször a képviselők közé, ekkor is Szamosújvár küldte Budapestre. 1878 után is a közügyekkel foglalkozott, de többet nem vállalt mandátumot.⁴³ A legutolsó magyarországi 1849-es képviselő maga Görgei Artúr volt. Görgei 1849. május 18-án választották meg a Borsod megyei dédesdi kerületben. Görgei természetesen nem vállalt politikai szerepet a dualizmus időszakában, és amikor 1916. május 21-én meghalt, vele az utolsó 1848–1849-es országgyűlési politikus távozott az élők sorából.

---

⁴² Pál Judit több munkájában is foglalkozott a kérdéssel, kimutatva, hogy a magyarországi képviselők már a kiegyezést követően megjelentek az erdélyi kerületekben, de a jelenség 1872-ben erősödött fel. Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1972)*. Kolozsvár, 2010. 305., 321–322.; az erdélyi városok esetében ugyanerről a kérdéstről: Pál Judit: *Az erdélyi városok képviseletének átalakulása a kiegyezés után – a képviselők helyi kötődése*. In: Őri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés – Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest, 2014. 82–85.; a regionális különbségekről: Ifj. Bertényi Iván: *„Képviseelői import” Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója?* In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Budapest, 2008. 202–213.

⁴³ Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés, 768–771.

Országgyűlési ciklus	Magyarországi politikus			Erdélyi politikus			Összes		
	Még élő személyek (fő)	Ebből képviselő		Még élő személyek (fő)	Ebből képviselő		Még élő személyek (fő)	Ebből képviselő	
		Fő	%		Fő	%		Fő	%
1861	298	108	36,2%	64			298	108	36,2
1865–1868	268	90	33,6%	54	23	42,6%	322	113	35,1%
1869–1872	237	62	26,2%	48	11	22,9%	285	73	25,6%
1872–1875	213	42	19,7%	40	7	17,5%	253	49	19,4%
1875–1878	198	27	13,6%	31	3	9,7%	229	30	13,1%
1878–1881	176	23	13,1%	29	2	6,9%	205	25	12,2%
1881–1884	154	17	11,0%	24	2	8,3%	178	19	10,7%
1884–1887	133	12	9,0%	20	2	10,0%	153	14	9,2%
1887–1892	105	8	7,6%	13	1	7,7%	118	9	7,6%
1892–1896	63	6	9,5%	11		0,0%	74	6	8,1%
1896–1901	32	2	6,3%	4		0,0%	36	2	5,6%
1901–1905	14	1	7,1%	2		0,0%	16	1	6,3%
1905–1906	7	1	14,3%	1		0,0%	8	1	12,5%
1906–1910	7	1	14,3%	1		0,0%	8	1	12,5%
1910–1918	4	1	25,0%	0		0,0%	4	1	25,0%

4. táblázat

Országgyűlési képviselőként szereplő hajdani 1848–1849-es politikusok aránya a ciklus alatt még élő összes 1848–1849-es képviselőkhöz viszonyítva

Az 1861-ben megválasztott országgyűlési képviselők

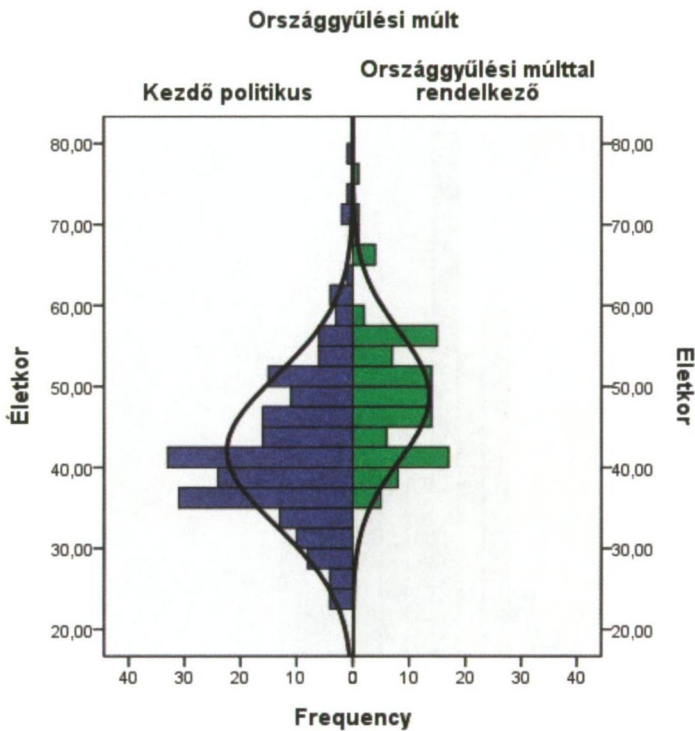
Az abszolutizmus évei után 1861. április 6-án nyílhatott meg újra a (csonka) magyar országgyűlés. Az időközi választásokat is figyelembe véve 341 országgyűlési képviselőről rendelkezünk adatokkal. Az ő esetükben újra fel kell tennünk az 1848–1849-es képviselők szerepvállalására vonatkozó kérdést. Mint az a fenti táblázatban már szerepelt, a 298 életben lévő magyarországi országgyűlési képviselőből 108-an jelenhettek meg 1861-ben a pesti üléseken. A még életben lévő 1848–1849-ben igazolt magyarországi képviselők harmada tehát szinte pontosan az országgyűlési képviselők harmadát adta. Az újonnan képviselői mandátumot szerettek aránya tehát meghaladta a 66%-ot. Ennek az adatnak az értékeléséhez fel kell használni a későbbi országgyűlési választásokkal kapcsolatos, jelenleg rendelkezésre álló információkat. A következő diagram szemlélteti ezt.

A diagram elkészítésekor csak az általános választásokon parlamentbe jutott képviselőket vizsgáltam meg, nem voltam tekintettel az időközi eredményekre. Ha azonban valaki időközi választásokon jutott be a parlamentbe, természetesen már nem kezdőként szerepelt a következő ciklusban. A diagramhoz 3909, általános és időközi választáson képviselői mandátumot kapott politikus pályájának legfontosabb információit használtam fel. Jól látható, hogy három választás jelentősen különbözött a többitől. Az 1861-es és az 1865-ös évek esetén kiugróan magas fluktuációt tapasztalhatunk. Ekkor még nem stabilizálódott a képviselőház összetétele, és a megelőző ciklusok óta eltelt hosszabb periódus miatt a mortalitás is jelentősebb mértékű volt, mint a folyamatosan működő parlament időszakában. Jól látszik az is, hogy az 1875-ös választást megelőző politikai átrendeződés milyen jelentősen befolyásolta a ház összetételét. 1875 után pedig már a stabilizáció jelei mutatkoztak, a századfordulóhoz közeledve, a politikai viharok erősödésével párhuzamosan ugyan emelkedett az újonnan belépők aránya, de a fluktuáció mértéke meg sem közelítette a korábban tapasztalt

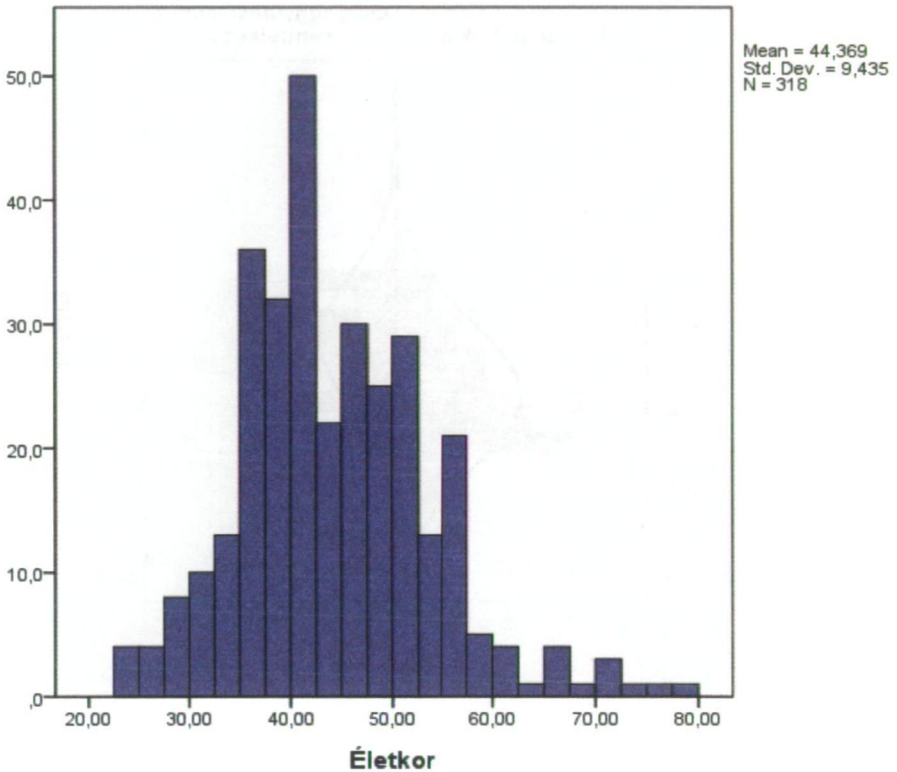
taltakat.⁴⁴ Ennek alapján úgy látom, hogy a jelentős kapcsolat ellenére is, hasonlóan 1848-hoz, inkább személyi diszkontinuitásról beszélhetünk. A politikai elit még csak formálódott, és csak 1875 után mutatta a stabilizáció első jegeit. Visszatérve tehát tanulmányom első felvetésére, indokolhatónak tűnik, hogy a dualizmus kori képviselők esetében a vizsgálat kezdetét 1865-ben határoztuk meg. Hozzá kell azonban tenni ehhez, hogy csupán 93 olyan magyarországi képviselőről vannak adataink, aki sem 1848-ban, sem pedig 1861 után nem szerepelt többet a házban, ez pedig egy olyan alacsony szám – főleg ha összevetjük a majd 4000 fős teljes csoporttal –, hogy mindezek ellenére célszerű az adatgyűjtésünket rájuk is kiterjesztenünk.

Az 1861-ben újonnan belépők és a képviselőházi és/vagy reformkori diétai múlttal rendelkezők életkori összetételét mutatja a következő ábra.

⁴⁴ Az osztrák parlamentben az újonnan belépők aránya egyharmad és kétharmad között ingadozott, mely érték szoros kapcsolatot mutatott a választójogban bekövetkezett törvényi változásokkal. Adlgasser: *Neue Gesichter*, 31–32. Az erdélyi városok új képviselőinek ettől némileg eltérő tendenciájáról lásd: Pál, Judit: *The Representation of Transylvanian Towns in Parliament in the Period 1878–1910*. *Transylvanian Review*, vol. 22. (2013) No. 4. 50–51. Az 1875-ös átrendeződés regionális hatásait érzékelteti Dobszay Tamás Zala megyei vizsgálata: Dobszay Tamás: *Zalai képviselők, képviselői szerepek, 1861–1875*. In: Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya (szerk.): *Milyen nemzetet, kinek és hogyan?* Tanulmányok Magyarország történelméről, 1780–1948. Budapest, 2012. 53–62., és különösen Dobszay Tamás: *A zalai képviselők, 1861–1875*. *Történelmi Szemle*, 57. évf. (2015) 3. sz. 363–365.

Az országgyűlési múlttal rendelkező politikusok korcsoportjai természetesen a 35 évesekkel kezdődhetett, hiszen az 1848-ban 24 évesen megválasztottak 1861-ben éppen 35 évesek lehettek, így ők alkothatták ennek a csoportnak a legfiatalabb részét. Az ábra alapján jól látható, hogy a pályakezdő politikusok esetében a legmarkánsabb csoport a 35 és 42,5 év közöttieké volt (88 fő), ők 1848–1849-ben jelentős részben még nem vállalhattak országgyűlési szerepet, a politikai elitben való megjelenésüket pedig az abszolútizmus évei akadályozták. De az ábrán az is látható, hogy a képviselők jelentős része, kivéve a 35 évesnél fiatalabb, 39 főt számláló csoportot, már 1848–1849-ben is aktív szerepet tudott vinni, ugyanis életkora alapján már közigazgatási, politikai és természetesen katonai pozíciókat tudott betölteni. Kiugróan magas a 35 és 42,5 év közöttiek száma (118 fő, 34%), ők 1848–1849-ben 24 és 31,5 éves kor közöttiek voltak, így a forradalom és szabadságharc már meghatározó periódust jelentett életükben. Az önkényuralom évei talán az ő karrierjüket törték meg leginkább, ennek ellenére sokkal magasabb arányban integrálódtak a dualizmus kezdeti időszakának politikai elitjébe, mint az idősebb korcsoportok.

Az életkori adatokból az a következtetés vonható le, hogy az 1861-es országgyűlés képviselőinek domináns csoportja a szabadságharc részben lokális elitjéből került ki. Az a tény, hogy a népképviseleti múlttal rendelkezők aránya meglehetősen alacsony, csak a képviselői kör személyi összetételének esetében utal drasztikus elítváltásra, mivel az országgyűlési politikusok közé olyanok léptek be, akik a szabadságharc éveiben még nem képviselőként, hanem egyéb pozíciókban teljesítettek szolgálatot. Ennek a jelenségnek a részletes bemutatásához jelenleg még nem rendelkezünk elegendő információval, a kutatócsoport későbbi

munkája fogja ezt feltárni és elemezhetővé tenni. De az ismert almanachok alapján annyi már jelenleg is nagy bizonyossággal állítható, hogy ez a képviselői kör a szabadságharc leverése után nem vállalt szerepet az abszolútizmus korának hivatali adminisztrációjában. Elvértve találunk csak olyan '48-as népképviselőt, akire ez a megállapítás ne lenne igaz.

Ezt követően az 1861-ben megválasztott képviselők esetében is megvizsgálom azt, hogy a közülük még életben lévők milyen arányban szerepeltek a dualizmus időszakának országgyűlésein.

Országgyűlési ciklus	Még élő 1861-es képviselők Fő	Képviselő az adott ciklusban	
		Fő	%
1865–1868	288	176	61,1%
1869–1872	264	108	40,9%
1872–1875	242	73	30,2%
1875–1878	230	51	22,2%
1878–1881	207	44	21,3%
1881–1884	174	35	20,1%
1884–1887	158	32	20,3%
1887–1892	143	21	14,7%
1892–1896	100	16	16,0%
1896–1901	62	6	9,7%
1901–1905	33	6	18,2%
1905–1906	16	5	31,3%
1906–1910	5	2	40,0%
1910–1918	4	1	25,0%

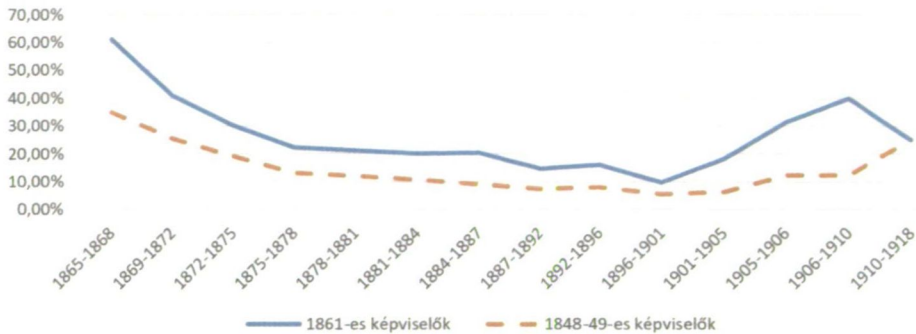
5. táblázat

Az 1861-ben megválasztott képviselők aránya a dualizmus időszakának képviselői között

Mivel huszonkilenc esetben ismeretlen a képviselő halálának időpontja, csupán 312 fő-re tudunk vizsgálatot végezni. Az adatok azt mutatják, hogy 1865-ben még igen jelentős volt a folyamatosság az egyes életpályák esetében, de 1875 itt is törést hozott.

A két országgyűlés azonos szempontból számolt adatait célszerű egymás mellett ábrázolni, hogy láthatóak legyenek a különbségek.

A még élő 1848-49-es és 1861-es képviselők (önmagukhoz viszonyított) parlamenti részvétele a dualizmus időszakában

Az ábráról jól leolvasható, hogy az 1861-es képviselői csoport jelentősebb mértékben tudott ugyan beilleszkedni a dualizmus kori politikai elitbe, azonban a kiegyezést követően többségük már nem vett részt az országgyűlési életben. A csökkenő trend 1875-ben tört meg, amikor is a részvételi arány mindkét csoportnál alacsony értéken stabilizálódott. Tehát aki 1875-ben a parlamentben maradt, az már nagy valószínűséggel stabil képviselői hellyel rendelkezett. A századforduló után megnövekvő értékek a mortalitás fokozódásából következtek, hiszen egyre kevesebben ültek ugyan a parlamentben, de hajdani képviselőtársaik egyre jelentősebb számban haláloztak el.

Ez az adatsor is azt látszik alátámasztani, hogy az országgyűlési politikai csoportja állandó mozgásban volt, a '61-esek ugyan jobban alkalmazkodtak a dualizmus éveihez, mint az első népképviseleti országgyűlés képviselői, de a kiegyezés utáni időszakra a magas fluktuáció volt a jellemző. Több szempontból is fordulópontnak tekinthető tehát az 1875-ös választás, melyet követően a stabilizáció és a kontinuitás fokozódása vált a jellemzővé.

Az első népképviselek 1861-ből nézve

A tanulmány befejező részében azt vizsgálom, hogy az 1861-es választások során miként viszonyultak a kortársak az 1848-as múltához, az első népképviseleti országgyűlés emlékeztetéhez, pontosabban miként jelent meg az egyes választások során a képviselőjelöltek 1848-as tevékenysége. Ehhez az országgyűléshez benyújtott választási visszaélésekkel kapcsolatos panaszokat használtam fel forrásként, ugyanis ezekben a dokumentumokban valóban a kor választói szólalnak meg. Érvrendszerük elemzése közelebb juttathat bennünket a hétköznapi választók gondolkodásmódjához, segítségükkel megismerhetjük azt, hogy milyen súllyal esett a latba a korabeli aktuálpolitikában a '48-as szerep. A forrástípus sajátossága természetesen az, hogy a vesztesek szólalnak meg bennük, azok, akiknek jelöltje nem jutott be a parlamentbe. Több olyan kerületet találhatunk 1861-ben, ahol a képviselőválasztásokhoz kapcsolódó panaszokban megjelent a résztvevők 1848–1849-es tevékenysége. Ezek közül emelek ki néhány példát. Először lássunk olyan választásokat, ahol a múltbeli szerep pozitív megítélése tükröződik a feliratokban.

A Veszprém megyei ugodi kerület választói Nagy Szabó Ignác mandátumát támadták meg március 20-án kelt panaszukban. A dokumentum fogalmazói ugyanis nagy örömmel

vették volna, ha Szabadhegyi Antal, a korábbi képviselő kerül be a parlamentbe. „Azonban támadt egy párt, mely T. Nagy Szabó Ignác urat, pápai ügyvédet vala azon esetbeni Ugodban felléptetendő, ha ez a pápai választásnál kisebbségben maradna.” A sikertelen pápai választás után Nagy Szabó Ignác valóban elindult Ugodban. A panasz általános dolgokat említ ugyan (hamis rágalmak, megvesztegetés, „szív- és egészségrontó pálinka” szavazatvesztő hatása), de nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy Nagy Szabóval szemben saját képviselőjelöltjük 1848-ban már bizonyított, így igazából neki van joga a kerületet megjeleníteni a parlamentben.⁴⁵ Veszprém megye másik kerületében, a nagyvázsonyi kerületben is megtámadták a képviselő, Gaál Péter mandátumát. Gaál Molnár Dénest győzte le, akivel kapcsolatban a panaszosok kijelentették, hogy „érdemekben dús és kipróbált hazafi [...] ki elveihez és hazájához hű maradt, ki üldöztetett és szenvedett”. Molnár vereségének az okai között szintén az általános visszaéléseket sorolták fel.⁴⁶ A Szatmár megyei mátészalkai kerületben Ujfalussy Lajos a jelöléstől visszalépett, mivel a választás során verekedés tört ki, így a mandátumot gróf Vay Mihály kapta. A panaszosok nem mást kértek a parlamenttől, minthogy a választást tekintsék semmisnek, hogy így az 1848-as képviselőt újra a parlament soraiban láthassák viszont.⁴⁷ A gönci kerületben két 1848-as személy került szembe egymással. Gábrriel István akkori országgyűlési képviselő és Lacsny Vince. A panaszosok „mint a Mohamedán Mekkája, oly tisztelettel, kegyelettel, vággyal s bizalommal” fordultak az országgyűléshez Lacsny Vince római katolikus pap ügyében. A látványos képzavarral kezdődő felirat a következőképpen jellemezte Lacsnyt: „tántorithatatlan hazafisága s tevékeny – honszerető politikai gondolkodása miatt már 1849-ben is két éves várfogságra ítéltett, állásától megfosztatott, s egész mostanáig osztrák üldöztetés tárgya lévén, az egész szerencsétlen 12 évek lefolyása alatt – nem csak hogy önmaga soha nem tántorodott, sőt inkább a csüggedőket bátorítva, lelkesítve s nyugodt kitartásra ösztönözve...” A választók fontosnak tartották kiemelni, hogy Gábrrielt is tisztelik, az ő személyével nincs problémájuk, de a hívei által lebonyolított választást törvénytelennek minősítették.⁴⁸

A panaszok között olyan példákat is találunk azonban, ahol a szabadságharc alatti és az azt követő szerepvállalás negatív megítélés alá eshetett. Ilyen felirat született a sárosi Zboró kerületében, ahol Dobránszky Adolf lett a képviselő. A felirat fogalmazói ebben az esetben sem elsősorban a jelölt előélete miatt tettek bejelentést, hanem itt is választási visszaélésekre hivatkoztak. Azonban a panasz hangsúlyos részét képezte az „udvari tanácsos, több cs. kir. orosz és osztrák rendek tulajdonosa, ezidőben pedig magyar királyi helytartósági tanácsos” Dobránszky előéletének, politikai jellemének említése: „1846 évben a szomorú emlékeztető lengyel eseményekben mint cs. osztrák hivatalnok működött, [...] 1849. évben szerencsétlen hazánkat meglepett orosz invasiónál mint orosz biztos a muszka sereget hazánkba vezette, [...] szomorú emlékü bukásunk után pedig 12 vész- és szenvedésteljes évek alatt mint a Bachféle átokteljes rémuralom egyik főtenyezője” volt, aki mandátumát csak annak köszönhette, hogy „az orosz ajku népet a magyarság ellen bujtogatta”. Dobránszky

⁴⁵ Az ugodói választókerület választóinak beadványa, 1861. március 30. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Országgyűlési levéltár, Képviselőház és nemzetgyűlés, Elnöki és általános iratok, Az 1861–1865 évi országgyűlés, Iratok (a továbbiakban: MNL OL K2 1/a) 1. csomó 3. tétel 31. 330–331. f.

⁴⁶ A nagyvázsonyi választókerület választóinak beadványa MNL OL K2 1/a 1. csomó 3. tétel 11. 37. f.

⁴⁷ A mátészalkai választókerület választóinak beadványa, 1861. április 12. MNL OL K2 1/a 1. csomó 3. tétel 27. 224. f.

⁴⁸ A gönci választókerület választóinak beadványa, 1861. április 2. MNL OL K2 1/a 2. csomó 3. tétel 41. 2. f.

esetében tehát a szabadságharcot leverő hatalommal való kapcsolat minősült az országgyűlésben való szerepléssel összeegyeztethetetlennek a választáson kisebbségben maradtak számára.⁴⁹ Ezzel az ügygel részletesen foglalkoztak a képviselőházi vitákban. A mandátumot végül nem igazolták, de ekkor is külön kiemelték, hogy ennek nem Dobránszky előlétele volt az oka, hanem a választási visszaélés.⁵⁰

Az 1848-as tevékenység megítélését fejtegette Pethes József jászárokszállási képviselő mandátumával kapcsolatos felirat is. A panaszhoz csatolt nyílt levél írói kijelentették, hogy Pethes Józsefnek „az 1848- és 1849-ik évi szabadsági harzban egy csepp vére sem csordult ki – ő az ország zöld asztalánál a most jajgatott Hazáért egy árva hangot sem ejtett ki”. Részletesen taglalták, hogy korábbi tevékenysége miatt erkölcsileg miért alkalmatlan a képviselői mandátum betöltésére.⁵¹ Füleken Károlyi Sándor mandátumát támadták meg Repeczky Ferenc hívei. A Károlyi-párt ellenirata szintén Repeczky múltját taglalta a következő szavakkal: „Repeczky Ferencz úr mint 1849-ben a megyében kormánybiztos soha nem indokolható s a haza akkori gyászos napjai által soha nem igényelt egyoldalú eljárása oly szomorú emléket hagyott hátra, melyek leggyöngébb kifejezéssel élve vétkes tapintatlanság kifolyásai...” Szemben Károlyival, akiben „a lefolyt 12 év alatt, valamint jelen alkotmányos életünk kinyíltával legtisztább jellemű hazafit tanultunk ismerni”, Repeczky az „akkori carafai rendszer vérbírójánál, Haynau bárónál bizalmas otthonossággal jött és ment” – írták a Károlyi párt hívei.⁵²

A szabadságharchoz fűződő viszony megítélése tehát a választásokkal kapcsolatos panaszok esetében is fontos, de korántsem kizárólagos szerepet töltött be a kérvényeket fogalmazók érvrendszerében. Önmagában erre nem lehetett támaszkodni. A panaszokat olvasva jól érzékelhető, hogy a panaszosok alapproblémája egyik esetben sem az volt, hogy egy '48-as képviselő bukott el a választásokon, hanem az, hogy a győztes párthívei a vesztesek szerint meg nem engedhető eszközökhöz nyúltak a választási küzdelem során, és így bukott meg a '48-as múltja miatt alkalmasabbnak tartott személy. Fontos azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy a forrás jellegzetessége folytán abban éppen a választók kisebbségének a véleménye tükröződik, hiszen a többség a képviselői kontinuitás ellen szavazott, és választotta meg a korábbi képviselővel szemben fellépő új embert.

Az egyéni karrierutak későbbi tanulmányozása után tudunk majd pontosabb képet rajzolni a választáson sikerrel szereplő és az azon alulmaradó politikusokról. A fenti példák arra is felhívják a figyelmet, hogy a parlamentarizmus történetének pontosabb megismeréséhez szükségünk lenne az ellenjelöltek körének kijelölésére is, ez azonban sokszor igen nehezen megoldható problémát jelent. Nehézségekre ütközik az előforduló személyek azonosítása (gyakran csak egy-egy név ismert), a párthovatartozás meghatározása vagy éppen a megmérettetésen való részvétel tényének biztos megállapítása. Emiatt sajnos az ellenjelöltekről sohasem fogunk olyan pontos adatokkal rendelkezni, mint ahogy az a képviselőkkel kapcsolatban remélhető, de ennek ellenére fontos részadatok várhatók a kutatócsoport munkájától.

⁴⁹ A zborói választókerület választóinak beadványa, 1861. április 6. MNL OL K2 1/a 2. csomó 3. tétel 63. 8. f.

⁵⁰ A kérdéstről részletesen: Pap József: *A passzív ellenállás olvasatai a 19. századi szövegekben*. *Korunk*, 3. folyam, 25. évf. (2011) 11. sz. 66.

⁵¹ Nyílt szó a Jász-Kún Polgárokhoz! 1861. január 5. MNL OL K2 1/a 3. csomó 3. tétel 66. 8. f.

⁵² A füleki választókerület választóinak beadványa, 1861. április MNL OL K2 1/a 3. csomó 3. tétel 94. 32. f.

Alapvetően két oldalról közelítettük meg a kontinuitás kérdését az első két népképviselési országgyűlés esetében. Mindkét tekintetben hasonló következtetésekre juthattunk. Egyrészt jól látható, hogy az első parlamentek képviselői csoportjaira a személyek szintjén inkább a diszkontinuitás volt a jellemző, hiszen a még élő hajdani képviselőknek csak kisebbsége jutott be újra a parlamentbe. Mindkét országgyűlés tagjai számára jelentős fordulatot hozott az 1875-ös év. Jelentős választójogi reform hiányában a képviselői kör formálódása, átalakulása elsősorban a dualizmus pártstruktúrájának átalakulásaihoz kapcsolódott. Ezt mutatja számunkra az új emberek arányának változása, és erre a megállapításra juthatunk a későbbi időszak választásainak tanulmányozásakor is. Az ausztriai kutatók által bemutatott, elsősorban az 1907-es reform hatására bekövetkező átalakulás azonban, mely nemcsak a személyi összetételt érintette, hanem a rekrutációs bázis változását is eredményezte, Magyarország esetében nem tapasztalható. A társadalmi folyamatok lassan ugyan, de hatottak, jelentősen csökkent például a nemesek aránya, de látványos és gyors változás nem következett be. Ahhoz azonban, hogy az elitképződés folyamatait megértsük, szükséges a kapcsolati hálózatok – családi, rokoni viszonyok, lokális, vármegyei karrierutak – feltárása, hiszen ezek ismerete teszi majd igazán elemezhetővé a folyamatosság és megszakítottság problematikáját, mely kérdés megválaszolásához túl kell lépni a konkrét egyedüli életrajzokon, s a személyek között lévő kapcsolatok feltárására is nagy hangsúlyt kell helyezni. A képviselői csoport személyi összetétele természetesen igazodhat politikai kurzusváltásokhoz, de más, mélyebb társadalomtörténeti folyamatok hatása csak az egyének kapcsolatainak megismerése után válhat érzékelhetővé.⁵³

---

⁵³ Ilyen típusú elemzésre számos lokális példa áll rendelkezésünkre. Az újabban megjelent írások közül ki kell emelni Cieger András és Dobszay Tamás lokális elite koncentráló írásait. Cieger András: *A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában*. Korall, 13. évf. (2003.) szeptember, 87–106.; Dobszay: *A zalai képviselők*, id. mű.

JÓZSEF PAP

The first parliamentary representatives and the beginnings of representation in Hungary

The paper seeks to answer the question: to what extent can the election year of 1865 be regarded as a turning point in the history of Hungarian parliamentarism? How did the national representative assemblies of 1848–1849 and 1861 relate to the parliaments of the dual monarchy? So the main subject of the paper is continuity, which it attempts to examine from several viewpoints.

The first part focuses on the effects of the 1848 suffrage reforms. Mainly because both Hungarian and foreign literature on parliamentarism interpret these as a turning point, and there is a notably great interest in the impact the reforms had on the composition of the political elite. The relevant literature usually considers the suffrage reforms a starting point for its examination when it looks at the continuity and discontinuity between these periods.

The second major element of the work comprise an analysis of the representatives of the parliaments of 1848–1849 and 1861. In this part, the author primarily wants to highlight the percentage of those persons elected in the given cycles who had also participated in the feudal diets or in the first assembly of representatives. Accordingly, it describes the involvement of representatives, who had participated in both parliaments, in the parliament of the dual monarchy.

The third part of the work will examine continuity from the viewpoint of sources dating from the period of the parliamentary session of 1861. Using complaints related to the parliamentary election, it tries to analyze how contemporaries looked at the 1848 antecedents.

PÁL JUDIT

Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában

Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása

Írásom egy sajátos régió, a Székelyföld választóit, a választási részvételt és választói magatartást vizsgálja a dualizmus korában. Mivel a tanulmány egy nagyobb kutatás része,¹ a dualizmus kori székelyföldi képviselők mint politikai eliteszoport jellemzőit vizsgálva ezzel összefüggésben a választókra és a választásokra is kitértem, hiszen éppen a választásra jogosultak száma és összetétele képezte a régió egyik sajátosságát. Terjedelmi korlátok miatt a jelen tanulmányban mindössze az országgyűlési képviselők helyi és pártkötődését elemzem, hiszen ezek állnak szorosabb összefüggésben a választói magatartással.

A magyar választási törvényt a kiegészítés, illetve Erdély és Magyarország uniójának újbóli életbejuttatása nyomán nem terjesztették ki Erdélyre, itt – elsősorban nemzetiségi okokból – meghagyták az 1848-as erdélyi törvényt, amely magasabb cenzust írt elő, azaz a szegényebb tartományban a magyarországinál magasabb vagyoni követelményt támasztott a potenciális választókkal szemben.² Az 1868:XLIII. uniós törvény is megerősítette ezt a helyzetet a román képviselők heves tiltakozása ellenére. A románok által amúgy renegátnak tartott Iosif Hossu (Hosszú József) kormánypárti román képviselő éppen a teljes unió és a jogegyenlőség nevében nyújtott be egy törvényjavaslatot a magyar választási törvény kiterjesztésére Erdély területére is. A törvényjavaslat vitája során ugyancsak az erdélyi választási törvény visszasságait ostromozta Alexandru Bohățiel képviselő, naszói főkapitány, aki

¹ Az adatgyűjtést a CNCS-UEFISCDI (Románia), PN-II-PCE-2011-3-0040 projekt keretében végeztem („The Political Elite from Transylvania, 1867–1918”), a feldolgozáshoz az OTKA „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” (112429) című pályázata nyújtott támogatást. Ezúttal is köszönöm Székely István Gergő politológus kolléga figyelmes lektorálását és tanácsait.

² A cenzusba (Erdélyben 8 forint) a fej- és pótlékadó kivételével minden egyenes adó beleszámított. Magyarországon 1874 előtt a vagyonhoz kötötték a választójogot: városban 300 ezüst forint értékű ingatlanhoz, vidéken legalább ¼ úrbéri telekhez. Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 1999. 126–128. Az erdélyi választójogra lásd még: Szász Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában*. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. III.* Budapest, 1987. 1630–1633.; Ruszoly József: *Az országgyűlési népképviselői választójog sajátosságai Erdélyben. Az 1848:II. (kolozsvári) tc. létrejötté*. In: uő: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2002. 67–83.; Pap József: *A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1875)*. In: uő: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Budapest–Eger, 2014. 239–269.

szerint a törvény sérti a jogegyenlőség elvét, hiszen a Székelyföldön gyakorlatilag általános választójogot ad.³

A választójog Erdélyben tehát szűkebb volt, mint a Királyhágó másik oldalán, így a választók jelentős része „régijogon”, azaz egykori nemesi kiváltsága jogán választott. 1848-ban ugyanis mindenkinek meghagyták választójogát, aki már 1848 előtt bírt ezzel. Ezt az elvet a nemeseken kívül a szabad székelyekre is kiterjesztették, a székelyek így valóban visszakapták egy időre az időközben történelmi mítosszá vált „kollektív nemességet”. Ennek következtében a Székelyföldön a választók túlnyomó többsége „régijogon” bírt szavazati joggal; a 20. század elején az erdélyi régijogon szavazók mintegy kétharmada székelyföldi volt. Az erdélyi sajátos intézmény, a „füstök utáni” választójog – azaz a 100 háznál többel bíró községek két, a többiek egy választót állíthattak – éppen ezért a Székelyföldön kisebb szerepet játszott.

Mivel a választókerületek a törvényhatóságok határait képezték le, különösen kezdetben szembevető volt ezek óriási aránytalansága, de a helyzet visszássága a korszak végéig fennmaradt. Részben ugyancsak tovább élt az egykori erdélyi taxás helyek kiváltsága,⁴ amelyek még a fejedelemség korából diétai képvisellel rendelkeztek. Ezek között voltak olyan teljesen eljelentéktelenedett és csekély népességű helységek, mint Illyefalva alig több mint ezer vagy Csíkszereda másfélezer lakossal, de szintén közéjük tartozott Oláhfalva, amely tulajdonképpen két önálló faluból állt. Amíg a kiegyezés utáni első választáson Csíkszéken a két kerületben hatezer, illetve hétezer választó volt, addig Csíkszeredában 223, Illyefalván pedig 247. A kis városi választókerületeket, az erdélyi „rotten borough”-kat a kormánypárt „jutalomként” osztogatta fontosabb jelöltjei között.⁵

A választókerületek aránytalansága a városi szavazóknak kedvezett, az ő szavazatuk így jóval többet ért, mint vidéki társaiké. Az erdélyi városi kerületekben átlagban mintegy négy és félezer, a székely székekben pedig több mint 41 ezer lakosra jutott egy képviselő. A „rotten borough”-k képviseleti jogának meghagyásában már a kortársak is részben a magyarok képviseletének, részben a kormánypárt erősítésének szándékát látták. A képlet azonban korántsem ilyen egyszerű. A pártpreferenciákról alább még esik szó, a magyar etnikum felülreprezentáltsága – a románokkal szemben – azonban csak részben érvényesült. Legjobb helyzetben a szász székek voltak, ott átlag 16 ezer lakos esett egy-egy választókerületre. Erdélyben tehát a jobb anyagi helyzetben levő szászok voltak leginkább felülreprezentálva, a románok pedig egyértelműen alulreprezentálva. Míg a százezer városi lakos 23, addig az 1,2 millió vármegyei csak 20 képviselőt választhatott. A vármegyékben – ahol a 20. század eleji adatok szerint Kolozs és Torda-Aranyos megyék kivételével a román szavazók voltak többségben – 65 ezer lakosra jutott egy képviselő. A régijogon szavazók fogyásával együtt a Székelyföld egyre hátrányosabb helyzetbe került: a 20. század elején például Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyékben kétszer annyi lakosra jutott egy képviselő, mint a

³ Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (a továbbiakban: KN). Szerk. Greguss Ágost. Pest, 1868. 10. köt. 1868. nov. 14. ülés, 303; 11. köt. CCCXXX. ülés, 1868. dec. 1. 249.

⁴ A taxás helyek a fejedelemség korától olyan, a Királyföldön kívüli széles kiváltságokkal felruházott települések voltak, amelyek az adót egy összegben fizették, és a diétán is képviseltették magukat. Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda, 2003. 16.

⁵ Lásd: Pál Judit: *Polgárok vagy politikusok? Az erdélyi városok országgyűlési képviselete a kiegyezés után*. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): *A város és társadalma*. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete. Budapest, 2011. 346–360.

román lakosságú Hunyad vármegyében. A Székelyföldön 1405, a nem magyar vidékeken pedig átlag 841 szavazó volt egy választókerületben.⁶

A kiegyezés után még egy évtizedig – korábban – mindegyik szék két-két képviselőt küldött az országgyűlésbe, a kis Aranyosszék ugyanúgy, mint a népesebb székek. Az egykori kiváltságos települések, úgynevezett taxás helyek külön képviseltették magukat. Az 1876. évi nagy közigazgatási területrendezés nyomán átalakították a választókerületeket is. Az 1877:X. törvény értelmében az egykori taxás helyek egy részének megszűnt önálló választókerületi státusza. Az újraszabályozás nyomán – akárcsak korábban – Marosvásárhely két képviselőt küldhetett a parlamentbe, míg Bereck, Kézdivásárhely, Oláhfalu, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely egy-egy képviselőt, megszűnt viszont a két legkisebb egykori taxás hely, Csíkszereda és Illyefalva önálló választókerületi státusza. Csíkszereda Csík vármegyével, Illyefalva Háromszék vármegyével egyesült, de megmaradtak választókerületi székhelynek. A parlamenti vita során Oláhfalu státuszát is sok támadás érte. Többen kifogásolták, hogy a törvényjavaslat nem következetes, megakad félúton, ahelyett, hogy teljesen felszámolná ezeket a kis választókerületeket. A szász képviselők azt kifogásolták, hogy amíg a szász székek és azok központjai elvesztették képviselési jogukat, a történelmi hagyományra hivatkozva néhány kisebb erdélyi városnak – egykori taxás helynek – meghagyták azt, pedig ezek a szász városoknál sokkal kevésbé bírtak városi jelleggel.⁷ A vita során Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter többször is felszólalt az eredeti javaslat megtartása mellett, többek között Székelyudvarhely és Oláhfalu külön választókerületi státusa érdekében.⁸

A kiegyezés után az 1848-as törvények alapján az erdélyi törvényhatóságok 75 képviselőt küldtek a parlamentbe (ebből 23 a városokat képviselte), egynegyedüket a székelyföldi választókerületekből. 1878 előtt 10, utána 15 székelyföldi vidéki választókerület létezett. Ehhez járult még 1878 előtt kilenc, utána hét városi választókerület (Marosvásárhely végig két képviselőt választott). A székelyföldi választókerületek száma tehát az 1877:X. törvény nyomán összességében hárommal nőtt. Az új beosztás szerint elsőként 1878-ban tartottak általános választást.

Az adatok feldolgozását megnehezíti, hogy 1878-tól nemcsak a választókerületek száma változott meg, de többnyire azok határai is. Ráadásul az 1876. évi közigazgatási területrendezés felszámolta a székeket, és a helyükben újonnan létrehozott vármegyékhez – Csík kivételével – az egykori szék területe mellett több-kevesebb vármegyei területet is odacsatoltak. A választókerületek átalakulása tehát nehézséget okoz az adatok értékelésénél (például a folytonosság kérdésénél vagy a városi és széki/megyei kerületek közti különbségek feltérképezésénél). Ugyancsak problémát jelent a városi és széki/megyei kerületek együtt való kezelése, hiszen a széki/megyei választókerületekben – különösen a korszak elején – sokkal több választó volt, ráadásul ezek szocioprofessionális jellemzői is eltértek a városi választókerületekétől. Az egykori taxás helyek legtöbbje – mint már erről szó esett – továbbra is megőrizte kiváltságát, jellegük azonban különbözik a széki/vármegyei választókerületektől, így ezekkel a tanulmányban csak érintőlegesen foglalkozom.⁹

⁶ Szász: *Politikai élet*, 1632.

⁷ KN 1875. X. 296.

⁸ KN 1875. X. 319.

⁹ A városi képviselőkre lásd: Pál: *Polgárok vagy politikusok?* In: Pál Judit: *The Representation of Transylvanian Towns in Parliament in the Period 1878–1910*. *Transylvanian Review /Revue de Transylvanie*, vol. 23. (Winter 2013) No. 4. 46–67.; Pál Judit: *Az erdélyi városok képviseletének*

Törvényhatóság	Választókerületek 1877-ig	Képviselők száma	Választókerületek 1878-tól	Képviselők száma
Aranyosszék / Torda-Aranyos vm.	Aranyosszék	2	felvinci	1
Csíkszék / Csík vm.	csíksomlyói (karcfal- vi), gyergyószentmiklósi	2	csíkszeredai, csíkszentmárton, csíkkarcfalvi, gyer- gyószentmiklósi	4
Városi kerület	Csíkszereda	1	-	0
Háromszék vm.	Sepsi- és Miklósvár székek Kézdi- és Orbai szé- kek	2	illyefalvi, kézdivásár- helyi, kovásznai, nagyajtai	4
Városi kerület	Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck, Illyefalva	4	Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck	3
Marosozék / Maros-Torda vm.	alsó, felső	2	marosvásárhelyi, ákosfalvi, nyárádszeredai	3
Városi kerület	Marosvásárhely	2	Marosvásárhely	2
Udvarhely(szék)/ vm.		2	oklándi, székelykeresztúri, székelyudvarhelyi	3
Városi kerület	Székelyudvarhely, Oláhfalva	2	Székelyudvarhely, Oláhfalva	2
Összesen		19 (városok nélkül 10)		22 (városok nélkül 15)

1. táblázat

A választókerületek átalakulása

Törvényhatóságokra lebontva a kiegyezés után Háromszék összesen hat képviselőt küldött az országgyűlésbe, ebből maga a szék kettőt. Az egykori taxás helyek, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck és Illyefalva pedig egy-egy városi képviselő küldésére voltak jogosultak. 1878-tól a két széki helyett négy vármegyei választókerület jött létre, nagyjából leképezve a Háromszéket alkotó székek egykori területét, míg a négy városi kerület helyett csak három maradt, Illyefalva ugyanis beolvadt az illyefalvi kerületbe. Háromszékhez került viszont az egykori Felső-Fehér vármegye egy része, így a szék és vármegye között nem teljes a megfelelés. Legkisebb a változás Csík és Udvarhely vármegye esetében, 1878 után az előbbi négy, az utóbbi három választókerületre oszlott, de míg Csíkszereda önálló választókerületi státusza megszűnt, addig Székelyudvarhely és Oláhfalva megőrizte azt, így Udvarhely vármegye területe tulajdonképpen öt kerületre oszlott. Az 1876-ban létesült Maros-Torda vármegyében összesen öt választókerület alakult, de ebből csak három esett nagyjából az egykori Marosozék területére (a marosvásárhelyi, ákosfalvi és nyárádszeredai), a geryeszegi és szászrégeni kerület korábban Torda megye felső kerületét képezte. Ezen-

átalakulása a kiegyezés után – a képviselők helyi kötődése. In: Őri Péter (szerk.): Szám- (és be-
tűjvetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. Budapest, 2014. 77–92.

kívül a törvényhatósági jogú városi rangot kapott Marosvásárhely továbbra is két képviselőt küldhetett a parlamentbe. Torda-Aranyos vármegye felvinci választókerülete az egykori Aranyosszék utódjának tekinthető. Az új választókerületek nem képezték le tehát pontosan az egykori Székelyföld határait, de a tárgyalt 15 választókerület területének túlnyomó része korábban a Székelyföldre tartozott.

Az új közigazgatási beosztás és a választókerületek határainak átszabása nem csak a képviselők folytonossága szempontjából okoz komoly gondot. Mivel a dualizmus kori választási statisztikák általában törvényhatóságokként adják meg az adatokat és nem választókerületenként, így az utóbbiakra nézve nehezen használhatók, a törvényhatóságokon belüli különbségek elsikkadnak. Ráadásul főképp Maros-Torda és Torda-Aranyos vármegyék esetében az egykori Székelyföld adatai keverednek az egykori vármegyei területek adataival. A jelen tanulmányban nem próbálkoztam ezek szétválasztásával, a további kutatás során statisztikai módszerekkel lehet majd a becsült adatokat összehasonlítani.

A választók

A választóközönség összetételéről hiányosak az adataink, de a korszak elején a túlnyomó többséget az úgynevezett régi jogon szavazók képezték, és a csökkenő tendencia ellenére a 20. század elején is még ők alkották a többséget. Az 1848-as törvényt néhány pontban módosító 1874:XXXIII. törvény vitájában gyakran hivatkoztak a székelyföldi viszonyokra. Az ellenzék ugyan általában botránynosnak találta az erdélyi állapotokat, de Irányi Dániel az általános választójog mellett érvelve utalt a Székelyföld példájára, ahol szerinte – éppen a régi jog következtében – gyakorlatilag megvalósult az általános választójog. Székelyföldön az 1872. évi kimutatás szerint 54 420 választót tartottak nyilván, az új törvénytervezet azonban az egységes 10 forintos adócenzus bevezetése esetén mindössze 13 549 fővel számolt. Orbán Balázs vehemensen védelmébe vette a székelyek szavazati jogát, arra hivatkozva, hogy ők már most kellő értelmi és politikai érettségi szinten állnak, az általános választójogot akkor lehet majd bevezetni, ha mindenhol eljutnak majd a szintre. Ez védhetetlen érvelés volt, amelyet a szász képviselők nem is hagytak szó nélkül. A régi jog fenntartását azonban Tisza Kálmán vagy Szilágyi Dezső is támogatta.¹⁰ Ráadásul a törvény második paragrafusa a régi jog hatályát egészen 1872-ig kiterjesztette, hiszen azt mondta ki, hogy mindazokra vonatkozik, akik a „régii jogosultság alapján 1848. évtől 1872. évig bezárólag készített országgyűlési választói névjegyzékek valamelyikében bennfoglaltatnak”.¹¹

Annak ellenére, hogy még azok is régi jogon szavaztak, akik esetleg más alapon is rendelkezhetek volna szavazati joggal, a fenti adat, valamint a szavazók számának fokozatos csökkenése mutatja a székelyföldi lakosság szegénységét. Háromszék példáján jól érzékelhető, hogy amíg a választókerületek átlagos lakosság száma a népesség növekedésének következtében fokozatosan emelkedett, addig a választók száma folyamatosan csökkent.

¹⁰ KN, 1872. XI. 268. ülés. Lásd Pap: *A választójog és a választókerületi beosztás*, 248–255.

¹¹ Az 1874:XXXIII. tc. 2. paragrafusát lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5645> (2015. nov. 19.)

	<i>A választókerületek átlagos népessége</i>	<i>A választók átlagos száma</i>	<i>A választók aránya</i>
1869	55 275	3 656	6,6%
1880	17 897	1 450	8,1%
1890	18 573	1 134	6,1%
1900	19 542	1 016	5,2%
1907/1908	20 272	844	4,2%

2. táblázat

A választókerületek átlagos népessége és a választók átlagos száma Háromszéken¹³

Mivel a „régijogon” alapuló jogosultság nem volt örökölhető, az illetők kihalásával számuk a 20. század elejére jelentősen csökkent. A probléma főként abból adódott, hogy helyüket a magas census miatt nem volt, ki betöltse, így bár a régi jogon szavazók száma csökkent, arányuk a 20. század elején is még mindig messze meghaladta az országos átlagot. Nemcsak Erdélyben alkották a többséget a többséget – 1908-ban már az erdélyi régi jogon szavazók több mint kétharmadát (69,8%) tették ki –, hanem összmagyarországi viszonylatban is ők képezték a régi jogon szavazók több mint felét (51,8%).

<i>Jogosultság</i>	<i>Régi jog</i>	<i>Földbir- tok</i>	<i>Házbir- tok</i>	<i>Ház- és földbir- tok együtt</i>	<i>Jövede- lem</i>	<i>Értel- miség</i>	<i>Füstök után</i>
Csik 1890	8 470	19	4	217	357	375	248
1900	6 064	66	23	617	462	545	330
1908	3 967	5	21	503	778	688	248
Arány 1908-ban	63,9%	0,1%	0,3%	8,1%	12,5%	11,1%	4,0%
Háromszék 1890	6 166	246	97	129	641	480	179
1900	4 475	437	129	321	967	596	188
1908	2 650	525	190	416	1 403	544	181
Arány 1908-ban	44,8%	8,9%	3,2%	7,0%	23,8%	9,2%	3,1%
Maros-Torda 1890	5 294	378	81	153	380	566	298
1900	3 704	628	217	236	663	709	340
1908	2 778	690	188	374	856	743	346
Arány 1908-ban	46,5%	11,6%	3,1%	6,3%	14,3%	12,4%	5,8%
Udvarhely 1890	6 833	46	45	71	227	595	98
1900	6 155	118	146	257	504	658	226
1908	4 414	258	168	465	671	723	284
Arány 1908-ban	63,2%	3,7%	2,4%	6,7%	9,5%	10,4%	4,0%

¹³ *Képviselőházi irományok* (a továbbiakban: KI), 1906. 28. köt. 926/1906 sz. 211.; *Az 1869-dik évi magyar országgyűlési képviselő választások eszközzésére összeírt választóknak statisztikai ki-mutatása*. Budapest, 1869.

Hunyad 1890	1 921	2 347	101	237	744	847	497
1900	1 599	5 328	168	261	1 583	937	553
1908	1 265	4 134	258	343	3 396	1 154	572
Arány 1908-ban	11,4%	37,2%	2,3%	3,1%	30,5%	10,4%	5,1%
Erdélyi átlag 1890	38 282	7 344	2 852	4 807	10 861	8 983	3 638
1900	28 600	12 035	3 455	6 580	17 072	10 570	4 030
1908	19 781	12 226	4 247	7 409	25 688	11 783	4 103
Arány 1908-ban	23,2%	14,3%	5,0%	8,7%	30,2%	13,8%	4,8%
Magyaror- szági átlag 1890	61 190	567 196	25 003	4 807	122 919	61 405	3 682
1900	41 041	642 469	40 270	6 580	183 612	70 977	4 060
1908	26 618	704 855	44 268	9 436	247 080	83 209	4 155
Arány 1908-ban	2,4%	62,9%	4,0%	0,8%	22,1%	7,4%	0,4%

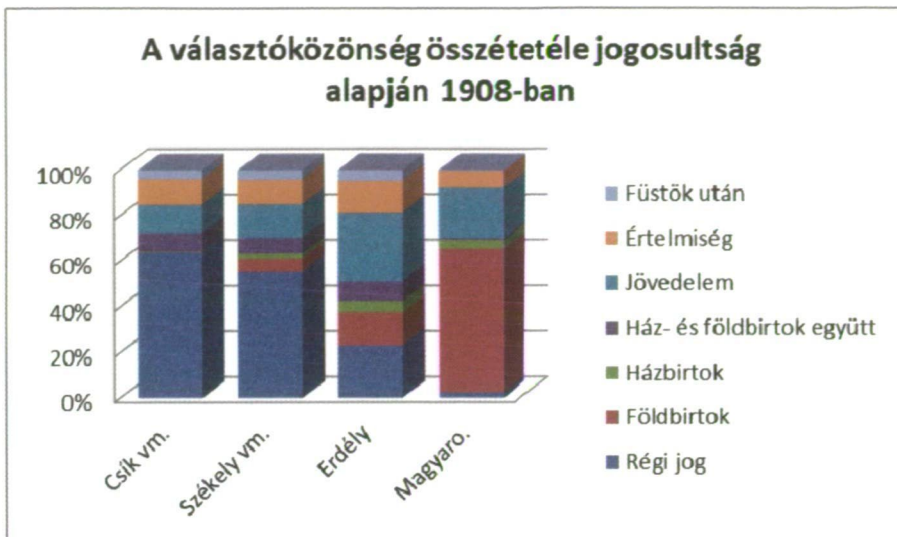
3. táblázat

A választóközönség összetétele jogosultság alapján 1890-ben, 1900-ban és 1908-ban¹⁵

Az eltéréseket jól szemlélteti az alábbi grafikon.¹⁶ Mivel az adatok a vármegyékre és nem választókerületekre vannak megadva, ezért Csík vármegyét választottam összehasonlítási alapul, mert Csík vármegye területe megegyezik az egykori szék területével, másrészt a vármegye kedvezőtlen éghajlati-földrajzi viszonyai és ennek nyomán szegénysége következtében legfrappánsabban mutatja a meglévő különbségeket. Maros-Torda némileg más arányai abból adódnak, hogy a vármegyének az egykori Marosszék csak egy részét képezte, az egykori Torda vármegye felső kerületének nagyrészt román és részben szász lakossága az általános erdélyi viszonyokat képezte le. Torda-Aranyos vármegye esetében a kis Aranyosszék adatai beolvadtak a megyei átlagba. A választójogi törvény Erdélyre nézve kedvezőtlenebb kitételei, a birtokstruktúra és szegénység együttes hatásaként amíg Magyarországon 1908-ban a választók 62,9%-a a földbirtok alapján rendelkezett választójoggal, Csíkban mindössze 0,1%-uk (!) (ház- és földbirtok alapján is csak 8,1%), de Udvarhely megyében és Háromszéken is csak 3,7%-uk, illetve 8,9%-uk.

¹⁵ Az adatok forrása: KI 1906. 28. 926/1906 sz. 214–215. Hunyad vármegyét adatai összehasonlításként szerepelnek.

¹⁶ A négy „székely vármegye” adatai csak tájékoztató jellegűek, az egykori Székelyföldhöz tartozó területeket ugyanis nem tudtam elkülöníteni.

A fent vázolt folyamatok következtében Csíkban és Háromszéken 1880 és 1908 között majdnem felére csökkent a szavazók száma, míg a nagyrészt románok által lakott Hunyad vármegyében ellenkező folyamat játszódott le, a szavazók száma majdnem duplájára nőtt. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a választóknak az össznépszerűséghez viszonyított aránya is fokozatosan csökkent; ha 1890-ig meghaladta az országos átlagot, 1908-ra már jóval az alá csökkent (4,2% az országos 6,2%-kal szemben). Az alábbi két táblázat és a grafikon ezt a folyamatot mutatja.

Év	1880	1890	1900	1905	1908	1908-ban 1880-hoz vi- szonyítva
Csík	12 104	9 690	8 107	6 536	6 210	51,3%
Háromszék	10 151	7 938	7 113	6 214	5 909	58,2%
Maros-Torda	7 366	7 145	6 497	6 283	5 975	81,1%
Udvarhely	10 816	7 915	8 064	7 468	6 983	64,3%
Marosvásárhely	671	792	986	1 331	1 607	239,4%
Székelyföld	41 108	33 480	30 767	27 832	26 684	64,9%
Hunyad	6 157	6 694	10 443	11 957	11 122	180,6%
Erdély	86 259	76 767	82 342	84 295	85 237	98,6%
Magyarország	819 160	846 202	989 009	1 056 818	1 119 621	136,6%

4. táblázat

A választók számának alakulása¹⁸

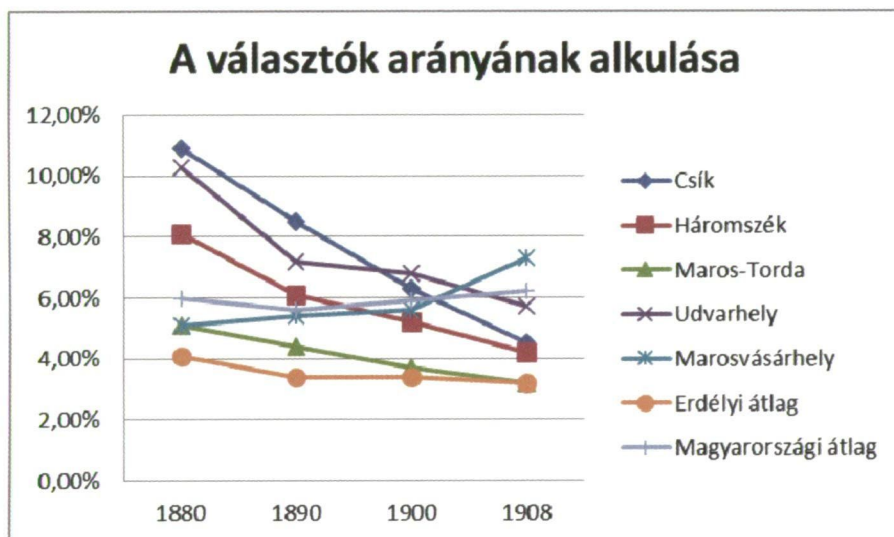
¹⁸ Az adatok forrása: KI 1906. 28. 926/1906 sz. 210–211. A táblázat vármegyénként tartalmazza a választók számát, ezért Marosvásárhely kivételével, amelyik önálló törvényhatóságot képezett, a többi város adatait a megyékkel összesítették.

Év	1880	1890	1900	1908
Csík	10,9%	8,5%	6,3%	4,5%
Háromszék	8,1%	6,1%	5,2%	4,2%
Maros-Torda	5,1%	4,4%	3,7%	3,2%
Udvarhely	10,3%	7,2%	6,8%	5,7%
Marosvásárhely	5,1%	5,4%	5,6%	7,3%
Brassó	4,0%	3,6%	4,1%	4,8%
Hunyad	2,5%	2,5%	3,4%	3,4%
Erdélyi átlag	4,1%	3,4%	3,4%	3,2%
Magyarországi átlag	6,0%	5,6%	5,9%	6,2%

5. táblázat

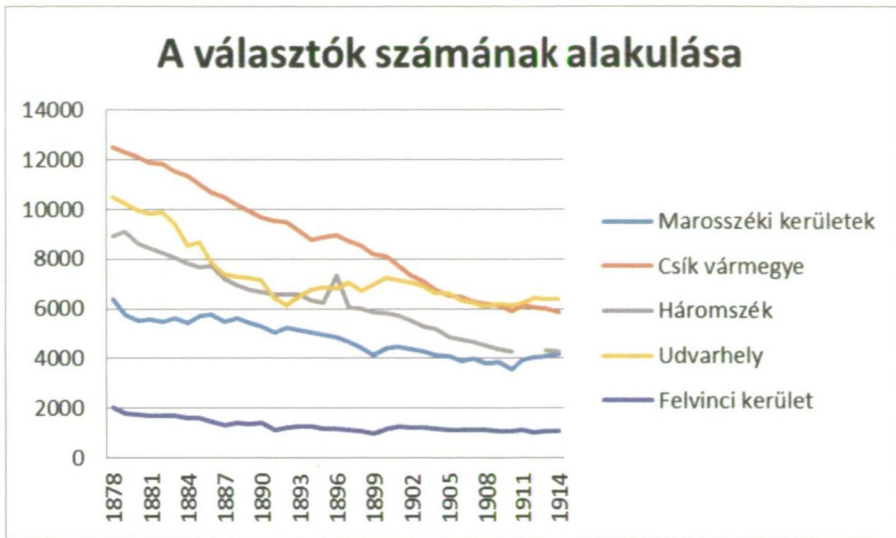
A választók össznépszerűséghez viszonyított arányának alakulása megyénként

A szászok, románok és magyarok által lakott Brassó vármegye vagy a románok által lakott Hunyad vármegye adatai egyrészt jól mutatják az erdélyi választójog visszasságait, hiszen még a viszonylag gazdag Brassó vármegye növekvő adatai sem érték el a 20. század elejére a magyarországi átlagot, másrészt Székelyföld sajátos, egyedi helyzetét, illetve ennek fokozatos megszűnését is szemléltetik.

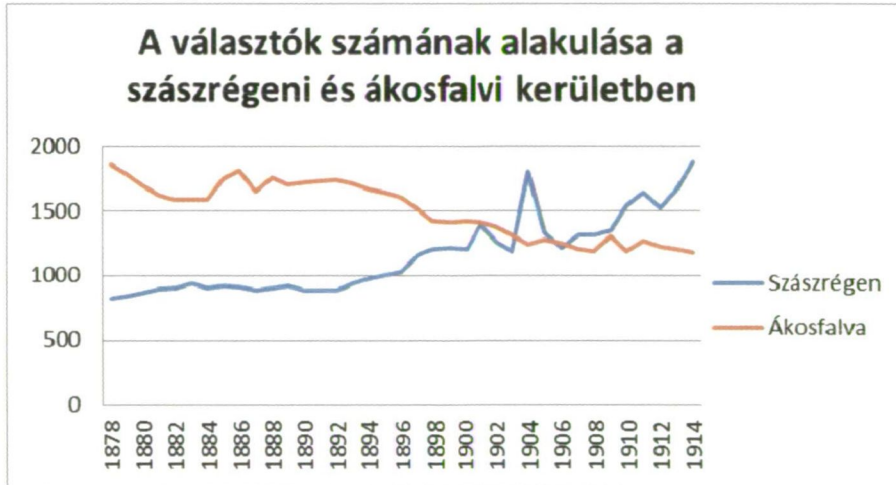

Ha csak a felnőtt férfilakossághoz viszonyítunk, akkor természetesen magasabb arányszámot kapunk, ezek majdnem egyharmada rendelkezett szavazati joggal. Mint fennebb már láttuk, a 20. század elején a Székelyföldön majdnem kétszer annyi szavazó esett átlagban egy választókerületre, mint Erdély nem magyar vidékein. Az alábbi grafikon szemléletesebben mutatja a székelyföldi választókerületekben végbement változásokat.¹⁹

¹⁹ A következő két grafikon forrása: *Sommás kimutatás az ország összes választókerületeiben összeírt országgyűlési képviselőválasztók száma között mutatkozó különbségről és a végleges névjegyzékbe felvett választók számáról*. Budapest, 1878–1916.

Még érzékelhetőbbek a különbségek, ha Maros-Torda vármegye két olyan választókerületét hasonlítjuk össze, amelyek közül az egyik az egykori Székelyföld része, a másik pedig vármegyei terület volt. Az előbbiben (ákosfalvi kerület) kisebb ingadozásokkal ugyan, de csökken a választók száma, míg az utóbbiban (szászrégeni kerület) növekvő tendenciát tapasztalunk.

Szintén a lakosság szegénységét mutatja a birtokstruktúra, valamint a 20. század elején a választójogi reform céljából végzett különböző statisztikai adatgyűjtések eredményei is. A Székelyföldön ekkor 100 holdon felüli birtokon Csíkban 90-en, Háromszéken 128-an, Maros-Torda vármegyében 146-an, Udvarhelyen pedig 67-en gazdálkodtak. Száz koronát meghaladó adót pedig Csíkban 210-en, Háromszéken 561-en, Maros-Torda vármegyében

273-an, Udvarhelyen 225-en, Marosvásárhelyen pedig 315-en fizettek.²⁰ A középiskolát végzetek aránya 2–3% körül mozgott, egyedül Marosvásárhelyen volt magasabb (13,4%), miközben a magyarországi átlag 3,8% volt. Ezek együttesen mind jól mutatják, hogy az általános választójog bevezetésének hiányában a Székelyföldön a választójog igen alacsony szinten maradt, és a különböző választójogi reformjavaslatok sem javítottak volna lényegesen a helyzeten.²¹ A választójog kiterjesztésére pedig főképp a nemzetiségek térnyerésétől való félelem miatt a korszak végéig nem került sor.

Az 1904. március 15-i statisztikai adatfelvétel során kimutatás készült a választókról is.²²

Törvényhatóság	Választók száma	írni-olvasni tud	%	magyar anyanyelvű %
Csík	6 360	3 506	55,1%	97,8%
Háromszék	5 914	4 798	81,1%	97,7%
Maros-Torda	5 803	4 434	76,4%	79,4%
Udvarhely	7 096	5 271	74,3%	97,5%
Marosvásárhely	1 217	1 167	95,9%	96,0%
Összes	26 390	19 176	72,6%	93,5%
Erdély	78 652	56 451	71,8%	54,2%
Magyarország	970 841	778 112	80,1%	56,2%

6. táblázat

A választók írni-olvasni tudása és a magyarok aránya 1904-ben

A választók szerkezetéből adódóan körükben az analfabetizmus alig volt kisebb, mint az őstermelésben tevékenykedő felnőtt férfilakosság körében, ami különösen Csík esetében szembetűnő: 55,1% szemben az őstermelők közötti 48,9%-kal.

Összefoglalva tehát, a székelyföldi választók sajátos csoportot képeztek Magyarországon, miután sikerült a szabad székelyek egykori – de időközben mitikussá vált – kollektív nemességét 1848-ban, majd 1867 után a törvényhozókkal elismertetni. A régi jogon szavazók csoportja a korszak végéig meghatározó maradt – arányuk országos viszonylatban itt volt a legmagasabb –, de a lakosság szegénysége és az erdélyi magasabb cenzus következtében ennek a rétegnek a kihalásával a választók aránya folyamatosan csökkent, és a 20. század elejére már az országos átlag alatt maradt. A székelyföldi választókerületek tehát egyre kevésbé járultak hozzá a magyar választók felülreprezentáltságához. Igaz, a választási rendszer sajátosságai miatt korábban a választók magas aránya azt eredményezte, hogy egy székelyföldi szavazat jóval kevesebbet ért, mint Erdély más részein, hiszen egy képviselőre sokkal több választó jutott.

Választási részvétel

A választók száma és aránya mellett az sem elhanyagolható szempont, hogy a jelentős számú szavazó mennyire volt mobilizálható. A választók mobilizálását illetően a szakirodalom és a sajtó nyújt támpontokat. Kezdetől fogva különbségek mutatkoztak kormánypárt és el-

²⁰ Jövedelmi pótdadó nélkül. KI 1906. 28. 250–251.

²¹ A témáról legújabban: Csik Tamás: *Cenzusok a századelő választójogában és képviselői reformterveiben. Egy statisztika tanulságai (1904)*. Levéltári Szemle, 64. évf. (2014). 3. sz. 19–60.

²² KI 1906. 28. 219.

lenzék között. Míg a kormánypártok általában a szűkebb körű, a helyi elitnek szóló rendezvényeket preferálták, addig az ellenzék előszeretettel vitte ki rendezvényeit a közterekre, s népgyűléseket szervezett.²³ A kormánypárt részéről állandó volt az ellenzéki jelöltek agitációját, választási demagógiáját érő kritika. Az egykori politikai ellenfél, Udvarhelyszék utolsó főkirálybírája és a vármegye első főispánja, id. Daniel Gábor még évtizedek múlva is emlegette Orbán Balázs első sikertelen választási küzdelme kapcsán: „Képviselő-jelöltsége kezdetén hangzatos szavait a követválasztók – kiknek száma a régi jogosultakkal Udvarhelyszéken a 12.000-et meghaladta – elhitték, a többek között azt is, hogy ha képviselőnek választják, nem kell a székelységnek adót fizetni.”²⁴ Daniel szerint, amikor Orbán alulmaradt, vereségét bágyi szolgálójuk is megsiratta, hogy továbbra is adót kell majd fizetni. Önmagában azonban ez még nem volt elég a választási győzelemhez, ahogy ezt Orbán Balázs példája is mutatja: „Ő, ki annyira rajongott a népért, ki a megyei közgyűlésen, ha csak bármi távolról is alkalom kínálkozott, elhúzta a székelység szájánál a mézes madzagot, azt hitte, hogy ezek kevés utánajárással képviselőnek választják szeretete viszonzásául. Épp ezért többször megbukott” – írta róla Daniel.²⁵ 1872-ben a csíkszeredai polgármester a következőképpen indokolta a kormánypárti jelölt visszalépését: „A baloldal három hét lefolyása alatt folytonosan itatás, és soha semmiféle körülmények között el nem érhető biztatásokkal ámitva az értelmetlenebb részt – s látva ezáltal a jobb oldal kisebbségét, óvástétel mellett visszalépett...”²⁶ Béli Gergely, aranyosszéki főkirálybíró ugyanakkor szintén attól tartott, hogy Orbán Balázs, Tisza László vagy más baloldali jelölt felleptetése esetén „nagy hangzatú dictiók s más balpárt által használt ismeretes eszközeik által, melyek a köznépi alsóbb osztályaiából való választókra gyűjtőlag szoktak hatni, nagy zavarokat fognak előidézni”.²⁷

A 20. század elején a mobilizációnak már jóval sokrértűbb eszköztára volt, amit röviden az 1910-es Csík vármegyei választások példájával illusztrálok. A sajtó szerepe azáltal is megnőtt, hogy most már minden vidéki városban megjelentek politikai lapok, sok esetben kormánypárti és ellenzéki lapok is, és megnőtt az írástudók száma. Választások előtt gyakoriak voltak a különböző pártrendezvények, ellenzéki népgyűlések, sőt a pártvezérek korteskörútjai is segítettek a helyi jelölteknek. Így például 1910-ben Apponyi Albert személyesen ment le Csíkszeredába Kállay Ubul egykori főispán, Kossuth-párti jelölt támogatására. „Agitációs körútján” Apponyit elkísérte a párt több ismert – Erdélyhez is kötődő – személyisége. Apponyi beszédére állítólag háromezres tömeg volt kíváncsi. Ugyanakkor Justh Gyula is a Székelyföldön járt szintén jelöltjei támogatására. A koreográfia hasonló volt: ünnepléses fogadás, népgyűlés szónoklatokkal, zászlókkal, majd díszebéd vagy -vacsora általában valamelyik előkelőbb vendéglőben.²⁸ Csíkkarcfalván a választókerületi Nemzeti Munkapárt ötszáz fős gyűlés keretében alakult meg, amit 350 fős ebéd követett. A párt je-

²³ Gerhard Péter: *A választás topográfija. Az 1878-as pesti országgyűlési-képviselőválasztás korteshadjáratainak térhasználatára*. Korall, 12. évf. (2011) 45. sz. (136–161.) 143–145.

²⁴ id. Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki életéből*. In: Boros György (szerk.): *Orbán Balázs emléke*. Kolozsvárt, 1890. 11.

²⁵ Daniel: *Udvarhelyszéki életéből*, 11.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL MOL) F270 Királyi Biztosság Elnöki iratok, 1872/1030.

²⁷ MNL MOL F270, 1872/481.

²⁸ *Apponyi Albert gróf Csíkszeredában*. Székelység, 6. évf. (1910. ápr. 10.) 15. sz. 2.; *Justh Csíkszeredában*. Székelység, 6. (1910. ápr. 24.) 17. sz. 2.

löttje utána körbejárta a kerület falvait, néhol – a helyi lap szerint – többszázás tömeg, fellobogózott házak és bandérium fogadta.²⁹

A választási előkészületeknek, küzdelmeknek a választójoggal nem rendelkezők is részesei voltak. A Justh-párt állítólag öt-tíz éves gyermekeket is felhasznált az agitációra. Kászonalfaluban a Kossuth-párti jelöltet a „leitatott és fanatizált nép, akik nem is voltak választók”, nem engedték szóhoz jutni.³⁰ A *Székelység* újságírója azon háborgott, hogy Gyergyószentmiklóson a suhancok kifütyülték a munkapárti szavazókat, az asszonyok pedig mellettük elhaladva köpéssel fejezték ki véleményüket. „Nemcsak elv elv ellen, hanem nagyon, tisztesség és bizony néha testi épség ellen is. Általánosságban a kevés intelligenciájú embernek a tulajdonsága az, hogy politikai pártállását, létező, vagy állítólagos meggyőződését azonnal beviszi a társadalomba, a hivatalba, a kaszinóba, az utcára...”³¹

Bár a mobilizáció technikai és a választási részvétel közti kapcsolatot nem tudjuk megragadni, érdekes lehet a választási részvétel alakulásának nyomon követése. Erre nézve főleg a korszak elejéről igen hiányosak az adataink,³² de két adatsorral valamennyire érzékelhetjük a választási részvétel arányait. Az 1869. évi általános választásról készült táblázat összehasonlításként két-két szász szék és vármegye adatait is tartalmazza. (Lásd a következő oldalon.)

A gyergyószéki kirívóan alacsony érték esetében további források hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy az adat téves, vagy tényleg ilyen alacsony volt a részvétel, bár a többi székkel összehasonlítva ez utóbbi nehezen hihető. A többi szék adatai illeszkednek az erdélyi törvényhatóságok értékeihez: legalacsonyabb, egyharmados részvételi arányt találunk Udvarhelyszéken, Csíkszék csíksomlyói kerületében, ennél valamivel magasabbat Háromszéken (Sepsi és Miklósvár székekben), Aranyosszéken fele, Marosszéken pedig a választóknak közel kétharmada szavazott. A városokban általában magasabb volt a részvétel: az erdélyi városokban átlagban 60%, míg a Székelyföldön Bereckben 58,1%, Illyefalván 91,5%, Marosvásárhelyen 72,6%, Oláhfaluban 26%, Sepsiszentgyörgyön 59,3%, Székelyudvarhelyen 70,5% ment el szavazni.³³ A vármegyei és szász területeken is mintegy a szavazók fele, néha közel kétharmada vett részt a választáson, kivéve Alsó-Fehér vármegye borbándi kerületét. Utóbbi összefüggésben lehet a románok passzivitásba vonulásával; a balázsfalvi görög katolikus érsekség közvetlen közelében a románok egy része valószínűleg ennek következtében maradt távol. A túlnyomórészt románok által lakott Hunyad vármegyében ez nem érezhető, mivel a görögkeletiek kezdetben nem támogatták a politikai passzivitást, és az ottani románok túlnyomó része görögkeleti volt.

---

²⁹ Dr. Surányi Miklós *programbeszéde Csíkkarcfalván*. *Székelység*, 6. évf. (1910. máj. 15.) 20. sz. 1–2.

³⁰ *Képviselőjelölés Alcsikon*. *Székelység*, 6. évf. (1910. máj. 22.) 21. sz. 2.

³¹ *Választási harcok*. *Székelység*, 6. évf. (1910. máj. 29.) 22. sz. 1–2.

³² Hivatalos³ adatok hiányában a lapokban – ha egyáltalán közölnek – igen eltérő adatokat találunk, egyetlen jelölt esetében, azaz „egyhangú” szavazásnál pedig eleve nem tüntetik fel a tényleges szavazók számát.

³³ Lásd: Pál: *Az erdélyi városok képviseletének átalakulása*, 79.

Törvényhatóság	Választók száma	Ténylegesen szavazott	Győztes jelöltre leadott szavazatok	Nem szavazott	Részvétel aránya (%)	Győztes jelöltre leadott szavazatok aránya (%)
Aranyosszék	2 854	1 401	913	1 453	49	65,1
Csíkszék (Gyergyó)	6 016	127	127	5 889	2,1	100
Csíkszék (Csíksomlyó)	7 038	2 561	1 686	4 477 (f: 4483)	36,3	65,8
Háromszék (Sepsi-Miklósvár)	4 063	1 720	1 376	2 343	42,3	80
Háromszék (Kézdi-Orbai) 1871	n. a.	4 350?	2 535	n. a.	n. a.	58,2
Marosszék felső	6347	3 754	2 289	2 593	59,1	60,9
Marosszék alsó	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Udvarhelyszék	12 370	4 223	2788/3388	8 147	34,1	66/80,2
Beszterce vidéke	1 195	553	471	642	46,2	85,1
Szeben város és szék	2 671	1 055	914/917	1 616	39,4	86,6/86,9
Alsó-Fehér (Borbánd)	1 704	357	336	1 347	20,9	94,1
Alsó-Fehér (Nagyenyed)	2 262	1 281	744	981	56,6	58
Hunyad (Hátszeg)	2 145	1 363	819	782	63,5	60
Hunyad (Marosvidék)	2 641	1 460	797	1 181	55,2	54,5

7. táblázat

Választási részvétel 1869-ben³⁴

³⁴ Bojthor Endre: *Az 1869. évi április 20-ára összehívott országgyűlés képviselőháza tagjainak betűsoros név- és lakjegyzéke törvényhatóságok és párt szerint is rendezve*. Pest, 1869. Aranyosszéken és Udvarhelyszéken, valamint Szeben város és szék esetében a két képviselőre együtt vagy legalábbis egyszerre szavaztak. Háromszék Kézdi-Orbai kerületében 1869-ben közfelkiáltással szavaztak, így nincsenek adataink a választók számáról, ezért (nem ellenőrzött forrásból) az 1871-es időközi választás eredményeit is felhasználtam. Csíkszék somlyói kerületében a szavazatok összeadásakor hiba történt, ezért korrigáltam a nem szavazók számát.

A gyergyószéki kirívóan alacsony érték esetében további források hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy az adat téves, vagy tényleg ilyen alacsony volt a részvétel, bár a többi székkel összehasonlítva ez utóbbi nehezen hihető. A többi szék adatai illeszkednek az erdélyi törvényhatóságok értékeihez: legalacsonyabb, egyharmados részvételi arányt találunk Udvarhelyszéken, Csíkszék csíksomlyói kerületében, ennél valamivel magasabbat Háromszéken (Sepsi és Miklósvár székekben), Aranyosszéken fele, Marosszéken pedig a választóknak közel kétharmada szavazott. A városokban általában magasabb volt a részvétel: az erdélyi városokban átlagban 60%, míg a Székelyföldön Bereckben 58,1%, Illyefalván 91,5%, Marosvásárhelyen 72,6%, Oláhfaluban 26%, Sepsiszentgyörgyön 59,3%, Székelyudvarhelyen 70,5% ment el szavazni.³⁵ A vármegyei és szász területeken is mintegy a szavazók fele, néha közel kétharmada vett részt a választáson, kivéve Alsó-Fehér vármegye borbándi kerületét. Utóbbi összefüggésben lehet a románok passzivitásba vonulásával; a balázsfalvi görög katolikus érsekség közvetlen közelében a románok egy része valószínűleg ennek következtében maradt távol. A túlnyomórészt románok által lakott Hunyad vármegyében ez nem érezhető, mivel a görögkeletiek kezdetben nem támogatták a politikai passzivitást, és az ottani románok túlnyomó része görögkeletit volt.

Ha tekintetbe vesszük a mostoha körülményeket,³⁶ hogy a szavazóknak sokszor igen hosszú utat kellett megtenniük, hogy a választási székhelyeken leadhassák voksukat, ráadásul ekkor még az etetésen-itatáson kívül más juttatásra nemigen számíthattak, tehát ha a szavazás személyes költségét nézzük, az talán némileg magyarázza az alacsony részvételi arányokat. Ha azonban a székelyföldi átlagot (41,8%, a gyergyói választókerülettel együtt 35,5%) összehasonlítjuk az országos átlaggal, a különbség szembetűnő, hiszen az országos arány mintegy a duplája (73,3%) a székelyföldinek.³⁷ Úgy tűnik, a kiegyezést követően a Székelyföldön és általában Erdélyben kevésbé sikerült mobilizálni a vidéki szavazókat. Ez összefüggésben lehet az erdélyi elmaradottabb viszonyokkal, szegénységgel, a műveltség és politikai kultúra alacsonyabb szintjével, illetve a regionális hagyományokkal. Főképp Csík vármegye esetében ezt magyarázhatjuk a lakosság szegénységével és elmaradottságával (lásd például az alacsony alfabetizációs rátát), de mélyrehatóbb következtetések levonásához több adatra lenne szükségünk.

A következő időmetszet, amelyet vizsgálunk, a századforduló időszaka. Az összehasonlítást megnehezíti, hogy egyrészt időközben átalakultak a választókerületek, másrészt 1901-ben nagyon sok kerületben nem volt ellenjelölt – vagy eleve nem volt ellenjelölt, vagy az erdélyi kerületek több mint felében (52,7%-ban) visszalépett –, így hiányzik a ténylegesen szavazók száma. Éppen ezért összehasonlításuk kénytelen voltam más vármegyei kerületeket választani, hiszen a fenti jelenség a szász kerületek esetében majdnem általánosan mondható (Beszterce-Naszód, Brassó és Nagy-Küküllő vármegyékben minden választás egyhangú volt).

³⁵ Lásd: Pál: *Az erdélyi városok képviselőinek átalakulása*, 79.

³⁶ A szavazás a választókerületi székhelyeken általában több napig zajlott. A szavazók falvanként csoportosulva, kortesek vezetésével érkeztek a székhelyre, majd a bizottság előtt egyenként fennhangon kellett nyilatkozniuk arról, kire adják voksukat.

³⁷ A szavazással eldöntött választások esetében. Szabó Dániel: *Rendi képviselőtől a polgári parlamentarizmusig*. In: Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 1999. 135.

Vármegye	Választókerület	Választók száma 1901-ben	Ténylegesen sza- vazott	Győztes jelöltre le- adott szavazatok	Részvétel aránya (%)	Győztes jelöltre leadott szavazatok aránya (%)
Csík	csíkkarcfalvi	2 118	n. a.	egyhangú	n. a.	100
Csík	gyergyószentmiklósi	2 218	1683	909	75,8	54
Csík	csíkszentmártoni	1 714	1 282	795	74,7	62
Csík	csíkszeredai	1 667	1 245	732	74,6	58,7
Háromszék	illyefalvi	1 543	n. a.	egyhangú	n. a.	100
Háromszék	kézdivásárhelyi	2 050	1 531	820	74,6	53,5
Háromszék	kovásznai	1 171	928	686	79,2	73,9
Háromszék	nagyajtai	941	572	566	60,7	98,9
Maros-Torda	ákosfalvi	1 409	988	528	70,1	53,4
Maros-Torda	nyárádszeredai	1 933	1 305	806	67,5	61,7
Maros-Torda	marosvásárhelyi	1 157	n. a.	egyhangú	n. a.	100
Torda-Aranyos	felvinci	1 260	953	694	75,6	72,8
Udvarhely	székelyudvarhelyi	2 954	n. a.	egyhangú	n. a.	100
Udvarhely	székelykeresztúri	2 183	1 643	855	75,2	52
Udvarhely	oklándi	2 017	1 711	1 081	84,8	63,1
Alsó-Fehér	alvinci	1 105	n. a.	egyhangú	n. a.	100
Alsó-Fehér	magyarigeni	735	459	389	62,4	88,3
Hunyad	dévai	1 564	810	716	51,7	88,3
Szolnok-Doboka	dési	1 194	473	436	39,6	92,1
Beszterce-Naszód	besztercei	1 789	n. a.	egyhangú	n. a.	100
Nagy-Küküllő	szentágotai	1 006	433	346	43	79,9
Szeben	keresztényszigeti	719	n. a.	egyhangú	n. a.	100

8. táblázat

Választási részvétel 1901-ben³⁸

³⁸ Az adatok forrása: Kugler Géza: *A képviselőház a múlt és jelen időszakban*. Budapest, 1901.

A két táblázat összehasonlításakor rögtön szembeötlik a részvételi arány látványos megugrása. A legtöbb székelyföldi választókerületben 1901-ben már a választók háromnegyede ténylegesen is részt vett a választásokon (átlagban 74,5%), míg Erdély többi részén, úgy tűnik, alacsonyabb volt a részvétel. Az egykori királyföldi vagy vármegyei területekhez képest a Székelyföldön jóval élesebb volt a verseny: csak a választókerületek negyedében (26,6%) nem volt ellenjelölt, egyharmadukban viszonylag szoros eredmény született. Azok a választókerületek, ahol az ellenzék győzött, nem véletlenül ez utóbbiak közé tartoznak. Az 1905. évi választásokon ez a tendencia még tovább fokozódott, például Háromszéken az illyefalvi kerületben mindössze 18 szavazaton múlt a mandátum, ennyivel győzte le Brázay Zoltán, a sósborneszéről elhíresült vállalkozó, Brázay Kálmán fia a kerület korábbi képviselőjét, Szentkereszty Béla bárót. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a Királyhágón túlról érkező jelöltek fokozott konkurenciát jelentettek a helyieknek. A városokban még ennél is szorosabb volt az eredmény: Marosvásárhelyen az I. választókerületben Sándor János, korábban főispán és államtitkár, későbbi belügyminiszter mindössze 3 szavazattal győzte le a függetlenségi Sebess Dénest, akinek hívei megtámadták a kúriánál a választást; Bereckben éppen fordítva, a függetlenségi, székely származású Geréb János szintén 3 szavazattal diadalmaskodott a korábban hosszabb ideig a várost képviselő szabadelvű budapesti ügyvéd, Neumann Ármin fölött. (Lásd a következő oldalon.)

Az igen kiélezett helyzetben 1905-ben már egész Erdélyben igen magas részvételi arányokat találunk, ennek ellenére érdekes módon több (30,6%) ellenjelölt nélküli, egyhangú szavazás volt. Ha leszámítjuk azonban a szász kerületeket, akkor ezek száma lényegesen csökken, hiszen Brassó, Beszterce-Naszód, Nagy-Küküllő vármegyék és Nagyszeben város minden választása egyhangúlag történt. A Székelyföldön átlagban a választók 73,2%-a ment el szavazni, de nagy volt a szóródás. Érdekes ugyanakkor, hogy a Székelyföldön és általában Erdélyben az országgal ellenkező tendencia figyelhető meg, Magyarországon ugyanis mind 1901-ben, mind 1905-ben – a nagy tét ellenére – a részvételi arány 70% alatt maradt, szemben az 1896-os 80%-kal.³⁹ Mivel a választási részvétel a századfordulón egész Erdélyben megugrott, a Székelyföldön ezt nem hozhatjuk kapcsolatba a régi jogon szavazók fokozatos kihalásával.

A választási részvételi adatokat a modern képviseleti democráciákban több tényezővel magyarázzák, így a társadalmi státussal vagy az integráció szintjével, de a kutatások rámutatnak a szavazás személyes költségének szerepére, a pártok polarizációjára és más tényezőkre is.⁴⁰ A társadalmi státust, vagyoni helyzetet, az iskolázottság fokát érdekes lenne vizsgálni, esetünkben azonban a számításhoz szükséges adatok nem vagy csak részben állnak rendelkezésünkre.⁴¹ A következőkben éppen ezért csak néhány hipotézist fogalmazhatok meg az okokat illetően. Kézenfekvő feltevés, hogy a verseny szorossága hozzájárult a magasabb részvételhez. Ehhez korreláltatni kellett a részvételi adatokat és a győztes százalékos

³⁹ Szabó: *Rendi képviseletől*, 145.

⁴⁰ Tóka Gábor: *Vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban*. In: Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest, 2006. (17–58). 19.

⁴¹ A rendszerváltás utáni magyarországi választások esetében például a vagyoni helyzet és az iskolai végzettség mutat szorosabb korrelációt a választási részvétellel. Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Választási részvétel és politikai aktivitás*. In: uők (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, 2005. (323–384.) 373–377.

Vármegye	Választókerület	Választók száma 1901-ben	Ténylegesen szá- vazott	Győztes jelöltre leadott szavaza- tok	Részvétel aránya (%)	Győztes jelöltre leadott szavaza- tok aránya (%)
Csik vm.	csíkkarcfalvi	1845	1274	1173	69	92
Csik vm.	gy.szentmiklósi	1831	1249	1015	68,2	81,2
Csik vm.	csíkszentmártoni	1499	n.a.	egyhangú	n.a	n.a.
Csik vm.	csíkszeredai	1361	1031	688	75,7	66,7
Háromszék vm.	illyefalvi	1327	1138	578	85,7	50,7
Háromszék	kézdivásárhelyi	1730	1325	803	76,5	60,6
Háromszék vm.	kovásznai	984	n.a.	egyhangú	n.a	n.a.
Háromszék vm.	nagyajtai	822	712	398	86,6	55,8
Maros-Torda vm.	ákosfalvi	1272	799	504	62,8	63
Maros-Torda vm.	nyárádszeredai	1666	1233	962	74	78
Maros-Torda vm.	marosvásárhelyi	1161	729	622	62,7	85,3
Torda-Aranyos vm.	felvinci	1139	888	469	77,9	52,8
Udvarhely vm.	székelyudvarhelyi	2586	1712	1541	66,2	90
Udvarhely vm.	székelykeresztúri	2084	1699	1068	81,5	62,8
Udvarhely vm.	oklándi	1945	1432	1022	73,6	71,3
Alsó-Fehér vm.	alvinci	1036	800	461	77,2	57,6
Alsó-Fehér vm.	magyarigeni	870	769	402	88,3	52,2
Hunyad vm.	dévai	1618	1214	765	75	63
Szolnok-Doboka	dési	1305	1060	681	81,2	64,2
Beszterce-Naszód vm.	besztercei	1850	n.a.	egyhangú	n.a	n.a.
Nagy-Küküllő vm.	szentágotai	966	n.a.	egyhangú	n.a	n.a.
Szeben vm.	keresztényszigeti	837	751	390	89,7	51,9

9. táblázat

Választási részvétel 1905-ben⁴²

⁴² Az adatok forrása: Kiszely Geiza: *A képviselőház a múlt és a jelen ülészakban, 1896–1901, 1901–1905, 1905–1906, 1906–1911.* Budapest, 1906.

eredményét a székelyföldi kerületekben mindhárom választásra. A negatív korreláció ha nem is erős, de kitapintható ($-0,383$, $p < 0,1$): minél alacsonyabb a győztes szavazataránya, azaz minél szorosabb az eredmény, annál magasabb a részvétel.⁴³ Tehát befolyásoló tényező, hogy előzetesen lefutottnak tűnik-e a választás, tudják-e azt szavazatukkal befolyásolni vagy sem – ez megfelel a várakozásnak. A választási szakirodalom annak hatására is kitér, hogy a választáson indult-e a régi képviselő vagy sem. Esetünkben ennek hatását nem tudtuk kimutatni, bár ehhez túl kevés volt az esetszám. A választók száma szintén befolyásolhatja a választási hajlandóságot. A Székelyföldre számítva (mindhárom választás adatait összevonva) a negatív korreláció erős ($-0,692$, $p < 0,01$), vagyis azokban a választókerületekben, ahol alacsonyabb a szavazásra jogosultak száma, magasabb a részvételi arány. Ezt a jelenséget vagy ismét csak az eredmény befolyásolásának lehetőségével szokták magyarázni, vagy azzal, hogy a kisebb közösségeken belül jobban érvényesül a társadalmi nyomás.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy kikre is szavaztak a választók: helyire vagy idegenre, illetve milyen pártállású jelöltekre, és ezek a tényezők hatással voltak-e a választási részvételre.

A képviselők helyi kötődése

A korszakban összesen 14 alkalommal tartottak általános választást Magyarországon, ehhez járultak még az időszaki választások. A székelyföldi vidéki választókerületekben a korszakban 223 megmérettetésen összesen 117 képviselő szerzett mandátumot.⁴⁴ A képviselők többsége egy székhez/vármegyéhez kötődött. Hat képviselőt választottak meg a Székelyföldön mind városi, mind vidéki kerületben, és mindössze három képviselőt két vagy több különböző székelyföldi (széki vagy vármegyei) kerületben; 13 képviselő a Királyhágón túl is szerzett mandátumot (néhány kivételtől eltekintve az onnan érkezettekről volt szó). Egy képviselőre átlagban 2,7 mandátum esik, de a szóródás jelentős: míg a képviselők több mint harmadát (36,7%) csak egyszer választották meg (a mandátumok 13,5%-a köthető hozzájuk), addig 10 képviselő (8,5%) hétszer vagy annál többször volt sikeres a választáson, ők összesen a mandátumok közel egyharmadát (27,3%) birtokolták.

A leghosszabban szolgáló képviselők között találjuk nyolc – nem csak székelyföldi – mandátummal ifj. Andrassy Gyulát, Bartha Miklóst és Kemény Gábort, kilenccel ifj. Daniel Gábort, az Udvarhely vármegyei főispán fiát, az 1904. november 18-i nevezetes szigorúbb parlamenti házszabályok névadóját (*Lex Daniel*) és az ismert függetlenségi politikust, 1906–1907 között igazságügy-minisztert, Polónyi Gézát, tízzel Jókai Mórt és Tisza Lajost, tizeneggyel pedig Ugron Gábort. Csak a székelyföldi mandátumokat tekintve ifj. Daniel Gábor mellett még megemlíthetjük a hétszer megválasztott Győrffy Gyulát, csiki függetlenségi, majd az egyházpolitikai harcok nyomán szabadelvű képviselőt és Tibád Antalt, aki egy ideig Udvarhely vármegye alispánja is volt.

Ahogy a fenti lista is mutatja, a leghosszabban szolgáló képviselők egy része nem kötődött a Székelyföldhöz. A kiegyezés után szinte azonnal megindult a magyarországi politikások beáramlása Erdélybe, hiszen főképp az egykori taxás helyek, az erdélyi „*rotten borough*”-k – köztük Illyefalva és Bereck – a legkönnyebben megszerezhető mandátumoknak számítottak Magyarországon. A jelenség összefüggést mutat a választási korrupció elhara-

⁴³ Ezúttal köszönöm Székely István Gergőnek az ötleteket és a számítás elvégzését.

⁴⁴ Beleszámítottam a magyar országgyűlésbe 1866–1867-ben megválasztott képviselőket is, de az erdélyi 1865. évi kolozsvári országgyűlésre küldött képviselőket nem.

pózasával is.⁴⁵ Mikszáth Kálmán – aki maga is részese volt ennek – így ábrázolta ironikusan a folyamatot: „Erdélybe máris tucatszámra szállítja a vasút a »talajelőkészítők«-et.

Mert Erdélynek kettős szerepe van Magyarországon.

Csernátony csinálta azt a pompás tréfát Erdélyre, mikor kérdezték tőle, hogy mi ér Erdélyben a legtöbbet.

»A vasútja, amely Magyarországra felé visz.«

Három esztendeig csakugyan ez a vasútja a legdrágább kincse: Erdélyből özönlének be rajta szerencsét próbálni Magyarországra, s a szerencsének valóban mintha gondja lenne az erdélyiekre.

De minden harmadik évben aztán megfordul a szerep. »Magyarországnak kezd nagyon értékes lenni az útja, mely Erdély felé megy.«

A szerencsekeresők innen tódulnak a kies bérces hazába. Egy kis mandátum ott könnyen akad. Kár, hogy nem nagyobb ez az Erdély, s különösen kár, hogy a medvéknek is nincs voksuk!

Kéz kezet mos. Valaha Erdély adta Magyarországnak a hősokeket, most mi adjuk Erdélynek a mamelukokat!⁴⁶

A városi választókerületekhez képest vidéken némileg más volt a helyzet. A vizsgálatba bevont tényezők a származás (születési hely, család származása), lakhely, tevékenység helye, birtok és családi kapcsolatok voltak. Ezeket nem minden esetben lehet teljes mértékben azonosítani, de közülük legalább három megléte esetén a kapcsolatot szorosnak tekintettem. Ha minden tényező egyezett (vagy az adatok hiányossága esetén minden jel erre mutatott), akkor „teljes kötődést” feltételeztem. Néhány esetben nem volt egyszerű a besorolás, különösen a hosszan szolgáló és több választókerületet is nyert képviselők, illetve az arisztokraták esetében. Az előzők ugyanis általában az egyik választókerülethez kötődtek szorosan – legalábbis a legelején –, utána azonban, mint ez Bartha Miklós vagy ifj. Daniel Gábor esetében történt, már csak látogatóba jártak vissza Kolozsvárról vagy Budapestről szülőföldjükre. Bartha kötődése is első udvarhelyi választásakor még igen szoros volt, de 1887-ben az oklándi választókerületben való megválasztása idején már rég nem élt a Székelyföldön, ahogy három évvel korábban a csíkszeredai kerületben is valószínűleg az 1881-es párbaja⁴⁷ által még inkább elhíresült neves székely ellenzéki politikusra szavaztak, akinek a kerülethez magához nem sok köze volt. Az arisztokraták egy része szintén sajátos esetet jelent, hiszen sok esetben birtokaik nem az egykori Székelyföldön, hanem az 1876-ban a székely székekkel összeolvasztott vármegyei területeken feküdtek, minthogy a csoportnagymia következtében családi kapcsolataik is az erdélyi arisztokrácia többi részével kapcsolatták össze őket. Esetükben akkor tekintettem erősnek a kötődést, ha az illető vármegyében éltek, ott feküdt a birtokuk (vagy annak egy része), és tevékenységük is oda kapcsolódott, aktívan részt vettek a törvényhatóság életében.

⁴⁵ Lásd bővebben Pál Judit: *Korrupció vagy „hazafias cselekedet”? Választási korrupció Erdélyben a dualizmus kor elején.* In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et alii. Budapest, 2013. 388–404.

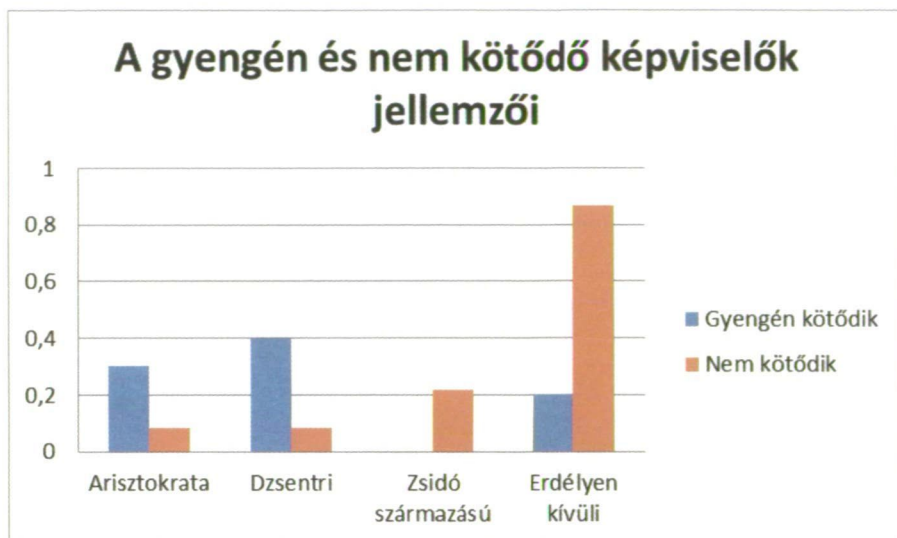
⁴⁶ Mikszáth Kálmán: *A T. Házból (márc. 2.)*. In: uő: *Cikkek és karcolatok. II.* Ebook. Budapest, 2013.

⁴⁷ Lásd: Ferenczi Szilárd: *Bartha Miklós esete a közös hadsereggel.* <http://itthon.transindex.ro/?cikk=17067> (2015. szept. 25.)

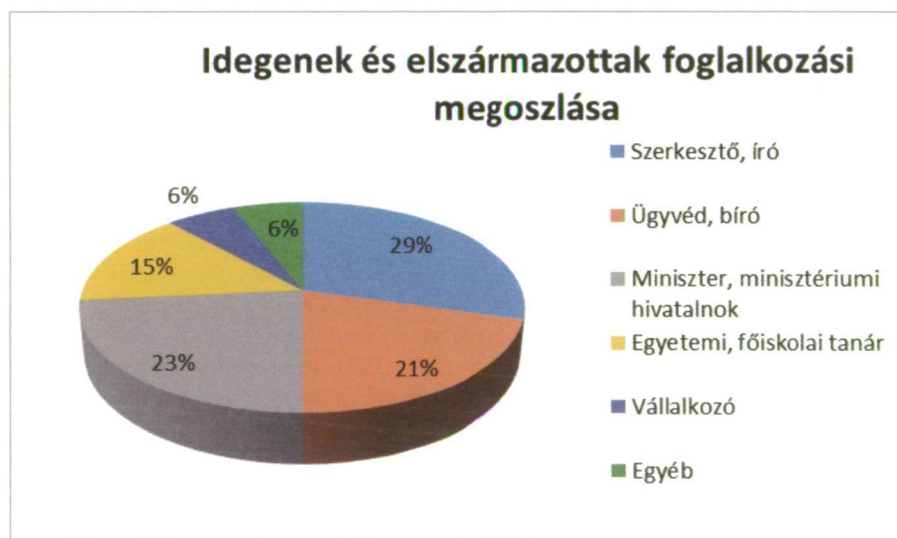

A székelyföldi vidéki választókerületek képviselőinek közel kétharmada szorosan kötődött a választókerületéhez, kevesebb mint harmadának hiányzott vagy laza volt a kötődése (egyötöde egyáltalán nem kötődött). Sajátos csoportot képeznek a Székelyföldről elszármazott értelmiségiek, akik általában Budapestről minisztériumi hivatalnokként, egyetemi tanárként, (újság)íróként a szülőföldjükön választatták meg magukat, de már első megválasztásuk idején sem éltek a Székelyföldön. Közéjük tartozott Bedő Albert erdőmérnök, államtitkár, az ismert író és publicista, Benedek Elek, Bochkor Károly jogász, egyetemi tanár vagy Kovács Albert teológiai tanár. A gyenge kötődésűek általában egy szálon kötődtek: néhány évi tevékenység, birtok vagy családi szálak révén, mint például a szabolcsi Kállay Ubul, aki megválasztása előtt néhány évig Csík vármegye főispánja volt, vagy az EMKE főtitkára, Sándor József székely származása révén. Ifjabb Andrássy Gyula esetében már szimbolikusá vált ez a kötődés, a család egykori székely származása, a csíkszentkirályi előnév azonban mindenképpen jól jött a névadó falut is magában foglaló csíkszentmártoni kerületben.

Érdeemes közelebbről is megvizsgálni a két utóbbi kategóriát: akik egyáltalán nem és akik gyengén kötődtek a választókerületükhöz. Az utóbbiak nagy része Maros-Torda vármegyének nem az egykori Marosszékhez tartozó részén vagy Aranyosszék környékén élő földbirtokos; a csoport több mint kétharmada arisztokrata és dzsentrí. A teljesen idegenek 87%-a viszont Erdélyhez sem kötődött, a Királyhágón túlról – jellemzően Budapestről – érkeztek a székelyföldi választókerületekbe; egyötödük zsidó származású.

Az „idegenek” között három nagyobb foglalkozási csoportot lehet elkülöníteni: a legnagyobb csoportot – általában a politikához is szorosan kötődő – újságírók/szerkesztők, írók vagy kiadók alkották (9 személy), őket követték a miniszterek vagy magasabb beosztású minisztériumi hivatalnokok (5) és az ügyvédek (4). Ha a székelyföldről elszármazottakat is ide számítjuk, akkor a két első kategória még hangsúlyosabbá válik.

A Mikszáth által is emlegetett „szerencsekeresők” jelentős része tehát az egyes pártok ismert személyiségei közé tartozott, tekintélyüket növelte a minisztériumokban betöltött hivatal, vagy a sajtó révén tettek szert ismertségre. Ha összehasonlítjuk a helyzetet az erdélyi városi választókerületekkel, akkor azt látjuk, hogy a Székelyföldön lényegesen alacsonyabb volt az idegenek aránya, hiszen a városokban már az 1872–1875-ös ciklusban a képviselők

majdnem kétharmada nem kötődött az illető városhoz, 28%-uk pedig a Királyhágón túlról érkezett; 1910-ben pedig a városi képviselők fele az utóbbi kategóriába tartozott.⁴⁸ Bertényi Iván ciklusonként számolta ki a nem erdélyi képviselők arányát a dualizmus korában: ez a városi választókerületekben 20,7%, míg a vidékiekben 12,4% volt. A Székelyföldön 1884 után kezdtek nagyobb számban megjelenni a nem erdélyiek, a millennium évétől kezdve pedig már egyharmad körül mozgott az arányuk. Néhány ciklusban kiugróan magas arányt találunk, így 1896-ban 36%, 1910-ben pedig egyenesen 43,5%. Bertényi Iván számításai szerint Csík vármegyében 1878 után a választások 28,4%-át, Háromszéken 40,2%-át, Udvarhely vármegyében pedig 32,6%-át nyerte nem erdélyi származású képviselő. Ezzel szemben például a szászok által dominált Nagy-Küküllő vármegyében a magyarországi jelöltek a mandátumoknak mindössze 2,3%-át szerezték meg. A választókerületek háromnegyedében azonban erdélyi jelölteket választottak a teljes korszakon keresztül.⁴⁹ A „képviseelői importot” illetően jelentős különbség volt Erdély egyes régiói között, ezt mutatja az alábbi grafikon.⁵⁰

A grafikonból is kitűnik, hogy az egykori Királyföldön volt a legalacsonyabb a nem erdélyiek aránya, ott a szászoknak sikerült mindvégig megőrizniük befolyásukat. Ezt több tényező is elősegítette: a census számukra kedvező hatása, polgárosultságuk és öntudatuk magasabb foka, valamint a szász elit és a magyar kormányok közti kompromisszumok. Az egykori vármegyei terület az 1848 előtti rendi elit, az erdélyi magyar arisztokrácia és birtokos

⁴⁸ Lásd: Pál Judit: *Az erdélyi városok képviseletének átalakulása a kiegyezés után*, 77–92.; uő: *The Representation of Transylvanian Towns in Parliament in the Period 1878–1910*, 46–67.

⁴⁹ ifj. Bertényi Iván: *'Képviseelői import' Erdélyben, avagy az unió egyik vejejárója?* In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII–XIX. században*. Debrecen, 2008. 205–207.

⁵⁰ Az adatok forrása: ifj. Bertényi: *'Képviseelői import'*, 207. Bertényi a Székelyföldhöz sorolta az egész Maros-Torda vármegyét, de nem vette számításba a felvinci választókerületet. A szász régióhoz Brassó, Beszterce-Naszód, Nagy-Küküllő és Szeben megyék kerültek, az egykori vármegyei területek többi részét a „magyar” régióhoz osztotta be. Uo. 205–206.

nemesség felségterületének számított, így a kormány által támogatott és a központból kiküldött jelöltek, valamint a szerencselovagok elsősorban az erdélyi városokban, főképp az ottani „*rotten borough*”-kban számíthattak sikerre. A városok mellett azonban a századfordulótól kezdve egyre nagyobb számban jelentek meg a székelyföldi vidéki kerületekben is. A pártközpontok szerepének növekedésétől, a politikai élet egységesülésétől a korrupció növekedéséig,⁵¹ valamint ezzel összefüggésben a helyi „tőkeerős” nagybirtokosok, vállalkozók hiányát az okokat ez esetben is több tényezőben kell keresnünk.

A pártpreferenciák alakulása

A korszakban – Szabó Dániel kifejezésével élve – „hegemón többpártrendszer”-ről beszélhetünk, az ellenzéknek a 20. század elejéig nem volt esélye kormányra kerülni, ennek ellenére érdekes megvizsgálni a székelyföldi választók pártpreferenciáit – ha egyáltalán használhatjuk ezt a kifejezést. Ez annál is inkább problematikus, mivel a választási rendszer egyéni választókerületekre épült, a jelöltek pártállása pedig sok esetben – főleg az első időszakban – nem derült ki egyértelműen vagy időközben megváltozott. A pártok ugyan országos pártok voltak, de ahogy erre Szabó Dániel is rámutatott „a választási rendszerből következően [...] helyi szinten sokszor a helyi problémákról és/vagy a helyi jelöltekről szól a választási kampány”, hiszen a személyek szerepe igen nagy volt.⁵² A továbbiakban tehát tulajdonképpen nem a konkrét pártok iránti preferenciákat, hanem a kormánypárt-ellenzék viszonyt vizsgálom.

Mind a korabeli közvélekedés, mind a szakirodalom szerint Erdély a kormánypártok biztos bázisának számított a dualizmus korában. A dualizmus kori választások 71%-ában kormánypárti jelöltek győztek, de természetesen itt is nagyon különböző volt az egyes választókerületek viselkedése. Míg a szász régióban mindössze egyszer sikerült függetlenségi jelöltnak mandátumot szereznie, addig a Székelyföldön más volt a helyzet, de itt is a választások 60%-át nyerték a kormánypártok. Az egykori vármegyei területeken pedig 80%-os volt ez az arány. Bertényi Iván megvizsgálta az Erdélyben mandátumot szerzett nem erdélyi képviselők párthovatartozását is. Eszerint háromnegyedük kormánypárti volt (75,2%), 14,6% a '48-as, 7,3% pedig a '67-es ellenzékhez tartozott. A függetlenségi 88%-át azonban 1892-től kezdődően választották meg.⁵³ Ezek majdnem kizárólag a Székelyföldre koncentrálódtak – hiszen jórészt csak itt és a városokban volt esélyük a sikerre –, 1905-ben és 1906-ban a jól ismert politikai változások következtében ők képezték a Királyhágón túlról „becsempészett”⁵⁴ képviselők túlnyomó többségét (1906-ban egészét), de még 1910-ben is felét, egyúttal hozzájárulva az „idegenek” arányának növekedéséhez.⁵⁵

A Székelyföldön belül is igen változatos volt a helyzet. Az alábbi táblázat 1878 után választókerületekre lebontva mutatja a kormánypártok és ellenzék váltakozását. A pártok rövidítéseit Adalbert Toth könyvéből vettem át, kiegészítve az 1892 utáni időszak pártjai-

⁵¹ A dualizmus kori választási korrupcióra lásd: Gerő András: *Az elsöprő kisebbség. Népképviselőt a Monarchia Magyarországon*. Budapest, 1988.; Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*. Budapest, 2011.; Erdélyre nézve: Pál: *Korrupció*, id. mű.

⁵² Szabó: *Rendi képvisellettől*, 135.

⁵³ Ifj. Bertényi: *Képviselői import*, 207–208.

⁵⁴ Lásd: Pál Judit: *„mind jobban kezd divatba hozatni Erdélybe a Király-hágón túli képviselőjelölti becsempészés”*. *Magyarországi képviselők Erdélyben a kiegyezés után*. Történelmi Szemle, 52. évf. (2010) 4. sz. 571–584.

⁵⁵ Ifj. Bertényi: *Képviselői import*, 208.

val,¹⁵⁶ A-val a '67-es alapon álló kormánypártokat, B-vel a mérsékelt, C-vel a függetlenségi ellenzékét jelölve. Az előzményekről csak annyit, hogy a kiegyezést közvetlenül megelőző, majd az azt követő választásokon (1866-ban és 1869-ben) az erdélyi magyar képviselők, levonva az előző időszak tanulságait, az unió életbe léptetését kulcsfontosságúnak tekintették, és néhány kivételtől eltekintve testületileg a Deák-pártot támogatták. A nagy nyomás és a választási korrupció ellenére 1872-ben viszont jelentősen megnőtt a balközép támogatottsága, az 1875. évi pártfúzió azonban ismét a kormánypárt, a Deák-párt és a balközép egyesüléséből létrejött Szabadelvű Párt elsöprő győzelmét hozta.

	1878	1881	1884	1887	1892	1896	1901	1905	1906	1910
Csíkarcfalva	A2	A2	C2	C2	A2	A2	A2	C7	C7	C9
Csík-szentmárton	A2	A2	C2	A2	C3	p.k.	A2	C7	C7	p.k. 67
Csík-szereda	A2	A2	C2	C2	C3	A2	A2	C7	C7	C8
Gyergyószentmiklós	A2	A2	A2	A2	A2	A2	A2	C7	C7	C9
Illyefalva	B7	A2	A2	A2	A2	A2	A2	C7	C7	A4
Kézdivásárhely	B7	B8	B8	A2	C3	A2	C6	C7	C7	C9
Kovászna	A2	A2	B8	A2	B9	A2	A2	C7	C7	A4
Nagyajta	A2	C2	A2	A2	C3	A2	A2	C7(C6)	C7	A4
Ákosfalva	A2	A2	B8	B8	A2	A2	C6	C7	C7	A4
Marosvásárhely	A2	B8	B8	B8	B9	A2	A2	C7	C7	C8
Nyárádszereda	B7	B8/ C2	A2	B8	B9	A2	C6	C7	C7	C8
Felvinc	A2	A2	A2	A2	B9	A2	A2	C7(B9)	C7	A4
Oklánd	A2	A2	A2	C2	A2	A2	A2	C7	C7	A4
Székelykeresztúr	C2	A2	C2	A2	C3	A2	A2	C7	C7	A4
Székelyudvarhely	A2	A2	A2	A2	A2	B9	A2	C7	C7	p.k. 48

10. táblázat

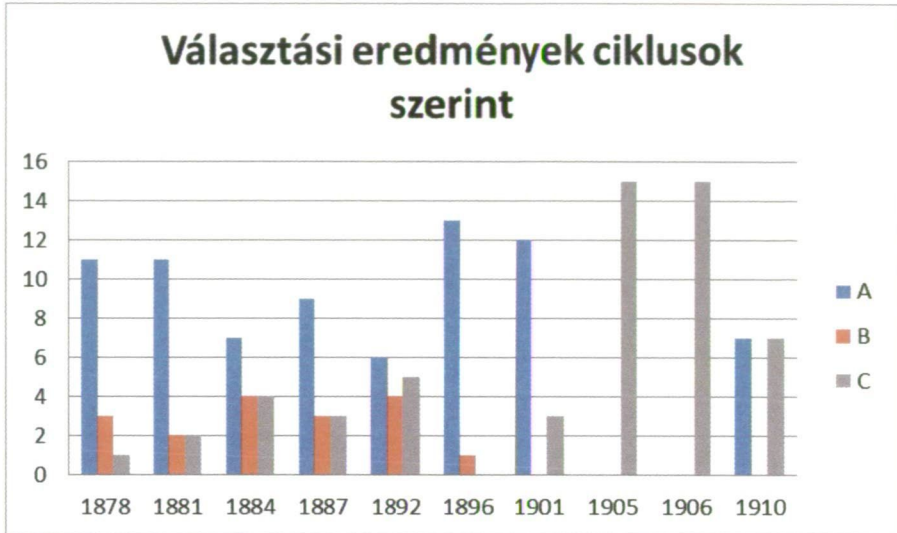
A választásokon győztes pártok¹⁵⁷

A táblázat jól mutatja a folyamat dinamikáját: a fúzió után még egy ideig a Szabadelvű Párt hívei számíthatnak sikerre (1878-ban és 1881-ben a 15 székelyföldi vidéki mandátumból 11-et ők nyertek el), 1884-ben és 1892-ben azonban már a képviselők több mint fele ellenzéki

⁵⁶ Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. München, 1973. 80. A 'p.k.' rövidítés a párton kívülieket jelöli.

⁵⁷ A rövidítések feloldása: A2 – Szabadelvű Párt, A3 – Nemzeti Munkapárt, B8 – Mérsékelt Ellenzék, B9 – Nemzeti Párt, C2 – Függetlenségi Párt (1874–1884), C3 – 48-as Függetlenségi Párt, C6 – Függetlenségi és 48-as Párt, C7 – Függetlenségi Párt (1904–1909), C8 – Függetlenségi és 48-as (Kossuth) Párt, C9 – Függetlenségi és '48-as (Justh) Párt, p.k. – párton kívüli.

volt. Az 1896-os és 1901-es választásokon a Szabadelvű Párt ismét megerősítette a pozíciót a Székelyföldön is; 1905-ben és 1906-ban viszont az ellenzék aratott itt is elsöprő győzelmet, a függetlenségek gyakorlatilag minden mandátumot megszereztek. 1910-ben kiegyenlített eredmény született: a parlamenti helyeken fele-fele arányban osztoztak a függetlenségek az újonnan alakult Nemzeti Munkapárttal.¹⁴⁵⁸

Ha a Székelyföld bizonyos fokú eltérést is mutat Magyarország más túlnyomórészt magyarok által lakott régióihoz képest, azért jórészt igazodott az általános tendenciákhoz. A fúzió után országosan az egykori balközép kerületek 82%-ában szabadelvű jelöltet választottak. Az 1896. évi választás – nem utolsósorban a kormány részéről bevetett eszközök és nyomásgyakorlás következtében – országosan is a Szabadelvű Párt elsöprő győelmét hozta, a kormánypárt 70%-ra növelte mandátumainak arányát a képviselőházban.¹⁵⁵⁹ A Székelyföldön a kormánypárt megerősödése azonban még ennél is hangsúlyosabb volt, ahogy az 1901-es választások esetében is. Nyilvánvalóan a kis mintából adódóan is nagyok a kilengések, ahogy a másik irányba való kilengést mutatja az 1905-ös választás. 1906-ban az egész országban sajátos helyzet alakult ki a Szabadelvű Párt feloszlása nyomán, a Székelyföldön is minden mandátumot függetlenségek szereztek meg. Az 1910-es eredmények mutatják, hogy bár itt is jelentős volt a visszarendeződés, Székelyföld a 20. század elején sokkal jobban igazodott a többi magyarlakta vidék választói magatartásához, mint a 19. század folyamán. Fontos azonban hangsúlyozni, amint a fenti grafikon is mutatja, hogy a Székelyföld korábban sem volt a kormánypártok olyan sziklaszilárd bázisa, ahogy ezt az összerdélyi kép rávetülése nyomán gondolták.

Az eredményeket az egyes választókerületekre vetítve jelentős különbségek figyelhetők meg a kerületek között.

⁵⁸ A Bertényi-féle adatsortól való eltérés oka, hogy míg Bertényi a városok eredményét is beleszámította, addig én csak a vidéki választókerületeket vettem figyelembe.

⁵⁹ Szabó: *Rendi képvisellettől*, 135–150.

Míg a kézdívasárhelyi vagy a nyárádszeredai kerületben az 1878 és 1910 között megtartott tíz általános választáson mindössze kétszer nyertek kormánypárti jelöltek, addig a gyergyószentmiklósiban, illyefalviban, oklandiban és felvinciben hét alkalommal. A városok esetében az idegen jelöltek kisebb – és részben az ellenzékiek nagyobb – száma magyarázható volt a polgárosultság magasabb fokával, hiszen Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Kézdivásárhely a kora újkortól kezdve a Székelyföld kézműves központjai voltak, ahol az öntudatos, lokálpatrióta helyi polgárság más választói magatartást mutatott, mint az olyan jelentéktelen „rotten borough”-k, mint Illyefalva vagy Bereck, vagy akár a megyeszékhelyként dinamikusan fejlődő Sepsiszentgyörgy.¹⁶⁶⁰ A vidéki választókerületek esetében azonban a kutatás jelen stádiumában nem tudok elfogadható magyarázatot találni arra, hogy miért ennyire eltérő például a gyergyószentmiklói és a csikszeredai választókerület választói magatartása, hiszen a két kerület között sem etnikai, sem felekezeti, sem társadalmi szerkezetbeli jelentősebb különbségek nincsenek. A székely szavazók nagy száma miatt elvileg a gyergyószentmiklói örémények sem módosíthatták érdemben az eredményeket, bár valószínűleg ők sokkal inkább mobilizálhatók voltak. Ugyancsak eltérő képet mutat két olyan viszonylag polgárosultabb kerület is, mint a marosvásárhelyi és az illyefalvi (az egykori Sepsiszek), az előzőben a kormánypártok háromszor, az utóbbiban hétszer győztek. A jelenség megfejtéséhez az egyes mikrorégiókra kiterjedő, jóval mélyrehatóbb vizsgálat szükséges.

Összegzés

A Székelyföld több szempontból is sajátos színfoltot képezett a dualizmus korának magyarországi választási térképén. Egyrészt a választásra jogosultak jellemzői különböztették meg a többi régiótól, itt volt ugyanis országos viszonylatban a legmagasabb a „régijogon” szavazók aránya, és ez a korszak végéig meghatározó maradt annak ellenére, hogy számuk foko-

⁶⁰ Lásd: Pál: *Az erdélyi városok képviselőinek átalakulása, 82–90.*; Pál: *The Representation of Transylvanian Towns, 48–52., 62–64.*

zatosan csökkent. A lakosság szegénysége és az erdélyi magasabb cenzus következtében azonban nem akadt utánpótlás, így a választók aránya csökkenő tendenciát mutatott, és a 20. század elejére már az országos átlag alatti értékeket kapunk. Jól ismert jelenség a választójog egyenlőtlensége a dualizmus kori Magyarországon. Ha a székelyföldi helyzetet nézzük, akkor a látszólagos indulási előny – a férfiak széleskörű választójoga – több hátránnyal is járt, az egyéni szavazat egyenlőtlenségét vonta maga után. A székelyföldi választókerületekben a szavazat a kerületek többségéhez viszonyítva kevesebbet ért, hiszen jóval többen választottak egy képviselőt. Ugyancsak hátrányban voltak a székelyföldi kerületek a százsz kerületekhez viszonyítva a népességszámot tekintve, átlagban több lakosra jutott egy képviselő, tehát – ha a városokat nem számítjuk bele – a képviselet egyenlőtlensége is sújtotta a vidéket.

A dualizmus korának választói magatartásáról a közhelyeken túl igen keveset tudunk, azaz hogy a magyar etnikum által lakott területek a függetlenségi tábor, a nemzetiségiek által lakott területek pedig a kormánypártok fő bázisát képezték. A választói magatartás klasszikus modelljei, mint a pártidentifikációs modell vagy a racionális választás elmélete¹⁷⁶¹ már csak a forrásadottságok miatt is nehezen lennének alkalmazhatók a dualizmus időszakának választásaira, nem is beszélve az igen eltérő politikai körülményekről (az általános választójog hiányától a tényleges politikai váltogazdaság hiányáig). Még a 20. századra nézve is úgy vélte Gyáni Gábor, hogy „a pártok mögött álló társadalmi erők szociológiai karakteréről alig ismert valami adatszerűen”, bár a szociáldemokráciát és a szélsőjobboldali pártokat illetően jobb volt a helyzet.¹⁸⁶² A fentiek fényében el lehet azon is gondolkozni, hogy a dualizmus kori választók esetében milyen szerepet játszottak a szocializáció, a társadalmi–gazdasági státusz, a műveltségi szint vagy esetleg a pártokhoz vagy értékekhez való kötődés. Az alaposabb elemzést azonban a fentiekben túl több tényező is nehezíti: a legfontosabb az empirikus adatok hiánya, hogy nem ismerjük a választókat, jellemzőikre is csak áttételesen tudnánk következtetni, de a népszámlálási adatoknak a választókerületekre való átszámolása igen munkaigényes vállalkozás (és még ekkor is kevés összehasonlításra is alkalmas adat állna rendelkezésünkre), ráadásul a ténylegesen szavazók körében valószínűleg a felsőbb rétegek, értelmiségiek felülreprezentáltak voltak. A következőkben így eredmények helyett sokkal inkább hipotéziseket fogalmazhatok meg.

A választási részvétel megugrása a századfordulóra egész Erdélyre jellemző, tehát nem írhatjuk pusztán annak számlájára, hogy a régi jogon szavazók fokozatos kihalásával egyre értékesebbé vált a szavazat. Azt viszont nem tudjuk eldönteni, hogy mekkora szerepe volt a választási korrupció növekedésének – tehát hogy a szó szoros értelmében is egyre inkább megérte elmenni szavazni – vagy az egyre durvuló politikai vitáknak, a polarizáció növekedésének. Azt illetően, hogy a választási korrupció mennyire befolyásolta az eredményeket, megoszlanak a vélemények. Gerő András úgy vélte, hogy a rendszert a választási csalás és korrupció tartotta fenn.¹⁹⁶³ Szabó Dániel véleménye szerint azonban a korrupció és vissza-

⁶¹ Lásd például: Stumpf István: *A választói magatartás hullámmása*. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest, 1996. 135–138.

⁶² Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban*. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. kiad., Budapest, 2001. 385. A kérdést a választási földrajz irányából is vizsgálták. Lásd: Hajdú Zoltán: *A 20. századi magyar parlamenti választások földrajzi kérdései*. Múltunk, 2006. 1. sz. 137–169.

⁶³ Gerő: *Az elsőpró kisebbség*, 229–255. A könyv előszava azonban mindjárt leszögezi: „Ez az írás egy hazugságról, annak történetéről szól.” Uo. 7.

élések ellenére egyetlen dualizmus kori választáson sem „a pénz, a hivatali vagy gazdasági függés rendszere” határozta meg a győzelmet.²⁰⁶⁴ A státustudat valószínűleg jelentős mértékben befolyásolta a választási részvételt; az egyre kisebb számú választó számára fontos lehetett azt hangsúlyozni, hogy ők beleszólhatnak a politikába, és így az aktív részvétel egyre inkább normává vált.²¹⁶⁵ Mindenképpen megfigyelhető, hogy a szoros választási eredmények és a választók száma hatással voltak a részvételre.

A pártpreferenciát tekintve a Székelyföldön a többi túlnyomórészt magyarok által lakott területekhez képest a függetlenségi ellenzék térhódítása megkésett, csak 1905-től mutatható ki, bár korábban is jóval változatosabb a kép, mint Erdély többi részében.

A tanulmányban vizsgált másik jelenség, az „idegen” képviselők arányát illetően megállapítható: a székelyföldi kerületek Erdélyben a városok után a legmagasabb arányban választottak a választókerülethez, sőt a legtöbb esetben Erdélyhez sem kötődő képviselőt. Az alábbi keresztábra segítségével azt próbáltam kideríteni, hogy van-e összefüggés a két vizsgált jelenség között (az 1878–1910 közti tíz általános választás eredményeit vettem figyelembe).

Kormánypárti győzelem száma	Idegen képviselők			Kormánypárti győzelem száma	Idegen és gyengén kötődő képviselők		
	0	1-2	3-5		0	1-2	3-5
1-3	2	0	1	1-3	2	0	0
4-5	1	4	0	4-5	1	4	1
6-7	1	1	5	6-7	0	0	7

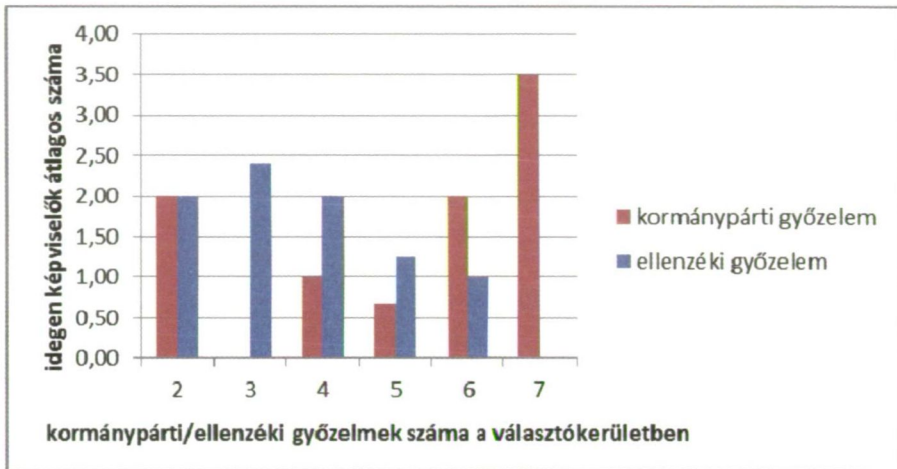
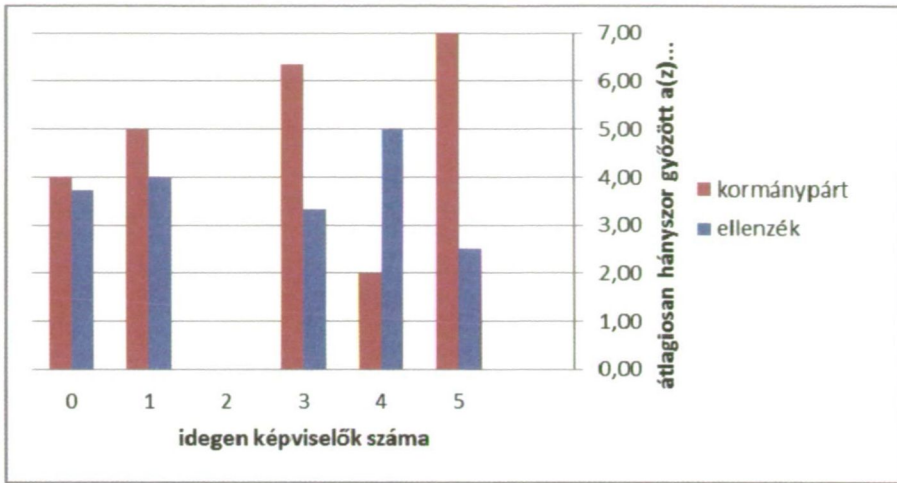
11. táblázat

A nem erdélyi képviselők és a kormánypárti győzelmek száma közti összefüggés

A keresztábrán jól látszik, hogy azokban a kerületekben, ahol többségben kormánypárti képviselőt választottak, a legmagasabb az idegenek és gyengén kötődők aránya és fordítva. Mielőtt azonban ebből messzemenő következtetést vonnánk le, hozzá kell tennünk, hogy az eredmény részben várható volt, hiszen az idegen képviselők között a kormánypártiak voltak többségben, alig több mint egyharmaduk tartozott a függetlenségi táborhoz. Az alábbi két grafikon azonban jól mutatja a két tényező összefüggését.

⁶⁴ Szabó: *Rendi képviseletől*, 135.

⁶⁵ Bár az igen eltérő körülmények miatt nem kívánok párhuzamot vonni, de érdekes, hogy a státustudat-szindróma igen fontos volt az 1990-es választásokon is, de az alacsonyabb státusú személyeknél a „konvencionális”, a normakövető magatartás befolyásolta pozitívan a részvételt. Angelusz–Tardos: *Választási részvétel*, 356. A 21. század elején a magyarországi választók körében „egy felettebb pártos, ám erősen vezér-centrikus” választói magatartás figyelhető meg. Toka: *Vezérek passzív csodálói*, 36–39.

A relevánsabb eredményekhez és az egyes választókerületek eltérő választói magatartásának magyarázatához mindenképpen szükséges a továbbiakban a tágabb régió, Erdély egésze és azon belül az egyes mikrorégiók alaposabb feltérképezése, a választások és a lakosság társadalmi struktúrájának elemzése választókerületek szerint, valamint a képviselők beágyazódásának, a helyi elit összefonódásainak, hálózatainak vizsgálata a sajtó és más források alapján.

JUDIT PÁL

Voters, voter turnout and voter behavior in Székely Land during the dual monarchy

The paper focuses on the voters, the voter turnout and behavior in the era of the dual monarchy in Székely Land, one of the peripheral regions of the Austro-Hungarian Monarchy. Székely Land was, for several reasons, a special territory on the electoral map of Hungary at the time. On the one hand, the characteristics of those having the right to vote differentiated it from the other regions as it was here that the percentage of persons voting by their "hereditary rights" was the highest in the country, and this remained decisive until the end of the era despite that fact that their number was decreasing gradually. But due to the poverty of the population and the higher census in Transylvania, there was no "new blood" as a result of which the number of voters started falling, so much so that by the beginning of the 20th century it had reached levels below the national average.

If the number of voters were gradually decreasing voter turnout had increased by the beginning of the 20th century, though this was observed in the whole of Transylvania so we cannot attribute it simply to the fact that with the disappearance of those voting by hereditary rights votes became more and more valuable. Status-consciousness probably influenced voter turnout significantly: for the decreasing number of voters it must have been important to emphasize that they had a word in politics as a result of which active participation was more and more becoming the norm. We can also observe that close election results and the number of voters did influence turnout. Yet it is difficult to decide to what extent the growth of electoral corruption, intensifying political debates or the growth of polarization played a role.

As far as party affiliation was concerned, in Székely Land the advances of pro-independence opposition arrived late in comparison to the other territories, mostly inhabited by Hungarians, it is detectable from 1905 only, though the picture had been much more diversified previously than in other parts of Transylvania.

As to the other phenomenon examined in the paper, the percentage of "stranger" representatives: following the Transylvanian towns, the constituencies in Székely Land had the second highest percentage of elected representatives not connected in any way to the electoral district or even to Transylvania. It was in the constituencies where pro-government representatives were elected that the percentage of stranger representatives with weak bonds to the area was the highest, and vice versa.

SZENDREI ÁKOS

Országgyűlési képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a dualizmuskori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzásokörzeteikben*

A tanulmány elsődleges célja a Debrecenben, Nagyváradon és a városok közös vonzásokörzetébe tartozó választókerületekben (székhelyek szerint a hajdúszoboszlói, a berettyóújfalui, a bihari, a hosszúpályi, a margittai és a székelyhídi)¹ 1865² és 1918 között megválasztott országgyűlési képviselők pártállásának és társadalmi hátterének a vizsgálata. Az alkalmazott történeti statisztikai elemzés segítségével áttekintést kapunk a választókerületekben mandátumot szerző képviselők pártállásának és társadalmi jellemzőinek egymáshoz és az ország többi városához vagy megyei kerületéhez viszonyított azonosságairól és eltéréseiről. Az írás tehát egy regionálisan körülhatárolható politikai elit összehasonlító társadalmi vizsgálatára vállalkozik. Ezen belül pedig két kérdést kívánunk vizsgálni: függ-e a választók társadalmi jellemzőitől a pártszimpátia és igaz-e az a feltételezés, miszerint a választók elsősorban saját társadalmi állásukhoz hasonló képviselőket preferálnak?³

* A munka elkészítését az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA K 112429 nyilvántartási számú, „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” címet viselő pályázata támogatta. A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A kutatás korábbi fázisának eredményeit az *Országgyűlési képviselők párthovatartozása a dualizmuskori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzásokörzeteikben* című publikációban összegeztem, amely a *Történeti tanulmányok* 23. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica, LXII.) Főszerk. Bárány Attila. Debrecen, 2015. kötetben jelenik meg.

¹ A vizsgált választókerületek részletes adataihoz lásd az 1. mellékletet.

² A vizsgált korszak kezdete azért előzi meg a dualizmus időszakának kezdő dátumát, mert 1865-ben már hasonló körülmények között rendezték meg az országgyűlési választásokat.

³ A tárgyalt kérdéshez módszertanilag és tematikailag kapcsolódó irodalom a teljesség igénye nélkül: Rudai Dezső: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935)*. Budapest, 1936.; Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918*. Budapest, 1942.; Gerő András: *Az elsöprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Budapest, 1988.; Varga Lajos: *Országgyűlési választások a dualizmus korában*. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1990*. Budapest, 1994. 9–42.; Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad, 1996.; Irinyi Károly: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918*. Debrecen, 2002.; Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csík-

A vizsgált tíz választókerület esetében a dualizmuskori képviselők – 1865 és 1918 közötti – 14 általános és 20 pótválasztására vonatkozóan összesen 160 mandátumról van adatunk. Az országos adatok tekintetében pedig 1884-től készült hasonló adatbázis.⁴ A forrásokból és azok feldolgozásából adódóan a korszak első két évtizedére (1865–1884) vonatkozó regionális adatokat csak egymáshoz tudjuk viszonyítani, az ezt követő harmad évszázadban (1884–1918) azonban meg van a lehetőség arra is, hogy az országos szintű – külön városi és megyei kerületekre kiterjedő – választási adatokhoz történő viszonyítással kiegészíthessük az összehasonlítást.

Miért éppen ezek a választókerületek kerültek a kutatás középpontjába? A 19–20. század fordulóján, az együttesen megközelítőleg 150 ezer lakossal rendelkező, egymástól mindössze körülbelül 80 km-es távolságra elhelyezkedő Debrecen és Nagyvárad a dualizmuskor politikai (társadalmi, gazdasági és kulturális) struktúrájában meghatározó kisugárzással rendelkezett a Partium településeire, a Tiszántúlra és áttételesen Erdélyre is. A két város nem csupán az 1876-os és 1881-es közigazgatási reformok szerint létrejött 63 megyeszékhely és 25 (majd 26) törvényhatósági jogú város közé tartozott, hanem regionális értelemben ennél a szintnél jóval nagyobb jelentőségre tettek szert. Beluszky Pál és Győri Róbert társadalomföldrajzi kutatásaira támaszkodva elmondhatjuk, hogy mindkét város szerepel az ország mindössze tizenkét városát tartalmazó regionális központok listájában, s a környező vidéki népesség ellátása szempontjából kimagasló a funkciójuk. Az 1910-es adatokkal számolva Debrecen kétszer, Nagyvárad pedig háromszor annyi vidéki lakos ellátását szervezte meg, mint amekkora a saját – egyébként ugyancsak meglehetősen nagy lélekszámú – népessége volt.⁵ A jelenlegi kutatás során ebből a (ható)körből emeltük ki azokat a te-

---

szereda, 2003.; Hajdú Zoltán: *A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései*. Múltunk, 51. évf. (2006) 1. sz. 137–169.; Ilonszki Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon*, 1. Budapest, 2005.; Varga Norbert: *A közigazgatási reform és a helyi politikai elit viszonya Debrecenben és Szegeden (1870–1872)*. Debreceni Szemle, 15. évf. (2007) 4. sz. 466–475.; Pap József: „Két választás Magyarországon”. *Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben*. AETAS, 22. évf. (2007) 1. sz. 5–30.; Schwarz András: *A képviselet megkésztet modernizációja. A magyar parlamenti képviselők összetétele és a politikai modernizáció, 1884–2006*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola. Budapest, 2009., Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. CD melléklet. Budapest, 2009.; Pál Judit: *Polgárok vagy politikusok? Az erdélyi városok országgyűlési képviselete a kiegyezés után*. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): *Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Budapest, 2011. 346–360.; Pap József: *A városi választókerületek lakossága és választói a dualizmus időszakában*. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): *Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Budapest, 2011. 389–403.; Pap József: *Az 1901-es országgyűlési képviselők származásának kérdéséről*. Acta Academiae Agriensis Sectio Historiae, XXXIX. (2012) 221–236.; Kerepeszki Róbert: *Berettyóújfalui és Bihar vármegyei választások a két világháború között*. Új Nézőpont, 1. évf. (2014) 1. sz. 7–19.

⁴ A vizsgált kerületek 1865–1918 közötti választásainak feldolgozására a vonatkozó levéltári anyagok, korabeli újságok, képviselőházi naplók és az Országgyűlési almanachok segítségével regionális adatbázist készítettem. A helyi és országos jellemzők összehasonlító vizsgálatához a saját regionális választási adataimat és az Ilonszki Gabriella által 2009-ben publikált 1884 és 1918 közötti országos választási adatbázist (Ilonszki: *Képviselők és képviselet*, CD melléklete) használtam fel. Országos és regionális tekintetben városi kerületeként csak azokat (61 város 80 kerülete) vesszük számításba, amelyek a dualizmuskori választásokat szabályozó 1848. 5. tc., az erdélyi 1848. 2. tc. és az ezeket módosító 1877. 10. tc. által városnak minősülnek, a többi kerületet vidékiként értelmesszük. A regionális adatbázis összesítését lásd a 2. mellékletben.

⁵ Beluszky Pál – Győri Róbert: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Budapest–Pécs, 2005. 177., 185. Ezzel összefüggésben lásd: Szilágyi Ferenc: *Közigazgatás a Partiumban. A honfoglalás-*

lepüléseket, választókerületeket, amelyekre mindkét város közvetlen hatása leginkább valószínűsíthető. Az így vizsgálatba bevont térség – 1910-es adatokkal számolva – összesen körülbelül félmillió lakossággal és körülbelül 25 ezer választóval rendelkezett.

1. térkép

A debreceni, a nagyváradai és a városok közös vonzáskörzetébe eső választókerületek
(A térképet készítette Szendrei Ákos)

A térségbeli országgyűlési választások mandátumszámát meghatározó 1848. évi 5. tc. és 1877. évi 10. tc. alapján kialakított városi, vármegyei és kerületi rendelkezések szerint az általunk vizsgált tíz választókerület közül négy városi, míg hat megyei (vagy szabad kerületi) választókerületnek minősül.⁶ Debrecen a korszakban mindvégig három, ezzel szemben Nagyvárad csak egy országgyűlési képviselőt küldött a törvényhozásba.⁷ Bár a két város la-

tól napjainkig. Nagyvárad, 2013. 60–61. 1910-ben a 90 153 fős Debrecen az ország 4., és a 61 034 fős Nagyvárad a 7. legnagyobb népességgel rendelkező városa volt.

⁶ A választások megszervezése és lebonyolítása a belügyminiszter és a főispánok irányításával a törvényhatóságok és a szabad kerületek központi választmányának feladata volt. Lásd például: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar megyei Levéltár (a továbbiakban: MOL HBML) IV B 901/c Hajdú vármegye és Debrecen thj. város főispánjának iratai, 75/1881., 76/1881., 84/1881., 108/1881.; MOL HBML IV B 402 Bihar vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, 232/1886.

⁷ Közigazgatási értelemben Nagyvárad 1850 januárjában jött létre Olaszí és Újváros egyesülésével, majd 1860. január 14-én csatlakozott Váralja és Velence is. Lásd: Fleisz János: *Nagyvárad város-története. Kismonográfia*. Nagyvárad, 2011. 133. Választójogi tekintetben pedig az 1875. évi 2. tc. alapján ment végbe az egyesülés: „2. § Várad-Váralja és a Várad-Velence városrészek, melyek jelenleg a biharmegyei bihari választókerülethez tartoznak, ezen kerülettől elszakítván, a nagyváradai választókerülethez csatoltatnak, e szerint Nagy-Várad-Ujváros, Várad-Olasz, Várad-Váralja és Várad-Velence városrészekből egyesített és törvényhatósági joggal felruházott Nagy-Várad város választ egy képviselőt.” www.1000ev.hu (Letöltve: 2014. november 18.)

kosságnövekedése nagyjából párhuzamosan haladt,⁸ más városok stagnáló lélekszámához képest Nagyvárad (hasonlóan Arad, Hódmezővásárhely és Temesvár) egyetlen országgyűlési képviselői helye a korszak választási rendszerének komoly hiányosságaira mutat rá.⁹ (A több országgyűlési mandátummal rendelkező nagyvárosokhoz lásd az 1. táblázatot.)

Az egy képviselőre eső lakosok számát vizsgálva (1872-es adatok szerint) a tíz választókerületet magában foglaló törvényhatóságok adatait tekintve Debrecen szerepel a legkedvezőbb helyen, mivel egy képviselőre 15 870 lakos jut. Nagyváradon 28 698, a Hajdúkerületben 21 853, Bihar vármegyében pedig 40 044 lakos/képviselő az arány.¹⁰ Ebben a vonatkozásban tehát Debrecen, Hajdúszoboszló és Nagyvárad az országos átlagot jelentő mandátumonként 33 292 fős lakosságnál kedvezőbb képet mutat, azonban a Bihar vármegyébe eső kerületek ennél kedvezőtlenebb helyzetben voltak. A későbbiekben ezek a számok természetesen jelentősen növekedtek, különösen Hajdú vármegye 1876-os – nem pontosan a korábbi Hajdúkerület határait követő – kialakítása miatt, azonban a választókerületeket felölölő törvényhatóságok egymáshoz viszonyított arányai alapvetően nem alakultak át.

	Nagyvárad	Debrecen	Kolozsvár	Miskolc	Marosvásárhely	Brassó	Nagyszombat
1869	28 698	46 111	26 628	21 535	13 018	27 766	18 988
1880	31 324	51 122	30 363	24 319	13 192	29 584	19 446
1890	38 557	56 940	35 855	30 408	14 575	30 739	21 465
1900	47 018	72 351	46 670	40 833	17 515	34 511	26 077
1910	61 034	90 153	58 481	49 182	23 728	38 999	29 599

1. táblázat

Debrecen, Nagyvárad és néhány két országgyűlési képviselői mandátummal rendelkező város népességszámának változása 1869 és 1910 között

(Forrás: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása*. Budapest, 1912.)

Debrecen három választókerülete az alábbiak szerint lett kialakítva: 1. választókerület a Péterfia és Csapó utcák, a 2. választókerület a Hatvan és Piac utcák, a 3. választókerület a Cegléd és Varga utcák által határolt területek alkották.¹¹ A hat megyei választókerület közül

⁸ Debrecen lakossága 1869-ben 1,6-szorosa, 1910-ben pedig 1,5-szöröse volt Nagyváradénak.

⁹ Ezzel összhangban: *Indoklás „az országgyűlési képviselőválasztó-kerületek számának és székhelyének megállapításáról” szóló törvényjavaslathoz*. Budapest, 1914. január 31. Főrendiházi Irományok (a továbbiakban: FI) 1910–17–873. 466–467.; Debreczeni Reggeli Újság, 1896. július 11. 1. 3. évf. 160. sz. A kérdés feldolgozásához lásd: Szendrei Ákos: *Nagyvárad országgyűlési képviselője a dualizmus korában (1867–1918)*. Új Nézőpont, 1. évf. (2014) 2. sz. 8–15. A dualizmus korszakán ellentmondásosan végighúzódo választójogi kerületbeosztásnak végül az 1913. évi 14. tc. és az 1914. évi 15. tc. vetett véget, amely a 413 országos választókerületet 435-re emelve új városi mandátumok létrehozásáról rendelkezett. A törvény alapján Arad, Győr, Kassa, Pécs, Temesvár és Nagyvárad immár két, Pozsony és Szeged három, Budapest pedig a korábbi kilenc mandátummal szemben már huszonkét képviselőt választhatott. Debrecen mandátumainak számát a törvények nem módosították. Ezeket a szabályozásokat azonban nem alkalmazták, hiszen 1910 után általános választást már nem rendeztek a történelmi Magyarországon.

¹⁰ *Miniszteri indoklás az 1848. V. és az erdélyi 1848. II. törvénycikkek módosításáról és kiegészítéséről előterjesztett törvényjavaslathoz*. Budapest, 1874. május 20. FI 1872–5–274. 362–363.

¹¹ Hortobágy, 1865. november 5. 1. 4. évf. 45. sz.

egy Hajdú, öt pedig Bihar vármegyébe esett.¹² A választókerületek kialakítása – az országos szokásokhoz igazodva – nem feltétlenül a járási határokat követte, de több helyen illeszkedett azokhoz, és a legtöbb alkalommal járási központok lettek a választási székhelyek.¹³ Az általunk vizsgált területen egyértelműen így volt ez Margitta esetében, ahol nagyjából a településhez kapcsolódó járás alkotta a választókerületet. Emellett tulajdonképpen hasonló volt a helyzet a Szalárdi és a Derecskei járásokban is, ugyanis az előbbiben a Bihar vármegyei Központi járáshoz tartozó – de földrajzilag közvetlen közelségben lévő – Bihar, a másodikban pedig a járás területén lévő kisebb település, Hosszúpályi lett a választókerület székhelye, míg a választókerületek nagyjából az említett járásokra terjedtek ki. Azonban eltért ettől a gyakorlattól a berettyóújfalui, a hajdúszoboszlói és a székelyhídi választókerület kialakítása. A hajdúszoboszlói kerület a hasonló nevű járás keleti részéből és a Hajdú vármegyei Központi járás déli részéből jött létre – így például hozzá tartozott a viszonylag nagy távolságra lévő és külön-külön önálló szigeteket alkotó Balmazújváros és Vámospercs környéke is –, a berettyóújfalui kerület a hozzá tartozó járás mellett a biharkeresztes is tartalmazta, a székelyhídi választókerület pedig jobbra a teljes bihari Érmelléket egyesítve magában foglalta a Székelyhídi és az Érmihályfalvi járás településeit. (A választókerületi székhelyek kérdéséhez és részletezéséhez lásd a 2. és 3. táblázatot, valamint az 1. mellékletet.)

---

¹² Az 1848. évi 5. tc. szerint Bihar vármegye (Debrecen és Nagyvárad nélkül!) 12 mandátummal a legnagyobb számú képvisellel rendelkező törvényhatóság volt, a Hajdúkerület (Hajdúböszörmény önálló mandátumán túl) pedig két képviselőt küldhetett a törvényhozásba. Majd az 1877. évi 10. tc. az egy évvel korábbi megyerendezéshez igazította a választókerületeket. A bihari választókerületek száma nem változott, míg az újonnan létrejött Hajdú vármegyében három megyei (székhelyek: Hajdúszoboszló, Hajdúnánás, Nádudvar) és egy városi (Hajdúböszörmény) választókerület alakult. A törvény a népesség és a gazdasági jelentőség figyelembevételével jelölte ki a megyék mandátumainak számát, de azon belül a kerületek határainak pontos kialakítását és azok székhelyeit a helyi hatóságokra bízta: „3 §. A megyéknek és városoknak választókerületek szerint való felosztását, tekintettel a lakosok és választók számára, valamint a választókerületek székhelyeit, azok kivételével, melyek már e törvényben is kijelöltek, a megyei, illetőleg városi közgyűlés állapítja meg, s ebbeli megállapodását jóváhagyás végett a belügyminiszterhez terjeszti fel. Az ekként megállapított választókerületek és választási székhelyek a törvény további rendelkezéséig változatlanul fenntartandók.” www.100oev.hu (Letöltés: 2014. november 19.)

¹³ Bihar vármegyében az egyes járásokon belüli körjegyzőségeket rendszerint együtt kezelték, így azonos választókerületbe osztották. Ez nagy valószínűséggel a helyi szintű adminisztráció sajátosságainak a következménye. *Bihar vármegye községi szabályrendeletei. 1. Füzet.* Nagyvárad, 1887. 2–3., 4–5., 9–10.; *Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye.* MOL HBML IV B 457 1–15. doboz, és Szikla Gergő: *Bihar és Hajdú vármegyék és Hajdú-Bihar megye közigazgatási beosztásának története 1850–2013.* In: Szákai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc: *Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013).* Debrecen, 2014.

	<i>Hajdúszoboszló</i>	<i>Berettyóújfalva</i>	<i>Bihar</i>	<i>Hosszúpályi</i>	<i>Margitta</i>	<i>Székelyhid</i>
1869	12 269	5 760	2 501	2 514	3 983	3 917
1880	13 038	6 122	2 350	2 625	3 529	4 019
1890	14 728	6 913	2 534	3 130	4 302	4 507
1900	15 444	7 716	2 889	3 624	5 088	4 848
1910	16 079	8 568	3 021	3 800	5 670	5 269

2. táblázat

A régió megyei választókerületi székhelyeinek népességváltozása 1869–1910 között
(Forrás: 1910. évi Népszámlálás)

	<i>Vámospércs</i>	<i>Hajdúszovát</i>	<i>Derecske</i>	<i>Szalárd</i>	<i>Nagyléta</i>	<i>Bihar-diószeg</i>	<i>Érmihályfalva</i>
1869	2 999	3 011	7 333	2 041	5 414	5 774	3 574
1880	2 522	3 271	7 630	1 616	5 386	5 458	3 839
1890	2 973	3 379	8 272	1 913	5 739	5 681	4 856
1900	3 212	3 472	8 760	2 096	6 120	6 009	5 569
1910	3 962	3 638	9 275	2 400	6 315	6 261	6 250

3. táblázat

A régió járásszékhelyeinek és egyéb jelentős településeinek népességváltozása 1869 és 1910 között
(Forrás: 1910. évi Népszámlálás)

A következőkben tekintsük át, hogy az egyes kerületekben a lakosság milyen arányban rendelkezett választójoggal, és a választók mely társadalmi rétegekből kerültek ki. Átlagosan kijelenthető, hogy mindenütt nagyjából az országos szintnek megfelelő szűkös választójog határozta meg a jogosultak számát. Debrecenben 4,8% és 8,9%, Nagyváradon 3,7% és 9,8%, Hajdú vármegyében 6% és 6,7%, Bihar vármegyében pedig 4,65% és 6,1% között mozgott a szavazati joggal rendelkező lakosok aránya.¹⁴ A társadalmi összetétel áttekintésénél pedig, abból a széleskörű feltételezésből kiindulva, miszerint egy település vagy választókerület polgárosodottsága leképeződik az ott megválasztott képviselők társadalmi jellemzőiben, főként a polgárság létszámát és arányát próbáljuk megvilágítani. A választók társadalmi összetétele azonban meglehetősen nagy különbözőséget mutatott még a városi kerületekben is. Bár a több tízezer fős népességgel rendelkező településeken statisztikailag átlagosan nagyobb volt a polgárok aránya, Debrecen választóinak túlnyomó többsége parasztpolgár, kiskereskedő és kisiparos volt, emellett csak az állami alkalmazottak száma volt jelentős, Nagyvárad választói között azonban nagy számban szerepeltek az értelmiség,

¹⁴ *Magyar Statisztikai Évkönyv* (Új Folyam, 7.) 1899. Budapest, 1900. 374.; *Magyar Statisztikai Évkönyv* (Új Folyam, 17.) 1909. Budapest, 1910. 437.; FI 1872–5–274. 374–375., 437., 456.; FI 1910–17–873. 466–467.; *Debrecen városi tanácsának iratai. Tanácsi iratok 1872–1929.* MOL HBML IV. B. 1405/b II. 3/1911. Választói jogosultak számszerinti összeírása 1910.; Debreczeni Ellenőr, 1884. június 7. 2. 11. évf. 110. sz., valamint Irinyi: *A politikai közgondolkodás*, 392., Fleisz: *Város kinek nem látni*, 62.; Pap: *A városi választókerületek*, 393–394.

az ipari és kereskedelmi polgárság tagjai, és számottevően megjelent az iparos kispolgárság és kisiparos munkásság is. Míg Nagyváradon az 1872-es adatokból kiindulva a többi városhoz képest is kiugróan alacsony a régi jogon és földbirtok alapján szavazók aránya – együttesen véve 30% –, addig Debrecenben ez az arány megközelíti a 70%-ot.¹⁵ Ezekhez képest az országos városi adatokat szemlélve azt láthatjuk, hogy a polgárság számszerű jelenléte még a debreceninél is kedvezőtlenebb volt, a nagyváradi adatokat pedig nem az átlaghoz kell hasonlítanunk, hanem elsősorban Budapest társadalmának arányaihoz. A városok vonzáskörzetében lévő választókerületek közül a leginkább polgárosult képet a székhelyi, a hosszúpályi, a berettyóújfalui és a margittai választókerületek mutattak. (Részletesen lásd az 1. mellékletet.) A modernizáció szempontjából viszonylagosan kedvező társadalmi összetétel a székhelyi kerületben főként a székhelynek és a mezővárosi szerepet betöltő Érmihályfalvának és Bihar-diószegnek, a hosszúpályi kerületben elsősorban Nagylétának és Derecskének, a margittaiban a székhelynek és Szalacsnak, a berettyóújfalui kerületben pedig alapvetően a székhelynek köszönhetően alakulhatott ki. A bihari választókerületben csak Szalárd tekinthető valamelyest polgárosodott településnek, de a járásközponti funkció túl a közeli Nagyvárad erős hatása miatt csak részleges központi szerepet tudott kiépíteni. A hajdúszoboszlói kerület választóinak szembetűnően alacsony polgárosodási adatai egyrészt Debrecen közvetlen közelségével magyarázhatók, másrészt pedig a birtok (főként házbirtok) után és régi jogon választójogot nyerő lakosok nagy száma miatt adódnak. Ez a jelenség nagy valószínűséggel összefüggésben van a korábbi hajdúszabadság intézményével is.¹⁶ Mindemellett azonban a választók bizonyos részének polgári attitűdjeiből nem szabad kizárólagos következtetéseket levonni a teljes választói népességre és az adott kerület polgárosodására vonatkozóan. Egyrészt nem feledhetjük el, hogy a választókat vizsgálva a teljes lakosságnak – jövedelmi vagy képzettségi szempontból – mindössze csak a legfelsőbb rétegével találkozunk, – akik már vagy még – maguk sem egyértelműen parasztok, nemesek, arisztokraták vagy polgárok.¹⁷ A vizsgált tíz választókerület nemzetiségi viszonyait megvilágítva: kilencet homogén magyar kerületnek tekinthetünk, egyedül a margittaiban létezett szavazati joggal rendelkező jelentős román népesség is, tehát azt magyar többségű vegyes nemzetiségű kerületként tarthatjuk számon.¹⁸ Mivel a választókra vonatkozó felekezeti statisztikával sajnos nem rendelkezünk, ezt a kérdést nem tudjuk mélyebben érinteni. A kerületek népességének felekezeti hovatartozását tekintve azonban

¹⁵ FI 1972–5–274. 445–446., Debr. Ell., 1884. június 7. 2. és Pap: *A városi választókerületek*, 398–399.

¹⁶ FI 1872–5–274. 445. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg Hajdú vármegye hajdúnánási kerületében és a hajdúböszörményi választókerületben is, ami arra enged következtetni, hogy ez a korábbi hajdúszabadság következménye.

¹⁷ A polgárosodás ezen időszakában ugyanis a státusok nagyfokú keveredését tapasztalhatjuk, amelynek következtében a társadalom nagy része egyszerre rendelkezik hagyományos és modern, tehát paraszti és polgári, nemesi és polgári vagy arisztokrata és (nagy)polgári jellemzőkkel. Még inkább bonyolultabbá teszi a képet az, hogy természetesen nem csak a választók, hanem a megválasztott politikusok is kevert társadalmi státusjellemzőkkel rendelkeznek. Ezzel összefüggésben lásd Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, 1980. 27.; Veliky János: *Hogyan polgárosodott a magyar arisztokrácia? (Batthyány Kázmér társadalmi és politikai szerepkörei)*. Századok, 140. évf. (2006) 3. sz. 751–787.; uő: *A változások kora*. (Habsburg Történeti Monográfiák, 8.) Budapest, 2009. 32–65., 173–234.; Püski Levente: *Arisztokrácia a XX. századi Magyarországon (1.)*. Korunk, 19. évf. (2008) 9. sz. 82–92.

¹⁸ 1910. évi Népszámlálás. 280–298. és Ruzsoly József: *Megtámadott képviselőválasztások Bihar vármegyében (1861–1913)*. Bihar Múzeum Évkönyve, 2. Berettyóújfalui, 1976. 164.

megállapíthatjuk, hogy nyolc választókerületben főként (a lakosság 70–80%-át kitevő vagy azt is felülmúló) reformátusok éltek, s ettől csak a nagyváradai és a margittai kerület tért el, ahol nagy számú volt a római és görög katolikusok aránya, és jelentős számban éltek a görögkeleti vallás hívei is. Viszonylag nagy számú izraelita népesség Debrecenben, Nagyváradon és a berettyóújfalui, a margittai és a székelyhídi választókerületben volt található.

A regionális választási adatok vizsgálatára térve elsőként tekintsük át Debrecen és Nagyvárad, majd a városok közös vonzaskörzetébe eső választókerületek dualizmuskori pártpreferenciáinak alakulását, ezt követően vessük össze azokat az ország más városi, illetve vidéki kerületeiben tapasztalható jelenségekkel. Az általános párttörténeti összefüggéseket jellemezve leszögezhetjük, hogy a dualizmuskori Magyarország pártviszonyait kvázi kétpártrendszernek (1865–1875, 1905–1906), pszeudó egypártrendszernek (1906–1910) és hegemon többpártrendszernek (1875–1905, 1910–1916) szokás nevezni, ahol két politikai tábor, a kiegyezést támogató kormánypárt és a több önálló csoportból álló közjogi ellenzék állt egymással szemben.¹⁹ Országos szinten a kormánypárt erőfölénye nem volt kérdéses, azonban egyes országrészekben – különösen a Tiszántúlon – inkább az ellenzék rendelkezett népesebb támogatókkal, a magyar nyelvhatár peremvidékéhez közelítve pedig a két nagy politikai oldal mögött hasonló méretű bázis állt. Ebben az összefüggésben válhat különösen érdekessé és tanulságossá a debreceni, a nagyváradai és a városok közös vonzaskörzetében élő választók magatartása.

Az 1865 és 1918 közé eső 14 általános képviselőválasztás időszakát Debrecenben négy, Nagyváradon pedig három szakaszra oszthatjuk fel.²⁰ Az 1865-ös, 1869-es és 1872-es választások ciklusa mindkét városban az ellenzéki fölény (Határozati Párt és Balközép) idejét jelentette. Sőt – elsősorban Tisza Kálmán korábbi ellenzéki vezérnek, akkori belügyminiszternek (csak 1875. október 20-tól volt kormányfő) köszönhetően – mindkét városban az 1875 nyarán megtartott választáson is az addigi képviselők szereztek többséget, immár azonban a kormánypárt színeiben. Ezt követően Debrecen 1. kerületében visszatért és a dualista korszak végéig töretlenül folytatódott a kizárólagos ellenzéki mandátumszerzés, amit a helyi függetlenségek által megnyert országos pártvezéreknek, Helfy Ignácnak, Simonyi Ernőnek és Thaly Kálmánnak lehet tulajdonítani. Ezzel szemben a város 2. kerületében vegyesen születtek kormánypárti és ellenzéki mandátumok, a 3. kerületben pedig a századforduló utáni országos ellenzéki megerősödésig megingathatatlan volt a kormányzat támogatottsága. Nagyváradon más tendenciát mutatnak a választási eredmények. A Körösparti városban 1875-ben indult az a hét választáson keresztül tartó (ezen belül 1881 és 1896 között ugyancsak Tisza Kálmán politikai tekintélyét igazoló) időszak, amikor az országos kormányzati többséget alkotó Szabadelvű Párt hódította el a kerület mandátumát. Debrecen választóinak többsége csak 1881-től csatlakozott ehhez a trendhez, s a 2. kerületben 1901-ig, a 3. kerületben pedig 1905-ig kormánypárti képviselők kaptak felhatalmazást. Az 1901-es választás mindkét városban változást hozott. Debrecenben az 1901-es, az 1905-ös, az 1906-os és az 1910-es választás főként ellenzéki sikert eredményezett (bár a 3. kerület-

¹⁹ *Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846–2010.* Főszerk. Vida István. Budapest, 2011. 24.; Pölöskei Ferenc: *A Szabadelvű Párt fényei és árnyai (1875–1906).* Budapest, 2010. 10. E munkában az egyszerűség és áttekinthetőség kedvéért kormánypártnak tekintem a '67-es többségi pártokat, és ellenzéknek tekintem a '48-as tömörüléseket. Mindazonáltal következetesen maradok ezen az állásponton akkor is, amikor 1906 és 1910 között a '48-as pártokat is magában foglaló ellenzéki koalíció volt kormányon.

²⁰ A debreceni választások áttekintéséhez lásd: Debreceni Ellenőr, 1896. november 3. 3–4. 23. évf. 257. sz.; Debrecen, 1901. szeptember 26. 3., 6. 33. évf. 187. sz.

ben 1901-ben és 1910-ben is kormánypárti képviselő szerzett mandátumot), ezzel szemben Nagyváradon politikai váltógazdaság alakult ki, amelynek megfelelően 1901-ben és 1906-ban függetlenségi, 1905-ben és 1910-ben kormánypárti politikusok jutottak a törvényhozáshoz. 1901-ben szakadt meg Tisza Kálmán nagyváradi képviselőisége is a szomszédos Arad vármegyéből származó, de országos hírű függetlenségi politikus Barabás Béla ellene történő sikeres felléptetésével.

A városok pártpreferenciáinak fentebbi vázlatos áttekintése során láthatjuk, hogy jelentősen árnyalódnak azok az elhíresült történelmi toposzok, amelyek szerint a dualista korszakban Debrecen „az ellenzék fészke”, Nagyvárad pedig a kormánypárt határozott bázisa lett volna. A korszak tizennégy általános és hét (Debrecen), illetve kettő (Nagyvárad) pótválasztása alatt a három debreceni választókerületben tizennyolc kormánypárti és harmincegy ellenzéki, míg Nagyváradon kilenc kormánypárti és hét ellenzéki mandátum született. Az ellenzékiiként számon tartott Debrecen nyolc alkalommal rendelkezett legalább egy kormánypárti képviselővel (is), Nagyvárad pedig határozott kormánypárti híre ellenére hét alkalommal ellenzéki képviselőt választott. Ezzel együtt az is megállapítható, hogy Debrecenben inkább az 1880-as és '90-es években volt erős a kormánypárt támogatottsága, más időszakokban nagy ellenzéki fölény érvényesült, mialatt Nagyváradon az 1870-es évek közepéig az ellenzék, később inkább a kormánypárt rendelkezett nagyobb támogatottsággal, de több függetlenségi mandátum született ebben az időszakban is.²¹

A rendelkezésünkre álló országos választási adatokat felhasználva azt is vizsgálni tudjuk, hogy miként alakult a két város 1884 utáni képviselőválasztásainak mandátumeloszlása az ország többi városi választókerületéhez képest. Míg az átlagos városi adatok szerint 50%-ban kormánypárti (Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt) és 34%-ban függetlenségi²² jelöltek szereztek többséget, addig Debrecenben körülbelül 40%-os a kormánypártok és 60%-os a függetlenségi ellenzék, Nagyváradon pedig körülbelül 75%-os a kormánypártok és 25%-os a függetlenségi ellenzék mandátumeloszlása. Tehát mindkét város adatai – igaz, hogy ellentétes módon – jelentősen eltérnek az átlagos városi jellemzőktől.

A Debrecen és Nagyvárad közös vonzáskörzetébe tartozó választókerületek dualizmuskori pártpreferenciája hasonlóképpen alakult, mint a két városé. A vizsgált régióban az 1865 és 1918 közötti választások során nem találunk olyan kerületet, amely csak kormánypárti vagy csak ellenzéki képviselőket küldött volna a képviselőházba, tehát pártszínezet szempontjából teljesen homogénnek lenne minősíthető. A szóban forgó hat választókerületet ezen a téren három csoportba rendezhetjük. Az első csoportba azok a kerületek tartoznak, amelyekben a választások nagyobb részén kormánypárti többség alakult ki. Ezen kerületek közé tartozik a margittai, ahol 10/6-os (37/16 év) és a bihari, ahol 9/8-as (32/21 év) a kormánypárt és az ellenzék mandátumszerzésének a száma.²³ Azonban ezeket a kerületeket sem nevezhetjük egyértelműen kormánypárti kerületeknek, hiszen az esetek felében vagy harmadában az ellenzék jelöltje szerezte meg a mandátumot. Ezekről csak kevéssé tér el a hosszúpályi kerületben megfigyelhető tendencia, ahol bár a kormánypárt és az ellenzék is egyaránt hét-hét alkalommal szerzett mandátumot, a kormánypárt összesen 29 éven, az el-

²¹ Debrecen, 1901. október 23. 1. 33. évf. 206. sz.

²² A tendenciákat vizsgálva a különböző függetlenségi pártok – Függetlenségi Párt, Negyvennyolcas Függetlenségi Párt, Függetlenségi és 48-as Párt, Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Párt, Függetlenségi 48-as (Justh) Párt – képviselői között a pártállás tekintetében nem teszek különbséget.

²³ A dualizmuskori törvényhozás 1865 és 1887 között három, 1887 és 1910 között öt évre kapott felhatalmazást, de rendszerint az egyes ciklusok lejártát nem várták ki, és előrehozott választásokat rendeztek. A korszak utolsó választását 1910-ben tartották.

lenzék pedig 24 éven keresztül tudhatta magáénak a kerületet.²⁴ Észre kell vennünk azonban, hogy az első csoportba tartozó kerületekben a nagyobb számú kormánypárti mandátumszerzés ellenére jelentős az ellenzéki képviselők parlamentbe jutásának száma is. A második csoportba sorolható kerületek egyértelműen az ellenzéki beállítottságúak közé tartoznak: a hajdúsoboszlói kerületben négyszer a kormánypárt, tizenegyszer pedig az ellenzék (10/43 év), míg a berettyóújfaluiban öt alkalommal a kormánypárt és tizennégyszer az ellenzék jutott mandátumhoz (12/41 év). A harmadik csoportba egyetlen választókerületként a székelyhídi tartozik, ahol a kormányzat egy, míg az ellenzék tizenhárom alkalommal szerzett mandátumot (3/50 év). A kerületi tendenciákat figyelve megállapíthatjuk, hogy 1884-et követően – az országos adatok rendelkezésre állásától kezdve – a korábban is nagyszámú ellenzéki mandátumok érzékelhetően tovább sokasodtak.

A két város közös vonzáskörzetének 1884 utáni adatai és országos vidéki adatok összevetésével még a városok adatainál is nagyobb eltérést tapasztalhatunk. Míg az országos vidéki adatoknál 51%-ban a kormánypárt (Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt) és 27%-ban a függetlenségi jelöltek szereztek mandátumot, addig a vizsgált kerületekben 29%-os a kormánypártok és 71%-os a függetlenségi ellenzék mandátumainak aránya. Tehát a vizsgált vidéki mandátumok esetében az országos adatoktól való eltérés még a városi adatok jelentős eltérésénél is nagyobb mértékű.

A kormányzat nézőpontjából tekintve (az 1884 utáni adatokat vizsgálva) megállapíthatjuk, hogy Debrecen 3. kerülete és Nagyvárad – együtt a főváros vagy a hasonlóan regionális központi státusú városok választókerületeivel, Budapest 1., 2., 5., 7., Pozsony 1., 2. és Szeged 1. kerülete, valamint Gyulafehérvár, Temesvár – a kormányzat biztos bázisaként tartható számon.²⁵ Ebben a választókerületi kategóriában az 1884 és 1918 közötti nyolc ciklusban hat vagy több kormánypárti mandátum született. A regionálisan vizsgált vidéki kerületek közül a margittai sorolható ebbe a kategóriába, melynek eredménye a hasonló közigazgatási és társadalmi helyzetben lévő Marosludas, Rozsnyó, Terebes pártpreferenciáival mutat egyezést. Debrecen 2. választókerülete például Brassó 1., 2., Budapest 3., 4., 6., 8., 9., Kolozsvár 1., 2., Marosvásárhely 1., Nagyszeben 1., Szabadka 1. kerületeivel és Arad, Győr, Pécs, Szatmárnémeti, Újvidék városi kerületekkel azonos módon, országos viszonylatban a kormányzat és az ellenzék legnagyobb csatározásainak a helyszínét jelentették, ahol kerületenként az 1884 utáni nyolc ciklus alatt három–öt kormánypárti és hasonló számú ellenzéki mandátum született. A vizsgált vidéki kerületek közül a berettyóújfaluit illeszthetjük ebbe a sorba, ahol négy (közülük rövid időn belül három pótválasztáson), illetve a biharit és a hosszúpályit, ahol három kormánypárti mandátum született. Ezek az adatok például a dési, a bártfai, a szászrégeni vagy a vágújhelyi választások tendenciáival egyeztethetők össze. Az

²⁴ Az 1870-es évek második felében és az 1880-as években a hosszúpályi választókerület függetlenségi ellenzékének a vezére szokatlan módon egy arisztokrata, a környék legnagyobb földbirtokosa, gróf Zichy Ernő volt, míg a Zichy család más tagjai a '67-es politika hívének számítottak. Zichy Ernő tevékenysége azonban kiterjedt az egész vizsgált régióra is. Debreczen–Nagyvárad Értesítő, 1878. augusztus 4. 1. 36. évf. 31. sz. és Egyetértés, 1881. június 2. (Melléklet) 4. 15. évf. 151. sz.; 1881. június 17. 4. 15. évf. 165. sz. Ezzel összhangban Bódi István: *Hosszúpályi története*. Hosszúpályi, 1998.112.

²⁵ A nagyváradai függetlenségi ellenzék ebből a szerepből már természetesen az 1880-as évek közepén szeretett volna kitörni. 1884-ben Tisza Kálmánnal szemben előbb Kossuth Lajost szerették volna felléptetni, majd Orbán Balázst jelölték, 1887-ben pedig Eötvös Károly volt a párt jelöltje. Egyik jelzett alkalommal sem sikerült a függetlenségi párt nagyváradai mandátumszerzése. Orbán Berettyóújfaluban, Eötvös pedig Nagykőrösön szerzett többséget. Egyetértés, 1884. június 9. 2. 18. évf. 158. sz.; 1884. június 14. 3. 18. évf. 163. sz.; 1887. június 9. 2. 21. évf. 157. sz.

ebben a csoportban található választókerületek megszerzésére nagyjából egyforma eséllyel pályázhatott a kormányzat és az ellenzék is. Ezzel szemben Debrecen 1. választókerületében, valamint a hajdúszoboszlói és a székelyhídi kerületben 1884 után a kormányzat nem szerzett egyetlen mandátumot sem. Debrecen 1. kerülete és Székelyhíd esetében 1884 előtt is csak egyetlen alkalommal született kormánypárti mandátum, hiszen 1875-ben a korábbi ellenzéki képviselőket (Tisza Kálmán, Nagy György) választották meg újból, immár a kormánypárt támogatásával.

A választások végkimenetelét az ellenzéki Függetlenségi vagy a Függetlenségi és 48-as Párt oldaláról nézve országos viszonylatban jóval kisebb számú báziskerületet tudunk meghatározni, de Békés, Eger, Hódmezővásárhely, Kézdivásárhely, (Kiskun)Halas, (Kiskun)Félegyháza, Cegléd, Hajdúböszörmény, Nyíregyháza, Makó, Kecskemét 2., Marosvásárhely 1., 2., Szabadka 1., választókerületei és a vidéki kerületek közül Kisvárdra, Gyoma, Karcag, Kunszentmárton, Mezőkeresztes, illetve a Bihar vármegyei Báránd és a Hajdú vármegyei Nádudvar mellett ezek között találhatjuk Debrecen 1. választókerületét, valamint a székelyhídi, a hajdúszoboszlói és a berettyóújfalui kerületeket is.

A pártok támogatottságát komplexen vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy a kormánypártok és az ellenzéki főerőkön túl más politikai csoportok nem tudtak mandátumhoz jutni sem Debrecenben, sem Nagyváradon, sem pedig a vizsgált vidéki kerületekben. Ez egyaránt érvényes a középpártként jellemezhető Mérsékelt Ellenzék/Nemzeti Párt és az Országos Alkotmánypárt esetében is. Ezek a pártok egy-egy választás alkalmával több tucat mandátumot tudhattak magukénak, azonban a térségben (városban és vidéken egyaránt!) egyetlen alkalommal sem szereztek többséget, sőt jellemzően jelöltek sem állítottak. Hasonló a helyzet az eszmei irányultságú pártokkal (Országos Antiszemita Párt, Magyarországi Független Szocialista Párt, Polgári Demokrata Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt) is, azonban esetükben több sikertelen jelöltállítás is történt. Megjegyzendő, hogy az antiszemita nézeteiről elhíresült Verhovay Gyula 1875-ben a debreceni 1-es kerület függetlenségi jelöltjeként részt vett a választáson, de Tisza Kálmán ellenében nem jutott mandátumhoz. Ugyancsak ide kívánczik az is, hogy a századfordulót követően a Magyarországi Szociáldemokrata Párt a választások alkalmával rendszerint a debreceni (például Bokányi Dezső) kerületekben és Nagyváradon (például Weltner Jakab) is állított jelöltet, azonban mindössze csak néhány szavazatot tudott szerezni.²⁶ A kis pártok tendenciáját egyedül az Új Párt Debrecen 3. kerületében 1905-ben szerzett képviselőhelye volt képes megtörni, azonban nem hosszabb távon. Noha az ekkor választást nyerő Szabó Kálmán 1906-ban ismét nyert, akkor már a Függetlenségi és 48-as Párt jelöltjeként szerzett többséget.²⁷

A vizsgált választási eredményeket áttekintve az egyes kerületek párttámogatásáról megállapíthatjuk, hogy az nem főként a választók polgárosult vagy tradicionális társadalmi helyzetével áll kapcsolatban. A leginkább polgári jellemzőkkel rendelkező Nagyváradon és Debrecen 1. és 2. kerületében is jelentős számú ellenzéki mandátummal találkozunk, a legkevésbé polgárosult bihari és margittai kerületekben pedig többségében kormánypárti jelöltekéket választották meg. Azt mondhatjuk inkább, hogy a pártválasztást elsősorban a kulturális identitás (ezen belül részben a felekezeti hovatartozás),²⁸ a regionális helyzet (több-

²⁶ Például: Szabadság, 1905. január 27. 1. 31. évf. 27. sz.; 1905. január 28. 2. 31. évf. 28. sz.

²⁷ Az 1905-ös választás alkalmával a debreceni Függetlenségi és 48-as Párt és az Új Párt szövetségre lépett egymással. A város 1. és 2. kerületében függetlenségi, a 3. kerületben pedig új párti jelöltet indítottak a kormánypárttal szemben. Debreceni Újság, 1905. január 11. 1. 9. évf. 11. sz.

²⁸ Országos és regionális tekintetben is elmondható, hogy a katolikus választók inkább a '67-es ki-egyeződést támogató, míg a reformátusok a '48-as pártokra adták a voksukat. Bár ez a kérdés önálló,

ségében magyar vagy vegyes nemzetiségű-e a térség), valamint az egyes jelöltek személyes, karizmatikus jellemzői befolyásolják leginkább. A választók társadalmi helyzete csak ezeket követően árnyalja a pártok választói támogatását.

Ezt követően fontos kérdésként jelentkezik, hogy az egyes politikusok honnan érkeztek, a helyi elitből származtak-e, vagy az országos pártstratégiának köszönhetően kerültek a választókerületükbe. A helyi származású képviselők aránya Debrecen esetében körülbelül 70%-ra (1884 után 65%), Nagyvárad esetében pedig körülbelül 90%-ra (1884 után 87%) tehető. Ezek a számok az 1884 utáni adatokkal egybevetett átlagos városi aránynál (39%) mindkét város esetében lényegesen kedvezőbb képet mutatnak.²⁹ A vizsgált vidéki kerületekben is hasonló tendenciákat találunk: a berettyóújfaluiában 84% (1884 után 80%), a bihariban 94% (1884 után 91%), a hosszúpályiban 93% (88%), a margittaiban 62% (1884 után 50%), a székelyhidiban 100%. Ezek az adatok jóval meghaladják az országos vidéki átlag 53%-os értékét. Jelentős eltérést csak a hajdúszoboszlói kerület esetében találunk, ahol mindössze 46%-os (1884 után csupán 11%) a helyi kötődésű politikusok aránya. Ezt a kiugró különbséget az országos függetlenségi vezetés jelöltállításával hozhatjuk összefüggésbe, ugyanis általános népszerűségnek örvendő személyeket indítottak sorozatosan a mandátum elnyerésére. Megállapítható tehát, hogy a helyi politikai elit a két városban és a közös vonzáskörzet kerületeiben nagyobbrészt uralta a képviselőválasztásokat, ha nem helyi politikus szerzett mandátumot, akkor valamelyik nagy párt országos vezetésének első vonalából érkezett a képviselő. Az egyes kerületek önszervező erejének kialakulásához, megerősödéséhez az is hozzájárulhatott, hogy a választók számát tekintve nem voltak kis léptékűek, így mindenekelőtt a kormánypárt szempontjából nem számítottak a viszonylag csekély anyagi áldozat árán megszerezhető mandátumok közé.

---

alapos elemzés tárgyát is képezhetné, ezzel összefüggésben láthatjuk, hogy a főként kormánypárti mandátumot adó Nagyvárad és Margitta rendelkezik a legkisebb hányadú református népességgel.

²⁹ Az országos városi átlagot jelentősen befolyásolja az a – különösen a kormánypártok részéről tapasztalható jelenség –, hogy a kisebb, elsősorban erdélyi városok választókerületeiben rendszerint az országos pártvezetés egyes tagjai szereztek mandátumot.

	1865	1869	1872	1875	1878	1881	1884	1887	1892	1896	1901	1905	1906	1910
Debrecen 1														
Debrecen 2														
Debrecen 3														
Nagyvárad														
Hajdúszoboszló														
Berettyóújfalu														
Bihar														
Hosszúpályi														
Margitta														
Székelyhíd														

4. táblázat

A vizsgált választókerületek egyszerűsített pártpreferenciái 1865–1918
(Kormánypartok világos, ellenzékiek sötét mező. A ciklusok közötti pótválasztások során kialakult pártváltásokat lásd kétszínű mezőkkel.)

A régió városi és vidéki választásait áttekintve több országos hírű politikussal és pártvezérrel is találkoztunk. Ebbe a körbe tartozik mindenekelőtt a debreceni 1. kerületben és Nagyváradon összesen kilenc mandátumot elnyerő Tisza Kálmán, a Debrecenben ugyanott két mandátumhoz jutó Simonyi Ernő és a nyolc mandátumot kapó Thaly Kálmán, valamint a város 2. kerületében egy alkalommal többséget szerző Helfy Ignác, illetve az egy cikluson át Nagyváradot képviselő Barabás Béla országos ellenzéki vezetők is.³⁰ Az országosan elismert publicista, függetlenégi politikus Bakonyi Samu Debrecen 2. kerületében négy mandátumot szerzett, az ugyancsak függetlenségi, ipar- és munkásszakértőként számon tartott Mudrony Soma egy pótválasztáson jutott többséghez Debrecen 3. kerületben, báró Láng Lajos pénzügyi államtitkár, kereskedelmi miniszter és képviselőházi alelnök pedig szintén Debrecen 3. kerületének lett egy alkalommal munkapárti képviselője.³¹ A vidéki képviselők közül az országos pártvezetők körébe tartozik a hajdúszoboszlói kerületben háromszor „befutott” függetlenségi alelnök, későbbi igazságügy-miniszter, Polónyi Géza, az ugyanott két mandátumot szerző, ismertségét inkább az apja politikai tekintélyének köszönő későbbi csanádi főispán, majd aradi kisebbségi magyar politikus, Justh János, valamint a berettyóújfalui kerületben három alkalommal is sikeres, hosszú politikai és írói pályát felmutató báró Orbán Balázs is.³² Az országos szintű vezetők mellett körvonalazható egy számos képviselőt magában foglaló, regionális jelentőségű politikusokat tömörítő csoport is. Ezek a képviselők pályájuk során általában nem csak egy választókerületben jutottak mandátumhoz, hanem több helyen is felbukkantak. Közülük az egyik Patay István, a szabadságharc honvéd alezredese, aki előbb Debrecen 3. kerületében (két alkalommal), majd ezt követően a hajdúszoboszlói kerületben szerzett mandátumot (egy alkalommal) a Határozati Párt, majd pedig a Balközép színeiben.³³ Debrecen 2. kerületében nyert két választást a Balközépben és a Szabadelvű Pártban politizáló gróf Dégenfeld-Schonburg Lajos (Tisza Kálmán sógora), aki korábban a sziráki, majd a dárдай választókerületből jutott a törvényhozásba, később pedig Nógrád vármegye főispánja lett.³⁴ Hasonló pályát futott be Miskolczi Lajos is, aki előbb több alkalommal volt Bihar vármegye alispánja, majd a székelyhídi választókerület képviselője lett, ezt követően pedig Kraszna és Közép-Szolnok vármegye, illetve Zilah, végül pedig Hajdú vármegye és Debrecen főispánjává nevezték ki.³⁵ Szintén a regionális elithez tartozott Csanády Sándor, aki a reformkor végén Bihar vármegye váradi járásának főszolgabírója volt, a szabadságharcban nemzetőr századosként vett részt, majd hétszer a

³⁰ Sturm Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1897–1901*. Budapest, 1897. 365–367.; Hajdú vm. és Debr. főisp. ir. 156/1878., Egyetértés, 1878. augusztus 6. 1. 12. évf. 215. sz.; Magyarország, 1905. január 25. 6. 12. évf. 23. sz.; Fabro Henrik – Újlaki József (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911*. Budapest, 1906.; 245–246.; Sturm Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1892–1897*. Budapest, 1892.; 231–232.; *Országgyűlési almanach 1906–1911*, 49–50., Nagyvárad, 1901. október 4. 1. 32. évf. 245. sz.; Szabadság, 1905. január 27. 1. 31. évf. 27. sz.

³¹ Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915*. Budapest, 1910. 223–224.; Egyetértés, 1881. június 12. 3. 15. évf. 160. sz.; Sturm Albert (szerk.): *Új országgyűlési almanach 1887–1892*. Budapest, 1888. 271.; *Országgyűlési almanach 1910–1918*, 336–337.

³² *Országgyűlési almanach*, 390–391.; Uo. 313–314.; *Országgyűlési almanach 1887–1892*, 277.

³³ Barta János: *Debrecen az abszolutizmus korában (1849–1867)*. In: Rác István (szerk.): *Debrecen története*, 2. 1693–1849. Debrecen, 1981. 37.

³⁴ *Országgyűlési almanach 1887–1892*, 196.

³⁵ Móricz Pál: *A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és a Balközép pártok egybeolvadásáig (1867–1974)*. 1. kötet. Budapest, 1892. 86–92., *Bihar vármegye református egyházi anyakönyvei 1826–1895*. MOL HBML IV B 465/ a 1

berettyóújfalui, egy-egy alkalommal pedig a karcagi és a kiskunfélegyházi kerületben nyert országgyűlési képviselői mandátumot.⁷³⁶ A Határozati Pártban, az Országos 48-as Pártban és a Negyvennyolcas Függetlenségi Pártban politizáló Csanády komoly ellenfelének számított az ugyancsak a berettyóújfalui képviselői mandátumért versengő, a Balközéphez, majd a Szabadelvű Párthoz tartozó Móricz Pál, aki sárréti szolgabíróként kezdte a pályáját, később pedig a bárándi és a szarvasi, végül pedig az újvidéki választókerületben választották meg (az előbbi két kerületben két-két alkalommal) országgyűlési képviselőnek.⁸³⁷ Kiss Albert debreceni református lelkész, püspöki tanácsos hatszor szerezte meg a székelyhídi választókerület képviselői mandátumát. Minden alkalommal a függetlenségi ellenzék jelöltjeként kapott bizalmat, és korábbi bagaméri lelkészként egyike volt azoknak a közéleti szereplőknek, akik nagyban hozzájárultak Debrecen és a város közvetlen vonzáskörzetébe tartozó Érmellék kapcsolatának az erősítéséhez.⁹³⁸ Ugyancsak a székelyhídi kerület képviselője volt a Justh-párti függetlenségi Fráter Lóránd is, akit elsősorban nem mint politikust, hanem mint népszerű primást és nótaszerzőt ismertek országszerte.¹⁰³⁹

Ezt követően térjünk át a mandátumot szerzett politikusok társadalmi státuszának, iskolai végzettségének és eredeti hivatásának a vizsgálatára.¹¹⁴⁰ A helyi képviselők társadalmi státuszát tekintve az országos viszonyokhoz képest több átlagostól eltérő és néhány kiugró jelenséget is találunk. Mindösszesen hat esetben jutott mandátumhoz arisztokrata politikus, két esetben Debrecen 2. (gróf Dégenfeld-Schonburg Lajos 1885, 1887), egy alkalommal a város 3. kerületében (báró Láng Lajos¹²⁴¹ 1910) és háromszor Berettyóújfaluban (báró Orbán Balázs, 1881, 1884, 1887).¹³⁴² A nemesek az előbbinél jóval nagyobb jelentőségre tudtak szert tenni a képviselők között. Debrecen mandátumainak 47%-a, 1884 után 23%-a és Nagyvárad mandátumainak 81%-a, 1884 után 63%-a nemesi származású politikushoz jutott, míg a közrendűek mandátumszerzésének az aránya Debrecenben 46%, 1884 után 65%, Nagyváradon pedig mindössze 19%, 1884 után pedig 37% volt. Országos szinten az 1884 utáni összesített városi adatok szerint a mandátumok 10%-a arisztokratákhoz, 24%-a nemesekhez és 51%-a közrendűekhez került. A debreceni mandátumok adatai sokkal polgárosodottabb képet mutatnak az országos átlaghoz képest, míg a társadalmi szempontból sokkal modernebb Nagyváradon a mandátumszerzések közül kiugró a nemesi származású politikusok aránya. Tovább árnyalhatjuk ezt a képet a debreceni kerületek egyenkénti vizsgálatával, amelynek során megállapíthatjuk, hogy a közrendű képviselők terén Debrecen 2. kerülete (77%) 26%-kal és Debrecen 3. kerület (88%) 37%-kal haladja meg az átlagos városi arányokat. A vizsgált vidéki kerületek arisztokrata származású képviselőinek 2,5%-os,

³⁶ *Országgyűlési almanach 1887–1892*, 206. A vármegye főispánja az 1881-es választás alkalmával személyesen is fellépett Csanády hajdúszoboszlói megválasztása ellen. Hajdú vm. és Debr. főisp. ir. 112/1881. 122/1881. Csanády Sándor berettyóújfalui népszerűségével kapcsolatban Egyetértés, 1881. június 17. 3. és Nyakas Miklós: *Hajdú vármegye létrejötte*. (Hajdúsági közlemények, 11.) Hajdúböszörmény, 1983. 303–304.

³⁷ Szabadelvűpárti Naptár, 1884. 121. és *Országgyűlési almanach 1887–1892*, 270–271.

³⁸ *Országgyűlési almanach 1897–1901*, 271., Bihar vm. ref. anyak. 465/c 1

³⁹ *Országgyűlési almanach 1910–1915*, 275–276.

⁴⁰ A képviselők felekezeti hovatartozásának vizsgálatára az országos városi adatok hiányossága miatt nem tudunk kitérni. Annak ellenére, hogy regionális szinten a legtöbb képviselő felekezeti hovatartozását ismerjük, a Képviselőházi almanach szerkesztési módszertana miatt az országos adatok tekintetében nagy hiányosságok mutatkoznak.

⁴¹ Bár Láng Lajos bárósítása az 1910-es mandátumszerzésekor már folyamatban volt, csak egy évvel később lett beiktatva.

⁴² Püske: *Arisztokrácia*, 82–92.

1884 után 3,3%-os átlagos aránya az országos vidéki átlag 1/5-ét éri el. A nemesi származású képviselők aránya azonban a 33% körüli országos vidéki aránynál majdnem 30%-kal magasabb értéket mutat, hiszen átlagosan 58%-ra, 1884 után pedig 62%-ra tehető. Ezek közül is kiemelhető a székelyhídi választókerület, amelyben a mandátumot szerzettek közül 60% feletti, 1884 után 88%-ra tehető a nemesek aránya. Az előzőekkel összefüggésben a vizsgált kerületekben érzékelhetően kevesebben vannak a mandátumot szerzett közrendűek, akiknek az aránya az 52%-os országos vidéki átlaggal szemben mindössze 39%-ot, 1884 után 25%-ot mutat. Az 1884 utáni adatokat vizsgálva a vidéki kerületek közül csak a hajdúszoboszlói és a hosszúpályi kerületben magasabb a közrendűek száma, mindkettőben több mint 60%-os aránnyal. A fenti áttekintésből láthatjuk, hogy a választók polgárosodása nem feltétlen állt összefüggésben azzal, hogy a kerületek milyen arányban választottak közrendű vagy polgári, tehát nem nemes vagy arisztokrata származású parlamenti képviselőt. Ennek igazolására lássuk most csak a két végletet. Az erősen polgárosodott társadalmi struktúrával és választókkal rendelkező Nagyvárad a vizsgált kerületek közül feltűnően alacsony számban választott közrendű vagy polgár státusú képviselőt (19%, 1884 után 37%), míg a legkevésbé polgárosult választónépességgel rendelkező hajdúszoboszlói kerület (Debrecen 2. és 3. kerülete és Hosszúpályi mellett) az egyike a legtöbb alkalommal (40%, 1884 után 67%) közrendű származású képviselőket mandátumhoz juttató kerületeknek. A kutatás alapján bártan valószínűsíthetjük: a választók elsősorban nem abból indultak ki, hogy magukhoz hasonló státusú jelöltet juttassanak mandátumhoz, hanem a személy hatékonyságát, politikai hasznosságát állították a fókuszba. Ez vezethetett oda, hogy a polgárosult Nagyvárad sorozatban a nemesi származású nagybirtokos miniszterelnök Tisza Kálmánnak vagy a hagyományos társadalmi jellemzőkkel bíró hajdúszoboszlói kerület a polgár felmenőkkel rendelkező Polónyi Gézának, illetve korábbi – valószínűleg hajdú származású – városi polgármesterének, Kovács Gyulának⁴⁴³ adott bizalmat. Mindazonáltal nemcsak a választókról, hanem egy képviselőről is meglehetősen nehéz megállapítani, hogy polgár, nemes vagy arisztokrata, hiszen a nemesi vagy arisztokrata származás ellenére a legtöbb politikai már rendelkezett polgári jellemzőkkel, pl. felsőfokú végzettség, jogászi, hivatalnoki vagy egyéb foglalkozás, városi letelepedés, bankbetétek, részvényvásárlás stb.¹⁵⁴⁴

A következőkben a képviselők felsőfokú végzettségére¹⁶⁴⁵ vonatkozó adatokat tekintjük át, és elsőként a városokat vesszük vizsgálat alá. Debrecenben 43 mandátum, azaz 88%, 1884 után 96%, Nagyváradon 11 mandátum, azaz 68%, 1884 után 50% esetében biztosan állíthatjuk azt, hogy a képviselő felsőfokú oklevéllel rendelkezett. Az 1884 utáni debreceni adatok 8%-kal magasabbak az átlagos városi aránynál (88%), míg Nagyvárad adatai több mint 30%-kal elmaradnak attól. Ebben a tekintetben is kiugró a debreceni 3. számú választókerület 1865 és 1918 közötti teljes adatsora, hiszen ott minden mandátumot felsőfokú végzettséggel rendelkező személy kapott meg. Mindazonáltal a két város – különösen pedig Nagyvárad 1884 utáni – adatait erősen befolyásolja az, hogy Tisza Kálmán (tudomásunk

⁴³ A hajdúszoboszlói kerületben 1901-ben és 1905-ben mandátumhoz jutó Kovács Gyula nem azonos Tisza István hasonló nevű későbbi merénylőjével.

⁴⁴ Szendrei Ákos: „Ezerholdas” nemes vagy polgár? Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica, LX. (2009) 239–252.; uő: Gentry or Bourgeois? Acta Universitatis Sapientiae: Social Analysis, vol. 3. (2013) No. 1. 93–106. 93–106.

⁴⁵ Felsőfokú végzettséggel rendelkezőnek azt a képviselőt tekintjük, akivel kapcsolatban azt az Országgyűlési almanach egyértelműen jelzi. Ebből következően a befejezetlen felsőfokú képzést (például báró Orbán Balázs esetében) nem tekintjük végzettségnek.

szerint) nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel.¹⁷⁴⁶ A vizsgált vidéki kerületeknél az a sajtós helyzet állt elő, hogy az 1884 utáni adatok nem maradnak el a kedvező debreceni arányszámoktól, noha az országos vidéki átlag (83%) néhány százalékkal alacsonyabb az országos városi átlagnál. Ebben az időszakban a hajdúszoboszlói, hosszúpályi, margittai és székelyhídi kerületekben csak felsőfokú végzettséggel rendelkezők szereztek képviselői mandátumot. Ettől valamelyest ugyan elmaradnak a bihari választókerület adatai (91%), de azok is meghaladják az országos vidéki (sőt városi!) szintet. A vizsgált megyei kerületekben a legkisebb százalékot a berettyóújfalui választókerület mutatta fel, de az is éppen az átlagos vidéki adatokat jelentő arányokkal rendelkezik. Ha a térség vidéki adataira vonatkoztatva szemléljük a dualizmuskori összes választás adatait, akkor elsősorban a székelyhídi és a hosszúpályi választókerület adatait emelhetjük ki, ahol 1865 és 1918 között 86%-ot tett ki a mandátumot szerzettek között a felsőfokú végzettségűek aránya.

Ezek után pedig tekintsük át a képviselők eredeti foglalkozására vonatkozó adatokat.¹⁸⁴⁷ A debreceni képviselők 53%-a (1884 után 55%-a) volt jogász, 64%-a (1884 után 75%-a) volt humán értelmiségi, 12%-a (1884 után 7%-a) volt birtokos, 6%-a (1884 után 7%) volt tőkés és gyáros, 8%-a (1884 után 33%) volt tanár és tanító, és 32%-a (1884 után 37%-a) volt hivatalnok. Ezzel szemben Nagyváradon a képviselők 62%-a (1884 után 37%-a) volt jogász, 44%-a (1884 után 75%-a) volt humán értelmiségi, 31%-a (1884 után 50%) volt birtokos, 44%-a (1884 után 25%-a) volt hivatalnok, tőkés és gyáros, illetve tanár és tanító nem szerepelt közöttük. Minkét város esetében a jogászok (40%) és humán értelmiségiek (31%) országos viszonylatban átlagos értékeihez viszonyítva lényegesen magasabb, míg a hivatalnokok (48%) számottevően alacsonyabb arányban szerepelnek a képviselők között. A két város képviselői közötti legnagyobb eltéréseket a birtokosok és tanárok esetén tapasztalhatjuk. Debrecenben csak 12% a birtokosok aránya, Nagyváradon bő duplája annak, a tanároknál pedig Debrecenben 8%-os arányt találunk, míg Nagyváradon tanár foglalkozású jelölt nem szerzett mandátumot. Az átlagos városi statisztika (földbirtokos 13%, tanár és tanító 17%) ebben az esetben Debrecen adataihoz áll közelebb. Azonban mindkét város képviselői között jelentősen elmarad a gyárosok és tőkés vállalkozók aránya az átlagos városi 10%-os részesedésüktől. Mindazonáltal megjelennek az országos szintű városi adatokban is csak alig mutatkozó mérnökök és közgazdászok, akik Debrecen esetében a képviselők 2%-át (1884 után 3,5%-át) és 4,5%-át (1884 után 7,5%-át) teszik ki. Bár Nagyvárad esetében a képviselők között mérnökkel nem találkozunk, viszont 6%-uk (1884 után 12%-uk) közgazdász volt. Ha a képviselők eredeti foglalkozási adatait Debrecenben nem városi, hanem választókerületi szinten nézzük, akkor Debrecen 3. választókerülete – magasan a városi átlag feletti adatokkal – a legképzettebb és szakmai szempontból a leginkább szerteágazó területen működő képviselőket küldte a törvényhozásba, míg Debrecen 1., Debrecen 2. választókerülete és Nagyvárad (ebben a sorrendben!) képviselői egymáshoz nagyon hasonló arányú képzettségi jellemzőkkel rendelkeztek. Az 1884 utáni vidéki adatokat szemlélve elsőként a jogászok arányszámait vessük össze. A hosszúpályi választókerület kivételével, ahol 13%

¹⁴⁶ A 19. század első harmadában a nagybirtokosok gyermekei magántanulóként szereztek meg ismereteiket. Tisza Kálmán képzésével kapcsolatban az Országgyűlési almanachok nem jeleznek megszerzett felsőfokú végzettséget, és Kozári Mónika monográfiájában ezt olvashatjuk: „A Tisza fiuk nyilvános iskolába nem jártak, magántanulók voltak. [...] László, Kálmán és Lajos 1846. október 9-én a debreceni református főiskolán adtak számot először arról, amit Szőnyi Páltól elsajátítottak. [...] 1847-ben július 10-én vizsgáztak.” Kozári Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, 2003. 19.

¹⁴⁷ A foglalkozási adatok nem kizárólagosak, ami rendszerint azt jelenti, hogy egy képviselő egyszerre több kategóriába is tartozik (például egyszerre jogász, birtokos és hivatalnok).

volt a képviselők között a jogászok aránya, minden kerületben az országos vidéki aránynál (28%) lényegesen magasabb volt a részesedésük (Hajdúszoboszló 89%, Berettyóújfalu 57%, Bihar 55%, Margitta 60%, Székelyhíd 38%). Az 1865 és 1918 közötti számokat szemlélve szintén hasonló a helyzet. A legkedvezőbb mutató a hajdúszoboszlói kerülethez (66%), a legalacsonyabb pedig a hosszúpályi kerülethez kapcsolódik (14%), a többi kerület 26–63% közötti aránnyal rendelkezik. Az 1884 utáni számokat tekintve a humán értelmiségi foglalkozással rendelkező képviselők a székelyhídi (50%) és a hajdúszoboszlói választókerületben (44%) voltak a legtöbben, a bihari és a margittai kerületben pedig 18%-ot tettek ki, míg a berettyóújfalu és a hosszúpályi választókerületben 1884 után nem található humán értelmiségi foglalkozású képviselő. Ha bevonjuk a vizsgálatba az 1884 előtti időszakot is, tapasztalhatjuk, hogy a humán értelmiségi képviselők tekintetében – a nagyarányú számszerű csökkenés mellett – a választókerületek sorrendje nem változik (Székelyhíd 29%, Hajdúszoboszló 26%, Margitta 19%, Bihar 18%, Berettyóújfalu 16%, Hosszúpályi 0). A hivatalnok országgyűlési képviselők tekintetében az országos vidéki statisztikához (48%) képest már lényegesen kedvezőtlenebb adatokat kapunk a térség választókerületeiből. Azt csak a hajdúszoboszlói kerület jellemzői (55%) múlják felül, illetve a margittai (40%) és a hosszúpályi kerület adatai (38%) közelítik meg valamelyest, a többi kerület azonban jelentősen elmarad. A vizsgált választókerületek legtöbbször az azt állapíthatjuk meg, hogy az 1884 előtti időszakban nagyobb volt a hivatalnokok aránya, mint a dualizmus korszakának második felében. Mindenképpen a társadalmi státusok már jelzett keveredését igazolja, hogy az előzőekben felsorolt, képzettséghez kötött szakmákkal, foglalkozásokkal rendelkező képviselők viszonylagosan magas mutatója mellett a hagyományos életformához (is) kapcsolódó birtokos képviselők aránya meglehetősen magasnak értékelhető. A birtokos képviselők 1884 utáni országos vidéki átlagban 33%-os statisztikai arányát a hajdúszoboszlói 22%-os és a székelyhídi választókerület 13%-os adatai nem tudták elérni, a berettyóújfalu (100%), hosszúpályi (100%), bihari (55%), margittai (50%) választókerületek viszont lényegesen felülmúlták azt. Az 1884 előtti adatokat tekintve észrevehetjük, hogy az idő múlásával sem csökkent a birtokos képviselők száma. A városi képviselők között néhány százalékban megjelenő mérnök és közgazdász végzettségű politikusok a vizsgált vidéki kerületekben nem bukkanak fel, ezzel szemben több helyen is találunk katonatiszt (Berettyóújfalu 20%, Székelyhíd 13%) és pap-lelkész (Bihar 27%, Hosszúpályi 50%, Székelyhíd 50%) képviselőket.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Debrecen és Nagyvárad eltérő politikai kultúrájának és társadalmi szerkezetének köszönhetően a megválasztott képviselők pártállásaiban és a politikusok társadalmi jellemzőiben is komoly különbségeket találunk, és bizonyos tekintetben mindkét város tekintetében meglehetősen nagyok az eltérések az átlagos városi arányokhoz viszonyítva is. Nem kell tehát csodálkoznunk akkor, amikor pénzügyi-gazdasági, oktatási, kulturális és tudományos stb. kérdésekben a két város vetélkedését, versenyét tapasztalhatjuk, hiszen ebből a képviselőválasztásokat elemző politikai és politikai társadalmi áttekintésből is kirajzolódhatott, hogy Debrecen és Nagyvárad dualizmuskori fejlődése mennyire más úton járt, és mennyire más irányokat célzott meg. A két város közös vonzáskörzetében fekvő vidéki választókerületek pedig, noha pártpreferenciájuk szempontjából a debreceni tendenciákhoz álltak közelebb, társadalmi tekintetben sokkal inkább az országosan is érzékelhető, átlagos vidéki tendenciába illeszkedtek. A székelyhídi választókerület emelhető ki, amely pártszínezet és a megválasztott képviselők társadalmi összetétele szempontjából is legjobban kapcsolódott a debreceni 2. és 3. kerületben tapasztalható trendekhez. A tanulmány elején feltett kérdéseket tekintve: az egyes kerületek pártválasztásában és a képviselők társadalmi összetételének kérdésében azt érzékelhetjük, hogy

a pártválasztást elsősorban nem a választók társadalmi szerkezete befolyásolja, hanem főleg a kulturális beállítódás (regionalitás, felekezeti hovatartozás, nemzetiségi kérdés stb.), a vélt helyi érdekek, a jelöltekhez kapcsolódó karizmatikus szempont és nem utolsósorban a hozzájuk köthető vélt vagy valós politikai hasznosság határozza meg.

ÁKOS SZENDREI

The party affiliation and the social background of parliamentary representatives in Debrecen, Nagyvárad and their common metropolitan area in the age of the dual monarchy

The paper—like the research work preceding it—covers the analysis of the party affiliation and the social background of representatives elected between 1865 and 1918 in Debrecen (electoral district 1, 2, 3), Nagyvárad and the constituencies found in the common metropolitan area of the towns (based on their seats, the constituencies of Hajdúszoboszló, Berettyóújfalu, Buhar, Hosszúpály, Margitta and Székelyhíd). To quantify it, it examines the data of fourteen general elections and several by-elections—altogether 160 parliamentary seats won—from ten electoral districts. Despite the fact that the research focused on the election history of a clearly definable region of the historical kingdom of Hungary, the data was not analyzed and processed from a strictly local historical perspective but rather with the view to putting it into a national context.

Beyond the main goals, the paper also answers questions such as: how typical was it of the constituencies to elect local politicians? We also analyze the education and previous work experience of politicians. Using a historical analysis both on a regional and national level, we do not just get a mosaic-like overview of the political and social characteristics of candidates elected in the electoral districts, but we also analyze the collected data in comparison to each other in the entire region in question, and examine them in comparison to the other towns or county districts of the country. Thus the conclusions drawn are not only interesting from a regional point of view, but they can also contribute to a better understanding of nationwide electoral tendencies in the era of the dual monarchy.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A vizsgált választókerületek részletezése¹

<i>Kerület/Székhely</i>	<i>Választók száma²(1872)</i>	<i>Polgári tevékenység alapján választójogosultak aránya³ % (1872)</i>	<i>Települések, településrészek</i>
Debrecen 1.	1452	19	A Péterfia és Csapó utcák által határolt városrész
Debrecen 2.	1218	22	A Hatvan és Piac utcák által határolt városrész
Debrecen 3.	1448	17	A Cegléd és Varga utcák által határolt városrész
Nagyvárad	1079 ⁴	68	Olaszi, Ujváros, Váralja, Velence, Csillagváros
Hajdúszoboszló ⁵	3167	4	Alsójózsa, Hajdúsámson, Hajdúszoboszló, Balmazújváros, Felsőjózsa, Kaba, Mikepércs, Szovát, Vámospércs, Felsőjózsa

¹ Választói létszámadatok az FI 1872–5–274. alapján. A választókerület településeire lásd Szivák Imre: *Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bírások codexe*. Budapest, 1901. alapján.

² 1900-ban a választójoggal rendelkezők száma átlagosan 40–60%-kal magasabb, mint 1872-ben. Lásd Szivák: *Országgyűlési képviselőválasztás, 1010–1028*.

³ A választójogosultak bizonyos része összefoglalóan polgári tevékenység (például iparos, kereskedő, értelmiségi), majd jövedelem alapján kapott választójogot, míg a hagyományos társadalmi rétegek elsősorban földbirtok és „régii” jog alapján szereztek meg a jogosultságot. Lásd FI 1872–5–274. 362–363. 374. 393., 401–402, 417., 425–426. 463–454. Összevetve az FI–8–398 20., 24., 40. adataival.

⁴ A nagyváradai választókerület választóinak száma – a bihari kerület kárára – jelentősen megnövekedett Velence és Váralja 1875-ös csatlakozásával.

⁵ Weszprémi István (szerk.): *Hajdú vármegye szabályrendeleteinek gyűjteménye*. 1. kötet. Debrecen, 1885. 7.; Szivák: *Országgyűlési képviselőválasztás, 711*. A hajdúszoboszlói választókerület – eltérően a többi vizsgált kerülettől – nem egy összefüggő tömbben, hanem három nagyobb (Balmazújváros, Hajdúszoboszló és Vámospércs környéke), egymással nem határos területből szerveződött meg.

<i>Kerület/Székhely</i>	<i>Választók száma²(1872)</i>	<i>Polgári tevékenység alapján választójogultak aránya³ % (1872)</i>	<i>Települések, településrészek</i>
Berettyóújfalú ⁶	1593	10,5	Ártánd, Bedő, Berekböszörmény, Berettyószentmárton, Berettyóújfalú, Biharszentjános, Bojt, Bors, Csökmő, Darvas, Furta, Kisszántó, Mezőkeresztes, Mezőpeterd, Mezősass, Pusztatold, Szentpéterszeg, Váncsod, Vekerd, Zsáka
Bihar ⁷	1824	8,3	Alpár, Betfia, Bihar, Bihar-félegyháza, Biharpüspöki, Borzik, Csohaj, Csujafalva, Farnos, Fegyvernek, Fugyi, Fugyivásárhely, Görbesd, Hagymádfalva, Hegyközcsa-tár, Hegyközkovácsi, Hegyközpályi, Hegyközsáldobágy, Hegyközújlak, Jákóhodos, Kismás, Kiskér, Kismarja, Kisújfalu, Kövesegyháza, Kügypuszta, Nadántelek, Nagyker, Nagykereki, Nagyszántó, Nagytótfalu, Nyüved, Paptamási, Pelbárthida, Sítér, Sítervölgy, Szalárd, Szarkó, Tóttelek, Vajda
Hosszúpályi ⁸	979	10,5	Esztár, Gáborján, Hajdúbagos, Hencida, Hosszúpályi, Konyár, Monostorpályi, Nagyléta, Pocsaj, Sáránd, Újléta, Vértes
Margitta ⁹	2792	9,5	Albis, Almás, Almaszeg, Almaszeghuta, Alsóábrány, Alsó-derna, Apátkeresztúr, Bályok, Baromlak, Bártfalva, Bisztraújfalú, Bodonospatak, Bozsaly, Csanáros, Csételek, Déda, Dízsér, Érbogyoszló, Érfancsika, Feketeerdő, Felsőábrány, Felsőderna, Genyété, Hőke, Kéc, Királyi, Kohány, Középes, Lüki, Margitta, Micske, Monospetri, Ottomány, Papfalva, Piskolt, Poklostelek, Sárszeg, Sásstelek, Szalacs, Szentlázár, Széltalló, Széplak, Szocset, Szoldobágy, Szunyogd, Terebes, Terje, Tóti, Vámosláz, Vasad, Várvíz, Vedresábrány, Verzár

⁶ Szivák: *Országgyűlési képviselőválasztás, 665–666., Bihar vármegye Bizottmányának iratai 1848–1849. Bizottmányi közgyűlési jegyzőkönyvek.* MNL HBML IV B 101/a 444–44. és *Bihar vármegye Bizottmányának iratai 1848–1849. Bizottmányi közgyűlési iratok.* MNL HBML IV B 101/b 333/1848.

⁷ Szivák: *Országgyűlési képviselőválasztás, 666–667. Biharfélegyháza és Vajda az 1848-as kerület kialakításakor a székhelyi választókerületbe tartozott.* Lásd Bihar vm. jkv. 444–44.; Bihar vm. ir. 333/1848.

Szivák: *Országgyűlési képviselőválasztás, 669. Nagyléta az 1848-as kerületkialakításakor a székhelyi választókerületbe tartozott.* Lásd Bihar vm. jkv. 444–44.; Bihar vm. ir. 333/1848.

⁹ Szivák: *Országgyűlési képviselőválasztás, 661–662.; Bihar vm. jkv. 444–44. és Bihar vm. ir. 333/1848.*

<i>Kerület/Székhely</i>	<i>Választók száma²(1872)</i>	<i>Polgári tevékenység alapján választójogostak aránya³ % (1872)</i>	<i>Települések, településrészek</i>
Székelyhíd ¹⁰	1351	14,3	Álmosd, Asszonyvására, Bagamér, Bihardiószeg, Csokaly, Éradony, Érkenéz, Érkeserű, Érmihályfalva, Érolaszi, Érselind, Érsemlyén, Értarcsa, Gálospetri, Hegyközszentimre, Hegyközszentmiklós, Jankafalva, Kiskágya, Kiskereki, Kokad, Kóly, Köbölkút, Nagykágya, Szentjobb, Székelyhíd

¹⁰ Szivák: Országgyűlési képviselőválasztás, 672–673.; Bihar vm. jkv. 444–44. és Bihar vm. ir. 333/1848.

2. melléklet

Debrecen, Nagyvárad és közös vonzaskörzetük országgyűlési képviselőinek egyes társadalmi jellemzői 1865–1918*

Választókerület, Kormánypárt/ellen- zék, párt, ¹¹ év	Státusz % ¹² (10+24+ 51)	Helyi kötő- dés ¹³ (49)	végzett- ség ¹⁴ (88)	jogász ¹⁵ (40)	birtokos (13)	humán értelmi- ségi (31)	tőkés, gyáros (10)	tanár (17)	mérnök (3)	köz- gazd. (2)	hivatal- nok (48)	katona- tiszt (2)	lelkész, pap (3)	agrár- szakem- ber (0,3)
Debrecen, 1. ¹⁶ 1/16 (SzP:1, HP:1, BP: 2, FP: 13)	0+70+ 30 (0+70+ 30)	41 (30)	77 (100)	11 (20)	23 (0)	88 (80)	0	0	0	0	47 (70)	0	6 (10)	0
Debrecen, 2. ¹⁷ 8/8 (SzP: 8, HP: 1, BP: 2, FP:4, JFP: 1)	12+37+5 0 (20+0+ 77)	81 (80)	87 (80)	81 (80)	12 (22)	50 (70)	0	0	0	0	19 (30)	0	0	0
Debrecen, 3. ¹⁸	6+34+	81	100	69	0	56	19	25	6	19	31	6	0	0

¹¹ FeP: Felirati Párt, HP: Határozati Párt, BP: Balközéppárt, SzP: Szabadelvű Párt, FP: Függetlenségi Párt, Függetlenségi és 48-as Párt, 48P: Országos 48-as Párt, Szélbal, JFP: Függetlenségi és 48-as Justh-párt, NMP: Nemzeti Munkapárt.

¹² A státusz változói: arisztokrata, nemes, közrendű. Zárójelben a megoszlás az előbbi sorrendben.

¹³ Születés vagy életvitel szerinti lakhely a választókerület megyéjében

¹⁴ Befejezett felsőfokú végzettség.

¹⁵ A foglalkozás (jogász, birtokos, humán értelmiségi, stb.) változója: 0 – nem, 1– igen

¹⁶ A kerület képviselői megválasztási éveikkel és pártjaikkal: Tisza Kálmán (1865 HP, 1869 BP, 1872 BP, 1875 SzP), Simonyi Ernő (1878 FP, 1881 FP), Thaly Kálmán (1882 pv. FP, 1884 FP, 1887 FP, 1892 FP, 1896 FP, 1901 FP, 1905 FP, 1906 FP), Tüdős János (1909 pv. FP, 1910 FP), Jánosi Zoltán (1918 FP).

¹⁷ A kerület képviselői megválasztási éveikkel és pártjaikkal: Kiss Lajos (1865 HP, 1869 BP, 1872 BP, 1875 SzP, 1881 SzP, 1884 SzP), Helfy Ignác (1878 FP), gr. Dégenfeld-Schomburg Lajos (1885 SzP, 1887 SzP), Király Ferenc (1889 pv. SzP, 1892 SzP, 1896 SzP), Bakonyi Samu (1901 FP, 1905 FP, 1906 FP, 1910 JFP).

¹⁸ A kerület képviselői megválasztási éveikkel és pártjaikkal: Patay István (1865 HP, 1869 BP), Molnár György (1872 BP, 1875 SzP, 1878 SzP), Mudrony So-ma (1880 pv. FP), Kőrösi Sándor (1881 SzP, 1884 SzP, 1887 SzP, 1892 SzP), Kola János (1895 pv. SzP, 1896 SzP), Dobieczycki Sándor (1901 SzP), Szabó Kálmán (1905 UP, 1906 FP), br. Láng Lajos (1910 NMP).

Választókerület, Kormánypárt/ellen- zék, párt, ¹¹ év	Státusz % ¹² (10+24+ 51)	Helyi kötő- dés ¹³ (49)	végzett- ség ¹⁴ (88)	jogász ¹⁵ (40)	birtokos (13)	humán értelmi- ségi (31)	tőkés, gyáros (10)	tanár (17)	mérnök (3)	köz- gazd. (2)	hivatal- nok (48)	katona- tiszt (2)	lelkész, pap (3)	agrár- szakem- ber (0,3)
10/6 (SzP: 9, NMP: 1, HP: 1, BP: 2, FP: 2, UP: 1)	60 (12+0+ 88)	(67)		(66)		(78)	(22)	(33)	(11)	(33)	(11)	(0)		
Nagyvárad ¹⁹ 9/7 (SzP 8, NMP 1, HP 1, BP 4, FP 2)	0+81+ 19 (0+63+ 37)	93 (87)	68 (50)	62 (37)	31 (50)	44 (75)	0	0	0	6 (12)	44 (25)	0	0	0

Az 1865 és 1918 közötti adatok zárójel nélkül, az 1884 és 1918 közötti adatok zárójelben szerepelnek. A címsorokban az 1884 utáni országos városi és vidéki átlagadatok, a kerület megnevezésének sorában a kerület átlagos adatai és zárójelben az 1884 utáni átlagos adatai láthatók. A statisztikába minden mandátum, így a pótválasztások (pv.) adatai is belekerültek.

¹⁹ A kerület képviselői megválasztási éveikkel és pártjaikkal: Lukács György (1865 HP), Tokody Ágoston (1868 pv. BP), Győrffy Gyula (1869 BP, 1872 BP), Teleszky János (1874 pv. BP, 1875 SzP, 1878 SzP), Tisza Kálmán (1881 SzP, 1884 SzP, 1887 SzP, 1892 SzP, 1896 SzP), Barabás Béla (1901 FP), Hlatky Endre (1905 SzP), Szokoly Tamás (1906 FP), Hoványi Géza (1910 NMP).

Választókerület, kormánypárt, ellen- zék, párt, ²⁰ év	Státusz % (15+33+ 52)	helyi kö- tődés (53)	végzett- ség (83)	jogász (28)	birtokos (33)	humán értelmi- ségi (15)	tőkés, gyáros (3)	tanár (7)	mérnök (3)	köz- gazd. (1,5)	hivatal- nok (48)	katona- tiszt (5)	lelkész, pap (5)	agrár- szakem- ber (0,5)
Hajdúszoboszló ²¹ 4/11 (FeP: 1, DP: 1, SzP: 2, BP: 1, FP: 9, FJP: 1)	0+60+ 40 (0+33+ 67)	46 (11)	80 (100)	66 (89)	26 (22)	26 (44)	0	0	0	0	60 (55)	6 (0)	0	0
Berettyóújfalú ²² 5/14 (SzP: 2, NMP 3, HP: 1, 48P: 4, FP: 9)	16+42+ 42 (20+70 +10)	84 (80)	79 (83)	63 (57)	58 (100)	16 (0)	0	0	0	0	52 (20)	5 (20)	0	0
Bihar ²³ 9/8 (FeP: 1, DP: 2, SzP: 4, NMP: 2, FP: 8)	0+53+ 47 (0+82+ 18)	94 (91)	58 (91)	41 (55)	47 (55)	18 (18)	0	0	0	0	30 (0)	0	18 (27)	0

²⁰ FeP: Felirati Párt, HP: Határozati Párt, BP: Balközéppárt, SzP: Szabadelvű Párt, FP: Függetlenségi Párt, Függetlenségi és 48-as Párt, 48P: Országos 48-as Párt, Szélbal, JFP: Függetlenségi és 48-as Justh-párt, NMP: Nemzeti Munkapárt.

²¹ A kerület képviselői megválasztási éveikkel és pártjaikkal: Túry Sámuel (1865 FeP, 1895 DP), Patay István (1872 BP), Teleky László (1875 SzP, 1878 SzP), Kiss Dániel (1881 FP), Győry Elek (1884 FP), Polónyi Géza (1887 FP, 1892 FP, 1896 FP), Kovács Gyula (1901 FP, 1905 FP), Justh János (1906 FP, 1910 FJP), Juhász-Nagy Sándor (1917 pv. FP).

²² A kerület képviselői megválasztási éveikkel és pártjaikkal: Csanády Sándor (1865 HP, 1869 48P, 1872 48P, 1875 48P, 1890 pv. FP, 1892 FP), Beóthy Andor (1881 SzP), br. Orbán Balázs (1881 pv. FP, 1884 FP, 1887 FP), Szunyogh Szabolcs (1892 pv. SzP), Leszkay Gyula (1896 FP, 1901 FP, 1905 FP, 1906 FP), Ertsey Péter (1910 NMP), Cziffra Kálmán 1914 pv. NMP, Szilágyi Lajos (1916 NMP).

²³ A kerület képviselői megválasztási éveikkel és pártjaikkal: Csengery Antal (1865 FeP), Gáspár András 1869 DP, 1872 DP, 1875 SzP, 1878 SzP), Ertsey Géza (1881 SzP, 1887 SzP), Rigó Lajos (1892 FP, 1905 pv. FP, 1906 FP), Rigó Ferenc (1884 FP, 1896 FP, 1901 FP, 1905 FP), Nadányi Károly (1906 FP), Várady Zsigmond (1910 NMP), Morvay Zsigmond (1913 pv. MNP).

Hosszúpályi ²⁴ 7/7 (FeP: 1, DP: 2, SzP: 3, NMP: 1, FP: 7)	0+57+ 43 (0+38+ 63)	93 (88)	86 (100)	14 (13)	93 (100)	0	7 (0)	0	0	7 (0)	50 (38)	21 (25)	35 (50)	0
Margitta ²⁵ 10/6 (DP: 1, SzP: 7, NMP: 2, BP: 2, FP4)	0+69+ 31 (0+60+ 40)	62 (50)	68 (100)	44 (60)	63 (50)	19 (30)	0	0	0	0	43 (40)	0	0	0
Székelyhíd ²⁶ 1/13 (SzP: 1, HP: 1, BP: 2, FP: 9, FJP: 1)	0+64+ 36 (0+88+ 12)	100	86 (100)	36 (38)	36 (13)	29 (50)	0	0	0	0	29 (0)	7 (13)	43 (50)	14 (0)

²⁴ A kerület képviselői megválasztási évekkkel és pártjaikkal: Csengery Imre (1865 FeP), Szunyogh Albert (1869 DP), Beóthy Algernon (1872 DP, 1875 SzP), Thuolt István (1878 FP), Vidovich György (1881 FP), Szunyogh Szabolcs (1884 SzP, 1887 SzP), Noszlopy Gyula (1892 FP), Marjay Péter (1896 FP, 1901 FP, 1905 FP, 1906 FP), Beóthy László (1910 NMP).

²⁵ A kerület képviselői megválasztási évekkkel és pártjaikkal: Baranyi Ágoston (1865 BP, 1872 BP, 1875 SzP), Klobusiczky Ágoston (1869 DP), Szabó Márton (1878 FP), Baranyi Ödön (1881 SzP, 1884 SzP, 1887 SzP, 1892 SzP), Örley Klámán (1896 SzP, 1901 SzP), Szatmári Mór (1901 pv. FP, 1905 FP, 1906 FP), Márkus László (1910 MNP), Madarassy Gábor (1912 pv. NMP).

²⁶ A kerület képviselői megválasztási évekkkel és pártjaikkal: Miskolczy Lajos (1865 HP), Fráter Imre (1869 BP), Nagy György (1872 BP, 1875 SzP), Kiss Albert (1878 FP, 1881 FP, 1884 FP, 1887 FP, 1892 FP, 1896 FP), Molnár Ákos (1901 FP, 1905 FP, 1906 FP), Fráter Lóránt (1910 NMP).

CIEGER ANDRÁS

Küzdelem az arénában

Az erőszak szerepe a magyar parlamenti politizálásban a dualizmus korában*

Azok a régi szép idők...

1912 nyarán egy visszaemlékezésnek keresztelt kis röpirat jelent meg Lyka Döme tollából. Munkájában eszményi korszaknak festette le az 1880-as évek magyar parlamenti életét, ahol „nemcsak a nagy tudás, a bölcsesség, a ritka szónoki talentum volt képviselve, de a jó nevelés, a jó modor, a tisztelettudás még a legkisebb közkatonánál is dicséretreméltó módon jutott kifejezésre”.¹ Némi túlzással szólva Lyka félistenként ábrázolta az akkori kormánypárti és ellenzéki honatyákat, akik még legélesebb politikai küzdelmeik közepette sem feledték a nemzet érdekeit. Az azóta eltelt két-három évtized alatt azonban a képviselőház elvesztette méltóságát, nyugodt modorát és emelkedett stílusát. Munkaképtelenség, durva hangnem és erőszakosság jellemzi, amelyért elsősorban az ellenzék obstrukcióját tette felelőssé. Lyka értékelésére minden bizonnyal nemcsak az I. világháborút megelőző évek sorozatos parlamenti botrányai hatottak, hanem az a közvetlen és feltehetően pozitív élmény is, amelyet még huszonéves fiatalemberként a képviselőházi padsorokban szerzett.²

Lyka nosztalgiaja a szoros és átvitt értelemben is békebelinek nevezhető képviselőház – valamint saját fiatalsága – iránt oly erősnek bizonyult, hogy 1923 táján egy kisebb kutatást is finanszírozott, hogy számokkal igazolja az 1880-as évek parlamentjének kiválóságát, illetve az azóta tapasztalható süllyedést. Ezúttal azonban már nem az 1910-es évek, hanem a Horthy-korszak parlamentarizmusának kezdeti éveit jelentették a mélypontot. A Zelovich László által elvégzett vizsgálat szerint az 1922/1923-as esztendő 214 ülésének körülbelül 1051 vitaórájából személyeskedésre, viszálykodásra és időpazarlásra összesen 336 óra (31,9%) ment el.³ Ellenben az 1885-ös év 155 ülésnapján a honatyák mindössze 1,7%-nyi beszédidőt pazaroltak egymás sértegetésére és hiábavaló pártviszályra.⁴

Homlokegyenest ellenkező kép tárul elénk, ha felütjük Mikszáth Kálmán korabeli tudósításait. Az 1880-as évek elején még ellenzéki gondolkodású újságíró több írásában is a törvényhozási munka hanyatlásáról beszél. Mindenekelőtt a képviselőknek a közügyek

* Tanulmányomat az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával készítettem (kutatási téma: Mindennapok a Tisztelt Házban. A nagypolitika társadalomtörténete, 1865–1918).

¹ Lyka Döme: *Visszaemlékezések a nyolcvanas évek parlamentjére*. Budapest, 1912. 6.

² Lyka Döme (1853–1937) 1878 és 1881, valamint 1884 és 1887 között volt tagja a magyar képviselőháznak.

³ Lyka Döme: *Adatok a jelenlegi nemzetgyűlés működéséről*. Budapest, 1924. 8. A vizsgálati ívek egy része megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (a továbbiakban: OSZK Kt): *Adatok a nemzetgyűlés működéséről*. Lyka Döme pályatétele. OSZK Kt. Fol Hung 2188.

⁴ Lyka: *Adatok*, 48.

iránti növekvő közönyét ostorozta, de néhány konkrét ügy kapcsán szóvá tette az egyre durvuló hangnemet is. A parlamenti élet legismertebb krónikása maga is megjelölt egy eszményinek tekintett korszakot: „Akik emlékeznek még a 60-as évek országgyűléseire, azok tudhatják legjobban, mennyivel nagyobb volt akkor még az érdeklődés s az erkölcsi kötelesség tudata.”⁵ Ugyanakkor már a jelzett évtizeddel kapcsolatban is megfogalmazódtak ilyesféle kritikák. Törs Kálmán egy írásában háborgó tengerhez hasonlította az akkori képviselőház ülését, amelyen a honatyák „vádolják egymást kölcsönösen hazaárulással s e vádat, mily aggodalommal rakják kölcsönösen zsebre s nem duellálnak érte másnap, de ha valamelyik tehetséghiánnyal vádolja a másikat, mennyire felzúdulnak általánosan, mint a darázsfészek amibe belefúrnak s nincs engesztelés, nincs bocsánat, a vihar zúg és nincs ami lecsendesítse, fel kell oszlatni az ülést”.⁶ De eszünkbe idéződik az a jól ismert karikatúra is az ellenzéki élclap, az *Üstökös* 1869-es évfolyamából, amely a képviselőház tanácskozását olyan rajzzal mutatta be olvasóinak, amelyen egymás torkát folytató, verekedés közben az elnöki pulpítust feldöntő honatyák láthatók.⁷

Iménti példáinkkal – melyek sorát még hosszan lehetne folytatni – azt szerettük volna jelezni, hogy korszakoktól függetlenül alig akadt olyan szemlélő, aki a modern parlamenti politika erkölcsi és szakmai színvonaláról ne sülyedésként írt volna. Máshol már hosszabban szóltunk arról, hogy ez a jelenség részben gyakori retorikai túlzás a közállapotokról szóló írásokban, részben pedig optikai csalódás is, hiszen az évtizedek során jelentős szerkezetváltozásokon ment keresztül a nyilvánosság (például a tömegsajtó révén több információ jutott el a polgárokhoz a politika konfliktusos működéséről).⁸ Ugyanakkor nyilvánvalóan tudománytalan lenne elfogadnunk azt a korabeli vélekedést, miszerint pusztán az újságírók hibáztathatók a parlamentről a közvéleményben kialakult negatív képért. Mikszáthot például több ízben illették efféle vádakkal, tudományos értekezésben és pamfletben egyaránt.⁹

Ezek előrebocsátása után tanulmányunkban azt szeretnénk megvizsgálni, hogy a történetész vajon milyen szakmailag alátámasztható megállapításokat tehet egy annyira szubjektív, ám a mindenkori közbeszédben gyakran emlegetett problémával kapcsolatban, mint a politikai elit erkölcsi állapota. A politikai korrupcióval kapcsolatban már általunk is tárgyalt témát ezúttal a dualizmus kori országgyűlési képviselők agresszív akcióin keresztül kívánjuk tanulmányozni. Még pontosabban arra vagyunk kíváncsiak, hogy igazolható-e az a kortársak által érzékelt változás, miszerint a parlamenti politika erőszakosabbá vált az évtizedek során. És ha igen, akkor milyen tényezőkkel magyarázható mindez, és mennyire tekinthető sajátosan magyar jelenségnek.

⁵ Mikszáth Kálmán: *Törvényhozók* (1880. dec. 4.) In: Mikszáth Kálmán *Összes Művei. Cikkek és karcolatok* (a továbbiakban: MKÖM CK) 9. köt. Budapest, 1969. 171–173. Lásd még: Mikszáth Kálmán: *A pártok*. (1881. jún. 12.) In: MKÖM CK 10. köt. Budapest, 1970. 165–168.

⁶ Törs Kálmán cikkfoglalmaszványai. OSZK Kt. Analekta 6299.

⁷ Üstökös, 1869. júl. 17. sz. 230. Ez a kép ekkor még erős túlzásnak számított!

⁸ Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarorszáján*. Budapest, 2011. 10–12.

⁹ Lásd például: Schvarcz Gyula: *Adalék a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez*. Budapest, 1889. 65–67.; Nemíró [Meszlényi Lajos]: *A nem igen tisztelt házból. Szabadon Mikszáth Kálmán után*. Székesfehérvár, 1888. 6. („a tisztelt Házat/kezdik nem tisztelni/mióta Kálmánunk/szok róla viccelni”).

Képviselői bűnök a falakon kívül

E meglehetősen nehéz kérdések megválaszolását kezdjük kissé messzebről, a parlament falain kívül zajló eseményekkel. Vizsgálatunk kiindulópontját a mentelmi esetek szinte egyedül számszerűsíthető adatsora képezi (1.a-b táblázat). Az évszázados gyökerekre visszavezethető, ám csak korszakunkban megszilárduló mentelmi jog a honatyák számára megbízatásuk időtartamára védelmet biztosított a különféle hatósági eljárásoktól, amelyek akadályozhatták őket népképviselői tisztségük gyakorlásában. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a képviselőt nem helyezhették büntetőeljárás alá (a tettenérés kivételével), amíg arra a mentelmi bizottság javaslatára a képviselőház nem adott engedélyt. Az ügyészségnek vagy a bíróságnak tehát minden egyes esetben írásban kérvényeznie kellett az adott honatyá mentelmi jogának a felfüggesztését. Továbbá maga a képviselő is fordulhatott bejelentéssel a bizottsághoz, amikor úgy ítélte meg, hogy mentelmi joga csorbult valamilyen körülmény folytán.¹⁰

A mentelmi ügyek tehát éppen azokról az esetekről adhatnak áttekintést, amikor a képviselő személyével kapcsolatban (döntően elkövetőként, ritkábban sértettként) valamilyen jogsértés gyanúja merült fel. A vizsgált korszak egészére kiterjedő adatsorból – minden pontatlansága és esetleges hibái ellenére – átfogó képet alkothatunk a dualizmus kori képviselőház „erkölcsi állapotáról”. Az adatok elemzésekor természetesen óvatosnak kell lennünk, hiszen a mentelmi bizottság hatásköre, döntési elvei és eljárási rendje – különösen a kezdeti években – sokat formálódott, mint ahogy a büntetőjogrendszer is jelentős változásokon ment keresztül (gondoljunk csak az 1880-ban hatályba lépett büntető-törvénykönyvre, a Csemegi-kódexre). Mindezen megfontolások ellenére is beszédesek a számok.

Ami első pillantásra is jól látszik, az a mentelmi esetek számának fokozatos növekedése: míg az első parlamenti ciklusban 7 ügyről tudunk, addig az utolsó országgyűlés ideje alatt már 382 mentelmi esetet rögzített a hivatalos parlamenti krónika. Még precízebben ez azt jelenti – figyelembe véve a parlamenti ciklusok eltérő hosszát –, hogy 2,3 ügyről a korszak végére 44,9-re emelkedett a honatyákkal kapcsolatba hozott rendőri vagy bírósági esetek éves átlaga. Ám még ennél is több üggyel foglalkozott a mentelmi bizottság 1906 és 1910 között: éves átlagban nagyjából 67 esettel, ami körülbelül 29-szeres növekedés a kezdeti évekhez képest.

<i>Ciklus</i>	<i>Esetek száma</i>	<i>Felfüggesztve</i>	<i>A felfüggesztés elutasítva</i>	<i>Nincs döntés, visszavonva</i>
1865/1868	7	3	1	3
1869/1872	7	5	1	1
1872/1875	17	6	11	0
1875/1878	31	14	12	5
1878/1881	29	20	5	4
1881/1884	39	28	5	6

¹⁰ A kérdés terjedelmes jogtörténeti szakirodalmából lásd például: Pecze Ferenc: *A mentelmi jog a dualizmus korában*. Jogtudományi Közlöny, 15. évf. (1960) 11. 619–628.; Szente Zoltán: *A mentelmi jog története Magyarországon 1990-ig*. In: Soltész István (szerk.): *A képviselők jogállása*. 1. rész. Budapest, 1996. 256–271. Történelmi elemzését lásd: Tóth-Barbalics Veronika: *A főrendiház mentelmi bizottságának működése, mentelmi ügyek a főrendiházban a dualizmus időszakában*. In: Réfi Attila – Sziklai István (szerk.): *MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport évkönyve 2010/2011*. Budapest, 2011. 137–175.

1884/1887	62	34	17	11
1887/1892	46	23	23	0
1892/1896	119	84	34	1
1896/1901	189	114	40	35

1.a táblázat

A képviselőházhoz beérkezett mentelmi ügyek megoszlása országgyűlési ciklusonként (1865–1901)¹¹

Ciklus	Esetek száma	Felfüggesztve	A felfüggesztés elutasítva	Nincs döntés, visszavonva
1901/1905	175	109	28	38
1905/1906	89	30	9	50
1906/1910	270	168	47	55
1910/1918	382	118	59	205

1.b táblázat

A képviselőházhoz beérkezett mentelmi ügyek megoszlása országgyűlési ciklusonként (1901–1918)

Az előfordult eseteket az iratokban említett kihágások, illetve büntettek jellege szerint csoportokra bontottuk (2.a-b táblázat). A képviselőház falain kívül – de sokszor egyáltalában nem függetlenül a parlamenti politikától – a leggyakrabban elkövetett bűncselekmény a rágalmazás és a becsületsértés volt. Sem a tény, sem a dinamikus növekvő esetszám nem meglepő, hiszen egyszerűen szólva: a politikus legfőbb munkaeszközei a szája és a tolla. Márpedig ezt a bűncselekményt leginkább nagy nyilvánosság előtt élőszóban (például népgyűléseken, választási beszédekben) vagy egy újság hasábjain nyomtatott formában követték el. Ráadásul a politikusi és az újságírói mesterség a korszakunkban nem vált el élesen egymástól: rendszerint 15–20 képviselő valamelyik lap munkatársa is volt, így méginkább ki voltak téve annak a veszélynek, hogy egy-egy élesebb hangú cikkük miatt beperlik őket. A becsületsértések és a rágalmazások számának az emelkedése azonban egy másik jelenségre is visszavezethető. Korszakunkban ugyanis az emberek egyre nagyobb csoportját érintette meg a politika, egyrészt a műveltségi színvonal (például az olvasni tudás) emelkedésének, másrészt a tömegsajtó kialakulásának köszönhetően, harmadrészt pedig a növekvő társadalmi feszültségekre megoldást kínáló új politikai mozgalmak (mindenekelőtt a tömegpolitizálás eszköztét sikeresen alkalmazó szociáldemokrácia) megjelenése következtében. Számottevően megnőtt tehát a politikai eseményekről véleményt formálók köre a nagyvárosokban, így a politikai vetélkedést sem lehetett már a parlament falai közé szorítani: a küzdelem kilépett az emberek elé az utcára (például utcán is árusítható hírsajtó és a politikai nagygyűlések révén). A politikusoknak – a szűk választójog ellenére is – egyre

¹¹ A mentelmi esetek egészen pontos számát több okból is nehéz meghatározni: más számot közölnek a képviselőház elnökének az országgyűlési ciklusokat záró jelentései; eltérő adatot kapunk, ha a képviselőházi naplókban és irományokban szereplő bizottsági jelentéseket összesítjük, végül ugyancsak más eredményre jutunk, ha a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (a továbbiakban: MNL OL) iratsomóiban 1896 után gondosan megőrzött akták (MNL OL K 2 A VIII. 2. 424–438. cs.) alapján készítünk statisztikát. Az eltérő számítás több okkal magyarázható: egyes ügyekben több képviselő is érintett lehetett, más esetek kétszer is a bizottság elé kerülhettek, mindazonáltal nagyságrendi eltérés nincs a különböző összesítések között. Az 1.a táblázat a képviselőházi naplók és irományok adatai, az 1.b táblázat a levéltári iratok alapján készült. A későbbiekben azonban az adatok további pontosítása szükséges.

többet kellett törődniük a nyilvánosság előtt róluk kialakuló képpel. Ugyanakkor e változások egyik következményeként a közéleti szereplők, illetve az elitcsoportok egymás ellen folytatott politikai csatározásainak is kedvelt eszközévé vált az ellenfél befeketítése, erkölcsi fedhetetlenségének a kikezdése a nyilvánosság előtt. Éppen ezért a politikai tőkét jelentő reputáció, a jó hírnév megőrzése a politikusok számára elsődleges – ám igencsak küzdelmes – feladattá vált.¹² Az ekként jellemzett folyamatnak témánk szempontjából legalább két fontos következménye volt. Egyfelől a politikusok egyre gyakrabban rágalmazták egymást valamilyen bűncselekménnyel, illetve sértették meg egymás becsületét valamilyen gyalázkodó kifejezéssel a nagy nyilvánosság előtt szóban, illetve „nyomatvány vagy nyilvánosan kiállított képes ábrázolat” útján. Másfelől megszorodtak azon jogszabályok is, amelyek egyre több paragrafussal igyekeztek minél pontosabban és minél szigorúbban szabályozni a közéleti aktivitás ezen területét, ez pedig ugyancsak növelhette a bűnesetek számát.¹³

Ciklus	(1) Rágalmazás, becsületsértés	(2) Izgatás, büntettségre való felhívás	(3) Párbaj	(4) Hatóság elleni erőszak, testi sértés stb.	(5) Pénzügyi jellegű bűncselekmények	(6) Egyéb
1865/1868	2	2	0	0	2	1
1869/1872	4	0	0	0	2	1
1872/1875	4	2	0	3	3	5
1875/1878	13	2	3	2	7	4
1878/1881	5	5	7	2	7	5
1881/1884	6	3	23	1	1	5
1884/1887	24	0	23	8	5	2
1887/1892	23	0	16	2	2	3
1892/1896	46	1	45	7	10	10
1896/1901	55	4	86	18	18	8

2. a táblázat

A képviselőházhoz beérkezett mentelmi ügyek megoszlása a bejelentett bűncselekmények típusa szerint (1865–1901)¹⁴

¹² Cieger: *Politikai korrupció*, 131–134.

¹³ A becsületsértés és a rágalmazás büntettségét érintő törvények: 1848: 18. tc. 10–12. §; 1878: 5. tc. 258–277. §, 1879: 40. tc. 41. §; 1897: 34. tc. 16. §; 1914: 14. tc. 20. és 43. §; 1914: 41. tc.

¹⁴ A táblázatba minden olyan esetet felvettem, amelyet a mentelmi bizottság megtárgyalt, függetlenül attól, hogy a plénum végül határozott-e a felfüggesztésről. Az ügyeket magam csoportosítottam a büntettség jellege szerint: (1): rágalmazás, becsületsértés, hamis vád, felségsértés sajtó útján, tiltott közlés. (2): izgatás, büntettségre való felhívás, lázítás, hazaárulás. (3): párbaj, párbajsegédlet. (4): testi sértés, hatóság elleni erőszak, emberölés, közrend elleni kihágás, ingó vagyon rongálása, csendháborítás. (5): sikkasztás, csalás, okirat-hamisítás, hamis eskü, csalárd bukás, hűtlen kezelés, vámkihágás stb. (6): zugírászat, vadászati kihágás, népfelkelési szemle elmulasztása, állategészségügyi kihágás, sebeshajtás, engedély nélküli népgyűlés rendezése, sajtóvétség (például kaució vagy kötelempéldány elmulasztása) stb.

Ciklus	(1) Rágalmazás, becsület-sértés	(2) Izgatás, büntetttre való felhívás	(3) Párbaj	(4) Hatóság elleni erőszak, testi sértés, stb.	(5) Pénzügyi jellegű bűncselekmények	(6) Egyéb
1901/1905	62	8	58	6	25	16
1905/1906	43	5	18	5	6	12
1906/1910	123	27	61	15	15	27
1910/1918	216	15	19	22	67	39

2.b táblázat

A képviselőházhoz beérkezett mentelmi ügyek megoszlása a bejelentett bűncselekmények típusa szerint (1901–1918)

A verbális erőszak speciális esetének tekinthető az izgatás, amely a büntető törvénykönyv szerint irányulhatott az alkotmány, a törvények, a hatóságok vagy az állampolgárok valamelyik osztálya, hitfelekezete, illetve nemzetisége ellen. Ugyancsak el lehetett követni szóban és írásban, de feltétele volt még e bűncselekmény megállapításának, hogy az elhangzott mondatoknak közvetlen felhívást kellett tartalmazniuk valamilyen büntett elkövetésére. A fenti leírásból kítűnik, hogy itt egyértelműen politikai jellegű bűncselekményről beszélhetünk. Rendszerint belpolitikai válsághelyzetek idején fordultak elő ilyen jellegű esetek: lásd például a Bosznia okkupációja és a különféle korrupciós ügyek nyomán kibontakozó utcai tömegtüntetéseket 1879–1880-ban vagy az antiszemita zavargásokat 1883 táján. A 20. század elején viszont már zömmel a nemzetiségi ellentétek elmélyülésével, illetve a parlamenti élet válságával álltak összefüggésben az izgatási ügyek, amelyekben rendszerint tömegmozdulásokat szervező, illetve erőszakra bujtogató újságcikkeket író honatyákat vádoltak meg.

Sok elemzés született már a párbajozás 19. századi divatjáról, annak rítusairól és lélektanáról, itthon és külföldön egyaránt. A párbajozás elharapódzása a személyes erkölcsi és érzelmi motivációkon túl, minden bizonnyal elsődlegesen a magasabb presztízsű társadalmi csoportok által kínált magatartásminták követéséből fakadt: a párbajképesség az „úri-emberség” egyik fontos mércéjévé vált. Márpedig az elit „becsületbeli” ügyekben kivonta magát a modern polgári jogrendszer hatálya alól, mert nem bízott abban, hogy az állami igazságszolgáltatás a maga hosszadalmas eljárásaival képes megóvni magán- és közéleti reputációját. Különösen igaz ez a politikusok esetében, akiknek nem lehetett könnyű elfogadni, hogy a modern politika éppen ekkoriban formálódó világában a jog nagyobb teret biztosít a kritikának: „...a politika terén működő egyén, ezen nyilvános szereplésében a közvélemény bírálata alatt áll s mint ilyen, politikai nézetei vagy álláspontja rosszállásnak ki van téve”, azaz a közszereplőknek akár a keményebb mondatokat is el kell tűrniük, ha azok politikusi működésükre vonatkoznak.¹⁵ Csakhogy a politikusok esetében a magán- és a nyilvános cselekvés nem különült el élesen egymástól: gyakran előfordult, hogy egy politikust közéleti magatartásának bírálatán keresztül valójában jellemében támadták meg.

Ugyanakkor a modern nyilvánosság kialakulása az egyéni politikusi érvényesülésre is nagyobb lehetőséget kínált: a sajtó hasábjain egy fiatal ellenzéki képviselő hamar híressé/hírhetővé válhatott, ha például a plenáris ülésen megvívott éles hangvételű szópárbaját a

¹⁵ A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése, 1885. márc. 19. MNL OL K 1. (Képviselőház, elnöki iratok) 1037/885 10. cs. Verhovay Gyula *A Függetlenségben* (1884. nov. 12. 312. sz.) írt cikkében képviselőtársára, Csanády Sándorra tett sértő megjegyzéseket.

vívóteremben is tovább folytatta egy-egy befolyásos kormánypolitikussal szemben. Kétségtelen azonban, hogy az ellenzék részéről a századforduló táján a botránypolitizálás már egyfajta pótcselekvés is volt. A gyakorivá váló és legtöbbször érdemi küzdelemmel nem járó látszatópárbajok a politikai konfliktusok megoldására nem, legfeljebb fájdalommentes kezelésére voltak alkalmasak. Ezáltal a képviselőházban elhangzott, illetve az újságokban leírt egyre sértőbb kijelentések is könnyen súlytalanná válhattak, hiszen komolyabb következménnyel senkinek nem kellett számolnia.

Sok kortársi vélekedéssel szemben nem gondoljuk, hogy a párbajozás elterjedése valamiféle visszatérés lett volna a középkori viszonyok közé, a régi feudális szokások világba.¹⁶ Paradox módon, sokkal inkább a közélet átalakulásának egy vadhajtásaként értékeljük. Ha a képviselői elitre szűkítjük a jelenség vizsgálatát, akkor úgy látjuk, hogy a „párbajmánia” egyrészt a közéleti szereplők sajátos védekező mechanizmusa volt a presztízsüket fokozódó mértékben kikezdő kritikákkal szemben. Másrészt az ellenzék egyik harci eszközeként is szolgált, melynek célja az egyéni érvényesülés (politikusi karrier), illetve a szavazatszerzés (esetleges választási győzelem), ám ez utóbbi a merev közjogi berendezkedés keretei között szinte lehetetlennek tűnt, így a párbajozás inkább csak pótcselekvés lehetett az ellenzéki pártok politikusai részéről. A párbajozás néhány évtizedig tartó divatját végül sikerült mérsékelni, ugyanakkor kétségtelen, hogy – minden látszólagossága ellenére – több politikusi halálát okozta, valamint hozzájárult a verbális és a fizikai erőszak meghonosodásához a közéletben.

A közölt táblázatból jól kitűnik, hogy a képviselői párbajok számának első megugrása az 1880-as évek elejére tehető, ami egybevág az országos bírósági statisztikákkal is. A *Borszem Jankó* 1882 szilveszteri számában már úgy ábrázolta a képviselőház épületét, mint amelyet vívóteremmé és lövöldévé alakítottak át a harcias kedvű honatyák számára. Az alaprajz mellé a lap szerkesztője egy tréfás törvényjavaslatot is mellékel, amely úgy kívánta hozzáigazítani a parlamentarizmus rendszerét „a gyakorlat igényeihez és a megváltozott társadalmi felfogáshoz”, hogy abban a sértő szavak, illetve a fegyverek ereje legyen a döntő például a választásokon vagy a Ház belső működése során.¹⁷

A parlamenti elit körében a „párbajmánia” virágkorát a századforduló éveiben élte (ez megfelel az országos tendenciának is), ám e színpadias – drámai vagy komikus – konfliktuskezelési mód csak az I. világháború kirobbanásakor szorult vissza látványosan.¹⁸ Addig viszont bőszen párbajozott fiatal és idős képviselő, ellenzéki pártvezér és miniszter, sőt az éppen hivatalban lévő miniszterelnök is (például Wekerle Sándor 1907-ben, Tisza István 1913-ban). Ugyanakkor az 1903-ban megalakult Országos Párbajellenes Szövetségnek

¹⁶ Jó áttekintését adja a párbajozás gyakorú és modern szakirodalmának, valamint a jelenség sokféle (jogtörténeti, szociológiai, társadalomtörténeti stb.) elemzési lehetőségeinek: Ságvári György: *Clair Vilmos és a párbaj. Előszó*. In: Clair Vilmos: Magyar párbaj. Budapest, 2002. 15–84.

¹⁷ Borsszem Jankó, 1882. dec. 31. 53. sz. 4–5. Az első olyan mentelmi ügyre, amelyben képviselők voltak érintve párbajozás miatt, 1877 őszén került sor, ám a honatyák ekkor még csak párbajsegédként vettek részt a küzdelemben.

¹⁸ Fontos megjegyezni, hogy az esetek nagy száma abból is fakadt, hogy egy párbajban akár hat képviselő is szerepelhetett, hiszen a két párbajozón kívül 2-2 segéd is jelen volt, akik részvételét a törvény szintén büntetni rendelte. Ez a helyzet többször előfordult, hiszen a képviselők gyakran párttársaikat kérték fel segítségnek. Szintén nem hagyható figyelemen kívül, hogy számos párbaj esetén a mentelmi bizottság kétszer készített jelentést az esetről, ugyanis a fokozatosan kialakuló gyakorlat szerint a bírósági eljárás kezdetén, majd az ítéletet követően is döntenie kellett a mentelmi jog felfüggesztéséről, ebből következően a párbajok tényleges száma a táblázatban feltüntetett adatoknál kevesebb volt (ez azonban nem változtat a párbajok számának emelkedő tendenciáján).

ugyancsak egy képviselő, Rakovszky István (1847–1910) lett az elnöke, alelnöke pedig Desseffy Arisztid volt, aki a képviselőház háznagyi irodáját vezette. 1901-től ugyancsak a képviselőházban találjuk a párbajellenes mozgalom másik harcosát, Vázsonyi Vilmost is.

Az eddig elmondottak után meglepő lehet, de a képviselők által a parlament falain kívül elkövetett egyéb tettlegességek száma a korszakban végig alacsony maradt (az 1880-as évektől átlagban évi 2-3 eset). Pedig tág kategóriáról van szó: az erőszakkal való fenyegetéstől, a csendháborítástól a rongáláson és a könnyű testi sértésen át a hatóság elleni erőszakig, illetve az emberölésig terjed a skála. A korszak rendőrségi és bírósági statisztikáiban rendszerint e bűncselekménytípusok vezettek, míg azonban az alsóbb társadalmi rétegekben gyakorinak számított a direkt fizikai erőszak, az elit körében ennél kifinomultabb bűncselekményekkel nagyobb számban találkozhatunk (lásd például a pénzügyi jellegű bűnéseket, amelyeket itt most nem elemzünk). A mentelmi ügyek között például kávéházban a képviselőtársával, a választási harc hevében az ellenfél kortesével vagy tüntetésen a kivezé nyelt rendőrrel verekedő honatyákról olvashatunk.

A mentelmi ügyekben egyaránt szerepeltek ellenzéki és kormánypárti képviselők, ám azon honatyák között, akik ellen a legtöbb mentelmi bejelentés érkezett, már döntően ellenzékieket találunk (3. táblázat). Míg a kormánypártiak jellemzően egy-egy párbaj miatt vagy pénzügyi bűncselekmény gyanújával kerültek a mentelmi bizottság elé, addig az ellenzéki képviselők mentelmi jogának a felfüggesztését zömmel párbaj, becsületsértés és hatóság elleni erőszak miatt kezdeményezték. Vélhetően azért, mert leginkább az ellenzékieknek volt fontos – egyéni és pártérdekből egyaránt –, hogy élehangú választási beszédekben, gyűjtő hangú újságcikkekben vagy éppen párbajok kiprovokálásával, tüntetések szervezésével tartsák állandó nyomás alatt a kormányzati hatalom birtokosait. Egyébként is elmondható, hogy a rekorderek között a korabeli közélet jól ismert botrányhőseit találjuk (például Csatár Zsigmondot, Verhovay Gyulát, Lengyel Zoltánt, Markos Gyulát), illetve azokat a honatyákat, akik az általuk felkarolt ügyekért már-már megszállottan küzdöttek, számos konfliktust vállalva (lásd a gyilkosság áldozatává vált békéscsabai Áchim Andrást és a kényszerűen Amerikába vándorolt szentesi honatyát, Sima Ferencet). Mellettük azonban a századfordulótól kezdve a nemzetiségi képviselők is megjelennek a bűncselekményekkel gyakran meggyanúsított honatyák listáján, ami mindenekelőtt a magyarosító kormányzati politika és a passzivitással szakító nemzetiségi pártok mélyülő konfliktusával magyarázható. A nemzetiségi képviselők egyre élesebben adtak hangot kritikájuknak (például újságcikkekben, választási beszédekben), az állami hatóságok pedig egyre határozottabban igyekeztek jogi eljárásokkal megakadályozni további tevékenységüket.

<i>Ciklus</i>	<i>Név</i>	<i>Mentelmi ügyek száma</i>	<i>Pártállás</i>
1875/1878	Csatár Zsigmond	4	függetlenségi
1878/1881	Verhovay Gyula	4	függetlenségi
1881/1884	Verhovay Gyula	5	antiszemita
1884/1887	Verhovay Gyula	7	antiszemita
1887/1892	Csatár Zsigmond	4	antiszemita (pk)
1892/1896	Sima Ferenc	25	48-as Ugron p.
	Drakulits Pál	8	Nemzeti párt (szerb)
1896/1901	Sima Ferenc	23	48-as Ugron p.
	Pichler Győző	9	függetlenségi

1901/1905	Györfly Gyula	8	szabadelvű
	Eötvös Bálint	6	függetlenségi
1905/1906	Lengyel Zoltán	5	függetlenségi
1906/1910	Skicsák Ferenc	14	nemzetiségi klub
	Markos Gyula	10	függetlenségi
	Hodza Milán	8	nemzetiségi klub
1910/1918	Serbán Miklós	22	nemzetiségi
	Skicsák Ferenc	16	nemzetiségi
	Nagy Sándor	13	munkapárti
	Áchim L. András	11	parasztpárti

3. táblázat

A legtöbb mentelmi ügyben érintett képviselők országgyűlési ciklusonként

Házon belüli erőszak

A küzdelem és az ahhoz gyakran társuló érzelmi túlfűtöttség a politizálás természetes velejárója, elég, ha a képviselőjelöltek választási vetélkedésére gondolunk, vagy elolvasunk egy felfokozott hangvételű interpellációt a képviselőházi naplóban. Nem véletlenül szokás a parlamentet időnként arénaként ábrázolni a publicisztikákban és a szépirodalmi művekben. A pártok versengése, az érvek és ellenérvek csatája révén a konfliktus és az indulat jelen van a mindenkori politikában, éppen ezért nehéz meghatározni azokat a fordulópontokat a magyar országgyűlés történetében, amelyek jelentősebb változásokat jeleznek a közélet erkölcsi állapotát illetően. Ráadásul az erőszak igen változatos formákat ölthetett, kezdve a verbális agressziótól (például sértő kifejezések használata), a különböző obstrukciós technikákon (zajkeltés, kiabálás, hivatalnokok munkájának akadályozása stb.) keresztül a fizikai tettelegességig (verekedés, rongálás), sőt a gyilkossági kísérletig.¹⁹

Jóllehet 1869 júniusában jókora feltűnést keltett és nagy indulatokat kavart Irányi Dániel beszéde, amelyben bebörtönzött képviselőtársa, Böszörményi László halálra kínzásával

¹⁹ Sajnos nem igen alkalmazhatók a szűk elitesoporton belüli konfliktusok elemzésére a kollektív erőszakkal foglalkozó tengernyi szakirodalom szempontjai, sem például Norbert Eliasnak a társadalom civilizációs folyamatait (így például az erőszak szerepének a változását) áttekintő műve. Csupán két témabavágó munkát találtunk. Christopher Gandrud a jelenkori demokratikus parlamentekben vizsgálta statisztikai módszerekkel a fizikai erőszak előfordulását. A szerző alapvetően a politikai rendszerek intézményi jellemzőivel igyekszik magyarázni a jelenséget, és arra a következtetésre jut, hogy azokban az országokban, ahol túlzottan aránytalan a választási rendszer, vagy nem működik a parlamenti váltógazdaság (azaz az ellenzéknek kicsi az esélye a kormányzásra), ott gyakoribb az erőszak a törvényhozásban. Bár e megállapítás a modern politikai rendszerekre vonatkozik, mégis relevánsnak véljük témánk szempontjából. Ugyanakkor maga a szerző is jelzi, hogy további árnyalt vizsgálatokra lenne szükség. Lásd: Gandrud, Christopher: *Two Sword Lengths Apart: Credible Commitment Problems and Physical Violence in Multi-party Elected National Legislatures*. (2015) http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2044278 Tobias Kaiser gondolatgazdag tanulmánya pedig a parlamenti épületekben és azok környezetében lejátszódó erőszakos akciókat vizsgálja alapvetően kommunikációs szempontból. A szerző a fizikai összetűzésekre úgy tekint, mint a politikai párbeszéd szélsőséges formájára (ahol a szavak helyett az ököl beszél), és alapvetően az események szimbolikus funkcióit térképezi fel írásában, hiszen itt az erőszak célja általában nem a megfélemlítés, sokkal inkább a hagyományos értelemben vett párbeszéd kikényszerítése. Kaiser, Tobias: „*Brachialgewalt [...] in der Kathedrale der nationalen Legislative*”. *Gewalt als Extrem parlamentarischer Kommunikation*. In: Schulz, Andreas – Wirsching, Andreas (Hrsg.): *Das Parlament als Kommunikationsraum*. Düsseldorf, 2012. 195–226.

vádolta meg az igazságügyi minisztert, azt mégsem tekintjük a hanyatlás egyik első jelének.²⁰ Ugyanis Irányi sértő kijelentése elszigetelt eset maradt, nem gerjesztett semmiféle negatív fordulatot a parlamenti politizálásban. Ráadásul az ügy megítélése közel egyöntetű volt: a képviselőház rosszallást kimondó határozatát ellenszavazat nélkül fogadták el a honatyák. Irányi párttársai is inkább elhagyták az üléstermet, és nem vettek részt a szavazásban, megőrizve ezzel – ha a gesztusok szintjén is – a Ház egységét e kérdésben.

Néhány évvel később, 1872 táján azonban már mutatkoztak olyan negatív vonások, amelyek attól kezdve visszatérő elemeivé váltak a hazai parlamenti életnek. Gondoljunk csak a különféle obstrukciós technikákra (például választójogi törvényjavaslat agyonbeszélésére), amelyeket ekkor próbáltak ki először a magyar országgyűlésben, de említhetjük a csalásokkal tarkított képviselőválasztásokat, illetve a magánviszonyokra is kiterjedő lejárató kampányokat. A kormányzati politikusok jó hírvenének tudatosan megtervezett befejtése és a politikai támadások hangnemének a durvulása egyértelműen ennek az időszaknak a jelleménye. Mindez egyfelől a kibontakozó belpolitikai válsággal magyarázható, melynek során – ekkor még csak időlegesen – felbomlott az a politikai erők között korábban létezett konszenzus, amely képes volt biztosítani a törvényhozás kiegyensúlyozott működését. Másfelől a személyeskedést sem nélkülöző vádaskodás beépülése a politikusi fegyvertárba bizonyos szempontból szükségszerű velejárója volt annak a korszaknak, amely a parlamentáris politikai rendszer teljes kiépülését (például a pártalapú politizálást) és annak tartós működését hozta el. Csakúgy, mint a nyugat-európai államokban, a közéleti visszaélések elleni harc fő szószólói nálunk is a politikai élet marginális és legtöbbször a fennálló rendszerrel szemben igen kritikus politikai tömörülései voltak, amelyek egyrészt a korrupciós retorika sikeres alkalmazásával tényleges súlyuknál nagyobb és látványosabb eredményeket érhettek el (például kormányzati tisztviselők lemondását), másrészt az egyes konkrét ügyek kapcsán megfogalmazott erkölcsi kifogásaikat gyakran nagyították fel a politikai berendezkedés egészét érintő átfogó bírálattá.

Csakhogy a politizálás új módozatainak a megjelenése az 1870-es években a parlamentről alkotott kedvező kép megváltozásának a veszélyét is magával hozta, mint ahogy erre Sennyey Pál idejekorán figyelmeztette képviselőtársait: „...midőn egymás fölött politikai fölényt akartunk nyerni, mi ismétlem, az alkotmányos élet természetében fekszik, egymást vádolva, hogy ne mondjam, gyalázva: majdnem oda vittük a dolgot, hogy a nemzetben már-már az intézmény iránti hit és bizalom is megingott”.²¹

Tisza Kálmán tizenöt évi kormányzása hosszú időre stabilizálta az 1875-ben létrejött új kormánypárt, a Szabadelvű Párt hatalmát. Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy a parlamenti élet visszatért volna régi formái közé. A szilárd kormánypárti többség kialakulása következtében az egyre súlytalanabbá váló ellenzék többször nyúlt a korábban említett botránypolitizálás eszközeihez a képviselőház falain kívül és belül egyaránt, amihez az ürügyet rendszerint különféle korrupciós ügyek szolgáltatták. E politika ugyan érhetett el átmeneti sikereket (például egy-egy kormányzati politikus bukását, kisebb frakciók kiválását a Szabadelvű Pártból), ám hosszabb távon legfeljebb ellenzéki karrierrek elindításában, előrelendítésében játszhatott meghatározó szerepet. Mikszáth Kálmán már úgy látta, hogy ez a közjogi alapon szerveződött merev pártstruktúra hatására kényszerűen választott ellenzéki taktika a teljes hazai politikai intézményrendszer és az elit tekintélyének a lejáratódását

²⁰ Irányi Dániel 1869. június 24-én (35. ülés) elhangzott kijelentését lásd: *Az 1869-ik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 2. köt. Szerk. Nagy Iván. Pest, 1869. 94.

²¹ Sennyey Pál 1872. október 7-i felszólalását (25. ülés) lásd: *Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 1. köt. szerk. Nagy Iván. Pest, 1872. 279.

eredményezi: „E botrányok, melyek parlamenti élet háta mögött, de mégis annak közvetlen közelében támadnak és tenyésznek gomba módra, rontják tekintélyünket, hitelünket, becsületünket kifelé, s fölizgatják, megmérgezik és eltompítják a közvéleményt befelé. [...] Az, hogy a parlamenti élet sorvadásban sínylik, s kormányrendszerünket a korrupció széles felkelyei borítják. Ez a seb fakad ki minden botrányban, mégpedig azért botrány alakban, mert az erkölcsrontó, és a romlottságot takargató Tisza-rendszer, s erőszakolt parlamenti viszonyok nem engedik, hogy más alakban toroltassék meg a bűn vagy a hiba. [...] A kormánypárt többségének erkölcsi korlátoktól ment hatalma elfogta a politikai pártok törekvéseinek szűkforrását, s az ellenzéki pártok nem képesek többé a parlamentáris harcokban diadalra számítani, legkevésbé akkor, midőn a fönnálló kormányrendszer ellenőrzéséről van szó. A többség diadalmaskodik, s a kormány uralkodik tekintet nélkül arra, van-e a házban ellenzék vagy nincs. És az ellenzék? Az ellenzék a jövő reményében tartja fönn magát a többség nyomása alatt, s mivel nincs módjában a parlamenten belül teljesíteni kötelességét, a parlamenten kívül kénytelen folytatni a harcot.”²²

Az 1870–1880-as évek fordulójának parlamenti élete éles szóváltásoktól, párbajok zajától és tüntetők kiabálásától volt hangos. A botrányok központi szereplői gyakran pályájuk elején járó fiatal (30 év körüli) képviselők voltak. Ilyen volt például ifj. Pázmándy Dénes, aki alig egyévnnyi képviselői múlttal a háta mögött 1879-ben interpellációval, újságcikkkel, végül párbajjal vette üldözöbe Szapáry Gyula pénzügyminisztert, aki hivatali információit gyaníthatóan magánvagyonára gyarapítására használta fel. Verhovay Gyula ugyancsak frissen megválasztott ellenzéki honatya és párttársa, Herman Ottó, a negyvenes éveiben járó, de újdonsült politikus leleplező újságcikkeket tett közzé egy olyan pénzintézet gyanús gazdálkodásáról, amelyet a kormánypárti elit tartott irányítása alatt. A cikksorozat következménye mi más is lehetett volna, mint párbaj. A pisztolygolyótól súlyosan megsérült Verhovay egy csapásra közismert politikus lett, sőt a véres párbaj hírére több napig tartó zavargás tört ki Budapesten. Egy eliten belüli politikai konfliktus lényegében ekkor került ki először a képviselőház falai közül az utcára. Erre korábban csak a választások idején, többé-kevésbé ellenőrzött, szervezett formában került sor, a tüntetők pedig (például politikailag fontos ünnepek, megemlékezések alkalmával) általában csak az erőszak szimbolikus eszközeihez nyúltak (például tiltakozó felvonulásokat szerveztek, időlegesen elfoglalva a köztereket). Ezúttal azonban az ellenzéki képviselők és újságok által kezdetben bátorított tiltakozás szervezetlen és elkeseredett rombolássá változott.²³

Visszatérve a képviselőház épületébe, érdemes még szót ejtenünk a Ház ugyancsak ekkoriban feltűnt figurájáról, Rohonczy Gedeonról. A fiatal honatya krakéler magatartásával a kormánypárt színeiben mintha csak versenyre kívánt volna kelni ellenzéki kollégáival. A képviselőház folyosóján provokálta saját pártja korrupciós ügybe keveredett egyik képviselőjét, a Ház korábbi alelnökét, Várady Gábort, kétségbe vonva annak személyes tisztességét (az ügyből párbaj lett). Továbbá hosszabb ideig napirenden tartotta a közmunka- és közlekedési minisztérium visszaélésgyanús működését. A meglehetősen öntörvényű, a kormánypártból ki-be lépő honatya különösen a tárca államtitkárát támadta, akiről felszólalá-

²² Mikszáth Kálmán: *A botrányok évadja*. (1879. nov. 11.) In: MKÖM CK 7. köt. S. a. r. Nacsády József. Budapest, 1968. 123–124.

²³ Az itt jelzett eseményekről bővebben: Sándor Tamás: *Tüntetéssorozat Budapesten 1880 januárjában*. Valóság, 50. évf. (2007) 9. sz. 101–110.; Szabó Dániel: *A botrányhős Verhovay*. In: Gerő András (szerk.): *Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Budapest, 1993. 55–75.; valamint Cieger: *Politikai korrupció*, 99–104.

sában kijelentette: „...egy gaz banda létezik a minisztériumban, melynek a feje az államtitkár úr!”²⁴ Kijelentését a két politikus sebesülés nélküli párbaja követte.

Az 1880-as évek közéletét azonban nemcsak a korrupció és az azzal való gyanúsítgatás mérgezte, hanem az antiszemizmus markáns megjelenése is a nagypolitika porondján: parlamenti felszólalásokban, választási beszédekben és pártprogramban. A téma végérvényesen kikerült ekkor a viccek, a magánbeszélgetések, a mindennapi (bolti, piaci, kocsmái stb.) konfliktusok világából. A felekezeti ellentétek szítására, élezésére irányuló politikai antiszemizmus gyorsan terjedő és heves indulatokat gerjesztő programnak bizonyult. Ismét Mikszáth veszi észre a néhány év alatt bekövetkezett fordulatot: „A parlament! Azt is érdemes lett volna lefotografizolni ma. Évekkel ezelőtt, ha Istóczy [Győző] fölkel, mielőtt a száját feltátotta volna, már zajos derűtség fogadta. Aztán minden ötödik-hatodik mondásánál fölharsant a hangos mosolygás. Az elnök minduntalan közbehangozott, figyelmeztette a szólót, hogy ne izéljen. [...] Ma mély csöndben, feszült figyelemmel, mondhatnók áhítattal leste a ház az új próféta szavait. Csak az erősebb kifejezéseknél hallatszott egy kis elmordulás ott a szélsőbalon. Kihallgatták kifogástalanul.”²⁵ Az országgyűlésben újonnan formálódó politikusi csoport, majd önálló párt – amely egyaránt komoly kihívást jelentett a kormánynak és a hagyományos ellenzéknek – már nagy természetességgel alkalmazta az újfajta politizálás korábban ismertett eszközeit: párbajokat provokáltak, petíciós mozgalmat szerveztek, durva hangvételű újságcikkeket írtak, megbotránkoztató felszólalásokkal bolygatták fel a képviselőház életét, de részük lehetett az erőszakos utcai tömegtüntetések, zavargások kirobbanásában is. Ismereteink szerint a direkt fizikai erőszak is ekkor jelent meg először a képviselőház falai között: Istóczy Győző mondvacsinált ürüggyel párbajra hívta ki képviselőtársát, Wahrmann Mórt, aki egyben a Pesti Izraelita Hitközség elnöke is volt. Wahrmann visszautasította a kihívást, mert tagadta, hogy beszéde egy fordulatával Istóczy jellemére utalt volna, mire Istóczy nyakonütötte őt a képviselőház könyvtárában. E durva, becsületsértő provokáció elől már nem térhetett ki, a korabeli közéleti normák – a parlamenti illem és az úriemberi becsületkódex – áthágása elkerülhetetlenné tette a párbajozást. A végül sérülések nélkül lezajlott összecsapás – amelyben segédként ugyancsak országgyűlési képviselők vettek részt – nem hozott megbékélést: a párbajozó felek kézfogás nélkül távoztak.²⁶

E jelentős mértékben a nagypolitika sáncain belülről gerjesztett, felfokozott közhangulatban a képviselők maguk is ki voltak téve a kívülről érkező erőszaknak. A képviselőházi arénában elhangzó indulatos mondatok nem maradtak hatás nélkül sem a karzatokat sokszor zsúfolásig megtöltő közönségre, sem a hírlapi tudósításokból vagy utcai beszélgetésekből tájékozódó polgárookra. Valójában szoros kölcsönhatásról beszélhetünk, amelynek során gyakran a falakon belül és az azokon kívül zajló események egymást radikalizálták.

A függetlenségi ellenzék képviselőjét, Herman Ottót Clair Vilmos újságíró, aki korábban maga is öt esztendőn át képviselőházi alkalmazott volt, a képviselőházban zaklatta. Majd az épület előtt Szemecz Emil tartalékos honvéd hadnaggyal, antiszemita nézeteiről ismert

²⁴ Rohonczy Gedeon 1882. dec. 9-én (149. ülés) elmondott beszédét lásd: *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 8. köt. Szerk. P. Szathmáry Károly, Budapest, 1883. 122.

²⁵ Mikszáth Kálmán: *Apróságok a Házból (1882. febr. 18.)*. In: MKÖM CK 13. köt. S. a. r. Bisztray Gyula. Budapest, 1973. 208–212. Mindazonáltal a Ház leszavazta Istóczynak a polgári házasságról szóló törvényjavaslat kapcsán beadott határozati javaslatát.

²⁶ Gluck, Mary: *A Wahrmann–Istóczy párbaj*. In: Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór (1831–1892)*. Budapest, 2006. 171–182.

újságíróval megtámadták: Clair törös botjával ütötte, Szemnecz pedig pisztolyával fenyegette a képviselőt. Az ügy háttérében a függetlenségi és az antiszemita párt versengése, közelebről pedig a verekedésbe torkolott 1884. március 15-i ceglédi politikai naggyűlés állt, amelyen egy az antiszemita által feltüzelt csoport súlyosan bántalmazta az ünnepségen megjelent függetlenségi honatyákat. Az incidensből ugyan rendőrségi eljárás és mentelmi vizsgálat lett, a képviselőház pedig elítélte a történeteket, ám a választók két év múlva Szemneczet képviselőként juttatták be a Házba.²⁷

Hasonló eset történt 1889 első hónapjaiban is, amikor a nagypolitika által feltüzelt fővárosiak szinte ostrom alatt tartották a képviselőház épületét. Az éppen tárgyalás alatt lévő véderőtörvény, különösen annak 14. és 25. paragrafusa váltott ki komoly indulatokat a közvéleményben. Az első a hadsereg létszámát úgy kívánta szabályozni, hogy a magyar országgyűlés elvesztette volna újoncmegajánlási jogát. A másik paragrafus pedig előírta, hogy a tiszti vizsgát kötelező német nyelven letenni, aki viszont ezt nem teljesíti, annak újabb egy évet kell szolgálnia, tanulmányai felfüggesztése mellett. A szóban forgó javaslatok jól kiaknázható, nagy népszerűséget jelentő helyzetet teremtettek az ellenzék számára, hiszen a kormány tervezete a magyar parlament sarkalatos jogát, valamint a magyar nemzeti érzést egyaránt sértette. Ráadásul az ellenzék a Ház falain kívül hatékony szövetségesre lett: a jól szervezett és érdekei érvényesítéséért könnyen mozgósítható egyetemi ifjúság petícióival, hangos felvonulásaival és állandó karzati bekiabálásaival komoly nyomás alá helyezte a kormányt és a Szabadelvű Pártot. Ugyanakkor az események elemzéséből az is kitűnik, hogy az ifjúság utcai megmozdulásai igen hamar Tisza Kálmán hosszú kormányzása elleni erőszakos tiltakozássá szélesedtek, komolyan hozzájárulva a miniszterelnök egy évvel későbbi bukásához. A tüntetéseken résztvevők társadalmi összetétele is színesebbé vált: az egyetemisták mellett a fővárosi lakosság alsóbb rétegeihez tartozó, bizonytalan egzisztenciájú csoportok is megjelentek a tiltakozó gyűléseken, és elsősorban az ő számlájukra írhatók az utcai megmozdulások erőszakosabb mozzanatai (például kirakatok betörése, rongálások).²⁸

Mindeközben jól érzékelhetően élesebbé, személyeskedővé vált a parlamenti vita hangneme is. Mind a kormánypárt politikáját, mind Tisza Kálmán személyét egyre durvább kifejezésekkel illették az ellenzéki felszólalók.²⁹ Az utcára kilépő képviselőket pedig a tömeg pártállásuktól függően vagy szidalmazta vagy megéltenezte. A rendet a kivezényelt rendőrök csak nagy nehézségek árán tudták fenntartani. Március 19-én azonban olyasmi történt, ami addig ismeretlen volt a képviselőház életében: fegyver dördült el az épületben. Többen is megörlökítették a történeteket, ám ezúttal egy közvetlen szemtanú, Gulácsy Dezső szabadelvű képviselő beszámolóját idézzük hosszabban:

„Mióta itt ülök, ilyen harc mint a mai nem volt. A házban bennünket s különösen Tiszát a legalávalóbb módon támadnak, felvetik jó hangzású ürügyül, hogy mi a nemzet jogait eláruljuk [...] De a hírre a fiatalság már figyelmeztetve volt, a ház előtt már ismét csoportosultak, s a karzatról is nagy lármával jöttek, mégpedig többen be a ház előcsarnokába, aho-

²⁷ Szatmári Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai*. Budapest, 1928. 52–58. Az ügy háttéréről bővebben: Erdődy Gábor: *Herman Ottó és a társadalmi–nemzeti felelőtlenség ügye*. Budapest, 1984. 97–100.

²⁸ Szabó Dániel: *A véderőtüntetések résztvevői*. Korall, 17. (2004. szeptember) 43–60.

²⁹ Ebből számosat említ tanulmányában Bihari Péter: *Az 1889-es „nagy véderővíta”. Egy politikai hisztéria anatómiája*. 2000, 19. évf. (2007) 11. 66–76. Szatmári szerint Tisza egyedül a személyeskedő támadások elharapódzása miatt kifogásolta az ellenzék magatartását: Szatmári: *Húsz esztendő*, 92–93.

vá nem szabad. Egy Szamosi forma nevű végzett reáliskolai hallgató bent az előcsarnokban kiabálta, ott közöttünk, hogy gazság, amit a mamelukok tesznek, ott Ivánka azt mondta neki: öcsém eredj ki, nincs itt semmi helyed, valaki pedig emberségesen nyakon ütötte, erre ez Rohonczt öklével arcul csapta, Rohonczy pedig zsebéből egy kis revolvért kirántva, előbb agyon akarta lőni, de meggondolva, csak a lábába lőtt. Képzelted minő zaj lett ebből, a fiú ordított, hogy meg vagyok löve, mi (én is éppen), ott voltam, azt hittük, hogy a fiú lőtt, nyakon csapatván bevitték a háznagyi szobába, de folyvást szidta a mamelukokat, ahogy a száján kifért. [...] A fiúnak a pár nyaklevesen meg egy kis bőrhorzsoláson kívül semmi baja, de már jelentek meg plakátok gyilkosságról a képviselőházban.”³⁰

A szóban forgó szerencsés kimenetelű gyilkossági kísérlet két főszereplője Schamorzil Kálmán mérnökhallgató (?) és az általunk már korábban is említett Rohonczy Gedeon kormánypárti képviselő volt. A hosszú hetek óta tapasztalható felfokozott hangulat már önmagában is magyarázza a konfliktust az egyetemi fiatalság egy tagja és a kormánypárti honatyák között. Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy a mindennapi csatározásokban edzett politikusok mennyire hevesen reagáltak az őket ért szidalmakra: valójában agresszívebben viselkedtek, mint az ifjonti hév fűtötte diák. Ráadásul az ügygel foglalkozó beszámolókból kiderül, hogy egyes képviselők már régebb óta pisztollyal, illetve boxerrel jártak az ülésekre.³¹ Az eset következtében kiújultak a kormánypárt elleni, dulakodással is járó utcai tiltakozások.

Az 1880-as évekből ismertetett esetek nem maradtak hatás nélkül a parlamenti nyilvánosságra sem. Herman Ottó megtámadása, majd pedig Schamorzil Kálmán akciója egyaránt oda vezetett, hogy megszigorították a képviselőház épületében az újságírók és a látogatók mozgását. A háznagy 1884-ben rácsot készíttetett az újságírók asztalai köré, és az olvasósobát is elfalazták előlük egy üveg spanyolfallal. Később pedig bevezették az újságírók számára a parlamenti sajtóigazolványt, továbbá kijelölték azokat az útvonalakat, amelyeken keresztül a közönség elérhette a karzatokat. Az intézkedések célja az volt, hogy a Ház belső folyosóira idegen csak külön engedéllyel juthasson be, megkímélve ezáltal a honatyákat a kellemetlen kérdésektől, illetve az esetleges inzultusoktól. Ugyanakkor a képviselők fegyverviselését a házszabályok továbbra sem tiltották.³²

Az 1890-es évek parlamenti élete szintén bővelkedett konfliktusokban, de az alkalmazott erőszakos eszközökben valójában nem hozott újdonságot ez az évtized. Témánk szempontjából különösen az 1896-os választásokat követő közel három év bír fontossággal. Az események forгатókönyve már korábbról jól ismert: a kormánypárt csalásokkal kísért választási győzelme után a pártok közötti konszenzus megszűnt, így nem sikerült időben

³⁰ Id. Gulácsy Dezső levele a feleségéhez, Budapest, 1889. márc. 19. (A Szabadelvű Pártkör levélpapírján) MNL OL P 1570 4. t. A képviselő még a történet hatása alatt ragadott tollat, hogy levélben nyugtassa meg feleségét. A sietség oka az volt, hogy éppen ezen a napon hozta el két fiát a Házba. A levélből azonban az nem derül ki egyértelműen, hogy Gulácsy részt vett-e a verekedésben.

³¹ Szatmári: *Húsz esztendő*, 123–129. Rohonczy az ügygel kapcsolatos nagy érdeklődéssel várt képviselőházi beszédében (ápr. 10.) elmondta, hogy évekkel korábban Tisza Kálmán fejéhez is pisztolyt szorított, de a miniszterelnök nyugodt magatartása jobb belátásra bírta őt. A képviselők döbbenet hallgatták e szavakat, ám Rohonczy 1901-ig képviselő maradhatott. Az ügyről lásd: *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Szerk. P. Szathmáry Károly, Budapest, 1889. 10. köt. 117–125. és 11. köt. 33–40.

³² A képviselőházi nyilvánosság szabályozásának levéltári iratait lásd: MNL OL K 2 B XVII. 5. 764. cs., valamint például Mikszáth Kálmán: *Írtják az újságírókat. (1884. nov. 29.)* In: MKÖM CK 19. köt. S. a. r. Rejtő István Budapest, 1974. 73–75. A háznagyi rendelet megjelent például Pesti Hírlap, 1884. ápr. 24. 113. sz. 5.

megújítani a Monarchia működtetéséhez elengedhetetlenül fontos osztrák–magyar gazdasági megállapodásokat, továbbá kudarcba fulladt az ország irányítása szempontjából lényeges költségvetési törvény elfogadása. A kialakult ex-lex helyzetet tovább súlyosbította az osztrák belpolitika válsága. A közös Monarchia mindkét parlamentjében hasonló válságjelenségek mutatkoztak: elhúzódó obstrukció, éjszakába nyúló képviselőházi ülések, a karzaton lármozó egyetemi ifjság, verekedő honatyák, párbajozó politikusok, a válságot a házszabályok szigorításával – többször az alkotmányos szokásokat felrúgva – letörni szándékozó kormánypárt, valamint utcai tömegtüntetések és erélyes rendőri ellenakciók a parlament környékén.³³ A hazai parlamenti politika ekkor előállt válságának mélypontját minden bizonnyal az jelentette, amikor a képviselőház elnöke és alelnökei lemondása, valamint az ellenzék obstrukciója következtében 1898 decemberétől több hónapon át lényegében megbénult a törvényhozási munka.³⁴ A krízist ugyan átmenetileg feloldotta Bánffy Dezső miniszterelnök lemondása, ám az egymás fejébe vágott sértések (sőt időnként tényleges ütlegek is),³⁵ a felszínre tört indulatok, a rövid távon sikereket hozó parlamenti rendbontás nem tűntek el nyomtalanul a képviselők emlékezetéből. Egyrészt az egymástól elszenvedett sérelmek hatására érezhetően megnőtt a századfordulóra a politikai elit megosztottsága (rivalizáló csoportok feszítették a pártokat belülről is). Másrészt az 1880–1890-es években alkalmazott durva politizálási és konfliktuskezelési technikák egyre inkább természetessé lettek a képviselőházban, sőt kijelenthetjük: az erőszak a parlamenti elit politikai kultúrájának szerves részévé vált.

Tintatartó és székláb

E szomorú krónika azonban újabb fejezettel bővült 1903-ban, amikor a folyosói és karzati összetűzések után a fizikai erőszak és az azzal való fenyegetés immár átlépte az ülésterem küszöbét is. Az újonnan átadott, az alkotmány templomának szánt Országház tekintélyt parancsoló épülete sem volt képes gátat vetni a törvényhozó testület méltóságvesztésének. A Széll-kormány távozását követően újabb politikai válság zaklatott időszakát élte a parlament: az ellenzék egy része a Monarchia haderejének növelését célzó véderőjavaslat, illetve a költségvetés elfogadását kívánta megakadályozni obstrukciós eszközökkel. A hónapok óta tartó krízisbe azonban új színt vitt Pap Zoltán függetlenségi honatyja, amikor július 29-én bejelentette, hogy Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök közeli ismerőse megpróbálta őt megvesztegetni.³⁶ A már amúgy is feszült hangulatú ülésteremben elszabadultak az indula-

³³ 1897-ben Bécsben az osztrák-német képviselők támadást intéztek a házelnöki emelvény ellen, így tiltakozva Badeni miniszterelnök akkor kiadott cseh nyelvrendelete ellen. A rendelet visszavonása után viszont a csehek folytattak évekig erőszakos (a német és cseh képviselők verekedéseivel kísért) obstrukciót. Höbelt, Lothar: *Parteien und Fraktionen im Cisleithanischen Reichsrat*. In: Rumpler, Helmut – Urbanitsch, Peter (Hrsg): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band VII. *Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000. 954–975.

³⁴ Hanák Péter: *A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 7/1. kötet (1890–1918). Budapest, 1978. 213–225.

³⁵ 1898. május 24-én a képviselőházból kilépő néppárti Lepsényi Miklós pap-képviselőt néhány (például Kossuth Lajos emlékét sértő) cikke miatt egy csoport Olay Lajos és Pichler Győző függetlenségi képviselők vezetésével botjaikkal ütlegetni kezdték. A mentelmi bizottság többségi állásfoglalása szerint Lepsényi mentelmi jogán nem esett csorba, mert a támadás őt újságírói tevékenysége miatt érte. Az eseményekről lásd a mentelmi bizottság 444. szám alatti jelentését: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. 17. köt. Budapest, 1898. 157–159.

³⁶ Cieger: *Politikai korrupció*, 126–149.

tok. Más ellenzéki politikusok is jelezték, hogy az utóbbi hetekben megkörnyékeztek őket vagy a pártjukat támogató lapokat. Annak ellenére, hogy a kormánypárt is egyetértett egy vizsgálóbizottság felállításával, a bekiabálásokkal tarkított tárgyalást a ház elnökének hosszabb-rövidebb időre több alkalommal is fel kellett függesztenie, és egymást követték a zárt ülések is. Az ellenzék megakadályozta mind Khuen-Héderváry felszólalását, mind pedig azt, hogy írásban nyújtsa be a napirend megváltoztatására irányuló javaslatait. Ellenzéki honatyák az elnöki emelvény és a képviselőház tisztikara ellen intéztek szenvedélyes támadást: a ház jegyzőjét körülvéve kitépték a kezéből a miniszterelnöknek a napirend megváltoztatására irányuló indítványát, hangos kiabálással székeket borítottak fel, a házelnököt pedig fenyegették meg, hogy kirángatják a helyéről. Dulakodás közben a kormánypárti Feilitzsch Arthúr báró és az ellenzéki Fáy István egymás felé ütött, de saját bevallásuk szerint nem találták el egymást. Az ülésnap csak éjfél után ért véget, amikor az ellenzék kivonulását követően a Szabadelvű Párt elfogadta a kormány előterjesztéseit.

A honatyák ekkor még szükségét érezték annak, hogy mentegetőzzenek szenvedélyes viselkedésük miatt, és többen elnézést is kértek egy-egy indulatosabb mondatukért. Ugyanakkor a bizalom a politikai erők között többé már nem állt helyre, és végképp megszűnt a parlamentáris formák tisztelete. Megszaporodtak az elnökséget durván bíráló bekiabálások,³⁷ az ellenzék által alkalmazott technikai obstrukció pedig éppen a házszabályok rendelkezéseit forgatta ki, visszaélve a különböző döntéshozatali eljárásokkal. Válaszul 1904. november 18-án a kormánypárt is az alkotmányos formák áthágását választotta. Az estébe nyúló viharos ülésen Perczel Dezső házelnök a parlamenti eljárások megsértésével váratlanul lezárta a vitát, majd felszólítására (más források szerint: zsebkendővel adott jelzésére) a Szabadelvű Párt megszavazta az ellenzéki jogokat szűkítő új házszabályokat. Ezt követően a házelnök az ellenzék rendbontása közepette a királyi leirat felolvasásával egy hónapra berekesztette az ülésezést. A kormánypárti Mikszáth ekképp örökölte meg az ülés hangulatát:

„Úgy rémlett, dulakodás támad az emelvényen. Valaki fölkapott a miniszteri asztalkáról egy kalamárist és az elnök felé hajította. A fekete lé szétfregegett a falakon. Könyvek repültek az elnök felé és nagy csattanással hullottak le. Óriás kavardóság támadt, úgy rémlett, hogy a háttérben emberi testek fonódnak össze és válnak szét. Mindez egy kinematográf gyorsaságával elsuhant a szemek előtt, hogy megfigyelni se lehetett. Idegizgató jelenet volt. A lármát tompította a szörnyülködés. Az elnök látszólag nyugodtan ült helyén, és ajka mozgott. Gukkeren látni lehetett, hogy mozog. Két gyorsíró jegyezte, amit mond. Szaggatott felkiáltások hangzottak, keresztül-kasul szelve egymást a Ház minden vidékéről. Többen behunyták a szemüket. A karzaton egy asszonyi sikoly hasította át a nehéz, fülledt levegőt.”³⁸

Témánk szempontjából ezúttal nem az események politikatörténeti vonatkozásai az érdekesek,³⁹ sokkal inkább az 1904. november 18-án és az azt követő hetekben lezajlott, több szempontból is rendkívülinek tekinthető erőszakos akciók elemzése a rendelkezésre álló számos eltérő szemszögű forrás segítségével.

³⁷ Lásd például Ráth Endre 1903. nov. 26-án (346. ülés) elhangzott szavait: „Pfuj az ilyen elnöknek!” „Szégyelje magát!” „Csak tisztességes elnöktől fogadunk el rendreutasítást!”, ugyanekkor Horváth Gyula banditának, és útonállóknak nevezte a házelnököt, 1904. április 20-án (419. ülés) Kubik Béla pedig hazugsággal vádolta meg. *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Budapest, 19. köt. (1903) 351–352.; 24. köt. (1904) 157., 173.

³⁸ Mikszáth Kálmán: *Az epilóg*. Az Ujság, 1904. nov. 20. 1–5. 321. sz. (Scarron névjelzéssel).

³⁹ Lásd például: Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest, 1963. 394–396.; Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994. 123–125.

Berzeviczy Aurél vallás- és közoktatásügyi miniszter visszaemlékezése szerint mind a kormánypárt, mind az ellenzék készült erre az ülésre, sőt a karzati közönség is tisztában volt a várható események jelentőségével, ezért a nap végéig kitartott. Ugyanakkor visszautasította az ellenzéki sajtó azon állítását, miszerint az alkohol is közrejátszott volna a kormánypárti erőszakban.

„A föl s le hullámzó tömegben valami ünnepélyes, várakozó hangulat vett erőt; a buffet is egész nap erősen volt látogatva, de otromba mese az, amit utóbb az ellenzék híresztelt, hogy a Tisza híveit lerészegítették volna, hogy a hárszabálysértésben nagyobb kedvvel vegyenek részt. Ismertem egy-két képviselőt, aki ebéd után mindig boros hangulatban volt, így valószínűleg akkor is. De nem volt ott semmiféle dáridó, nem voltak leitatott „örömlények”, senki se félt az ellenzékétől oly nagyon, hogy bátorságát itallal kellett volna fokoznia, inkább komoly elszántság uralkodott a szabadelvű párt soraiban.”⁴⁰

A viharos ülést követően szinte azonnal megkezdődött a versenyfutás a szembenálló erők között azért, hogy az események saját maguk által kialakított értelmezése váljon uralkodóvá a nyilvánosságban. Az ellenzék kétségtelenül előnyösebb helyzetből indult, hiszen a Tisza-kormány meglehetősen népszerűtlen volt már ekkoriban, ráadásul a szabadelvű képviselők voltak azok, akik felrúgták a hárszabályok írott paragrafusait (a nyugodt parlamenti munka szellemiségét már mindkét fél régóta megsértette). Végül az ellenzéki sajtó hatékonynak bizonyult abban is, hogy folyamatosan meg tudott jelentetni a Szabadelvű Párt válságáról szóló híreket: minden nap közzétettek például nyilatkozatokat a kormánypártból kilépő honatyáktól vagy nyílt leveleket, amelyeket ellenzéki képviselők írtak választóiknak. Sőt, „csakhogy olvasóközönségük ellenzéki fanatizmusát fokozzák, állandó rovatot tartottak fenn például a főiskolai ifúságnak valóban jelentéktelen tüntetési számára, csakhogy a mozgalmat szítsák s a fiatalságot az egyetemi hatóságokkal és a rendőrséggel összeütközésbe kergetvén azután az egyetem időleges bezárása s rendőri brutalitások címén zajt üthessenek.”⁴¹

Ezzel szemben Tisza István vidéki körútra indult, hogy nagygyűléseken magyarázza el közönségének a kormánypárt álláspontját és magatartását. Tisza beszédeit pártja külön kiadványban is közzétette.⁴² Ugyanakkor szereplését erőszakos jelenetek is kísérték: kocsiját Győrben megdöbálták, Marosvásárhelyen pedig akasztófát készítettek, amelyre egy bábot lógattak fel Tisza nevével.⁴³

December 13-ára hívták össze ismét a képviselőház ülését. Mint az eddig elmondottakból is látható, az indulatok nemhogy csitulnak volna a kényszerű pihenő alatt, hanem tovább erősödtek. Az erőszak valójában ekkor hágott a tetőfokára. Az ellenzéki politikusok jóval az ülés megnyitása előtt, már 9 órakor az Új Párt helyiségéből testületileg vonultak át az Országházba, miközben számos szimpatizáns kísérte őket. A készülő botrányt megérezve az újságok tudósítói, köztük nagy nemzetközi lapok megbízottai is az épületbe siettek, zsúfolásig megtöltve az újságírói karzatot. Az első összecsapásra már a kapuban sor került: a bebocsátást ellenőrző rendőrtisztet megütötték és félrelökték. Ezt követően pedig az ellenzékiek az ülésterembe érve kérdőre vonták az ott tartózkodó alkalmazottakat, majd pedig megpróbálták felmenni az

⁴⁰ Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelme, 1903–1905. OSZK Kt. Quart Hung 2955. 66. Az 1914 és 1919 között keletkezett visszaemlékezés áthúzott alcíme: „Az 1904. november 18iki hárszabálysértés története”. Hasonlóképpen emlékszik vissza a történetekre Horánszky Lajos is. Lásd: Horánszky Lajos: *Tisza István és kora*. 1. köt. Budapest, 1994. 484–489.

⁴¹ Berzeviczy: Az első Tisza-kabinet, 75.

⁴² Tisza István: *Küzdelem a parlamentarizmusért*. Budapest, 1904.

⁴³ Berzeviczy: Az első Tisza-kabinet, 79.

elnöki emelvényre. Az ostrom, a tényleges fizikai küzdelem ekkor vette kezdetét. Az ellenzéki lapok így számoltak be a mintegy fél óráig tartó rombolásról:

„Lehetetlen leírni a perceket. A vad fütyülés, kiabálás, a bútorok félelmetes recsegése fülsiketítő. Itt a miniszteri asztalokat tördösi, amott a csendőrökkel dulakodnak. Az egyik ütőszerszámot, a másik bombázni valót keres, s ha nem talál, tör magának valamelyik bútorból.”⁴⁴

„A csata színtere ecsetre való képet mutatott. Az elnöki emelvény baloldali része roncsokban. A szőnyeg telve tölgyfaforgáccsal. Az elnöki és jegyzői székek összetörve. A miniszteri padok helyükből felszakítva és a Ház felfordított asztalának lábai közé dobálva. Ugyanide dobálták a miniszteri bársonyszékeket, letört karral, kifecamodott lábakkal. E romok alatt nyöszörög a Tisza gróf kormányképességéről hirdetett hazugság.”⁴⁵

Bár az ellenzéki újságok sem hallgatták el, de kisebbiteni igyekeztek a romboláson túlmenő bántalmazásokat. Az eseményeknek ezek a mozzanatai jobbra a rombolást követő hivatalos vizsgálat irataiból rekonstruálhatók. Az önkéntes mentőegylet jelentésében 6 sérültről beszél, nyolc napon belül gyógyuló sebesüléssel. Más forrásokban 9–10 sebesültről olvashatunk. A Házban megjelent 60–80 ellenzéki honatyának kevesebb mint a fele vehetett részt a verekezésben és a rongálásban. Több képviselő kést rántott, mások hegyes lécekkel fenyegetőztek, néhány honatya pedig az öklét használta a teremórsséggel szemben. „Kovács Ferenc előadja, hogy egy magyar ruhás, erősen kipödrött nagy fekete bajuszú képviselő, akiről a képviselőházi szolgák azt mondták neki később, hogy Rigó Ferenc képviselő úr lett volna, ökölrel arcába ütött a jobb szemére.” „Pollák Benedek előadja, hogy az elnöki székből kitört széklábbal támadtak rá és ütötték meg. Egy kövér világos lüszter kabátot viselő 40 év körüli egyén volt a támadója, azonfelül egy kövér pap, egy nagy fekete könyvvel fejbevágták.” Szalinka Pál teremszolga pedig így számolt be a történetekről: „egy képviselőnek a kezében egy 30–40 cm hosszú bosnyák késhez hasonló kést láttam, mellyel a képviselő úr – ‘takarodjék ki, disznó!’ szavakkal – felém szúrt.”⁴⁶ A legsúlyosabb bántalmazást Fodor Péter és Farkas János terembiztosok szenvedték el. Az előbbi lerángatták az elnöki emelvény lépcsőjéről, megrugdosták, ruháját megtépték, majd az ülésterem üvegajtáján keresztül a lábánál fogva kihúzták. Az utóbbit pedig hátulról fejbe vágták, ami miatt később a folyosón rövid időre eszméletét veszítette. Farkas teremfőnök feltehetően azért válhatott a támadások egyik kitüntetett célpontjává, mert november 18-án fizikai erejét bevetve távolította el az ellenzékiet a házelnöki pulpitusról.

Az ellenzék a terembiztosok kimenekülése után az elnöki emelvényt elfoglalta, a miniszteri székeket eltávolította helyükről, és összetörte azokat. A 10 óraker a terembe lépő Tisza István már viszonylagos nyugalom és gúnyos bekiabálások fogadták, de egyéb inzultus nem érte. Némán körülnézett, majd elhagyta a helyszínt. Az ülés elnapolását kezdeményezte, pártját pedig tanácskozársra hívta össze a Szabadelvű Párt klubjába. Az ellenzéki politikusok viszont egészen koradélutánig az ülésteremben maradtak, hogy aznap semmiképp se lehessen már tanácskozást tartani. Az időt cigarettázással, kedélyes beszélgetéssel és az események megörökítésével töltötték. Egy kisebb akasztófát tákoltak össze bútordarabokból, majd egy táblát akasztottak rá Tisza nevével (más források szerint rárajzolták portréját). 11 óra 40 perckor pedig egy fényképész érkezett az ülésterembe – állítólag az ellenzék

⁴⁴ Budapesti Hírlap, 1904. dec. 14. 345. sz.

⁴⁵ Magyarország, 1904. dec. 14. 299. sz.

⁴⁶ Szemlények a Dessewffy Arisztid háznagyi titkár által aláírt jegyzőkönyvből, amelyet 1904. december 13-án fél 11-kor vettek fel a háznagyi hivatalban a megsérült 10 teremszolgától. MNL OL K 2 A. VIII. 3. 462. cs. No. 27.

hívására –, és fotókat készített a romokon pózoló honatyákról. „Egy-egy rézrudat vesznek a kezükbe, harcias pózba csapják magukat, mosolyognak és kodak csappan. Az elnöki emelvényt is lefotografálják. Ide is fölkecmeregnek a hősök, mert a képek esetleg megjelennek illusztrált lapokban” – írta róluk a kormányparti napilap.⁴⁷ A tudósítások szerint a barikád köré odaállt Rakovszky István, Zichy Jenő, Bánffy Dezső, Sümegi Vilmos és mások, Barabás Béla pedig a felhasított elnöki széket a terem közepre tette, és azzal fotóztatta le magát.⁴⁸ Többen kisebb bútordarabokat tettek el emlékke, amelyekre aláírásokat gyűjtöttek az erőszakos akcióban részt vett kollégáktól.

A beszámolókból kiderül, hogy mindkét oldal készült bizonyos mértékű rendezavarásra. A ház vezetésének a legfőbb célja az volt, hogy biztosítsa az aznapi ülés megnyitását és a napirend elfogadását. A leginkább megvédendő pont számukra az ülésteremben az elnöki emelvény volt. Éppen ezért Perczel Dezső, a képviselőház elnöke az utolsó ülés óta eltelt közel egy hónapot azzal töltötte, hogy negyven új terembiztost – zömében altisztként szolgáló volt csendőröket, katonákat – szerződtetett, hogy hatékonyan vehessék fel a küzdelmet az ellenzéki támadásokkal szemben. A terembiztosokat az elnöki emelvény köré állították föl, és felkészítették őket az esetleges atrocitásokra. Feladatuk volt, hogy testükkel védjék meg az elnöki széket, úgy azonban, hogy nem léphetnek fel támadólag az agresszív ellenzékiekkel szemben: „...úgy álljanak ott, mintha nem is húsból, hanem kőből faragott szobrok lennének” – szölte az elnöki utasítás.⁴⁹ A képviselőház háznagya pedig összegyűjtötte minden tintatartót és kisebb széket, nehogy a honatyák azokkal dobálózhasanak, továbbá megszigorították az ellenzékkel szimpatizáló karzati közönség bejutását az épületbe.

Az ellenzék célja viszont az volt, hogy kiközökentse a képviselőház működését a szokásos kerékvágásból, azaz a napirend elfogadásának megakadályozásával kívánt tiltakozni a parlamenti eljárásrend durva megsértése ellen. Az elnöki emelvény és az ülésterem elfoglalásával hatásos és váratlan választ akart adni a kormánypárt november 18-i akciójára. Olyan látványos és jól szervezett fellépésben gondolkodtak, amellyel megmutathatták a kormánypárti többség, valamint – és ez talán még fontosabb – a nyilvánosság számára saját erejüket. A meglepetés erejében bíztak, és egy színpadias (a karzati közönség jelenlétében eljátszott) hatalomátvételre készülhettek a törvényhozás „megszentelt” helyszínén.⁵⁰ Ugyanakkor az új házørség jelenléte és ellenállása keresztülhúzta számításait. Az eltervezett szimbolikus erőszak előre el nem gondolt, nyílt fizikai atrocitásba torkolt, amely a teremőrökkel folytatott rövid közelharc után – immár senkitől sem akadályoztatva, ám a sajtó jelenlétében – a kormányzati és a házelnöki hatalmat jelképező tárgyak összetörésével végződött. A romokból összetákoltt bitófa pedig – akármennyire csupán csak jelképes, de – brutális üzenet volt a főellenségnek tekintett miniszterelnöknek. Mindezeket egybevetve úgy véljük, hogy az eseményekben együtt volt jelen a megfontolt és az ösztönös, a szimbolikus és a nagyon is véres cselekvés. Természetesen a résztvevők nem feltétlenül érezték át

⁴⁷ Az Ujság, 1904. dec. 14. 345. sz.

⁴⁸ Budapesti Hírlap, 1904. dec. 14. 345. sz. A fennmaradt fényképeken rendszerint 18 politikus látható, legtöbbjüket sikerült beazonosítani. Vö. Horánszky: *Tisza István*, 500.

⁴⁹ Lásd Perczel Dezsőnek a mentelmi bizottság előtt 1905. június 6-án tett vallomását az 1904. december 13-i házrombolásról: MNL OL K 2 A VIII. 4. 469. cs.

⁵⁰ A szimbolikus hatalomátvétel szándékára utalhat az is, hogy egy fotó tanúsága szerint az ellenzéki honatyák a kormánypárti padosorokba beülve fényképeztették magukat. Polgár Béla felvételét lásd például: Új Idők, 1904. dec. 18. 51. sz. 604. Az események elemzésében segítségemre voltak Tobias Kaiser megállapításai. Vö. Kaiser: *Brachialgewalt*, 210–213.

valamennyi motívumát az akciónak. Lengyel Zoltán például igazságérzettől vezérelt ösztönös indulatkitörésként értékelte saját és társai tettét:

„Nohát megkapták a leckét. Megtanítottuk móresre [a teremőröket] a saját tenyereinkkel. Kipofoztuk a cselédeket, akik vállalkoztak ilyen bitangság eszközözül. Nehéz és példátlan kötelesség volt. Minden előzetes terv és gondolkodás nélkül tört ki, mint a tűzhányó, amelynek belseje háborog. A mi lelkünk is így izzott a szenvedélytől. A hazafias felháborodás szenvedélyétől.”⁵¹

Az összetört bútorok mellett fényképezkedő és aláírásokat osztogató ellenzéki honatyák látható büszkeséggel vállalták tettüket, nevüket és arcukat adva a rongáláshoz. A kormánypárti beszámoló szerint egyedül Andrássy Gyula fordította el a fejét, amikor le akarták fényképezni.⁵² A Szabadelvű Pártból november 18. után kilépett politikus kényes helyzetbe került, hiszen újdonsült 'harcostársai' ugyanúgy durván megszegették a parlamentarizmus írott és íratlan normáit, mint korábbi párttársai. Nyilatkozatában sajátos érveléssel igyekezett mentetetni az ellenzék akcióját, amely szerinte éppen a további kormányzati erőszak megakadályozása miatt tekinthető jogosnak.

„Szörnyű és nagyon sajnálatos dolog az, ami itt ma történt. De mindenesetre jobb így, mintha az ellenzék dühe az ülés megnyitása után tört volna ki, és a nyílt ülésen pofozkodtak volna a képviselők, vagy Isten tudja, mi minden egyebet csináltak volna [...] Az erőszak és törvénytelenység ellen pedig föllázad a vérem, hiszen bennem is van kuruc vér és nem tűrhetem, hogy az erőszak üljé diadalát és az erőszak hatalmasodjék minálunk, a parlamenti államban.”⁵³

A forrásokból kitérünk, hogy döntően fiatalabb ellenzékiek vettek részt az összecsapásban, a pártvezérek (például Apponyi Albert, Kossuth Ferenc, Thaly Kálmán vagy éppen Andrássy) a hátsóbb padokból figyelték az eseményeket, kivéve Bánffy Dezsőt, az Új Párt vezérét. Az ő szerepe azért is érdekes, mert Bánffy volt az ellenzék közjogi értelemben legmagasabb rangig jutott tagja: négy éven át a képviselőház elnöke volt, majd öt évig az ország miniszterelnöki tisztségét töltötte be, végül önálló pártot alapított, és az ellenzékhez csatlakozott. Bánffy így írta le saját viselkedését: „...hátral kerültem be a terembe, és először is láttam, amikor Pozsgay Miklós képviselő úr egy léccel a darabontokat érintgette. Én attól kezdve végig ott voltam, sőt azt a tréfát tettem meg, hogy egy miniszteri szék mögötti pulpitusra ültem fel, és onnan néztem a történeteket.”⁵⁴ Ugyanakkor több szemtanú szerint ő volt az, aki a miniszterelnöki bársonyszéket a kormánypárti padok tetejére helyezte (egyesekek szerint: dobta), és tanácsaival irányította a küzdőket.

Az akció nem várt következményeitől az ellenzék egy része is megrettent. Éppen ezért vállalkozott arra Eötvös Károly, hogy a szövetségzett ellenzék nevében nyilatkozatot szerkeszt, amelyben saját maguk és a közvélemény számára is elmagyarázzák az eseményeket és a kialakult politikai helyzetet. A „Honfitársainkhoz” kezdetű kiáltvány már nem a fizikai erőszakra helyezte a hangsúlyt, sokkal inkább a törvényesség helyreállításának tudatos programjaként beszélt a történelekről, és a szimbolikus elemeket hangsúlyozta: „Karthatalmi erőszak végrehajtóit telepítették a nemzeti törvényhozás szentegyházába. A nemzet e megalázását nem tűrhettük. Jogunk és kötelességünk volt az erőszak szegődvényeseit legalább a tanácsteremből eltávolítani. Kötelességünket teljesítettük. Megsemmisítettük az elnöki

⁵¹ Lengyel Zoltán: *A forma összetörtött*. Független Magyarország, 1904. dec. 14. 986. sz.

⁵² Az Ujság, 1904. dec. 14. 345. sz.

⁵³ Budapesti Hírlap, 1904. dec. 14. 345. sz.

⁵⁴ Lásd Bánffy Dezsőnek a mentelmi bizottság előtt 1905. június 9-én tett vallomását az 1904. december 13-i házrombolásról: MNL OL K 2 A VIII. 4. 469. cs.

széket is. Amely széken november tizennyolcadikán az irtózatos bűnt elkövették, azt ott szemünk előtt tovább nem tűrhettük.”⁵⁵ A kiáltvány retorikailag ügyesen hidalta át azt az ellentétet, amely abból fakadt, hogy a törvényhozás „szentegyházát” mégiscsak a romboló ellenzéki politikusok szentségtelenítették meg. Az elszabadult indulatok valódi bűnöseként ugyanis Perczel Dezsőt és Tisza Istvánt nevezte meg, akik politikájukkal békétlenséget és gyűlöletet szítottak a Ház falai között. Az ellenzék bejelentette továbbá, hogy a keletkezett anyagi kár enyhítésére és a megsebesült teremőrök segélyezésére gyűjtést szervez.

A kormánypárt lapja természetesen merőben ellentétesen értékelte a történeteket. Nem a törvényesség visszaállításáért vívott hősiest tettet látott az eseményekben, hanem „a férfiúi bátorság megcsúfolását”, „bolondok házába való jeleneteket”, amelyek során a „bársonyszékek forradalmárai” csupán védtelen alkalmazottakon és ártalmatlan bútorokon arattak véres diadalt.⁵⁶ A kormánypárti Mikszáth, aki Herczeg Ferenc társaságában az ülés tervezett kezdete előtt néhány perccel ért az ülésterembe, az események groteszk jellegét emelte ki cikkeiben, érzékletesen bemutatva az állatias rombolás maradványainak és a büszkén pózoló, kedélyesen beszélgető, hangosan viccelődő ellenzékiek látványának furcsa kettősségét.⁵⁷ Ugyanakkor évtizedekkel később Tisza feltétlen híve, Horánszky Lajos, aki fiatal képviselőként első ciklusát töltötte a kormányárt padsoraiban, úgy emlékezett vissza, hogy a Szabadelvű Párt abban hibázott, hogy átengedte a termet az ellenzéknek (tudniillik eleve csak az elnöki emelvényt kívánta megvédeni, de azt is hamar feladta), így terepet biztosított számukra, saját pártja viszont ezáltal gyengének mutatkozott a nyilvánosság előtt.⁵⁸

Másnap az ellenzék már reggel 7 óra körül bevonult az épületbe, és a még sötét folyosókon állt őrt, mert az a híresztelés terjedt el köreiben, hogy a kormánypárt titokban kíván ülésezni. A Ház folyosóin és az úgy-ahogy rendbe hozott tanácskozóteremben az ütközetben részt vett teremőrség tagjait nem lehetett látni. A 10 órakor minden gond nélkül megkezdődött ülést nem Perczel Dezső, hanem egyik helyettese vezette. Ez utóbbi az ellenzék egyik fő követelése volt, mondván, a házelnök méltatlanná vált tisztségére. Az ellenzék szimbolikus győzelme azonban akkor vált a karzati közönség számára is teljesen világossá, amikor sikerült megakadályozni, hogy a terembe áthozzák a főrendiházból a miniszterek bársonyszékeit, így a kormány tagjai kényszerűen a szabadelvű párti tömb első sorában foglaltak helyet.⁵⁹ A Ház ugyan elfogadta a napirendet, így a soron következő ülésszakot sikerült megnyitni, ám érdemi törvényhozói munkára már nem került sor, mert több napig tartó, bekiabálásoktól, fütyüléstől zajos vita bontakozott ki a lezajlott eseményekről. A kormánypárt és az ellenzék homlokegyenest ellenkező módon értékelte a kialakult jogi, politikai és morális válságot, így a pathhelyzet feloldására nem volt remény. Az éles szemű Mikszáth ekkor készített tudósításában azonban már arra is felfigyelt, hogy miközben az ülésteremben folyó indulatos vitában a magyar parlamentarizmus vívta tusáját, addig a folyosón mintha már maga a miniszterelnök sem vette volna igazán komolyan az eseményeket. Mikszáth kicsinyes színjátékként ábrázolja a nagypolitikai csatározásokat, de azok valódi tétjét nem téveszti szem elől:

„A miniszterelnök bent vagdalkozik az egyik percben, a következőkben már ott láthatni vidáman beszélgetni valamely folyosói sarokban egy-egy vidéki ismerősével, hogy milyenek

⁵⁵ Budapesti Hírlap, 1904. dec. 14. 345. sz. A Kiáltvány keletkezésének körülményeiről lásd: Eötvös Károly: *Harc az alkotmányért*. Budapest, 1909. 217–227.

⁵⁶ Az Ujság, 1904. dec. 14. 345. sz.

⁵⁷ Mikszáth Kálmán: *Hősöket énekelek...* Az Ujság, 1904. dec. 14. 1–4. 345. sz.

⁵⁸ Horánszky: *Tisza István*, 500.

⁵⁹ Budapesti Hírlap, 1904. dec. 15. 346. sz.

a vetések, járnak-e arra esők? [...] Közben a szenvedélyesebb dohányosok ki-kidöcögnek a teremből, meghozván a híreket, ki beszél, mit beszél. Néha egy-egy üvöltés támad, mintha orkán rázná meg az épületet, akkor aztán berohannak mind, hogy talán megöltek valakit. De csak üres, undorító láрма zúg. Eddig mindössze egy halott van. A képviselőház méltósága.”⁶⁰

Az uralkodó végül 1905. január 4-én feloszlatta az országgyűlést. A Szabadelvű Párt a januárban megrendezett választásokon vereséget szenvedett, és harminc év után elvesztette hatalmát. Berzeviczy kormánypárti szemszögből így értékelte a történeteket: „Az, amit az ellenzék december 13-án a parlamentben művelt, alig különbözött a közönséges korcsmai duhajkodástól, de – sajnos – el kell ismerni, hogy a magyar intelligencia nagy részének is határozottan imponált. Mi az ő erőszakukat nem tudtuk, vagy nem mertük megtorolni s valójában meghátráltunk előttük; ez volt a tény, amely a magyar közönség előtt állott és annak ítéletét döntően befolyásolta.”⁶¹

Az ellenzék ezúttal tehát az ülésteremben aratott szimbolikus győzelmét gyorsan szavazatokra és választási sikerre tudta váltani. A teljes morális győzelmet azonban az alkotmányserető szabadelvű politikusok bírósági felelősségre vonása jelenthette volna. Talán elsőre meglepőnek tűnhet ez a szándék, hiszen a konkrét károkozást az ellenzéki honatyák követték el. Csakhogy a Tisza-kormány némi tanakodás után úgy döntött, hogy nem sietteti a jogi eljárást az ellenzék tagjai ellen, mert a bíróság előtt – tekintettel az ügy rendkívüliségére és a képviselők mentelmi jogára – nehezen lehetne kellő eredményt elérni, az ellenzék népszerűségét pedig csak növelné, ha felmentő ítéletek születnének. Ráadásul a szakértői vizsgálatok során kiderült, hogy a tényleges anyagi kár kisebb lett a korábban becsültnél: 1935 korona és 65 fillér. A fővárosi ügyészség végül 1906 júniusában vádemelés nélkül megszüntette a nyomozást az időközben kormányra jutott ellenzéki honatyák ellen. Az ügyészség tulajdonképpen elfogadta az ellenzék által kezdettől fogva hangoztatott érveket: a képviselőház önmaga ellen lázadást nem követhet el, sőt a honatyák éppen a ház szabadságát védtek a törvényellenesen felállított őrséggel szemben. A vagyronrongálás vádjá sem áll meg, mert valójában saját és nem idegen vagyont károsítottak. Végül a teremőrséggel szemben elkövetett testi sértés szándékossága sem bizonyítható, sokkal inkább a képviselők önvédeleméről lehetett szó. Az ügyészség továbbá hangsúlyozta, hogy a képviselőket védte a mentelmi jog, a tanúvallomások pedig sok esetben ellentmondtak egymásnak.⁶²

Úgy tűnik, hogy az ellenzék viszont hasznot remélt a politikai konfliktus kriminalizálásából, mert Eötvös Károly javaslatára vizsgálatot sürgetett az elkövetett alkotmányseretés, valamint a házszabályellenes alkalmazott teremőrség ügyében Perczel házelnök és Csávossy Béla háznagy ellen.⁶³ A kormányra került ellenzék később a jogi eljárást kiterjesztette a Tisza-kormány alatt hivatalban volt ügyészségi és rendőrségi vezetőkre is. Az utóbbiakat azzal gyanúsítva, hogy visszaéltek hivatali hatalmukkal, amikor a mentelmi jog figyelmen kívül hagyásával az ellenzéki honatyák kihallgatását rendelték el. Eltérvénk a témánktól, ha a szóban forgó ügyeket végigkövetnénk, ezért csak azt említjük meg, hogy a

⁶⁰ Mikszáth Kálmán: *A folyosón*. Az Ujság, 1904. dec. 18. 3–6. 348. sz. (Scarron névjelzéssel).

⁶¹ Berzeviczy: *Az első Tisza-kabinet*, 94.

⁶² Az ügyészség sajátos érvelését lásd: A budapesti kir. ügyészség 29010/1906 sz. határozata, 1906. jún. 21. MNL OL K 2 A. VIII. 3. 462. cs.

⁶³ Eötvös Károlynak az 1905. április 12-én 18. szám alatt benyújtott indítványát lásd: *Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai* 1. köt. Budapest, 1905. 25–31. Az indítványt a Ház 1905. április 15-én elfogadta. Az ügy hétértéről bővebben: Eötvös: *Harc*, 234–275.

házelnök és a háznagy ellen folytatott per egészen 1911-ig elhúzódott. Az időközben ismét ellenzékbe került politikusok által kezdeményezett eljárás felmentéssel zárult, ugyanis a bíróság kimondta, hogy nem volt törvénytelen a ház vezetése részéről a negyven fős teremország alkalmazása, bérük és a részükre varratott ruházat költsége pedig szabályosan került kifizetésre.⁶⁴

Pisztolygolyó és kardlap

Az ellenzéki koalíció kormányra kerülését követően, 1906 és 1910 között a nem magyar nemzetiségű képviselőkkel kapcsolatos konfliktusok száma növekedett meg. Miközben a régi kormánypárt politikusai távol maradtak a választási küzdelmektől, a nemzetiségi pártok a korábbiaknál jelentősebb számban tudtak képviselőket juttatni az országgyűlésbe. A mintegy kéttucatnyi (nem az új kormánypártokhoz tartozó) nemzetiségi honatya erőteljes harcra kezdett a magyar szupremácia gondolatát határozottabban érvényesíteni kívánó kormányzati törekvésekkel szemben. Különösen hevesen támadták például az Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter által beterjesztett törvényjavaslatot, amely a nemzetiségi népiskolák magyarosítását kívánta adminisztratív eszközökkel fokozni (például az államnyelv kötelező tanításának szigorításával, a központilag engedélyezett tankönyvekkel). A javaslat vitája során Vajda Sándor (Alexandru Vaida Voevod) hosszú beszédében egy románellenes költeményből, illetve az arra válaszul született magyarellenes versből olvasott fel részleteket, de olyan halkán, hogy a többség azt nem érthette.⁶⁵ A képviselőházi naplóba azonban az egész terjedelmes idézetet betette, amely több, a magyar nemzeti önérzetet és a parlamenti illetet sértő kifejezést tartalmazott. Akciójára már másnap fény derült, és a naplóbíráló bizottság jelentése nyomán törölték a verset az ülésnap hivatalos szövegéből, a képviselőház pedig megrovásban részesítette a képviselőt. Vajda felszólalásában megkövette a házat, de beszédét képviselőtársai válogatott szidalmi és fenyegetései között mondhatta csak el.⁶⁶ Mindez azonban csak nyitánya volt a később bekövetkezett tényleges fizikai erőszaknak. Vajda jobbnak látta, ha hosszabb ideig nem mutatkozik a képviselőházban, ám két hónap elteltével, 1907. június 7-én újra megjelent a Házban. Az ülés félórás késéssel kezdődött, mert Wekerle Sándor miniszterelnök megpróbálta informálisan távozásra bírni Vajdát, hogy megakadályozza a botrány kitörését. Vajda erre azonban nem volt hajlandó. Az ülés hamarosan félbeszakadt, mert a képviselők egy része nem kívánt addig a napirenden lévő ügyekkel foglalkozni, amíg „egy hazaáruló gazember” a teremben van. Az elnök negyed órára felfüggesztette a zajos ülést, ám ezzel a döntésével valójában szabad folyást biztosított az erőszakos eseményeknek. Vajda így írt az ezután történetekről emlékirataiban:

„Nagyszámú képviselő a terem közepe felé nyomult, majd a széksorok közötti folyosón abba az irányba igyekezett, ahol én ültem. Vlad és Suci, akik egy lépéssel közelebb álltak hozzám, megpróbálták újtukat állni. [...] Mindenünnen kiáltások hangzottak: »Ki vele! Mit

⁶⁴ Az elhúzódó ügy iratai megtalálhatók: MNL OL K 2 B I. 4. 697. cs. No. 7.

⁶⁵ Vajda 1907. április 8-án (134. ülés) elmondott beszédét lásd: *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 8. köt. Budapest, 1907. 93–111. A szóban forgó románellenes vers megtalálható: *Győrffy József politikai satírái*. S. a. r. Horváth Ádám. Budapest, 1893. 81–83. (Mokányok c. vers)

⁶⁶ Vajda 1907. április 10-én (136. ülés) elmondott felszólalását lásd: *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 8. köt. Budapest, 1907. 138–141. A magyar képviselők közbekiáltásaikban kutyakorbáccsal, lámpavasra akasztással, pofonokkal fenyegették Vajdát.

tárgyaltok az aljas hazaárulóval?« Amikor pedig Vladot és Suciut sikerült félrelökniük, a középső folyosón zsúfolódó támadók tömött oszlopa taszította előre az előttük állókat. Ezek nem tudtak és nem is akartak ellenállni az áradatnak. Én továbbra is gladiátori pózban vártam őket, de amikor láttam, hogy most már rám tör a falanx, hátrálni kezdtem. A közeli ajtóhoz értem, az szélesen kitért, az engem körbefogók gyűrűje, akiktől próbáltam távol tartani magam, felbomlott, s így kijutottam a folyósóra.⁶⁷

A fennmaradt források szerint a magyar képviselők némi dulakodás után kiszorították Vajdát a folyósóra, majd pedig a főbejáraton keresztül az utcára. A román képviselőtársak, a háznagy és egy jegyző eközben folyamatosan igyekeztek megvédeni Vajdát az ütésektől. Az ügyet kivizsgáló mentelmi bizottság ugyan elismerte, hogy jogsértés történt, de hangsúlyozta, hogy az ülés felfüggesztése után került sor az erőszakra, amely ráadásul jogos felháborodásból fakadt. Mivel sérülés nem történt, egyetlen indulatos képviselő elmarasztalását sem javasolták.⁶⁸

Mindeközben a kormányra került magyar ellenzék és a horvát szaborban többséget alkotó horvát–szerb koalíció között 1906 folyamán létrejött átmeneti együttműködés is felbomlott. A horvát–magyar viszony – itt nem részletezhető okok miatt – annyira elmérgesedett, hogy a horvát képviselők obstrukcióba kezdtek a közös országgyűlésen. A vasúti szolgálati rendtartás, illetve különböző házszabály-ügyek kapcsán egymást érték a horvát nyelvű felszólalások. A házelnök tolmács útján követte a beszédeket, és nyomban megvonta a szót, ha az adott képviselő az 1868-ban létrejött horvát–magyar kiegyezési törvényt sértő megjegyzést tett, vagy megpróbálta kijátszani azt. A házelnöki figyelmeztetés ellenére a tárgytól eltérő honatyákat pedig rendre kizárással büntették: 1907 folyamán 8 horvát képviselő ellen indítottak eljárást, rendszerint 2–4 heti kizárással sújtva őket.⁶⁹ Ismereteink szerint ezzel a házszabályokban 1887 óta megtalálható legszigorúbb rendszabállyal ekkor élt először a képviselőház.

Az ellenzéki koalíció felbomlását követően, de még az új választások előtt az uralkodó Khuen-Héderváry Károlyt nevezte ki miniszterelnöknek. Khuen azonban nem rendelkezett parlamenti többséggel, így hasztalanul kísérletezett a következő évi költségvetés elfogadtatásával. Végül 1910 márciusában kénytelen volt úgy felolvasni a képviselőházban az országgyűlés felosztatását kimondó uralkodói leiratot, hogy nem került sor a költségvetés megszavazására, ezt viszont számos képviselő törvénytelennek nyilvánította. A kitört hangzavarban a miniszterelnök közelebb lépett a gyorsírókhoz, hogy legalább számukra hallhatóan diktálja le a királyi leirat szövegét. Ezt észelve néhány honatya dühében könyvekkel, iratsomóval és fém tintatartóval dobta meg Khuent, illetve a közelében ülő földművelésügyi minisztert. A tárgyak közül több is eltalálta a két politikust, akik nyolc napon túl gyógy-

⁶⁷ Alexandru Vaida Voevod: „Gézengúz nép valátok kezdet óta...” *Egy parlamenti botrány története*. Korunk, 3. folyam 9. évf. (1998) 4. sz. 30–48. Vajda később már nem tagadta akciójának szándékoságát és provokatív jellegét, a magyarelles vers szerzője pedig Vajda testvére volt. Vajdáról bővebben: L. Balogh Béni: *Alexandru Vaida-Voevod és a magyar–román együttélés*. In Horváth Jenő – Pritz Pál (szerk.): *Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus azonos című paneljének anyaga*. Budapest, 2012. 60–80.

⁶⁸ Vajda Sándor mentelmi sérelmének vizsgálati iratai megtalálhatók MNL OL K 2 A. VIII. 3. 462. cs. No. 21.

⁶⁹ A horvát képviselők ellen indított eljárások anyaga megtalálható: MNL OL K 2 A VIII. 4. 469. cs. 1906/11 No. 1–3. és 5.

gyuló vérző sérüléseket szenvedtek az arcukon.⁷⁰ Az ellenzéki képviselők ellen indult büntetőeljárás csak 1914 tavaszán zárult le, így az ítéletnek meglehetősen korlátozott fegyelmező ereje lehetett csupán (a „tintadobáló” politikusok közül többen már nem is voltak akkor a képviselőház tagjai).⁷¹

A koalíció bukása után minden visszatért a régi kerékvágásba, pontosabban: a századforduló óta jellemző meddő parlamenti küzdelmek mindennapjaihoz. Az ismét ellenzéki szerepbe kényszerült pártok újfent az obstrukció eszközához nyúltak az 1910-es választásokon elsöprő győzelmet arató Nemzeti Munkapárttal szemben. A Tisza István vezette kormánytöbbség pedig egyre keményebb fellépéssel korlátozta az ellenzék jogait. Tisza pártvezérként a képviselőház elnökének is megválasztatta magát, hogy hatékonyabban tudja felvenni a harcot az ellenzékkel. 1912. május 22-én már a szavazást is botrány kísérte, ugyanis Kovács Gyula ellenzéki honatya a terem közepére futott, és feldöntötte a szavazóurnát, amiből dulakodás támadt. Az ellenzék kivonult a szavazásról, a többség pedig Kovácsot 30 napra kitiltotta az épületből. Másnap az ellenzék a szociáldemokrata párttal szövetkezve kormányellenes és Tisza-ellenes tüntetést szervezett a fővárosban, amely helyenként véres összecsapásokba torkolt. A Parlament épületét katonai gyűrű zárta el a tüntetők elől.⁷²

Tisza 1912. június 4-én látta elérkezettnek az időt arra, hogy letörje az obstrukciót. Házsabályellenes módon belefojtotta az ellenzékbe a szót, majd pedig a vitát lezárva, ellenzéki hangzavar közepette a kormánypárti többséggel elfogadtatta a régóta napirenden lévő véd-erőtörvényt. A kiabáló és sípoló, dudáló képviselőket Tisza rendőri karhatalommal vezettette ki az ülésteremből (erre a házsabályok elvben csak a karzati közönség esetében adtak lehetőséget). A délután folyamán mintegy száz rendőr összesen 36 ellenzékit távolított el erőszakos jelenetek során az épületből.⁷³ A válasz sem sokáig váratott magára: Tisza Istvánt a legsúlyosabb verbális és fizikai erőszak érte ezekben a napokban. A sajtóbeszámolók szerint Kovácsy Kálmán református lelkész-képviselő az ülésteremben megátkozta őt és családját.⁷⁴ Június 7-én pedig az ülésekről kizárt Kovács Gyula az újságírói karzatról a terembe jutva háromszor rálőtt. Kovács lövései célt tévesztettek, és a golyók az elnöki emelvénybe, illetve a falba fúródtak. Kovács a támadás után öngyilkossági szándékkal önmaga ellen fordította fegyverét, ám a lövések ezúttal sem voltak végzetesek. A sérült ellenzékit három kormánypárti a földre teperte és ütlegelni kezdte, sőt egyes források szerint Ertsey Péter munkapárti honatya maga is használta fegyverét. Végül a vérző Kovácsot kicipeltek az ülésteremből. Tisza higgadt maradt, és egy rövid kommentár után tovább folytatta az ülésveze-

⁷⁰ Az 1910. március 21-én lejátszódott események leírását lásd a 392. ülésen (1912. jún. 7.): *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XVI. köt. Budapest, 1912. 485–489; MNL OL K 2 A VIII. 2. 433. cs. No. 40.

⁷¹ A perbe fogott képviselők (Zakariás János, Markos Gyula, Hoffmann Ottó, Beck Lajos és ifj. Madarász József) közül Becket felmentették, a többieket több havi börtönnel és jelentős pénzbírsággal sújtották. Az ügyről lásd például: Beck Lajos emlékiratai. Két világ között. OSZK Kt. Fol. Hung. 3042. 196–197.; *Az Újság*, 1914. márc. 28. 16.

⁷² Az 1912. május 23–24-i eseményekkel több (eltérő szemléletű) munka is foglalkozik, lásd például: Remete László: *Barrikádok Budapest utcáin 1912*. Budapest, 1972.; Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon: a társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest, 1999. 96–106.

⁷³ *Návay Lajos politikai jegyzetei (1910–1912)*. Közreadják: Gilicze János és Vigh Zoltán. Békéscsaba–Szeged, 1988. 259–260. Pecze szerint aznap csak 27 főt, másnap 39-et, június 10-én pedig 35 főt vezettek ki az ülésteremből: Pecze: *A mentelmi jog*, 627.

⁷⁴ Pesti Sándor: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, 2002. 141. A képviselőházi naplóban nincs nyoma a megátkozásnak, arról a *Magyarország függetlenségi napilap* számolt be.

tést.⁷⁵ Bár fegyverhasználatra már korábban is sor került a ház folyosóján, ám az ülésteremben még nem dördült pisztoly. A házelnök elleni merénylet – minden színvonalas körülmény ellenére – európai összehasonlításban is páratlanul erőszakos akció volt, melyet a politikai elit egy tagja követett el.⁷⁶

A sajtót bejárták a képviselőház botrányos jeleneteiről készített fényképfelvételek és rajzok: az épületet körülról, majd a lépcsőkön tábort verő katonákról, illetve a zajongó és dulakodó, később karhatalommal az ülésteremből kivezetett ellenzéki politikusokról. Minden bizonnyal ezek a fotók és az eseményekről tudósító túlfűtött sajtóbeszámolók is hozzájárultak ahhoz, hogy végül az esküdtszék Kovács Gyulát felmentette a gyilkossági kísérlet vádjá alól. Nem véletlenül fogalmazott úgy Kovács még az ítélelhirdetés előtt, az esküdtek felé fordulva, miszerint „az önök verdiktje, azt hiszem, a közhangulatot és a közérzést fogja kifejezni”.⁷⁷

Nem kellett büntetéssel szembenéznie Beöthy László kereskedelmi miniszternek sem, aki a nyári szünet utáni második ülésnap kezdetén összeverekedett az őt hangosan szidalmazó ellenzéki honatyákkal. Beöthy tettéért bocsánatot kért a Háztól, amely eltekintett a munkapárti miniszter elleni további eljárástól. Tisza emberileg jogosnak nevezte a politikus felháborodását.⁷⁸ Fontos azonban rögzítenünk azt a tényt, hogy a képviselőház hosszú botránykrónikájában korábban még nem szerepelt ehhez fogható eset, hiszen ezúttal egy közhivatalt ellátó miniszter volt az elkövető.

Visszatérve Tisza erőszakos házelnöki felépésére, azt még saját pártjának tagjai is ellentmondásosan ítélték meg. Ebből a szempontból különösen érdekes a Tiszát megelőző két korábbi házelnök vélekedése. Návay Lajos szerint a karhatalom bevetése „csak újabb tanújele Tisza betegesen erőszakos természetének, amely mértéket betartani nem tud, hanem mintegy kéjeleg a saját maga túltengéseiben is”.⁷⁹ (Návay már az 1904-es eseményeket is elítélte, és átmenetileg elhagyta a kormánypártot.) Ugyanakkor elismerte, hogy erőszak nélkül nem volt megoldható a konfliktus, és Tisza taktikája rövidtávon sikeresnek bizonyult. Úgy látta, hogy a társadalom évek során fokozatosan elfordult a hasznos munkára képtelen országgyűléstől, amin Tisza számos törvény gyors megtárgyalásával kívánt változtatni. Mindazonáltal óvta a többséget a „terrorizmustól”, ugyanis a párt egyes vezetői már

⁷⁵ A merénylet gyorsírói lenyomatát (391. ülés) és Tisza rövid házelnöki nyilatkozatát lásd: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 16. köt. Budapest, 1912. 474. Tisza személyiségéről és az általa kiváltott indulatokról bővebben: Ifj. Bertényi Iván: *A gyűlölt Tisza István*. In: Maruzsa Zoltán – Pallai László (szerk.): *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Debrecen, 2011. 21–42. (különösen 28–30.)

⁷⁶ Fontos hangsúlyozni, hogy véres merényletekről uralkodók és vezető politikusok ellen más országokból is van tudomásunk, ám azokat nem a parlament falain belül követték el, végrehajtói pedig nem voltak a törvényhozói elit tagjai (hanem például anarchisták, feniánusok).

⁷⁷ Donáth Regina: *A Tisza István elleni 1912-i merénylet a hírlapirodalom tükrében (Kütfőkritikai tanulmány)*. Budapest, 1935. 18. A merényletet követően Kovács többé már nem jelent meg a Házban, és 1913. június 2-án lemondott mandátumáról.

⁷⁸ Lásd Beöthy László rövid nyilatkozatát a képviselőház 407. ülésén 1912. szeptember 18-án: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 17. köt. Budapest, 1912. 94–95. Nadányi Emil szerint Zboray Miklós néppárti képviselő provokálta Beöthyt a „disznó, gazember, alávaló, bitang...” szavakkal. Nadányi Emil: *Parlamenti küzdelmeink, 1903–1914*. Budapest, 1914. 152–153.

⁷⁹ Návay: *Politikai jegyzetek*, 258.

azon gondolkodtak, hogy milyen jogi megoldással lehetne a notóriusan engedetlen képviselőket megfosztani mandátumuktól.

Meglehetősen hasonló volt Berzeviczy Albert helyzetértékelése is. Véleménye szerint Tisza a törvénysértő, erőszakos akciókat lényegében a parlamenti hatalomgyakorlás szerves részévé tette, az elvben pártatlan házelnöki funkciót pedig egybeolvasztotta a pártvezéri szereppel.

„...Tisza végzetes hibát követett el, amikor a parlamentben a végszükség joga címén alkalmazott erőszakból rendszert csinált a cynikus és mindenre kész Lukács [László] neve alatti parlamenti absolutismusának állandósítására, s amikor ő, ki mindig az angol parlamentáris gyakorlatra hivatkozik, feje tetejére állította az angol parlamentarismust, megtevén magát egy személyben speakernek és leadernek. Ennek a végzetes ballépésnek tulajdoníthatjuk, hogy ma már szinte átláthatatlan válaszfalak emelkednek a többség és az ellenzék között s hogy közéletünk már nem is nyújt egyéb kilátást, mint állandó, kétségbeesett élethalálharcot két párt között, melyek egyike parlamenti formák között absolutice uralkodik s míg a másikat kizárja a közéletből...”⁸⁰

Az általunk eddig felsorakoztatott adatok azonban kellően bizonyítják, hogy Berzeviczy abban minden bizonnyal tévedett, miszerint csupán 1912 táján kezdtek volna felépülni a kormánypárt és az ellenzék között az áthatolhatatlan válaszfalak. Ugyanakkor kétségtelen, hogy Tisza házelnöki működése – minden elvi megfontolás ellenére is – a gyakorlatban tovább mélyítette a magyar parlamenti élet válságát. Jól példázza ezt a parlamenti őrőség felállítását. Az országgyűlési rend fenntartására szervezett és az 1912. évi 67. törvénycikk által szabályozott fegyveres őrőség 1913 májusában kezdte meg szolgálatát. A képviselőházi őrőség első bevetésén azonban máris komoly konfliktusba keveredett az ellenzéki képviselőkkel. Ugyanis június 4-én – Tisza határozott házelnöki fellépésének egyéves évfordulóján és a korrupciós ügybe keveredett Lukács László kormányának lemondásakor – a rendbontásuk miatt kizárással sújtott honatyákat kivezető őrőség parancsnokhelyettese megkardlapozta Héderváry Lehel függetlenségi képviselőt, mert a politikus durván szidalmazta az őröset. A korábban csak az utcai tüntetők megfegyverzésére alkalmazott formája az erőszaknak párbajok és egyéb konfliktusok sorozatát indította el a Házon belül és az országgyűlés falain kívül egyaránt.⁸¹ Úgy tűnik tehát, hogy a képviselőházi karhatalom bevetése nem fegyvelmezőleg hatott a honatyákra, hanem inkább tovább hevítette az indulatokat. Lényegében az I. világháború kitöréséig állandosultak a konfliktusok a törvényhozásban. Jól jelzi ezt az a kimutatás is, amely az 1912 májusa és 1914 áprilisa között előfordult elnöki intézkedéseket tartalmazza: a Ház megkövetésére 68 képviselőt szólítottak fel, 13 honatya részvételű megrovásban, a kizárára ítélték száma pedig a 148 ülés alatt elérte az 1784 főt.⁸² Egy másik összesítésből, amely egy szűkebb időszak adatait tartalmazza, azt is megtudhatjuk, hogy kik számítottak a rendezavarások hangadóinak. (4. táblázat)

Név	Pártállás	A kilitás hossza összesen
Eitner Zsigmond	Justh párt	165 nap (9 alkalommal)
Szmrecsányi György	Néppárt	125 nap (8 alkalommal)
Zlinszky István	Kossuth párt	125 nap (6 alkalommal)

⁸⁰ Berzeviczy Albert: A képviselőházi elnökségről való lemondásom története. OSZK Kt. Quart. Hung. 2956. 80–81. Berzeviczy ezen feljegyzéseit 1912 októbere és 1913 májusa között vetette papírra.

⁸¹ Pollmann Ferenc: *A kaszinó-affér: honatyák kontra tisztikar*. Limes, 10. évf. (1997) 3. sz. 71–86.

⁸² A kimutatás megtalálható: MNL OL K 2 A VIII. 4. 469. cs. (külön szám nélkül). Ugyanitt található a 4. táblázat adatai is.

Urmánczy Nándor	pártonkívüli '48-as	115 nap (5 alkalommal)
Justh János	Justh párt	110 nap (8 alkalommal)
Lovász Márton	Justh párt	110 nap (7 alkalommal)
Sümege Vilmos	Kossuth párt	100 nap (7 alkalommal)

4. táblázat

A leghosszabb időre kizárt képviselők 1912. június 5. és 1914. január 14. (390–493. ülés) között

Fontos hangsúlyozni, hogy ez az adatsor és a tanulmány korábbi táblázatai is jelzik: az erőszakos akciókban korántsem csak a képviselők fiatalabb generációja vett részt, hiszen a legtöbb mentelmi ügyben érintett, illetve a leghosszabb időre kizárt honatyák között ötven év körüli politikusok neveivel is találkozhatunk (különösen igaz ez a korszak második felére).

Tanulságok

Jókai Mór 1874-ben Bécsben és Berlinben járva feljegyezte, hogy a budapesti ülésterem eleven hangulatához képest mennyire más, kimérten fegyelmezett ezen országok törvényhozása.⁸³ Néhány évtizeddel később azonban Mark Twain elé már egészen más kép tárult Bécsben: a századforduló osztrák parlamentjéről szóló élvezetes tudósításaiban a magyar belpolitika erőszakos jeleneteihez igencsak hasonlókról olvashatunk.⁸⁴ Ha pedig szétnézzünk a korabeli Európa többi parlamentjében, akkor még a sokak számára etalonnak tekintett londoni törvényhozás történetében is találhatunk példákat szitkozódó és verekedő honatyák botránnyos viselkedésére.⁸⁵ Az esetek jelentős része a képviseleti rendszert éré egyre erősebb kihívásokkal áll összefüggésben: a különböző etnikai és társadalmi csoportok érdekeinek parlamenti képviselők körül zajló vitákkal. A parlamentarizmus válságjelenségei (gyakori kormányváltások, obstrukció stb.) Európa több országában is felütötték a fejüket, azonban a politikai elit nem feltétlenül reagált mindenhol az őt ért kihívásokra. A fizikai erőszak rendszerint megrekedt a törvényhozás falain kívül (lásd a parlamenti épületek előtt tiltakozó tömegek akcióit vagy például a politikusok ellen elkövetett utcai merényleteket), és csak ritkább esetben jelent meg a parlamentek üléstermében. Ez utóbbi esetben is legfeljebb egy-egy pofonról, kisebb dulakodásról van tudomásunk.⁸⁶ Úgy tűnik azonban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia két fővárosában kirívó mértéket öltött a törvényhozások munkáját bénító erőszakos obstrukció.⁸⁷ Bécsben és Budapesten – eltérő

⁸³ Jókai Mór: *A Reichsrathban. Uő: Képviselői körök.* In: Jókai Mór: *Életemből.* 2. köt. Budapest, 1898. 420–422., 441–443.

⁸⁴ Twain, Mark: *Stirring Times in Austria.* Harper's New Monthly Magazine, 1898. March (Vol. 96) 530–540. <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/2170>

⁸⁵ 1893-ban egy konzervatív és egy liberális képviselő verekedett össze, 1912-ben a belügyminisztert dobták fejbe egy könyvvel a londoni parlamentben. Biffen, John: *Inside the House of Commons. Behind the Scenes at Westminster.* London, 1990. 153–158.

⁸⁶ Korszakunkban Berlinben nem került sor fizikai atrocitásra a képviselők között, azonban a francia törvényhozásban például 1904-ben egy jobboldali honatya pofonvágtat a hadügyminisztert. Továbbá mindkét országban divatoztak a politikai párbajok. A londoni parlament egyre szigorodó fegyelmi előírásainak a gyakorlatban viszonylag ritkán kellett érvényt szerezni. Ferenczy Árpád részletes kimutatása szerint karhatalom tényleges bevetésére elsősorban az ír képviselők kivezetésekor volt szükség (korszakunkban három alkalommal). Vö. Ferenczy Árpád: *Az angol parlamenti szólásjog és fegyelem történeti fejlődése és jelen állapota 1547–1913.* Budapest, 1914. 399–431.

⁸⁷ Te Velde, Henk: *Die parlamentarische Obstruktion und die „Krise“ parlamentarischer Politik in Europa um 1900.* In: Schulz, Andreas – Wirsching, Andreas (Hrsg): *Das Parlament als Kommunikationsraum.* Düsseldorf, 2012. 267–283.

ügyek miatt, de végső soron a két politikai rendszer reformképtelensége következtében – a parlamenti politizálás szerves részévé vált a verbális és fizikai erőszak. Mély bizalmatlanság alakult ki a különböző politikai csoportok között, és a századfordulón már kompromisszumképtelenség bénította meg a két törvényhozás működését.

A magyar képviselőházban az 1870-es évek elején az obstrukció még nem tudott teret hódítani, mert néhány hét után a politikai pártok megtalálták a megoldást a válság feloldására. A századfordulón (Széll Kálmán kormányzásának átmeneti nyugalma után) azonban csak néhány hónapnyi időszakokra volt helyreállítható a politikai erők együttműködése (lásd például 1904-ben Thaly Kálmán békejavaslatának a sorsát). Ezt követően viszont már csak egy-egy napig, sőt csupán néhány óráig maradtak életben a kormány és az ellenzék között létrejött fegyverszünetek. Jól mutatja a politikai párbeszéd teljes hiányát, hogy az 1910-es évek első felében a parlament működését a kormányoldal lényegében már csak az ellenzék tiltakozó kivonulása, illetve erőszakos kivezetetése árán tudta biztosítani.

Az ellenzék maga is érdekelt volt a rendkívüli helyzet minél hosszabb fenntartásában, hiszen a merev közjogi struktúra és a hegemon pártrendszer keretei között parlamenti számarányánál jóval nagyobb mértékben tudta ezáltal befolyásolni – sajátos pótcselekvésként: zömmel gátolni – a törvényhozás működését. Továbbá a nyilvánosság fórumain az ellenzék a parlamentarizmus és az alkotmányosság harcos védelmezőjeként tüntethette fel magát, végül a botránypolitizálás jó alkalmat kínált bizonyos ellenzéki honatyák számára saját népszerűségük növelésére is. Néhány ellenzéki politikus később maga is elismerte, hogy a kormánypárt mellett az ellenzéknek is jelentős része volt az erőszakos megoldások elterjedésében a parlamenti politizálásban.⁸⁸ A parlamentarizmus védelmének hangzatos jelszava és a nemzeti akaratra való hivatkozás pedig nemcsak a kormánypártot, de az ellenzéket is arra indította, hogy több alkalommal áthágja a formális szabályokat (például a házszabályokat, a törvényeket).⁸⁹

Minden bizonnyal hozzájárult az erőszak elharapódzásához az is, hogy a politikusi önkuralom elvesztésének komolyabb jogi következménye nem volt. Elmaradt a lökdösődő, széklábbal verekedő, pisztollyal lövöldöző képviselők érdemi felelősségre vonása mind a képviselőház falain belül, mind azon kívül, a bírósági tárgyalótermekben. Sem a képviselőház, sem az esküdtszékek és rendszerint maguk a bírók sem szabtak ki komolyabb büntetést a politikai elit rágalmazó, párbajozó és verekedő tagjaira,⁹⁰ így az effajta politikusi mentalitás szinte háborítatlanul terjedhetett, és elválaszthatatlan részévé vált a parlamenti politizálásnak a kormánypárti és az ellenzéki oldalon egyaránt.

A mentelmi ügyek és a házszabálysértések emelkedő száma, valamint az általunk ismertett legjellemzőbb esetek növekvő durvasága azt mutatja, hogy nem pusztán optikai csatlódás a kortársak vélekedése az egymást követő országgyűlések romló erkölcsi állapotáról; az erőszakos eljárások beépültek az elit politikai kultúrájába. A Tisza-féle szigorúbb rendszabályok későn érkeztek ahhoz, hogy ténylegesen orvosolni tudják a kialakult helyzetet, a

⁸⁸ „Tisza István azért követelt el erőszakot, mert belekényszerítettük, mert nem volt semmi más útja.” Lengyel Zoltán 1908. február 21-én elhangzott szavait idézi: Pesti: *Az újkori magyar parlament*, 131–132.

⁸⁹ Például Kossuth Ferenc úgy vélte, hogy a nemzeti érdekek védelméért az alkotmányosság határait is át lehet lépni. 1904. október 10-én elmondott szavait idézi Pesti: *Az újkori magyar parlament*, 121.

⁹⁰ A mentelmi bizottság jelentéseiben olvasható adatok szerint például a párbajozó honatyák rendszerint megúszták néhány napi államfogházban eltöltendő elzárással, de az is többször előfordult, hogy a király kegyelemben részesített politikusokat. A hazai ítélkezési gyakorlat enyhességéről lásd: Vámbéry Rusztem: *A párbaj Angliában és nálunk*. Huszadik Század, 1902. január, 28–45. (különösen: 37–39.)

karhatalom bevetése pedig csak további alkalmat kínált az erőszakos akciókra. Természetesen ebben a sajátos rendszerben egyre kevésbé remélhette egy politikus, hogy megsértett méltóságát az írott törvények és az arra hivatott intézmények (például a képviselőház plénuma vagy a bíróság) helyreállíthatják, ezért gyakran maga szolgáltatott igazságot (például párbaj vagy pofozkodás útján).

Végül az is jól látható, hogy a képviselők közötti erőszakos akciók nem csupán a politikai elit különböző csoportjaira voltak hatással, de egyre gyakrabban érintették a parlamenti apparátust is, amely vétlen résztvevőként (gondoljunk például a hangzavarban dolgozni próbáló gyorsírókra) vagy a rend fenntartása közben belesodródott az eseményekbe, és támadások céltáblájává vált. Továbbá minden bizonnyal hatott a képviselők viselkedésére a karzatok hallgatóságának és esetenként az utca tüntetőinek a hangulata is, mint ahogy az elit magatartása is formálta a társadalom vélekedését a politika világáról és benne az országgyűlés tekintélyéről.

ANDRÁS CIEGER

Fight in the arena. The role of violence in Hungarian parliamentary politics during the dual monarchy

The paper seeks to answer the following questions. Can the change observed by the people living at the time, namely that parliamentary politics became more violent in the decades following the Austro-Hungarian compromise of 1867, be proven? And if so, what factors can explain this, and to what extent can it be regarded as a typical Hungarian phenomenon?

First, the author analyzes the criminal offenses committed by the members of parliament, looking at the growing number of immunity cases. He points out that during the five decades examined it was mainly the number of duels as well as cases of defamation and slander that increased, which is attributable to political fights getting more intense on the one hand, and to the structural transformation of publicity and the change of how politicians worked on the other.

Then, using hitherto unexploited sources, the author presents those turning points in the history of the Hungarian Parliament, which indicate significant changes related to the extent of public aggression. In the life of the Hungarian house of representatives violence manifested itself in rather diverse forms: from verbal aggression (such as using expression of insult) through various obstruction techniques (making a noise, shouting, obstructing clerks, etc.) to physical violence (fight, damaging) and even attempted murder.

Finally, the author points out that we can observe similar phenomena in other European countries as well, but there physical violence mostly remained outside the walls of the parliament (for example, demonstrations, assassinations) and the perpetrators were usually not members of the political elite. But in the two capitals of the Austro-Hungarian Monarchy violent obstruction paralyzing legislative work was strikingly common. In Vienna and Budapest—even though for different cases, but ultimately due to the incapability of the political system to undergo reforms—verbal and physical violence became an organic part of parliamentary politics. We can observe deep mistrust among the different political groups, and, at the turn of the century, it was already the inability to compromise that paralyzed the operation of the two legislative assemblies.

MELKOVICS TAMÁS

Vezérszerep helyett bitófa. Zichy Ödön gróf politikai metamorfózisa

1848. szeptember 29-én Zichy Ödön grófot a Hunyadi szabadcsapat katonái Soponya határában rokona, a császári hadseregből kiugrott Zichy Pál gróf társaságában feltartóztatták. S mivel Jellačićtól származó menlevelet és kiáltványokat találtak nála, Görgei Artúr hadbírótság elé állította, majd az ítélet alapján hazaárulás vádjával a Csepel szigeti Lórévnél szeptember 30-án felakasztatta.

„Egyébiránt én mindig jó hazafi voltam, sőt azelőtt a szabadelvű párthoz tartoztam.”¹ Görgei visszaemlékezése szerint – többek között – Zichy ezekkel a szavakkal védekezett elfogását követően. Jó hazafinak bárki nevezhette magát, de a szabadelvű párthoz tartozás már egy konkrétan megfogható momentum. Pedig nem állított valótlanúságot, hiszen az 1839–1840-es országgyűlésen a Batthyány Lajos gróf által szervezett és vezetett főrendi ellenzék belső köréhez tartozott, s egy titkosrendőri jellemzésben a következőket olvashatjuk róla: „Tartani lehet tőle, hogy a jövőben az ellenzéki csoportosulás egyik legveszélyesebb embere lesz.”² Ennek ellenére a grófot a bécsi kormányzat már 1845-ben főispáni helytartóként, adminisztrátorként Fejér vármegye élére helyezte. Az adminisztrátorok feladatuk kapták a vármegyei ellenzék kordában tartását, a konzervatív-kormánypárti országgyűlési követek megválasztásának elősegítését s ezzel párhuzamosan konzervatív-kormánypárti követutasítások kieszközlését. Zichyt ott találjuk az 1846 novemberében megalakuló konzervatív párt soraiban is. A kérdés adott: tévedett-e a titkosrendőrség 1840-ben Zichyvel kapcsolatban, vagy akkori magatartása valóban indokoltá tette az idézett megállapítást? S ha igen, akkor hogyan és miért jutott el politikai nézeteinek ártértékeléséhez?

Zichy Ödön életéről, politikai pályafutásáról máig nem készült összefoglaló értékelés, feldolgozás. Kivégzésének körülményeivel azonban már 1848-ban s azóta is többen foglalkoztak, elsősorban Görgei személyiségének megítélése kapcsán, hiszen a gróf felakasztatása egyes vélemények szerint erőteljesen befolyásolta a fiatal tiszt katonai pályafutását. Ezzel vonta ugyanis magára a közvélemény, a politikai elit, beleértve Kossuth Lajos figyelmét

¹ Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Katona Tamás. 1-2. köt. Budapest, 1988. 1. köt. 148.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) I Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok (1000–1919) 58. Kabinettsarchiv. Varia: jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól (1708–1848) 11. doboz, Ungarischer Landtag vom Jahre 1839-40. Darstellung und Charakteristik der Mitglieder des Reichstages und Oberhauses zu den Staatskonferenzen. Akten gehörig (a továbbiakban: I 58. 11.) 857.

is.³ A legátfogóbb és legkimerítőbb elemzést Hermann Róbert készítette az eset kapcsán *A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok* című munkájában. Arra a kérdésre, hogy joga volt-e Görgeinek a kivégzéshez, Hermann azt a választ adta, hogy „egy harcoló testület parancsnokának a korabeli jogértelmezés szerint joga volt a hadműveleti területen elfogott személyt hadbírószálg elé állítani”.⁴ S a népfelkelő csapatok felett is diszponáló Görgei nem kockáztathatta a foglyok Pestre szállítását, a népharag ugyanis kimondottan nagy volt a korábbi adminisztrátorral szemben. Azt is kaszákkal felfegyverkezve akadályozták meg, hogy a gróf kivégzése után rendes temetést kapjon. A politikai vezetésnek pár nappal Lamberg altábornagy meglicselése után meggyűlt a baja a helyzet kezelésével, de „1848 októberében a közvélemény többsége – a rendelkezésünkre álló adatok szerint – inkább elégedettséggel fogadta a hírt”.⁵ A kivégzés ugyanis világosan jelezte, hogy „amiért a szegény vályogvető cigányt teketória nélkül fel szokás akasztani: azt az árulást és kémii jó szolgálatot a háborúban – a dúsgazdag és dölyfös főúr is ugyanazon bitón keserüli meg ezentúl Magyarországon”.⁶ Hermann munkájának nagyobbik része azonban nem Zichy halálával, hanem zár alá vett vagyonának azon részével foglalkozik, amely miatt a későbbiekben Madarász László rendőrminiszter kellemetlen szituációba keveredett.⁷

A reformkor egy másik nagy horderejű kérdése, amely kapcsán előtérbe került Zichy személye, az 1843–1844-es diéta után kiépülő adminisztrátori rendszer volt. Csizmadia Andor, miközben tanulmányában felvázolta a főispáni és az adminisztrátori szerepkörök történelmi alakulását, az adminisztrátori rendszer kiépülésének folyamatát, jellegzetességeit és sajátosságait, felszámolásának körülményeit, konkrét példaként a Zichy Ödön vezette Fejér vármegyei adminisztrátorságot mutatta be részletesen. Értékelő megállapítása az, hogy Zichy jó diplomáciai érzékkel vezette a vármegyét, s ennek köszönhetően jelentősebb atrocitások nélkül sikerült fenntartani a kormányzat szempontjából is megfelelő és kívánatos kompromisszumot, miközben gondot fordított a karhatalom biztosítására is. Utolsó erőpróbaként az 1847–1848-as országgyűlésre ugyan két haladóparti középutas politikust sikerült megválasztani a vármegyében, de olyan követutasítással, ami kimondottan mérsekelt módon, csupán általánosságokban fogalmazott.⁸

Mindkét ismertett munka tényként kezeli, hogy a gróf kezdetben az ellenzéki mágnások köréhez tartozott, majd a következőképpen fogalmaznak: „A '40-es évek fordulóján azonban Zichy Ödön fokozatosan eltért a haladás vonalától. Ezt elősegítette az is, hogy Edmund testvére, aki az országgyűlési ifjak pere idején az ifjak szabadon bocsátásáért a

³ Hermann Róbert szerint Kossuth és Görgei kapcsolata korábról datálódik, s bár Zichy kivégzése nagy közfigyelmet keltett, csak az erről szóló tudósítások töredékében fordul elő Görgei neve. Az azonban igaz, hogy Madarász László figyelmét ez az esemény irányította Görgeire, s Kossuth október eleji távolléte alatt az ő rokonszenve komoly befolyással volt karrierjére. Görgei a képviselőházhoz intézett jelentését a közzététel reményében írta, de ez nem jelenti azt, hogy magát a kivégzést is a figyelemfelkeltés motiválta volna, ráadásul az ítéletet haditörvényszék hozta, s nem ő. Hermann Róbert: *A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok*. Székesfehérvár, 1994. 15.

⁴ Hermann: *A rendőrminiszter*, 16.

⁵ Hermann: *A rendőrminiszter*, 18.

⁶ Görgey István: *1848 júniusától novemberéig*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, az okmánytárat, jegyzeteket és mutatókat összeállította: Katona Tamás. Budapest, 1980. 46.

⁷ Hermann leszögezte, hogy a Zichy-ügyet nem konstruálták, hanem „a raktározás, a beolvasztás és az árverés gyanús körülményei tették lehetővé, hogy ilyen ügy legyen”. Hermann: *A rendőrminiszter*, 63.

⁸ Csizmadia Andor: *Az adminisztrátori rendszer Magyarországon és a Fejér megyei adminisztrátorság*. Fejér megyei történelmi évkönyv, 7. évf. (1974) 8. sz. 233–274.

megye küldöttségét vezette Bécsbe, visszavonult a politikai élettől. Másik testvérét, Zichy Domokos gróft 1842-ben veszprémi püspökké nevezték ki, akinek ultraaullikus érzülete és ilyen irányú befolyása Veszprém és Fejér megye politikai életére reakciós irányban befolyásolta Zichy Ödön magatartását is.⁹

„Az 1840-es évek elejétől Edmund visszavonult a politikai élettől, Ödön viszont szép lassan a konzervatívok felé orientálódott. Splény Béla emlékezései szerint »a konzervatív lapok olvasása által kapacitálódott, elég az, hogy sovínisztikus konzervatív volt, mindig arról beszélt, hogy Kossuthot fel kellene akasztani, és más ilyen kifakadások voltak.«¹⁰ Az 1843–1844-es országgyűlésen már egyértelműen a konzervatívokat támogatta, s ennek köszönhető, hogy 1845 őszén az uralkodó őt nevezte ki Fejér megye főispáni helytartójává.¹¹ Nagyon kevés adattal rendelkezünk tehát Zichy esetleges pálfordulásának okairól, ezért tanulmányunk célja az, hogy megvizsgálja az adminisztrátori kinevezéséig vezető politikai pályáját, s válaszokat adjon a feltett kérdésekre.

Zichy Ödön zicsi és vásonkői gróf¹² 1809. szeptember 25-én született Pesten a meglehetősen kiterjedt, széles rokon hálózattal rendelkező, vagyonos arisztokrata család vedródi ágának sarjaként. Apja Zichy Ferenc gróf (1749–1812) udvari tanácsos, főpohárnok, zempléni, majd 1792-től veszprémi főispán, akinek két házasságából öt fia és öt lánya is született. Első feleségétől, Kolowrat-Krakowsky Mária Annától Zichy Ödön féltestvérei: Ferenc (1774–1861) udvari tanácsos, főlovászmester, majd fő-ajtónállómester s Bihar vármegyei főispán (a seregélyesi ág megalapítója),¹³ Károly (1785–1876) vasi adminisztrátor, Batthyány Lajos és Károlyi György későbbi apósa (a cifferi ág megalapítója).¹⁴ Második feleségétől, Lodron-Laterano und Castelromano Máriától Zichy Ödön édestestvérei: Domokos¹⁵ (1808–1879) és Edmund¹⁶ (1811–1894), a szentmihályi ág megalapítója. A rokonságról megállapíthatjuk, hogy számtalan Zichy vett részt a reformkor magyar politikai életében,¹⁷ akiknek hovatarozása alapján a teljes politikai paletta felsorolható a konzervatívoktól a liberálisokig. Zichy Ödön pályafutásának ismertetésekor indokolt a két édestestvér közéleti szerepvállalását is röviden végigkövetni, hiszen jelentős hatással voltak gondolkodásmódjára, nézeteire. Itt kell megjegyeznünk, hogy Ödön Eugénnek, tehát helyes fordításban Jenőnek, míg testvére Edmundnak, azaz Ödönnek született. Mivel azonban Eugén mindvégig Ödönnek hívta magát, s az elnevezés a közvélemény részéről is rajtaragadt, testvérét leg-

⁹ Csizmadia: *Az adminisztrátori rendszer*, 249.

¹⁰ *Splény Béla emlékiratai*. Sajtó alá rendezte: Kendi Mária, Fábri Anna. 1-2. köt. Budapest, 1984. 1. köt. 581.; Splény Béláról lásd: Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848*. 1-2. köt. Budapest, 2011. 1. köt. 429. Megjegyzendő, hogy Splény visszaemlékezésében mindvégig Edmundot hívja Ödönnek és Eugént Jenőnek.

¹¹ Hermann: *A rendőrminiszter*, 6.

¹² Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 477.

¹³ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 165.

¹⁴ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 474.

¹⁵ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 114.

¹⁶ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 469.

¹⁷ A Zichy családról lásd: Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 1–13. köt. Pest, 1857–1868. 12. köt. 389–390., leszármazási táblák: 375–376.; a Zichy család ágazatairól Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi Genealógiája*. 1–5. köt. Budapest, 1990–1999. 4. köt. 342.

inkább csak Edmundként emlegették. Ez a névzavar adott ihletet Jókai Mórnak a Baradlay fivérek híres és egyben végzetes névcserejének történetéhez.¹⁸

A három Zichy testvér apjuk 1812-ben bekövetkezett halála után korán árván maradt, Fiáth Ferenc visszaemlékezése¹⁹ szerint Kolossváry Miklós lett a gyermekek gondnoka.²⁰ Kolossváry, aki később a Zichy Ödön tulajdonát képező Fejér megyei kálozi uradalom prefektusa lett, Győr vármegye követeként részt vett az 1825–1827-es országgyűlésen, s a titkosrendőrség szerint mérsékelten ellenzéki magatartást tanúsított.²¹ A három fiú 1820–1823 között a bécsi Theresianum növendéke volt. Ezután Domokos és Ödön a tatai piarista gimnáziumot látogatta, Edmund a katonai pálya felé kacsingatott. Domokos az egyházi hivatást választotta, s a pesti királyi egyetemen doktori fokozatot is szerzett, Ödön és Edmund a pozsonyi jogakadémiát végezte el, ahol ügyvédi vizsgát tettek.

Ödön 1830-ban kezdte meg közéleti pályafutását, a személynök oldalán lett jurátus. Edmunddal együtt vetették bele magukat a fiatal, gazdag mágnás élet mindennapjaiba, s már az 1832–1836-os országgyűlés alatt Pozsonyban tartózkodtak.²² Mivel a két testvér birtokainak központja egyaránt Fejér megyében volt (Ödöné Kálozon,²³ Edmundé Szentmihályon, a mai Sárszentmihály), hamarosan bekapcsolódtak a megye politikai közéletébe.

1836-ban az országgyűlés végeztével Fejér megyében a rövid idő alatt országos hírnevet szerző két Madarász fivér, László és József agilis, radikális fellépésével indult el az ellenzék megszervezése.²⁴ Az első jelentős eredményt az 1836. október 25-i közgyűlésen érték el, amikor sikerült Cziráky Antal főispán (1828 és 1839 között országbíró)²⁵ indítványát leszávatatniuk. Madarász József így emlékezett vissza az esetre: „E napon fivérem megalkotta segélyemmel s a lelkes közönség támogatásaival Fejér megyében az alkotmányos szabadságnak és a haladásnak pártját. E nap, életem legnevezetesebb és legszebb napjainak egyike.”²⁶ Az emlékiratból az is kiderül, hogy az est folyamán Zichy Edmunddal tárgyalták meg a tisztválasztás részleteit, többek között azt is, hogy kiket támogassanak.²⁷ A novemberi alispánválasztásról pedig, amikor a kormánypárti Szluha Imre helyett a Madarászok által támogatott Kandó József lett az új alispán, a következőket olvashatjuk: „A nagyobb birto-

¹⁸ Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*. Sajtó alá rendezte: Szekeres László. Budapest, 2001. Keletkezése, forrásai című fejezet. Nem tekinthető igaznak az a híresztelés, miszerint a Zichy kivégzéséről hirt adó plakáton Eugén nevét Ödönként magyarították, amit valójában Edmund használt korábban, s ezért 1848 után Edmund soha többé nem viselte nevének magyarosított változatát. Többek között a kiadott főrendi naplók és vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek is az Ödön és az Edmund neveket használják, s mivel a legtöbb szakirodalom is ezt követi, a jelen tanulmányban is így járunk el.

¹⁹ Fiáth Ferencről Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 913.

²⁰ B. Fiáth Ferenc: *Életem és élményeim*. 1-2. köt. Budapest, 1878. 1. köt. 106. Megjegyzendő, hogy Fiáth visszaemlékezésében mindvégig Edmundot hívja Ödönnek, akivel fiatalokuktól fogva egészen a dualizmus időszakáig jó viszonyban maradtak, és Eugént Jenőnek. Bár néhol ő is összekeveri kettejüket, és rosszul emlékszik. Fiáth: *Életem és élményeim*, I. 41. A tanulmányban előforduló forrásidézetekben a helyesírást és a központozást javítottam, a rövidítéseket feloldottam, azonban a régies kifejezéseket – lehetőség szerint – eredeti formájukban megtartottam.

²¹ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 988.

²² Egy pozsonyi történetről Fiáth: *Életem és élményeim*, I. 91–97.

²³ Kálozról Károly János: *Fejér vármegye története*. 1–5. köt. Székesfehérvár, 1896–1904. 4. köt. 269–277.

²⁴ A Madarász testvérekről Takács Ferenc: *Két flamingó. Madarász László (1811–1909), Madarász József (1814–1915)*. Budapest, 1982.

²⁵ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 156.

²⁶ Madarász József: *Emlékirataim. 1831–1881*. Budapest, 1883. 38.

²⁷ Madarász: *Emlékirataim*, 42.

kosok, grófok, bárók stb. többnyire távol maradtak a nagy közönséggel való érintkezéstől, csakis ügyvédek, tisztjeik által folytak be és rendszeren a főispán óhajlásának érvényesítésére. A lezajlott tisztválasztáson kivételképp Zichy Edmund és Batthyány István grófok pártunk hívei voltak.²⁸

1837 márciusában már a perbe fogott országgyűlési ifjak ügye tartotta lázban a vármegye közgyűlését. Küldöttséget intéztek a királyhoz a perek megszüntetése, a hamis vádlók és bírák megbüntetése, a kancellár elmozdítása és egy olyan országgyűlés összehívása érdekében, amely a felségsértés eseteire világos törvényt hoz. E küldöttség elnöke Zichy Edmund lett.²⁹ Ez idő alatt Zichy Ödön amerikai körutazáson vett részt, s hazafelé jövet Bécsben találkozott az éppen ott tartózkodó megyei küldöttekkel. Edmund ekkor mutatta be bátyját a küldöttség többi tagjának, így a Madarászoknak is: „Zichy Ödön gróf termete és külsejére nézve, magas, jóltermett, szép barna piros arcú férfiú; a magyar nyelvet csak törve beszéli,³⁰ barátja az amerikai szabad intézményeknek. Szóba hozatván a választás és kinevezés, azt jelentette ki, hogy örömebb lenne választott alispán mint kinevezett főispán. Ígérte, hogy meg fog ismerkedni hazánk viszonyaival, s gyűléseinkre is el fog járni. Kért is bennünket fivérémmel, hogy majd Kálozon látogassuk meg.”³¹ Ödön tehát 1837-ben friss amerikai élményekkel a háta mögött kapcsolódott be aktívan a megyei politikálásba öccse, Edmund oldalán s a Madarászok táborában. A párt rendelkezésére bocsájtotta jelentős kapcsolatait, összeköttetéseit, például ő mutatta be a Madarász fivéreket Batthyány Kázmérnak is.³² Madarász József emlékei szerint 1837. október 2-án Zichy Ödön már egyik legfontosabb támogatójuk volt,³³ majd 1839-ben Kandó József mellett a Madarász László vezette, a „Hazafiság, Nemzetiség” jelszavak alatt felsorakozó Fejér vármegyei ellenzék országgyűlési követjelöltje lett.³⁴ Megjegyzi ugyan, hogy azért esett rájuk a választás, mivel „akiket kívántunk volna, vád alatt voltak”.³⁵

A választáson végül a Cziráky főispán által vezetett s Barkóczy László székesfehérvári püspök³⁶ által támogatott kormánypárt szerzett többséget, így Ürményi József³⁷ és Sárközy

²⁸ Madarász: *Emlékirataim*, 49.

²⁹ Madarász: *Emlékirataim*, 58–60. „Zichy Edmund gróf előhozta, hogy több oldalról rosszalják azt, miként ő mint császári királyi aranykulcos elvállalta a küldöttség vezetését. Nyilvánította, hogy ha helyeseljük, ő a kamarási kulcsot köszönettel leteendi. Mi azt ajánlottuk, hogy ezt ne tegye; mert híven szolgálván hazáját és nemzetét, ezáltal teljesíti fejedelme iránti hűségét is.” Madarász: *Emlékirataim*, 63.

³⁰ Még 1843-ban is előfordult az országgyűlésen, hogy például a függőágy szónak csak a német megfelelője jutott eszébe. *Felsőes Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország e' néven Ötödik Koronás Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi junius 2-kára rendeltetett Magyar Országgyűlésen a' Méltóságos Fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartatott országos ülések naplója*. Pozsony, 1840. (a továbbiakban: FN 1840.) 251. (1840. november 7.)

³¹ Madarász: *Emlékirataim*, 63.

³² Madarász: *Emlékirataim*, 63.

³³ Madarász: *Emlékirataim*, 71.

³⁴ Fiáth visszaemlékezése szerint: „Ödön declarálta, hogy a követséget csak a párt érdekében hajlandó elvállalni, hogy Ürményit megbuktathassuk.” Fiáth: *Életem és élményeim*, I. 166.

³⁵ Madarász: *Emlékirataim*, 78. Perbe fogták a két Madarászt, továbbá bécsi rendeletre megyei eljárás folyt Mészöly György, Kandó Ferenc és Salamon Lajos ellen is. Erdmann Gyula: *Szabadság és tulajdon. Az 1839-40. évi országgyűlés története*. Budapest, 2014. 66.

³⁶ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 76.

³⁷ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 229.

Kázmér³⁸ lettek Fejér vármegye követei. A voksolás azonban szoros eredményt hozott, s a felkészülés ideje alatt is kemény küzdelem folyt. Egy titkosrendőri jelentés szerint Zichy Ödönt rá akarták venni a visszalépésre, ő ezt azonban visszautasította, mire Barkóczy püspök úgy reagált, hogy ők is belekezdenek a szegényebb nemesség tömegeinek „megvesztegetésébe”, az etetés-ításba. A pénzügyi versenyben az ellenzék maradt alul,³⁹ de ha hihetünk a kampányban jelentős szerepet vállaló Fiáth Ferencnek, már ekkor is nagy összeget használtak fel a korteshadjáratban. Tizenötezer forintot irányoztak elő a választásra, amiből Zichy Ödön négyezret vállalt magára.⁴⁰ „Felosztottuk az egész megyét” – ismerteti a választási „kampányt” Fiáth Ferenc, majd így folytatja: „Vittünk zászlót és szalag-csokrokat minden községbe. Vasárnap minden községben lakomát adtunk, a választást megelőzőt napon bevittük híveinket, mi lóháton kísértük őket, s Fejérváron kívül, ennek déli végén a legelőn tábort ütöttünk.”⁴¹ Madarász József további adatokkal szolgál: „Este meggyújtattak a farakások, melyek késő éjjelig égtek. A szép látványossághoz a városból férfiak és nők nagy sereggel jöttek ki kocsikon és gyalog.”⁴² A reggel 9-től este 9-ig⁴³ tartó, több mint kétezer főt megmozgató szavazáson Ürményi József 1297, Zichy 810 szavazatot kapott.⁴⁴ A kudarc után az 1839–1840-es országgyűlésen Zichy Ödön Edmund öccsével együtt a felsőtáblán foglalt helyet a személyi jogon megjelenő, úgynevezett regalista mágnások csoportjában.

Miközben Ödön és Edmund a Fejér megyében is zászlót bontó ellenzék között kereste a helyét, addig a harmadik testvér, Domokos más irányba indult. Hamar kitűnt aulikus nézeteivel, már az említett, az ellenzék első sikerét hozó 1836. október 25-i megyei közgyűlésen is a „zöld asztalra” csapva jelezte: a Madarászok arcátlanóságát nem tűrheti.⁴⁵ 1840-es rendőri jellemzése szerint a saját öccse elleni kampányban is a székesfehérvári püspökkel működött együtt.⁴⁶ Domokos először olmützi kanonok és almási plébános, majd győri kanonok lett, s 1839–840-ben testvéreihez hasonlóan szintén országgyűlési résztvevő volt, de ő az alsótáblán foglalt helyet mint a győri káptalan követe.

Splény Béla emlékirataiban említi, hogy édesanyja tréfásan Zichy Edmund szemére vetette ellenzékiségüket, mire Edmund állítólag így felelt: „...mi hárman vagyunk: Domokos

³⁸ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 1135.

³⁹ MNL OL N Regnicolaris levéltár (1222–2011) Archivum regni (1222–2011) 119 Takács Sándor hagyatéka (1563–1848) (a továbbiakban: N 119) 8794., 8811.

⁴⁰ Fiáth megjegyzi: „Zichy nem nagy hévvel vette ügyét, mert a törvényhozásnak, mint teljeskorú mágnás úgy is tagja lévén, alispánná és egyszersmind követté leendő megválasztására csak 4000 forintot utalványozott.” Fiáth: *Életem és élményeim*, 1. 164.

⁴¹ Fiáth: *Életem és élményeim*, 1. 164.

⁴² Madarász: *Emlékirataim*, 82.

⁴³ MNL OL N 119 8794.

⁴⁴ MNL OL N 119 8794. A közgyűlési jegyzőkönyv szerint a voksolás aránya a következőképpen alakult: 1291:795. Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1543-1950) 1. Fejér vármegye levéltára a. Az 1848-ig terjedő korszak 3. Fejér Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (Acta congregationalia) (1790-1848) a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla congregationum) (1790-1848) (a továbbiakban: MNL FML KGY JK) 1839. 248–267. (MNL OL X 609 15099. sz. mikrofilm)

⁴⁵ A Törvényhatósági Tudósítások (Pest, 1837. január 15.) szerint a Madarászok ügyének egyik leghangosabb támogatója Kolossváry Miklós volt, míg egyik legnagyobb ellenfele már ekkor is Zichy Domokos. Kossuth Lajos Összes Munkái 6. köt. *Törvényhatósági Tudósítások*. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1966. 874–887.

⁴⁶ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 114.

bátyám hófehér, öcsém koromfekete és én csak szürke vagyok”.⁴⁷ Ha eltekintünk attól a tévedéstől, hogy hármuk közül nem Ödön, hanem Edmund volt a legfiatalabb, akkor eddigi ismereteink alapján találó helyzetértékelést kaptunk. Igaz, Edmund esetében a fekete színhez közelebb álló, sötétszürke árnyalat talán ekkor még jobban tükrözné a valóságot. Az 1839–1840-es diétán a titkosrendőrség is hasonló módon vélekedett. Az országgyűlési résztvevőkről részletes jellemzés készült, akiket ezen felül hétfokú skálán értékelték.⁴⁸ Domokos káptalani követként jobboldali, azaz megbízható, kormánypárti besorolást kapott. Jellemzésében kiemelték, hogy a katolikus egyháznak, beleértve előjogait és privilégiumait kiváló védelmezője volt. Minden megnyilatkozásában a legmagasabb érdekeknek megfelelően beszélt, s Barkóczy püspöknek segédkezet nyújtva szerepet vállalt a Fejér vármegyei ellenzék legyőzésében. A jellemzés támogathatónak ítélte rozsnói püspökké való kinevezését, amit hamarosan meg is kapott, majd 1842-ben veszprémi püspökként még befolyásosabb pozícióba került.

Edmund ezzel szemben a főrendi tábla regalista csoportjában, ahol lehetőség nyílt a kormánnyal szembeni fellépésre,⁴⁹ szélsőségesen ellenzéki, azaz szélsőbaloldali besorolást kapott. Jellemzésében kiemelték, hogy testvérénél, Ödönnél kisebb befolyással rendelkezik, kevesebbet szervezkedik, és ritkábban is beszél, de ugyancsak a Fejér megyei ellenzék tagjaként ismeretes. Testvérével együtt a Madarászokkal szövetségben a megyei követutasításokra is igyekeztek hatást gyakorolni. Az országgyűlésen az ellenzéki mágnásokhoz csatlakozott, ahol elsősorban Széchenyi István gróf befolyása alatt állt. Résztvevője volt annak a bankettnek is, amit a két tábla liberális ellenzéke közösen tartott.⁵⁰

Ödön a legszélsőségesebbnek számító, külön kategóriaként felállított ultrabaloldali csoportba került Batthyány Lajos gróf, Széchenyi István gróf, Pálffy József gróf és Andrássy Károly gróf mellé, miközben olyan személyiségek, mint Batthyány Kázmér gróf, Teleki László gróf vagy Eötvös József báró „csupán” a szélsőbaloldali kategóriában szerepeltek.⁵¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a besorolások nem a politikai beállítódást érzékeltetik elsősorban, vagyis nem a radikális liberálisoktól az ókonzervatívokig terjedő kategóriákat állították fel, hanem az udvar és a kormányzat szempontjából értékelt veszélyesség vagy hasznosság mértéke alapján rangsorolták a diéta résztvevőit. A besorolásba a kormánypárti vagy ellenzéki megnyilvánulások száma és tartalma mellett több más körülmény is közrejátszott. Az öt ultrabaloldalinak tartott politikus kapcsán minden valószínűség szerint úgy gondolták, hogy diétai magatartásuk mellett a politikai és intellektuális képességeik, a vagyoni és családi hátterük, illetve a mozgósítható kapcsolati hálójuk alapján ők, valamint a csak 1840-ben megérkező Teleki László lehetnek a főrendi ellenzék vezérei. Pálffy József lehet kivétel ebből a szempontból: őt a leggorombább és legarcátlanabb embernek minősítették, aki olyan hangnemben beszél a főméltóságokkal, amilyenre még nem volt példa. Ő ezért és hihetetlen aktivitása miatt érdemelte ki az ultrabaloldali besorolást. Széchenyi és Batthyány lehetséges vezető szerepe természetesen egyértelmű volt, Andrássy Károly jellemzé-

⁴⁷ *Splény Béla emlékiratai*, 581.

⁴⁸ Erről bővebben Pajkossy Gábor: *Kölcsey – Ahogy az országgyűlési titkosszolgálat 1836-ban látta. Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. évf. (2001) 3-4. sz. 458–464.; a résztvevőkről készült jellemzések MNL OL I 58 11.

⁴⁹ Bővebben: Melkovics Tamás: *A reformkori főrendi liberális ellenzék*. Vasi Szemle, 68. évf. (2014) 2. sz. 188–200.

⁵⁰ MNL OL I 58 11. 855.

⁵¹ Az 1839–1840-es országgyűlés regalistáinak besorolásáról készített táblázatot közli Melkovics: *A reformkori főrendi liberális ellenzék*, 194.

sében pedig az is szerepelt, hogy az igazi vezérek végül háttérbe szorították, de az országgyűlés elején ő akarta irányítani a mágnásellenzékét. Zichy Ödön kapcsán már idéztük, hogy a jövő egyik lehetséges ellenzéki vezéregyéniségének kiáltották ki. A titkosrendőrség feljegyezte róla azt is, hogy Fejér megyében Edmuddal együtt a hírhedt Madarászokkal szövetkezve befolyásolta a követutasítások megfogalmazását, sőt az ellenzék egyik követjéülként lépett fel. Kiemelték, hogy tehetséges ember, bár kicsit dadog. Ugyan arisztokratikus alapokon áll, de ennek ellenére számtalan szabadelvű reformgondolatot is magáévá tett. Az országgyűlés kezdetétől az ellenzéki mágnásokkal közösen lépett fel az alsótábla üzeneteinek támogatása érdekében. Mágnástársai közül is a leghevesebbek, a legtevékenyebbek közé tartozott, s nemcsak Fejérben, de Veszprém megyében is komoly befolyással rendelkezett, s részt vett a közgyűléseken is. Látogatta az alsótábla kerületi üléseit is, ahol az említett két megye követeit ellenőrizte. Széchenyi gyakorolta rá a legnagyobb hatást, de az alsótábla híres ellenzéki politikusai, Klauzál Gábor, Beöthy Ödön és Szentiványi Károly voltak a tanítómesterei. Részt vett a két tábla közös ellenzéki bankettjén, ahol arcátlan módon a két demagóg, Kossuth Lajos és Lovassy László egészségére emelte a poharát.⁵²

Az 1839–1840-es diéta volt az első, amelyen megkezdődött egy szervezett ellenzéki csoport kialakítása a felsőtáblán is elsősorban Batthyány Lajos tevékenységének köszönhetően.⁵³ Pár nappal a diéta megnyitása után, 1839. június 10-11-én létre is jött az úgynevezett ellenzéki mágnás kaszinó. Széchenyi István naplójában tizenöt alapító tagot sorol fel,⁵⁴ köztük Zichy Ödönt is. Később egy újabb, szűkebb csoportosulást is létrehozta, amit Széchenyi kiskaszinóként emleget.⁵⁵ A főrendi ellenzék hivatalos megalakulását egy november 18-ai kiskaszinói ülésen mondták ki tizenhárom tag, köztük Zichy Ödön és Edmund jelenlétében.⁵⁶ Az ellenzéki csoport önszerveződése az év végére sikeresen megtörtént, amiről egy 1840. január 11-ei titkosrendőri jelentés is tanúskodik. Eszerint a főrendi ellenzék „egészen önállóvá lett, a saját elvei szerint cselekszik, s a saját erejére támaszkodik. Már nem visszhangja a rendi táblának, hanem önmagában álló erős hatalom. A rendi ellenzékkel való érintkezése már nem kérdezősködés, hanem a közös eszmék barátságos kicserélése. A főrendi ellenzék egyesüléséhez nagyban hozzájárult a mágnáskaszinónak olyan klubba való változása, melynek működését a rendek kerületi üléseihez lehet hasonlítani.”⁵⁷ Batthyány december 14-én a kiskaszinóhoz benyújtott egy liberális tartalmú, a még szorosabb összefogást és összedolgozást, végeredményben egy egységes, nemzeti, reformszellemű főrendi ellenzék megteremtését sürgető programnyilatkozatot. Ebben a „politikai jogok, minden személyes kiváltságok lassanként történendő” eltörlése mellett alapelveként fogalmazta meg, hogy a politikai hatalomnak ott kell koncentrálnia, ahol a vagyon és az értelmiség legnagyobb súlya is összpontosul. A mágnásellenzék vezető szerepét azonban nem végcélként tekintette, hanem szükséges eszköznek „minden rend, minden vallás, minden véle-

⁵² MNL OL I 58 11. 857.

⁵³ Batthyány ellenzéki vezérré válásával kapcsolatban Molnár András megjegyzi a feleség, Zichy Antónia és a rokonság (többek között Ödön és Edmund) jó hatását. Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig*. Budapest, 2007. 75., 81.

⁵⁴ Gróf Széchenyi István Összes Munkái 14. köt. *Gróf Széchenyi István naplói*. 5. köt. (1836–1843). Szerkesztette: Viszota Gyula. Budapest, 1937. 287–288.

⁵⁵ Egy október 30-án keltezett rendőri jelentés szerint a kiskaszinó igazgatója Széchenyi lett, a választmányi tagok között pedig Batthyány Lajos, Eszterházy Károly és Zichy Ödön kapott helyet. MNL OL N 119 8959. A kiskaszinó üléseit többször Zichynél tartották meg. MNL OL N 119 8971.

⁵⁶ *Gróf Széchenyi István naplói*, V. 331.

⁵⁷ Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. Budapest, 1980. 183–184.

mény felszabadítására”.⁵⁸ Batthyány konkrét és határozott elképzelései hatására több ellenzéki mágnás is megrettent, de a főrendi kaszinó nem esett szét, s a tagok, köztük minden valószínűség szerint Zichy Ödön is, eltérő mértékben ugyan, de magukévá tették az alapgondolatokat, s ennek szellemében tevékenykedtek tovább.

Zichy Ödön tehát a főrendi ellenzék legbelső köréhez tartozott.⁵⁹ 1840-ben Sárközy Kázmér lemondása után lett volna rá lehetősége, hogy újra jelöltesse magát Fejér vármegye követének a Madarász-féle párt támogatójaként,⁶⁰ de nem élt ezzel a lehetőséggel. Fiáth Ferenc szerint „Zichy megköszönte a bizalmat, kijelenté, hogy neki az országgyűlésen kellemes állás nyílt; hogy az alsóházban nincs annyira független elemekre szükségben, mint a főrendiháznál; végre hogy ő a közigazgatáshoz csak keveset ért, a törvénykezésben pedig teljesen járatlan, s így ő e kitüntetést el nem fogadja. Kiemelte azután csekélységemet, s engemet ajánlott másodalispánnak, mint közülünk legkönnyebben kivihetőt, s egyszerűen Sárközy helyébe követnek, és e cél elérésére 4000 forintot ismét örömmel felajánlott.”⁶¹ Zichy a függetlenség hiányának emlegetésével feltehetően a követutasítások rendszerére célzott, ugyanakkor láthatóan megtalálta helyét az arisztokrata ellenzéki csoportosulásban. Fiáthot végül az 1840. március 31-i közgyűlésen meg is választották követnek, majd az áprilisi tisztújításon másodalispánnak is.⁶²

Zichy az 1840. február 25-étől megjelenő Főrendi Napló, továbbá az országgyűlés legelőjéti elsősorban az alsótábla kerületi és országos üléseiről vezetett, Stuller Ferenc nevével jegyzett Országgyűlési tudósítások szerint szinte kivétel nélkül a rendek ellenzéki, sérelmi és reformhangvételű üzeneteit támogatta. S többször adta le szavazatát Batthyány Lajos⁶³ vagy éppen Teleki László mellett.⁶⁴

A diéta legfőbb kérdése a koncepciói politikai perek következtében felmerülő úgynevezett szólásszabadsági vita volt. Az ellenzék vezérének ekkor már egyértelműen az alkotmányos elvek terén alkut nem ismerő zalai követ, Deák Ferenc számított, aki a radikális jogvédelem rendíthetetlen híveként az obstrukció taktikájának alkalmazását képviselte. Az általa vezetett ellenzék el kívánta érni, hogy a törvénytelenések orvoslásáig függesszék fel a törvényhozási munkát. A felsőtáblán Batthyány Lajos vezette, mindvégig kisebbségben maradó csoportosulás az alsótábla álláspontját igyekezett védeni és elfogadtatni, s ebbe a harcba Zichy Ödön is teljes erőbedobással vetette bele magát. A Stuller-féle tudósítások szerint már az úgynevezett pesti,⁶⁵ majd később a barsi sérelem⁶⁶ kapcsán is a rendek mellé

⁵⁸ Erről bővebben Molnár: *Viam meam persequor*, 87–95.; a főrendi ellenzékéről Molnár: *Viam meam persequor*, 83–87., valamint Erdmann: *Szabadság és tulajdon*, 160–171.

⁵⁹ Már egy országgyűlés elején íródott jelentés szerint is az ellenzéki mágnások Zichynél és Batthyánynál tartottak összejöveteleket. MNL OL N 119 8866.; Batthyány Zichyt saját emberének tartotta. MNL OL N 119 8873.

⁶⁰ „Madarász, ki összebarangolta az egész megyét, és ismerte a közvéleményt, őszintén előadta választási ügyünknek illetén állását, s felhívta Zichyt, hogy lépjen fel újra, nem ugyan Kandóval, mert ez most már mióta Sárközy elvált Ürményitől, nehezen volna kivihető, hanem Sárközyvel.” Fiáth: *Életem és élményeim*, I. 174–175.

⁶¹ Fiáth: *Életem és élményeim*, I. 175.

⁶² Madarász szerint a kormánypárt nem tudott ellenfelet állítani. Madarász: *Emlékirataim*, 83–84. A közgyűlésen Zichy Ödön is részt vett. MNL FML KGY JK 1839. 100–191. (MNL OL X 609 15100. sz. mikrofilm)

⁶³ FN 1840. 43. (1840. február 27.)

⁶⁴ FN 1840. 190–200. (1840. március 19.)

⁶⁵ Az ellenzék a megyei követválasztások során arra törekedett, hogy a politikai perek vádlottjaiból minél többet követté válasszanak. Végül egyedül Ráday Gedeonnak sikerült többséget szereznie, s

állt: „...a veszedelem, melyet a barsi sérelem okozott, alkotmányunkat fenyegeti, mert municipális rendszerünk legszentebb palladiuma az alkotmánynak, ennek sértetlen fenn-tartása legszentebb kötelességünk.”⁶⁷ A Főrendi Naplóban rögzített egyik leghosszabb és leghatásosabb szónoklatát is a szólásszabadság érdekében mondta el: „De Méltóságos Főrendek! Enyhíthetik-e ezen alkotmányt lehellő fejedelmi szavak sajgó sebeit bánatos keblünknek? Letörölhetik-e beborult arcunkon pergő könnyeinket Fejedelmünknek e kegyelmes királyi leiratban hallott szavak, melyek tudunkra adják, mit tart Ó Felsége szólásszabadságunkról; az iránt pedig, hogy az azon ejtett sérelmek, melyek annyira fájnak, orvoslást nyernek, és többé olyanok nem történnek, bizonytalanságban hagy bennünket? Midőn azért vérzik szíve a lelkes polgárnak, hogy legszentebb jogát látja megsértve, nem találhat meglepődést annak elmondásában, hogy «a szólásszabadságot a maga épségében fenntartani kívánjuk», hanem méltán kívánhatja azt, hogy adassék vissza az épségéből kivetkezett szólás szabadságának az, mi tőle elvétett. [...] Nem az egészség emlegetése, hanem gyógyszer,arovosság kell a betegnek. [...] Hálás érzéssel fogadom én, mint magányos ember a kegyelmes királyi leirat azon megbízatását, miszerint a szenvedő polgártársainkkal a ki-meríthetetlen királyi kegyelmet ígéri éreztetni, de mint polgár, mint alkotmány őrije, nem titkolhatom el abbéli fájdalmamat, hogy kegyelem szólal meg az igazság helyett és nem megsemmisítése ígértetik a törvénytelen ítéleteknek, hanem kegyelem útján oldoztatnak fel a törvénytelen ítéletek terhe alól polgártársaink. Méltóságos Főrendek! Ha kegyelem és nem törvény, nem az igazságnak az igazságtalanságon vett győzedelme adja vissza elvesztett szabadságunkat, akkor jövőre is nem törvénytől, hanem önkénytől, nem justtól, hanem kegyelemtől fog függeni, mit és amennyit legyen szabad az alkotmányos magyarnak szólani alkotmányos Hazájában. Még egyszer tehát felszólítom Méltóságotokat az igazság és hazaszeretet szent nevében, ne akadályozzák többé e tárgynak Ó Felsége eleibe juthatását, fogjanak kezét szegény elhagyott Hazánkkal!” Ezután kijelentette, hogy az ellenzéki főrendek nem népszerűség érdekében szólalnak fel a rendek üzenete mellett, hanem tiszta és őszinte meggyőződésből, függetlenségéből: „a Haza és az igazság szeretete azon ragyogó csillagok, melyek vezéreink e politikai nehéz pályán.”⁶⁸ Beszédét a Stuller-féle szöveg szerint hosszas éljenzés követte.

Zichy más esetekben is jelentős aktivitást mutatott. Nehezményezte, hogy a királyhoz intézett megyei sérelmekre nem érkezett válasz, ezért a törvényhatóságok küldöttségeket indítottak Bécsbe, de azokat nem fogadták, sőt a megyéket még meg is dorgálták emiatt.⁶⁹

---

a pesti közgyűlés a királyi intés ellenére kitartott Ráday mellett, azonban kinyilvánította, hogy az erőszaknak engedve Ráday Gedeont nem küldik fel Pozsonyba. Szentkirályi Móric, Pest másik követe megyéje sérelmét terjesztette elő, és indítványozta, hogy a törvénytelenység orvoslásáig függesszék fel a törvényhozási munkát. A rendek üzenetét pártolta Zichy Ödön is. Stuller Ferenc: *Országgyűlési tudósítások*. 1-2. köt. Pozsony, 1839-40. (Országgyűlési Könyvtár) 1. köt. 72., 126. A Stuller-féle tudósítások számos esetben beszámolnak arról, hogy Zichy az ellenzékkel szavaz, vagy fel is szólal az ügy érdekében. Stuller: *Országgyűlési tudósítások*, I. 168., 174., 305., 367., II. 608., 750., 754., 906.

⁶⁶ Bars megye két követének beszéde miatt érte sérelem az országot. Az első Tarnóczy Kázmér 1833. december 5-i, a második Balogh János 1835. június 22-i beszéde volt, amelyben szolidaritást vállalt azokkal a kijelentésekkel, amelyekkel Wesselényi élt a szatmári közgyűlésen. Baloghot hűtlenség vádjával perbe fogták, mire ő lemondott, de a megyéje újraválasztotta. Ezt látván a pert be- szüntették ellene.

⁶⁷ FN 1840. 576. (1840. május 2.)

⁶⁸ FN 1840. 482-483. (1840. április 22.); Stuller: *Országgyűlési tudósítások*, II. 943-944.

⁶⁹ FN 1840. 238. (1840. március 23.)

Kárhóztatta az udvar vám- és gazdaságpolitikáját,⁷⁰ támogatta az új váltótörvény tervezését,⁷¹ a nem nemesek személyi és vagyonbiztonságát,⁷² továbbá a Partium visszacsatolásáról született törvény végrehajtását.⁷³ Egyházi kérdésekben is a főrendi ellenzékkel egyetértve oppozíciós álláspontot képviselt:⁷⁴ a reverzálisokat nem csupán a jövőre, de a múltra nézve is eltörölni óhajtotta,⁷⁵ valamint hosszasan érvelt azon gyakorlat ellen, miszerint a kormányzati körök a megüresedett egyházi hivatalokat gazdasági okok miatt sokáig betöltetlenül hagyják, s az egyházi jövedelmek így nem a haza javát szolgálják.⁷⁶ A rendi sérelmi feliratot támogatta a jezsuiták bejövetelével kapcsolatban is, szerinte ugyanis a szerzetesrend tagjai „vallási üldözést, a gyűlölség és titkos elvek veszélyes lelkét fuvallták szét” az emberek között.⁷⁷ Végezetül felszólalt a görög keleti vallásúak egyenjogúsítása mellett, azzal érvelt, hogy ha nem kötik őket a magyar hazához, akkor más kultúrát, esetleg a pánszláv propagandát fogják magukévá tenni.⁷⁸

Felszólalásaiban számos alkalommal hangsúlyozta a törvényességet és az alkotmányosságát. Kijelentette, hogy „csak egy lehet a főhatalom alkotmányos országban, tudniillik a törvényhozói hatalom, melyből folyik a végrehajtó és bírói hatalom”, s ha ugyan a törvényhozás némely feladatait át is engedte ennek a két hatalomnak, nem következik, hogy lemondott az ellenőrző, „felvigyázási” jogáról.⁷⁹ Amikor pedig a rendek üzenetének támogatása mellett a törvények szentségéről beszélt, hangsúlyozta, hogy az alkotmányos ország legfőbb biztosítékaként „ennek hódolni köteles a Király, köteles a Kormány, köteles minden hazafi”.⁸⁰ A főrendi ellenzékkel együtt elsődleges fontosságúnak tekintette, és támogatta a Főrendi Napló elindítását, kívánatosnak tartotta, hogy minden ülés után legfeljebb egy héttel jelenjen meg az új szám.⁸¹ Ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy a gyorsírást terjeszteni és támogatni kell az országban, s megfelelő számú és tudású gyorsírót kell kiképezni.⁸²

Talán az egyetlen olyan eset, amikor Zichy Ödön a rendek üzenetét kifogásolta, a külföldi honosítási kérelmek, az indigenák kérdése volt. Mindvégig határozottan állást foglalt a kérvényezők ellen, s szinte senkit nem látott arra érdemesnek, hogy bekerüljön a magyar arisztokrácia tagjai közé. Megjegyzendő azonban, hogy a legtöbb esetben az ellenzéki mágnások is egyetértettek vele. Zichy a kérdés vitája során saját politikai nézeteit is megfogalmazta: „Én bizonyosan a haladásnak barátja vagyok, de csak annyiban, amennyiben az az alkotmányos szív erébe nem vág. Mi Magyarországon, egy arisztokratikus országban élünk, s így az arisztokráciát fenntartani legszentebb kötelesség. [...] Az arisztokrácia azon védfal, mely az országot ótalmazza a Kormány önkénye és abszolutizmusa ellen, éppen úgy, mint az alsó Tábla a demokrácia elvei ellen. Ennek fenntartására szükséges, hogy oly tagok legyenek e Táblán, kik függetlenségből, hazaszeretetből, s ön hasznukból ezen Tábla méltó-

⁷⁰ FN 1840. 177. (1840. március 17.)

⁷¹ FN 1840. 334. (1840. április 4.)

⁷² FN 1840. 576. (1840. május 2.)

⁷³ FN 1840. 634. (1840. május 12.)

⁷⁴ MNL OL N 119 9101., 9168., 9223.

⁷⁵ FN 1840. 24. (1840. február 26.)

⁷⁶ FN 1840. 536. (1840. április 28.)

⁷⁷ FN 1840. 274. (1840. március 28.), 534. (1840. április 28.)

⁷⁸ FN 1840. 584. (1840. május 2.); Stuller: *Országgyűlési tudósítások*, II. 971.

⁷⁹ FN 1840. 190., 200. (1840. március 19.)

⁸⁰ FN 1840. 234. (1840. március 21.)

⁸¹ FN 1840. 236. (1840. március 23.)

⁸² FN 1840. 572. (1840. május 1.)

ságát fenntartani kívánják, s azt fenntartani legszentebb kötelességüknek ismerik.” Beszéde végén kijelentette, ha a rendek az oligarchia helyett valami demokráciát akarnak behozni vagy a felsőtáblát megsemmisíteni, akkor más módhoz kellene nyúlniuk, mintsem az indigenátus intézményéhez.⁸³

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy Zichy Ödön az 1839–1840-es országgyűlésen a szervezett formában első ízben megalakuló főrendi ellenzék egyik meghatározó alakja lett, s az itt megfogalmazott alapszabályoknak megfelelően saját véleményét vállalva, de azt a társakkal előzetesen egyeztetve minden erejével igyekezett a Deák vezette alsótáblai ellenzék érdekeit védeni a főrendi táblán túlsúlyban lévő konzervatív egyházi és világi főmél-tóságokkal szemben. Ellenzékiségéhez és abszolutizmus ellenességéhez nem férhet kétség. Bizonyos határok között elfogadta és magáévá tette a polgári reformokat, a mérsékelt szabadelvűség gondolatát is, de ezt – ahogyan azt az indigenák kapcsán kifejtette – csakis a demokratikus nézetek ellenében, az arisztokrácia vezetésével tudta elképzelni. Véleményével korántsem volt egyedül, ebben az időben a főrendi ellenzék vezetői is hasonlóképpen gondolkodtak.

A rendőri jellemzés tehát nem tévedett, amikor azt állította, hogy Zichy az egyik legesélyesebb jelölt az ellenzék, legalábbis a főrendi ellenzék vezéri posztjára. További életpályája alakulhatott volna ennek megfelelően is – de nem így alakult. A kérdés az, hogy mi történt az elkövetkezendő néhány évben, ami homlokegyenest más politikai irányba indította el a gróft. S mindezek után milyen magatartással tudta meggyőzni az udvart, hogy rá lehet bízni egy vármegye kormánypartí vezetőjét és a helyi ellenzék visszaszorítását?

Az 1839–1840-es diéta némi sikerrel zárult: helyreállították a kompromisszumot az udvarral, a Deák vezette ellenzék elérte, hogy az alsótábla ne kérjen kegyelmet, így sohasem adták fel a jogvédő harcot, s mindemellert elfogadtak néhány előremutató törvényt, köztük az 1832–1836-ban még elbuktatott önkéntes örökváltságról szólót is. A főrendi ellenzék sikeresen megszervezte magát, s immár nem lehetett félvállról venni őket. Összeállt egy mind anyagi, mind szellemi tekintetben is jelentős tőkével rendelkező mágnáscsoport, akik támogatták Deákékat, elérték a Főrendi Napló bevezetését,⁸⁴ megfogalmazták a legfontosabb alapelveiket, s célul tűzték ki, hogy vezetésükkel megreformálják az elmaradott Magyarországot. Zichy Ödön ott volt ennek a csoportosulásnak az első sorában. Batthyány Lajossal együtt tiszteletét tette 1840. július 27-én Zalaegerszegen a Deák Ferenc követi beszámolóját is magában foglaló ünnepi közgyűlésen.⁸⁵

Közben Fejér vármegyében folytatódott az ellenzék erősítése: 1840-ben létrehoztak egy olvasóegyletet. Ebben az elvbarátok rendszeresen találkozhattak, eszmét cserélhettek, megállapodhattak a követendő célokokban és taktikában, s ennek Ödön és Edmund is tagja lett.⁸⁶ Ödönre azonban egyéb feladatok is vártak. Az országgyűlés alsótáblája Lónyay Gábor indítványára – Deák Ferenc szellemében – arra hivatkozva, hogy „a magyarországi börtönök, valamint a rabkezelés sokfélesége, továbbá az egyazon bűn eltérő megítélése miatt a büntetőeljárásban szinte lehetetlen az igazság alkalmazása”, egy olyan választmány kiküldését kérte az uralkodótól, amelynek feladata egy rendszeres büntetőtörvénykönyv kimunkálása lett volna. A felirat nyomán született 1840. évi V. törvénycikk kirendelte a választ-

⁸³ FN 1840. 545. (1840. április 29.); Stuller: *Országgyűlési tudósítások*, II. 963.; MNL OL N 119 9276.

⁸⁴ Bár ehhez a Desseffy Aurél vezette újkonzervatívok támogatása is szükséges volt.

⁸⁵ Erdmann: *Szabadság és tulajdon*, 433–434.; Molnár: *Viam meam persequor*, 122.

⁸⁶ Murányi Lajos: *A reformkori Fejér vármegye olvasó kultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838–1849)*. Székesfehérvár, 1993. 105.

mányt, de nem a büntetőtörvénykönyv „rendszeres kidolgozására”, hanem hogy készítsen tervet egy célszerű büntető és javító börtönrendszerre.⁸⁷ S a május 22-i országos ülésen a főrendi tábla Zichy Ödönt is jelölte, majd megválasztotta a 45 fős bizottság tagjai közé.⁸⁸ A politikai szempontból is jelentős bizottság 1841. november 28-án kezdte meg működését.⁸⁹ Ebben a kormánypártot az újkonzervatív Dessewffy Aurél, az ellenzéket a liberális Deák Ferenc vezette. Az nem volt titok, hogy a liberálisok a büntetőrendszer egységesítését annak teljes megváltoztatására akarták felhasználni,⁹⁰ s elhatározták azt is, hogy „minden olyan elvi és gyakorlati részlettel kapcsolatban, amelyben nézeteiktől eltérő végzést hoz a választmány többsége, különvéleményben összegezik és tárják a diéta elé kisebbségi liberális álláspontjukat”.⁹¹ S erre minden esély megvolt, hiszen a szabadelvű tábor, „ha a 45 tag mindegyike részt vesz a munkában, akkor még abban az esetben is csak 18 voksra számíthatott, ha pártállását időközben egyetlen liberális sem változtatja meg”. A bizottság munkáját részletesen feltérképező Varga János véleménye szerint a főrendek tizenöt megbízottja közül „Eötvös Józsefen kívül csupán Zichy Ödön számított liberálisnak, ő azonban mindinkább konzervatív oldalra tolódott át”.⁹² Zichy a tíz liberális különvélemény közül csak az egyháziak rendőri, valamint a városok bíróválasztási ügyében szövegezett ellenzéki különvéleményhez nem csatlakozott, a többit – köztük például az esküdtszék intézményére vonatkozót is – aláírásával hitelesítette.⁹³ Csatlakozott viszont egy konzervatív különvéleményhez is, amely azt szerette volna elérni, hogy a papságnál ne csak a fegyelmi, hanem minden jogi ügyben az egyházi bíróságok maradjanak illetékesek, s ne a világi törvényszékek.

Ha tehát a bizottság munkálatait vizsgáljuk, még nem látunk markáns változást a pályafutásában, bár a „*privilegium fori*” fenntartása kapcsán már tetten érhető némi visszalépés. Zichy továbbra is a főrendi ellenzékkel együtt dolgozott. Az országgyűlésen azt a célt tűzték ki, hogy az arisztokratikus reform érdekében minél több intézet létesítését vagy igazgatását vállalják magukra.⁹⁴ Az első ilyen kezdeményezés az 1840-ben elinduló Főrendi Napló kapcsán „a főrendi ellenzék Batthyányhoz közel álló csoportjából”⁹⁵ megalakított gyorsírást pártoló egyesület lett Zichy Ödön és Edmund mint „másik két vezéregyéniség”⁹⁶ tagságával.⁹⁷

⁸⁷ Varga János: *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete*. Zalaegerszeg, 1980. 4.

⁸⁸ A regalisták közül Jósika Sámuel, Vay Miklós, Dessewffy Aurél, Kulmer Ferenc, Apponyi György, Károlyi György, Eötvös József, Zichy Ödön. FN 1840. 637. (1840. május 12.)

⁸⁹ Varga: *Deák Ferenc*, 4.

⁹⁰ Varga: *Deák Ferenc*, 5.

⁹¹ Varga: *Deák Ferenc*, 17.

⁹² Varga: *Deák Ferenc*, 5.; a politikai arányokról részletesen Varga: *Deák Ferenc*, 4-5.

⁹³ A főrendek közül egyedül Eötvös József írta alá az összes különvéleményt. Varga: *Deák Ferenc*, 154.

⁹⁴ Bővebben erről Molnár: *Viam meam persequor*, 132–134.

⁹⁵ Molnár: *Viam meam persequor*, 133.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Az egyesület a gyorsírás terjesztését, a gyorsírók képzését is feladatának tekintette: tanfolyamokat, versenyeket szerveztek. Zichy Ödön, aki az országgyűlésen is felszólalt az ügy érdekében, az 1841. január 18-án kezdődő Fejér megyei közgyűlésen indítványozta a gyorsírás terjesztésének elősegítését, egy verseny lebonyolítását, amihez 100 aranyat ajánlott fel. MNL FML KGY JK 1841. 32. (MNL OL X 609 15101. sz. mikrofilm); Makoldy Sándor: *Nemes Hajnik Károly és a magyar országgyűlés gyorsíródjaja*. Budapest, 1943. 187–190.; tudósítás Zichy Ödön tevékenységéről: Pesti

A következő országgyűléshez közeledve azonban jelentős változásokra figyelhetünk fel Zichy közéleti munkásságában. Madarász József már az 1842-es megyei küzdelmek bemutatásánál arról ír, hogy Ürményi és Cziráky János,⁹⁸ a főispán fia mellé immár felzárkózott Zichy Ödön is, és együtt lettek a „haladás követelte eszmék” nagy ellenzői, sőt – szintén a haladó pártból kiválva – e „virágcsokorhoz” csatlakozott Fiáth Ferenc is.⁹⁹ Az 1842. április 18-án megtartott közgyűlésen „minden ellenzésünk dacára” a követutasításba Zichy indítványára belefoglalták, hogy a követek a tizedet ne engedjék eltörölni.¹⁰⁰ Az emlékirat szerint 1843, az új országgyűlés éve úgy köszöntött be Fejér vármegyébe, hogy a közgyűlésen „Zichy Ödön és Cziráky János grófok versenyeztek, hogy az elavult eszmék védelmére melyik képesebb”,¹⁰¹ s mögöttük ott állt az 1842 júliusában veszprémi püspökké kinevezett Zichy Domokos is.

A tisztújító és követválasztó közgyűlés közeledtével egymásnak feszült a két jelentős átrendeződésen átesett politikai erő: a Madarász vezette ellenzék Salamon Lajost és Kandó Józsefet, a kormánypárt Fiáth Ferencet és Sárközy Kázmért támogatta. A korteshadjárat minden eddiginél nagyobb mértéket öltött, Fiáth beszámolója szerint: „Felizgattuk az egész megyét, minden 10 voks megszerzésére egy tizedest, száznak egy századost, ezernek egy ezredest nevezünk. [...] Ez a választás pártunknak és nekem sokba került, aláírtunk e célra vagy 30,000 forintot, én ismét négy ezret”. Zichy Domokos a kormánypárti győzelem elérése érdekében pénzt nem sajnálva egész egyszerűen úgy írt alá: „amennyi ezenfelül szükséges”.¹⁰² A veszprémi püspök azonban nem csak Fejér vármegyében követett el mindent az ellenzéki jelöltek megbuktatása érdekében. A kormánykörök megbízásából ugyanis a Zichy Domokos „által felbérelt, nemesi kiváltságait féltő, leitatott és felheccelt zalai kisnemesek leszavazták az adófizetés tervét, és ezzel lehetetlenné tették a mindaddig köztisztületben álló és nagy népszerűségnek örvendő Deák Ferenc számára, hogy részt vegyen a következő országgyűlésen”.¹⁰³

Fejérben 1843. május 3-án mérkőzött meg a két párt. „Pártunk vörös zászlókkal, vörös tolljelvénnel vonult a megyeház udvarába. A főispáni széktől balra foglaltunk állást. Jobbra vonult Zichy Ödön gróf, mint fő-fő, és Ürményi József, Sebestény Sámuel mint főbb kortesek vezérlete alatt fehér tollasán a Fiáth-párt” – emlékszik a kongregáció kezdetére Madarász.¹⁰⁴

„A gyűlést a megyeház nagy udvarán kellett tartani. Az ellenzék élénkebb, tevékenyebb, s vállalkozóbb lévén elfoglalta az asztal környékét, úgy, hogy a főispán és a tisztikar alig tu-

Hírlap, 1841. január 23., 1841. március 17.; Zichy a Magyar Gazdasági Egyesületnek is tagja lett: Pesti Hírlap, 1841. július 3.; 1842. június 26.

⁹⁸ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 302.

⁹⁹ Madarász: *Emlékirataim*, 86.

¹⁰⁰ Madarász: *Emlékirataim*, 87. A közgyűlési jegyzőkönyv szerint Zichy Ödön Bihar vármegye indítványát kívánta megtárgyalni, amelyben a tized eltörlése is szerepelt, s Fejér megye rendjei ez ellen foglaltak állást. A közgyűlésen Zichy Domokos is részt vett. MNL FML KGY JK 1842. 229. (MNL OL X 609 15102. sz. mikrofilm)

¹⁰¹ Madarász: *Emlékirataim*, 88. Madarász szerint Zichy a főispánnal együtt egy sor konzervatív alapítéletet fogadtatott el. MNL FML KGY JK 1843. 310-313. (MNL OL X 609 15103. sz. mikrofilm)

¹⁰² Fiáth: *Életem és élményeim*, II. 3.

¹⁰³ Molnár András: *Deák Ferenc és az 1843-1844-es országgyűlés*. In: Molnár András (szerk.): *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833-1873. Zalaegerszeg, 2004. 75. Az esetről részletesen ír Molnár András: *Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson*. Levéltári Szemle, 37. évf. (1987) 2. sz. 47-59.*

¹⁰⁴ Madarász: *Emlékirataim*, 89.

dott az asztalhoz tolakodni. El lehet gondolni mily zaj volt ezen az udvaron, ahol közel kilencezer ember tolakodott, ahol vagy tíz banda cigány zenélt; [...] Cziráky János és Zichy Aladár¹⁰⁵ voltak főkortes vezéreink” – írja emlékezéseiben Fiáth.¹⁰⁶

„Fölmentünk fivérémmel az emeletbe, megmérni, miként állnak a pártok, és jó lélekkel mondtuk: »mienk a győzelem«. Az ellenfélnek is be kellett látni, hogy ha rendesen megy, megbuktak, mert a főispánt reá vették, hogy Salamon Lajost ne jelölje. A főispán, miután Sárközy mint rendes alispán egyhangúlag megválasztott, a 2-ik alispánságra Salamont nem jelölte. [...] Kértük magánosan is a közönségnek zajosan felhangzó követelésének teljesítésére, hogy jelölje őt. A kérés nem használván követeltük azt, s ő ekkor felszaladt terembe. Egész pártunk felvonult a terembe, elfoglalván azt és a folyosót, követeltük Salamon jelöltetését” – írja a helyzet radikalizálódásának okairól Madarász.¹⁰⁷

„Cziráky szavazást rendelt. Kinevezte a voksszedő bizottságot, fölkelt, mi utána nem mentünk, hanem úgy tolattunk fel a lépcsőn. Az egész ellenzék »Kandó-Salamont« kiáltva utánunk. [...] A tömeg a főispánt lakosztályába tolt; a felállított megyei hajdúk s pandúrok a főispán ajtajától pár percig távol tartották ugyan a tömeget, de végre ezek sem voltak képesek rá” – mesél a dulakodás kezdetének konkrét okait elhallgatva Fiáth.¹⁰⁸

„Fölmegyek a 2-ik emeletbe, s az ablakból az utcára kinézve a kapu alatt Zichy Ödön grófot, Ürményi Józsefet és Sebestény Samut látom, amint fehér kendővel integetnek a közel levő katonai laktanya felé, látom hogy vonul a katonaság. No, gondolám, jól lesz minden. Szét fogják választani a pártot, s nem lesz senkinek bántódása. Mennyire csalódtam! [...] az említett 3 Fiáth-párti kortes jelt adott a katonaságnak nem a rend fenntartására szólítván föl ezt, de hogy a termet és udvart a vörös tollasoktól tisztítsa meg. A katonák szurony szegezve rohantak a terembe, s teljesítették a nekik jutott nem irigyelhető szerepet. Halál szerencsére nem történt, de volt oly szavazó is, aki 23 sebet kapott; és a sebesülteknek vére nyomokat hagyott a terem falán. Pártunk erőhatalommal szorítottatott ki a teremből és a megyeház udvaráról is” – számol be a jogsértésről Madarász.¹⁰⁹

„Azalatt Cziráky látván a veszélyt, intett az ablakból Péchy őrnagynak, ki egy század Hessenhamburg gyalogsággal a piacon állt; ez »marche«-ot parancsolt, peregetek a dobok és a század szegezett szuronyokkal sebes lépést közelített a megyeházhoz. Mi ezt ablakaimból néztük, a lárma, zavar, jajveszéklés irtóztató volt. [...] Végre a melléskapukon kiürült a megyeház. A két tábor a piac két felén sorakozott újra; a katonaság ismét dobolás mellett úgy állt fel, hogy a két tábor egymástól elválasztá. De a kövek és székdarabok repültek a katonák feje fölött egyik táborból a másikba; s minden dobás talált, mert tömegbe esett” – számol be jogsértés helyett a rend erőszakos helyreállításáról Fiáth.¹¹⁰

„A Fiáth-párt, méltó ily tény utáni győzelemre, most diadallal vonult a terembe. Megvolt a rend! Gyakoroltathatott a polgári szabadság! A főispán újra megjelent, s vezette a választásokat” – méltatlankodik Madarász.¹¹¹

„Sárközy 900 voks többséggel megválasztván: engemet conclamáltak.¹¹² A többi tisztviselők, (minthogy két óra lehetett már délután s a kortesek megéheztek) egy fél óra alatt

¹⁰⁵ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 468.

¹⁰⁶ Fiáth: *Életem és élményeim*, II. 4.

¹⁰⁷ Madarász: *Emlékirataim*, 89.

¹⁰⁸ Fiáth: *Életem és élményeim*, II. 5.

¹⁰⁹ Madarász: *Emlékirataim*, 89–90.

¹¹⁰ Fiáth: *Életem és élményeim*, II. 6–8.

¹¹¹ Madarász: *Emlékirataim*, 90.

¹¹² Közfelkiáltással megválasztottak.

felkiáltással megválasztattak. Következett a követválasztás, s pár perc múlva Sárközy és én megválasztattunk” – zárja le a történetet Fiáth.¹¹³

1843-ra tehát odáig fajult a helyzet, hogy a felfokozott hangulatban lévő felizgatott tömeg – minden bizonnyal a főispáni önkényeskedés következtében is – tetteleg feszült egymásnak. A katonaság bevonása feltehetően csak részben szolgálta a rendteremtést, sokkal inkább a dulakodás kezdeményezőjének tekintett ellenzék kiszorítására s a kormánypárti győzelem biztosítására vetették be őket. Az eset ilyen részletes, forrásidézetekkel történő bemutatását elsősorban az indokolta, hogy érzékeltesük: Madarász Zichy Ödönt tartotta a katonaság által elkövetett vérontás egyik fő okozójának. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy Fiáth az eset hosszas elbeszélése során még kortesként sem említi Zichyt.

A közgyűlési jegyzőkönyv szerint a botrány akkor robbant ki, amikor a főispán megtagadta Salamon jelölését, s a „tetteges nyomulás és megrohanás által” a főispán kénytelen volt elhagyni székét, majd a „rendes katonaság közbejött a közbátorság s a nyugodtan tanácskozó nemességnek mindkét részről személy biztosítása tekintetéből elkerülhetetlen szükségessé vált”.¹¹⁴

A botrányos esetnek folytatása is lett, ugyanis több mint ezer nemes aláírásával Fejér vármegye panaszt nyújtott be az országgyűlés alsótáblájához. Az irat a történetek előadását azzal kezdi, hogy Fejér megyében két „hatalmas” párt létezik. Az egyik párt Zichy Domokos, Zichy Ödön, Károlyi György,¹¹⁵ Zichy Edmund és Cziráky János vezérletével a „birtokaikra nézve leginkább uradalmi hatóság alatti nemesekből”, tehát többnyire lefizethető, nincstelen kisnemesekből áll, akik Fiáth Ferenc másodalispánt kívánták hivatalában megtartatni. A másik párt főként „független birtokosokból” alakult meg, akik Salamon Lajost akarták alispánná választatni. A botrány okaként a Madarász-féle emlékirathoz hasonlóan itt is az szerepel, hogy a főispán – saját privilégiumára hivatkozva – nem akarta Salamont jelölni, „s később volt zavart teremteni, és fegyveres erőt használni [...], mint hódolni világos törvényeinknek s az igazságnak”. A katonaság akciójáról pedig ezt olvashatjuk: a tömeg érthetően hangosan követelte a jelölést, s a főispán a „legelső asztal mozdulásra” szobájába vonult vissza. Innen fehér kendővel adott jelet, mire a már készen álló katonaság „kiszegzett szuronyokkal rohant ki, s Zichy Ödön gróf, és Sebestyén Sámuel által a megyeházba vezetvén” az egész ellenzékot kikergették a teremből majd a megyeházáról is. Oda senkit nem engedtek vissza, s a főispán saját hívei előtt vezényelte le a választást. A folyamodványban kiemelik, hogy mivel a történetek miatt a megyében nem tehettek törvényes panaszt, a megválasztott követeket hivatalosan nem ismerik el.¹¹⁶ A panaszos irat tehát a katonaság berendeléséért – Madarással ellentétben – a főispánt teszi felelőssé, ahogy ezt Fiáth is elismerte, Zichy Ödön viszont a katonaság egyik irányítójaként tűnik fel.

Mivel Fejér vármegye királyi biztosi vizsgálatot kért, az alsótábla nem tárgyalta az ügyet, de sérelmi felirattal kívánt a királyhoz fordulni, hogy siettesse a vizsgálati jelentés

¹¹³ Fiáth: *Életem és élményeim*, II. 9–10.

¹¹⁴ MNL FML KGY JK 1843. 320–321. (MNL OL X 609 15104. sz. mikrofilm) A jegyzőkönyv szerint a katonaság készenléte a már előtte és aznap is tapasztalható incidensek miatt volt szükséges.

¹¹⁵ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések*, I. 197. A közgyűlésen jelen volt például: Barkóczy László székesfehérvári, Zichy Domokos veszprémi püspök, Károlyi György békési, Marich István győri főispán. Az egyik szavazatszedő bizottságot Károlyi, a másikat Zichy Ödön vezette. MNL FML KGY JK 1843. 317. (MNL OL X 609 15104. sz. mikrofilm)

¹¹⁶ *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Apostoli királya által szabad királyi Pozsony városában 1843dik esztendei pünkösöd hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai*. 1-4. köt. Pozsony, 1843–1844. (a továbbiakban: *Írások 1843-44.*) 2. köt. 38–39.

elkészülését és nyilvánosságra hozását a többi megyében is előforduló hasonló esetekről készült anyagokkal együtt.¹¹⁷

Zichy Ödönt tehát az országgyűlés nyilvánossága előtt vádolták meg, amire ő egy nyilatkozatot adott ki „egyedül csak közvéleménybeli öngazolásom végett”. Ebben leszögezte, hogy szükség esetén a „maga helyén” akár tanúk által is igazolni tudja, miszerint „az előadás legnagyobb részét tudomásommal homlok egyenest ellenkezőnek, s a felhozott adatokat szándékosan elferdítetteknek vagyok kénytelen nyilatkozatni”, melyben „csak kisebbitésem s nevemnek országszerte homályosítása céloztatik”. A katonai akcióval kapcsolatban kifejtette, hogy itt alkotmányos jog elleni sérelemről van szó, olyan sérelemről, melyet „véremmel tudnék megváltani”. Kijelentette, hogy az egész vádat „nagyszerű gonosz rágalomnak” tekinti, de mivel a nyilvánosság elé tárták, a „rágalomnak előterjesztőjét maga helyén törvényesen megbosszulni el nem mulasztom”.¹¹⁸

Zichy azonban vele szemben emelt vádnak tekintette a kormánypárti korteskedést is. Azt állította, hogy a korteskedésnek már önmagában is ellensége, mely a „kényszerítésnek egy bizonyos neme”, hiszen általa az alkotmányos joggal való élésre kényszerítenek. Ezután leszögezte, hogy mostanság az erőszakoskodásnak egy sokkal veszedelmesebb fajtája terjedt el Fejér megyében, a „vélemény zsarnoklás”, melynek az utóbbi időben a nyers erő szolgáltatta a támaszt. „S ha bűn volt zsarnokság ellenébe visszatorlást, erőszak ellenébe erőszakot állítani, azért, hogy annak megtörése után a bomladozott rendet helyre állítsuk, s a jogok és kötelességek szentsége felett alkotmányos hatalommal örködjünk: úgy e bűnért, mely a legszorítóbb kénytelenségek eredménye, csak azok érdemelhetnek feleletre vonást, kik ama kénytelenséget előidézték.” Nem tagadta tehát, sőt lényegében elismerte, hogy radikálisan, minden szóba jöhető eszközzel – akár a kismemesség tudatlan sokaságának felhasználásával, etetésével-itatásával – lépett fel az ellenzékkel szemben, de a védekezésből egyből támadásba is lendült. Hangsúlyozta, hogy az aláírásokat a beadvány tartalmának és valódi céljának ismerete nélkül gyűjtötték össze, továbbá „néhány főnökei ezen pártnak, megjárták a megyét, és majálisokat adtak, összevegyűjtendők a nemességet, melynek nagy részét lakoma közben bármire rábírhassák, ezt annak idején adatokkal bebizonyítanom.” Az ellenzéki párt vezetői olyan emberek, „kik törvényen és megyei közigazgatáson fölülemelkedni” akarnak, s mivel tervük a tisztújító és követválasztó közgyűlésen nem sikerült, „a bűnösökből vádlók, a vesztesekből bosszúállók” lettek. Véleménye szerint ezeknek az embereknek fővezére az a Madarász László, akinek „szabadelműség palástjával takart véleményzsarnokságától megyénket megszabadítani polgári legfőbb hivatásomnak tartottam, s ki ennél fogva bosszúja tárgyául választott”.¹¹⁹

Nem tudjuk minden kétséget kizáróan feltárni, hogy Zichy Ödönnek milyen és mekkora szerepe volt a katonai akció megszervezésében, de az bizonyos, hogy az 1843. május 3-i események hatására fellángoló vádaskodás volt az a pont, amely után Zichy és Madarász harcos ellenségek lettek. A grófnak határozottan gyökeret vert a gondolat, hogy „rendet tesz” Fejér megyében, bármi legyen is ennek az ára.

Zichy Ödön 1843–1844-es országgyűlési tevékenysége már ezt az új törekvést tükrözte. A részletesen vezetett, hét kötetet számláló Főrendi Naplók alapján láthatjuk, hogy korábbi szerepléséhez képest viszonylag kevés esetben szólalt fel, s leginkább – a bizottsági munkában való részvétele miatt is – a börtönrendszer 1843. november 6-a és november 11-e között lezajlott részletes vitájában vett részt. Itt minden kérdésben volt saját véleménye, ami

¹¹⁷ Írások 1843-44. II. 37–38.; az alsótábla üléséről részletesen Pesti Hírlap, 1843. július. 2.

¹¹⁸ Írások 1843-44. II. 39–40.

¹¹⁹ Írások 1843-44. II. 39–40.

olykor egybeesett, olykor különbözött a másik legaktívabb vitapartner, a korábban szintén bizottsági tag Eötvös József álláspontjával. A vitában az úgynevezett magánrendszert támogatta, vagyis hogy a rabok elkülönítve legyenek elhelyezve a börtöncellákban. Fontosnak tartotta, hogy büntetésük ideje alatt szakmát tanuljanak és dolgozzanak, s a szorgalmasak jutalomként megkapják keresetüket. De beszélt a sétaterek kialakításáról, a kötelező imáról, a különféle büntetési módszerekről, az alkalmazott lelkészekről, és arról is, hogy tarthatnak-e a rabok maguknál gyertyát.¹²⁰

A börtönrendszer kérdéskörén kívül azonban amikor felszólalt, a legtöbb esetben korábbi önmagával szembe kerülve nem támogatta sem a rendek ellenzéki üzeneteit, sem pedig a főrendi ellenzék állásfoglalását. A sajtószabadság és a cenzúra ügyének tárgyalása során vitába is keveredett Batthyány Lajossal, s beszédében politikai önvallomást tett. Kifejtette, hogy 1839–1840-ben azt tartották függetlennek, aki nyíltan fel mert lépni a kormány ellen, és ebben volt „valami lovagi szellem”, hiszen az alkotmány fenntartásának érdekében szükséges volt a kormánynak az igazságot kinyilatkoztatni, akár „önmaga szabadságának kockáztatásával” is. Ez akkor dicséretes volt, de a főrendiház akkori többsége nem így gondolkodott. Azóta „váltakoztak a körülmények”, s „van most egy majdnem haldokló kormányunk”, mindenki ezzel ellenkezik anélkül, hogy az helyes lenne „egyedül népszerűség kedvéért, vagy Isten tudja mi okból”. A kormányzattal szembeni fellépés elmulasztása természetesen gyávaság, ha az a törvényeket nem tartja be, de ok nélkül megtámadni azt helytelen és értelmetlen.¹²¹ Kijelentette, ő a továbbiakban ehhez tartja magát.

A nem nemesek hivatalviselésével kapcsolatban ironikusan jegyezte meg: „Csodálkozni fognak a méltóságos Főrendek, hogy e teremben és tán egész országgyűlésen egyszer egy arisztokratikus szót hallanak, mert az – mint látszik – egészen száműzve van; az arisztokrácia most inkább gúnytárgy lett, mintsem hogy dicsekedhetnénk, hogy valaha ily arisztokratikus alkotmányos országban éltünk.” Ha beengedik a nem nemeseket a vármegyei tisztviselők közé, akkor azok már nem lesznek az alkotmányos, arisztokratikus országnak védői, mert a nem nemes vármegyei „általános hivatalképességgel ruházni fel annyit tesz, mint kecskét tenni káposztás kertbe őrnek. Mert ne gondoljuk, hogy azok, ha egyszer az alkotmány sáncai közé felvételtek, az arisztokráciát, az alkotmányos elveket pártolják.”¹²²

Zichy Széchenyivel is komoly összetűzésbe került. 1844 novemberében a „legnagyobb magyar” azon aggodalmának adott hangot, hogy megrendülne a kormány iránti bizalma, ha ennyi fontos kérdés eldöntése előtt berekesztenék az országgyűlést. Zichy erre azt felelte, hogy a tárgyalandó kérdéseket látva egyenesen dicséretes lenne a kormánytól, ha feloszlattá a diétát.¹²³ Ezen az országgyűlésen került megvitatásra Széchenyi azon tervezte, amely a közteherviselés elvét követve holdankénti „két garasos” birtokadó formájában kívánta visszafizetni azt a százmillió kölcsönt, ami a nagy beruházások fedezését és a mezőgazdaság modernizálását szolgálta volna. Zichy Széchenyi provokálására határozottan kijelentette: „a közös teherviselésnek ellene vagyok”, majd taktikusan hozzáfűzte: „és csak egyedül azon okból, mert belső meggyőződésem az, hogy ez által szabadságunkat és alkotmányos jogunkat csak egyedül a kormánynak torkába vetjük. Azon szörnyű bizodalom,

¹²⁰ *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója.* 1-7. köt. Pozsony, 1843-1844. (a továbbiakban: FN 1843-44.) 2. köt. 221–307.

¹²¹ FN 1843-44. VII. 41–42. (1844. október 18.)

¹²² FN 1843-44. VII. 33. (1844. október 18.)

¹²³ FN 1843-44. VII. 279. (1844. november 8.)

mely sokaknak keblében létezik, még eddig keblemet nem töltötte el, azért vakon szabadságunkat feláldozni nem akarom, és ez az oka, hogy örökös adó ellen vagyok.”¹²⁴

Határozottan kormánypárti országgyűlési tevékenységével tehát Zichy „kiérdemelte” adminisztrátori kinevezését, korábbi ellenzékiességére fátylat borítottak. Igaz, csak több jelölt mérlegelését követően vetette fel a kancellária az ő nevét.¹²⁵ Megjegyezték, hogy a megyei adminisztrátorságra kevés szóba jöhető személyt találtak, s azt is, hogy Zichy korábban ellenzéki volt, de mégis az évek során elvei megváltoztak, amit a legutóbbi országgyűlésen is igazolt. Külön kiemelték testvére, Domokos rá gyakorolt pozitív hatását, aminek következtében nem lehet kétséges jövőbeli magatartása, továbbá Fejér megyében olyan kapcsolati hálóval rendelkezik, hogy a megfelelő szavazatok biztosítása érdekében senki sem tudná nagyobb befolyást gyakorolni az eseményekre.¹²⁶ Így végül az 1845. október 6-án tartott közgyűlésen megkezdhette adminisztrátori tevékenységét. A kérdés azonban még mindig adott: mi okozta a pálfordulást?

Az szinte kizárt, hogy egy okra tudjuk visszavezetni magatartását, sokkal inkább egymást erősítő, összetett folyamatok vezethették az ellenzékiességtől az adminisztrátorságig. A magyarázatok között természetesen megemlíthetjük a szakirodalmi munkákban is szereplő elemeket: Edmund hátrébb lépését, Domokos előtérbe kerülését és a Splény Béla által említett konzervatív lapok hatását. Testvéreivel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy Edmundot is említették a kormánypártot támogatók oldalán, s háttérbe vonulása ellenére az 1843–1844-es diétán is részt vett, annak első felében mindenképpen.¹²⁷ Domokos sem csak az 1840-es évek közepén lett aulikus érzelmű, Madarász beszámolója szerint 1836 óta tevékenykedett Fejér megyében,¹²⁸ hosszú időn át testvérei ellenében.

Nem hivatkozhatunk tehát csak ezen személyes okokra, talán közelebb kerülünk az igazsághoz, ha az országos politikai változások szemüvegén át nézzük a kérdést. E tekintetben pedig az 1840-es évek első felének legmeghatározóbb, a formálódó politikai erőviszonyokat leginkább érintő eseménye Kossuth Lajos fellépése és az általa szerkesztett Pesti Hírlap 1841. januári megjelenése. Ez szinte egyszerre romba döntötte a főrendi ellenzék arisztokrata vezetéssel véghezvitt átalakulásba vetett hitét, amihez Zichy komoly reményt fűzött. A hírlap megjelenése különösen a liberális mágnásellenzékét érintette rosszul.¹²⁹ Már egy 1841. január 31-ei pesti kaszinói ülés kapcsán arról értesülünk, hogy a jelen lévő ellenzéki mágnások, Széchenyi, Batthyány, Eötvös és Zichy Ödön is elítélőleg beszéltek a Pesti Hírlap hatásairól.¹³⁰ Egy 1841. február 26-i rendőri jelentés szerint különösen Batthyány, Széchenyi, Erdődy Sándor és Zichy Ödön a pokol fenekére kívánták Kossuthot a

¹²⁴ FN 1843-44. VII. 143. (1844. október 29.)

¹²⁵ „Március első napjaiban (1845) Zichy Jenő Kálózdról meglátogatott azzal a kijelentéssel, miszerint Cziráky elöregedvén, elunta a főispánságot; és adminisztrátort kér, s hogy ő hajlandó az adminisztrátorságot elfogadni, ha én is pártolom az eszmét.” Fiáth: *Életem és élményeim*, II. 52.

¹²⁶ Csizmadia: *Az adminisztrátori rendszer*, 247–248.

¹²⁷ FN 1843-44. I. 68. (1843. június 30.), 130. (1843. július 12.)

¹²⁸ „Gróf Zichy Domokos szép, erőteljes testalkotással, vérdús arccal, már 1836. október havi első gyűlésünk óta kitartó, dacos, erős kormánypárti hajlamaival, elleneinknek nagy előnyére volt, de eddig fivérei által némileg ellensúlyoztatott. Most midőn Zichy Edmund gróf visszavonult a politikai térről, Zichy Ödön gróf pedig elpártolt; bennök befolyásos elleneink támadtak.” Madarász: *Emlék-irataim*, 87.

¹²⁹ Gróf Széchenyi István *Összes Munkái* 5. köt. *A Kelet népe*. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Ferenczi Zoltán. Budapest, 1925. 660. A kötetben a németről fordított szövegeknél Jenő és Ödön szerepel, a magyar szövegeknél viszont általában Ödön és Edmund.

¹³⁰ *A Kelet népe*, 662.

hírlapjával együtt. Deák Ferenc 1841. március 4-én írt levelében pedig arról tudósította Wesselényi Miklós bárót, hogy „Széchenyi és Batthyány Lajos, Zichy Ödön és a Tárnok, a királyi Tábla és Sztáray, úgy hallom, a hírlapnak rész szerint irányát, rész szerint pedig a modort, melyben írva van, kárhoytatják”.¹³¹ A liberális mágnások kezdetben a lapindítást a kormányzat provokációjának tartották, amit ellehetetlenítésükre akartak felhasználni.¹³² Véleményük ugyan hamarosan megváltozott, de Zichy Ödön még 1843–1844-ben is erről beszélt az országgyűlésen. Szerinte a szabad újság a szabad sajtónak „legnagyobb fokozata”, amelyet 1839–1840-ben sem pártolt, mert még „a nemzetet érettnak arra nem véltem”. A kormány azonban „kitűzte lobogóját egy alsajtószabadság által”, ugyanis megengedett mindent az alkotmány és az arisztokrácia ellen a „leglázítóbb modorban” kinyilatkoztatni, azok védelmére pedig szinte semmit sem engedett. Majd vészjóslóan jegyezte meg, hogy csak egyszer lehet a nemzetet misztifikálni, mert előbb-utóbb átlátja, hogy „alkotmánya, tulajdon szentsége, béke, sőt mindene feláldoztatott egy versenynek a demagógia és az abszolutizmus közt”. S ennek végeredménye az lesz, hogy „százados viharok dacára fenntartott alkotmányunknak, ha azon rögtön nem segítetik, el kell veszni”. A kormány pedig ezután lemondhat utolsó támaszáról is, az arisztokráciáról. „Adja Isten, hogy soha Bourbonok sorát ne ossza, kik sírba húzván az arisztokráciát, nemsokára utána buktak!”¹³³

Varga János kiemeli, hogy 1841-ben a Pesti Hírlap körül kialakult vita mindenkit állásfoglalásra kényszerített. Nemcsak a liberális árnyalatok elkülönüléséhez, hanem a liberális tábor megfoghatóságához s a különféle irányzatok részletes programjának megfogalmazásához is vezetett.¹³⁴ A liberális mágnások erre különböző módon reagáltak, Széchenyi sajtóhadjáratba kezdett,¹³⁵ de elveit nem adta fel, Batthyány előbb-utóbb belátta a lap jelentőségét, s a pártalakulást már Kossuthal együtt vezényelte le, s még sokan tartottak vele.

Zichy azonban nem tudott túllendülni a kezdeti sokkhatáson, s a konzervatív oldal irányába toldott el. A polgári átalakulás fontos követeléseinek közé előlépő nemesi adózás, a közteherviselés gondolata pedig megadta azt az utolsó lökést, ami végérvényesen a másik oldalra terelte át őt. Madarász József visszaemlékezése szerint is az adózás kérdése volt az első olyan eset, amikor Zichy 1841 végén elpártolt mellőlük: „...s mivel Zichy Ödön grófnak sem tetszett az adó iránti álláspontunk, ő is ellenünk szövetség”.¹³⁶ Úgy véljük, ebben a lényeges kérdésben talált egymásra a két Zichy testvér, Ödön és Domokos. Az utóbbi, aki rövidesen veszprémi püspökként szervezhette a kormánypárti ellenállást, a nemesi adózás

¹³¹ *A Kelet népe*, 24–25.; Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860*. 1-2. köt. Budapest, 1943. 1. köt. 376.

¹³² *A Kelet népe*, 662.

¹³³ FN 1843-44. VII. 35. (1844. október 18.)

¹³⁴ Varga János: *Keresztúzbén a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a közeputas liberalizmus elválása 1841-42-ben*. Budapest, 1983. 147.; az eszmei átrendeződésről lásd: uo. 147–153.

¹³⁵ Érdekes eset, hogy Kossuth Lajos a „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól” című munkájában a főrendi ellenzékről és a független férfiak fontosságáról Zichy Ödön 1840. április 22-i, a szólásszabadság érdekében tartott beszédét idézte. *A Kelet népe*, 449.

¹³⁶ Madarász: *Emlékirataim*, 86. „Fejérben személyességi vizsgálódás ejtette meg a fontos kérdést. Néhány nagybirtokú konzervatív párti, s ezek közt különösen az imént még ellenzéki gr. Zichy Ödön, felbosszankodván, hogy e pénzkérdést éppen oly reformpártiak tették indítványba, kiknek birtoka csekély vala, s kikkel már némi idő óta heves párttusákat vívtak, a közös adózás kérdését «a vagyontalanok harcának kiáltván ki a vagyonosok ellen», a közgyűlésre, melyen az szőnyegre került, a kérdés természeténél fogva könnyen elcsábíthatott kortes tömegeket vittenek be, s a szám nyers ereje által a nem adózást végzéssé emelték.” Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből: 1823-tól 1848-ig*. 1-2. köt. Genf, 1864. 2. köt. 148–149.

leghírhedtebb ellensége volt. Említettük már, hogy Deák Ferenc megbuktatásához is ezt a kérdést használták fel. Fiáth szerint ezzel kapcsolatban annyira hajthatatlan volt, hogy amikor az 1847-es követválasztás előtt a püspök megkérdezte tőle, akar-e adózni, s ő erre igennel felelt, Zichy Domokos így reagált: „Akkor én követjelöltségét nem pártolhatom, mert aki egy krajcárt követel tőlem »adó fejében«, az alkotmányos érzelmemet sérti.”¹³⁷

A Pesti Hírlap konzervatív ellenpólusa a korábban kis példányszámú, de liberális hangvételű Világ lett, miután a „lap lelke”, a nagy tehetségű Dessewffy Aurél lépett a folyóirat élére. „Neki köszönhető, hogy az újság egykettőre megszerezte a liberalizmusból kiábrándult, vagy olyan idősebb és ifjú konzervatív tekintélyek erkölcsi támogatását, mint Zsedényi Ede, illetőleg írói közreműködését, mint Zichy Jenő [Ödön] és Ödön [Edmund], Czindery János, Apponyi György grófok, különösen pedig gróf Sztáray Albert.”¹³⁸ A Zichy testvérek tehát a Világ szerkesztőbizottságának tagjai lettek, akik Varga szerint a Pesti Hírlap megjelenésének hatására „haladéktalanul hátat fordítottak minden liberalizmusnak”.¹³⁹

Úgy véljük tehát, hogy Zichy Ödön politikai metamorfózisának alapvető sarokpontja Kossuth fellépése és ebből fakadóan az arisztokratikus reformirányzat kudarcra volt. A Pesti Hírlappal kapcsolatos vitában mindenkinek nyilatkoznia kellett a Kossuth által képviselt elvek és módszerek mellett vagy ellen. Nem csupán a mérsékelt, középutas és a radikálisabb ellenzéki liberalizmus vált el egymástól, hanem erőteljesebb lett a választóvonal a liberális és konzervatív, az ellenzéki és kormánypárti tábor között is. Fejér megyében is ez időben formálódott ki a két politikai párt, sok esetben a korábban másik oldalon álló politikusokból. Zichy a visszalépést választotta, s a radikálisokkal szembeni önérzetes és céltudatos fellépés szükségességének igazolásához a liberalizmuson némileg túllépő, a demokrácia irányába is nyitott Madarászék kellő alapot szolgáltattak. S amikor elérkezett 1843. május 3-ának botrányos közgyűlése, majd a kölcsönös vádaskodás, már nem volt visszaút, s a gróf egyre inkább eltávolodott korábbi nézeteitől, eszméitől. A rend és feltehetően a bosszú iránti vágy eltökélt adminisztrátorrá tette, hivatala pedig már determinálta a korábbi harcostársakkal való szembehelyezkedést s a konzervatív pártban való szerepvállalást.¹⁴⁰ Korábban olyan jelzők illettek politikai beállítottságára, mint radikális ellenzéki, arisztokratikus, mérsékelt szabadelvű. Mindezekből csupán az arisztokratikus maradt meg, s immár arisztokratikus, kormánypárti konzervativizmussá változott, ami hiába hordozta magában a modernizáció igényét, mégiscsak az elavult feudalizmus fenntartására törekedett.

1848 korszakfordító eseményei folytán Zichy Ödönnek azzal kellett szembesülnie, hogy míg ő s vele együtt az egész adminisztrátori rendszer megbukott, korábbi harcostársai, Bathyány, Széchenyi, Kossuth Lajossal karöltve vezető pozícióba kerültek. Ekkor már csak a kétségbeesett ellenkezés maradt számára, ami pedig – a véletlenek összejátszása következtében is – az akasztófaig vezetett.

Pályaképe és politikai nézetváltozásának, nézetváltoztatásának története nemcsak egy felettébb érdekes személyiségrajzot tár elénk, hanem talán az 1840-es évek eleji politikai átrendeződés megértéséhez is adalékul szolgálhat.

¹³⁷ Fiáth: *Életem és élményeim*, II. 81.

¹³⁸ Varga: *Keresztútban*, 113.; Zichy Ödön Meszlényi Rudolfal, a Pesti Hírlap egyik tudósítójával is vitába keveredett. Pesti Hírlap, 1841. augusztus 25., 1841. szeptember 4.

¹³⁹ Varga: *Keresztútban*, 23.

¹⁴⁰ Zichy a konzervatív párt tagja, a konzervatív kaszinó gazdasági igazgatója lett. *Splény Béla emlékiratai*, I. 578.

TAMÁS MELKOVICS

*The gallows tree instead of a leading role:
the political metamorphosis of Count Ödön Zichy*

On 29 September 1848, Count Ödön Zichy was arrested by the Hunyadi irregular soldiers in the outskirts of Soponya. As they found a safe-conduct issued by Jellachich and some manifestos on him, Artúr Görgei had him brought to trial before the military tribunal and, on the basis of his sentence for high treason, had him hanged on 30 September at Lórév on Csepel island.

The first half of the paper makes an attempt to answer the question: was the secret police wrong in 1840 to proclaim Ödön Zichy one of the leaders of the magnates' opposition? Or did his activity in parliament justify this claim? Following his political career up to this point, the paper declares that it was not a misinterpretation. Ödön Zichy became one of the most prominent figures of the noble opposition that developed into an organized group during the 1839–1840 parliamentary session. There is no doubt about his powerful oppositionist stance and anti-absolutism. He had most probably accepted and internalized the thought of civil reforms and moderate liberalism, though he could only imagine this, in contrast to the democratic ideas, with the leadership of the aristocracy.

The second half of the paper examines the reasons that led Ödön Zichy, who was appointed *főispán* (governor) and administrator in 1845, to take a completely different political course. It will be argued that the cornerstone of his political metamorphosis was the rise of Lajos Kossuth and the consequent failure of aristocratic reforms. After the debate launched by *Pesti Hírlap* everybody had to take sides, and Zichy chose to step back. In Fejér county, the Madarász brothers, who slightly went beyond liberalism and were also open to democracy, provided a grounding for justifying the necessity of self-confidently and resolutely countering radicals. Then came the scandalous general assembly on 3 May 1843, followed by mutual accusations between Ödön Zichy and László Madarász, from which point there was no way back. Zichy became more and more estranged from his previous views and ideals. Previously, his political attitude could be characterized by such terms as radical oppositionist, aristocratic, moderate liberal. Of these, only aristocratic remained, and even that turned into aristocratic, pro-government conservatism.

Ödön Zichy's career and the history of the metamorphosis, metamorphoses of his political views not only provides us with an exciting personality portrait but may also serve as an addition to the understanding of the restructuring of politics at the beginning of the 1840s.

ZAKAR PÉTER

Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsai háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban II. (1851–1852)

Bevezetés

A forradalmaktól megtépzott Osztrák Császárság hatalmának „három karja”, amelyekkel a monarchia biztosítani tudta a rendet, a neoabszolutizmus egyik kiépítője, Karl Friedrich von Kübeck báró szerint a hivatalnokok, a katonaság és az egyház. Az ifjú császár, Ferenc József közismert volt hadserege és tábornokai iránt érzett elismeréséről és bizalmáról. A birodalmat azonban nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is újjá kellett építeni, s a monarchia gazdasági helyzete miatt egyre kevesebbet lehetett a hadsereg és a bürokrácia kiépítésére fordítani. Ezért tett szert a monarchia harmadik „karja”, a katolikus egyház olyan nagy jelentőségre az 1850-es években. A brixeni szemináriumban egy új, a jozefinista szellemtől mentes generáció nőtt fel, akik a későbbiekben kulcsszerepet játszottak az állam és az egyház viszonyának átrendezésében. Klemens Maria Hofbauer egyik buzgó tanítványa, Josef Othmar von Rauscher seckauai püspök a 19. század közepén már a trón és az ol-tár szövetségének buzgó propagátora volt.¹

Az 1849. április 29 – 1849. június 20. között Bécsben ülésező püspöki konferencia – amelyre a magyar korona országaiból csak a zágrábi, a pécsi, a nyitrai és a rozsnyói püspökök kaptak meghívást – Karl Schwarzenberg salzburgi érsek vezetésével már követelte a Rómával való szabad kapcsolattartást, a püspöki hatalom szabad gyakorlását, az állami házassági törvény eltörlését, egyszóval a késői jozefinizmus valamennyi fontos rendelkezésének hatályon kívül helyezését. A kormány azonban nem teljesítette azonnal a püspökök kéréseit. Friedrich Schwarzenberg, akit időközben Ferenc József prágai érsekké nevezett ki, többek között ahhoz a feltételhez kötötte kinevezése elfogadását, hogy a minisztérium engedjen a püspöki konferencia kéréseinek. Ennek ellenére Leo Thun gróf kultuszminiszter csak az uralkodó támogatásával tudott 1850 áprilisában a püspökök számára kedvező döntést kicsikarni. A rendelet azonban kiváltotta a liberális polgárság és a sajtó heves kritikáját.²

1851-ben gyors léptekkel haladt előre az alkotmányosság leépítése. Kübeck elnökletével megalakult az államtanács, amely az uralkodó első számú tanácsadó testülete lett. Május

¹ Rumpler, Helmut: *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. (Österreichische Geschichte 1804–1914. Hg. von Wolfram, Herwig.) [Wien, 1997.] 341–344.

² Leisching, Peter: *Die Bischofskonferenz. Beiträge zu ihrer Rechtsgeschichte mit besonderer Berücksichtigung ihrer Entwicklung in Österreich*. Wien–München, 1963. 126–161.

23-tól kezdve a minisztertanácsokon az uralkodó elnökölt, majd következett a miniszteri felelősség megszűntetése, hogy végül a „szilveszteri pátens” megszüntesse a korábbi alkotmány érvényességét, és az Osztrák Császárságot egy monarchikus-bürokratikus abszolutizmussá alakítsa át.³

Az állam átalakulásával párhuzamosan módosult a püspökök kinevezésének folyamata is. Érdekes, hogy az ausztriai történettudomány nagyobb figyelmet fordított az 1848 előtti és az 1867 utáni kinevezésekre, mint a neoabszolutizmus korára.⁴ Ausztriában 1851-ben került sor a st. pölteni, egy évvel később pedig a linzi püspök kinevezésére. Amikor 1851-ben megürült a püspöki szék St. Pöltenben, Ferenc József már a kormányzati rendszer átalakulását kihasználva nevezhetett ki új ordináriust. Az uralkodó választása Ignaz Feiglerére, udvari papjára esett, aki ugyan nem volt karizmatikus személyiség, de lojalitásában feltétlen bízott, és a bécsi egyetem rektoraként nem tartozott a régi vágású, jozefinista papok közé. Az osztrák szakirodalom szerint a magyar püspökök forradalom alatti szereplése miatt az uralkodó számára ekkor még sokkal fontosabb volt a politikai megbízhatóság, mint a jelölt szellemi adottságai. A linzi püspökség betöltésénél 1852-ben már az új, konkordátumra készülő politika szempontjai voltak fontosabbak. Az uralkodó ekkor már döntött egy új, a katolikus egyház számára kedvező házassági pátens kibocsátásáról, amivel elhárultak az akadályok a konkordátummal kapcsolatos tárgyalások elől. Az újonnan kinevezett püspök, Franz Josef Rudigier a feltörekvő papság brixeni csoportjához tartozott, ahhoz a csoporthoz, amely a következő években jelentős befolyásra tett szert az egyházpolitikában.⁵

Alexander Bach belügyminiszter már az 1850. március 26-i minisztertanácson kijelentette, hogy az üresedésben lévő püspökségeket be kellene tölteni, és hogy az ordináriusok kinevezését a nuncius is sürgeti. A kinevezések kapcsán egyeztetett Scitovszky János primással, Karl Geringer báróval, Magyarország helytartójával és Leo Thun gróf kultuszminiszterrel. Megállapodtak abban, hogy néhány püspökséget a nyelvismeret figyelembevételével betöltenek, és hamarosan további kinevezésekre is sort kerítenek.⁶ Viale Prelà bécsi nuncius is sürgette a kinevezéseket, aki erről az álláspontjáról Giacomo Antonelli államtitkárt is értesítette Rómában.⁷

Püspöki kinevezések 1851-ben

1851-ben Magyarországon négy püspök kinevezésére került sor. Elsőként Csajághy Sándor kalocsai egyházmegyes kanonokot neveztek ki csanádi püspöknek. Elődjét, a konzervatív beállítottságú és művelt Lonovics Józsefet 1849. július 21-én váratlanul elfogták Lanzendorfban, amikor marienbadi fürdőkurájából hazafelé tartott. A fogoly püspököt Pozsonyba szállították, és Scitovszky János primás közbenjárására megengedték neki, hogy az irgalmasok házában húzza meg magát. Viale Prelà bécsi nuncius szerint Lonovics tehetséges pap volt, de inkább rendelkezett államférfiúi adottságokkal, mint egyházi képességekkel. Jó

³ Rumpler: *Eine Chance für Mitteleuropa*, 321–323.

⁴ Magyarországon más a helyzet, lásd: Adriányi Gábor: *A Bach-korszak egyházpolitikája*. Budapest, 2009.

⁵ Mayer, Gottfried: *Österreich als „katholische Großmacht”. Ein Traum zwischen Revolution und liberaler Ära*. Wien, 1989. 173–176.

⁶ Kletečka, Thomas – Schmied-Kowarzik, Anatol (Bearbeitet und eingeleitet): II. Abteilung. *Das Ministerium Schwarzenberg. Band 2. 8. Jänner 1850 – 30. April 1850*. Wien, 2005. 253.

⁷ Lukács, Lajos (ed.): *The Vatican and Hungary. Reports and correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncio in Vienna*. Budapest, 1981. 397–398.

kapcsolatokkal bírt mind a metternichi kormányzattal, mind annak bukása után a magyar kormányval. Ennek következtében innen is, onnan is fenntartással tekintettek rá.⁸

Lonovicsot Julius Haynau tábornagy nyomására azzal vádolták, hogy 1848-ban részt vett a felosztatott országgyűlés ülésén, hogy ősszel aláírta a püspöki kar uralkodóhoz intézett feliratát, illetve hozzájárult a temesvári dómon a császári sas levételéhez. Október elején szállították Pestre, ahol rövid időre ismét lefoglták, majd az apostoli nuncius és a primás tiltakozása következtében szabadon engedték. Haynau azért járult hozzá, hogy szabadlábban védekezzen, mert szerette volna, ha Lonovics látszólag kényszer nélkül mondott volna le a csanádi püspökségről.⁹ Viale Prelà bécsi apostoli nuncius a csanádi püspökség jövedelmeinek kincstár számára történt lefoglalása miatt is tiltakozott, hiszen Lonovics formálisan még csanádi püspök volt.¹⁰ Az eljárást végül ugyan beszüntették Lonovics ellen,¹¹ de egri érseki kinevezését érvénytelennek tekintették, csanádi javadalmáról pedig lemondatták.¹² 1850 januárjában végül – saját kérésére – a melki bencés apátságba internálták, ahová elkísérte Hopf János udvari papja is.¹³

Lonovics eljárásával precedenst teremtettek, lényegében ezt a megoldást alkalmazták más, hasonló okokból lemondott püspökök esetén is. Lonovicsnak, akit Alexander Bach következetesen a kompromittált püspökök között említett, anyagi vitája támadt lemondása után az osztrák hatóságokkal. Lonovics először is évi 6000 forintos ellátásra tartott igényt.¹⁴ Másodszor 1849 júliusától kezdve melki kolostorba történő megérkezéséig (1850. március 10.) követelte püspöki jövedelmei átutalását. Kéréseit azonban elutasították, viszont kolostorba vonulásától kezdve, amit az adott hónap első napjától értelmeztek, 4000 forint ellátást biztosítottak számára.¹⁵

A csanádi püspökké kinevezett Csajághy Sándor korábban kalocsai egyházmegyes pap volt, aki teológiai tanulmányait Kalocsán, Pesten, majd Bécsben (Augustineum) folytatta. 1846-tól kezdve Nádasdy Ferenc gróf kalocsai érsek titkára volt.¹⁶ Amikor 1849-ben kinevezték kanonoknak és egyúttal tiszai főesperesnek, Scitovszky János primás azt írta Alexander Bach belügyminiszternek, hogy Csajághy elismerésre méltó tulajdonságai miatt az

⁸ Lukács Lajos: *A Vatikán és Magyarország. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*. Budapest, 1981. 86.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. III. No 157.

¹⁰ Lukács: *A Vatikán és Magyarország*, 85.

¹¹ Haynau 1850. január 3-án szüntette meg a Lonovics elleni eljárást. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Abszolutizmus kori iratok (Absz. ir.) Pesti cs. kir. hadbíróság 1850-1/136. fol. 890.

¹² Haynau még Lonovics lemondását követően is lehetségesnek tartotta az eljárás folytatását, de 1850. február 6-án kelt levelében kikérte Schwarzenberg miniszterelnök véleményét. Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848 – 49-ben*. 3. köt. Budapest, 1965. 464–465.

¹³ Hermann Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején*. Gödöllő, 1932. 50–52.; Adriányi: *A Bach-korszak egyházpoltikája*, 20–22.; Kletečka, Thomas (Bearbeitet und eingeleitet): *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850*. Wien, 2002. 853.

¹⁴ Kletečka – Schmied-Kowarzik: *Das Ministerium Schwarzenberg*, II. 20–21.

¹⁵ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 13. M. R. Z. 1851:3177.

¹⁶ Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. 2. köt. Bor – Éhe. Budapest, d. n. 327.

oldalkanonoki kinevezésre is méltó lenne.¹⁷ Csajághy neve felmerült a székesfehérvári püspökjelöltek között is, kinevezését – másokkal együtt – javasolta Ranolder János veszprémi és Balassa Gábor szombathelyi püspök, továbbá előkelő helyen szerepelt Scitovszky János esztergomi érseknél is. Mivel azonban Csajághyt időközben kinevezték Temesvárra, ezek a javaslatok semmissé váltak.¹⁸

Adriányi Gábor feltételezi, hogy „kiválasztásánál az udvar nyilván bécsi tanulmányait, és a Frintaneumban¹⁹ eltöltött idejét vette figyelembe”.²⁰ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek másra engednek következtetni. A Leo Thun gróf kultuszminiszter által 1851. március 4-ére keltezett előterjesztés bevezetésében arról olvashatunk, hogy a Lonovics lemondásával megüresedett püspökség, amely Arad, Csanád, Csongrád és Temes megyék területére terjed ki, és 448 308 katolikus hívőt és 188 plébániát számlál. Nádasdy Ferenc gróf, kalocsai érsek szerint egy tevékenysége, vallásossága és példamutató erkölcsi viselete által magát kitüntetett papot kell kinevezni püspöknek, olyan valakit, aki a papság körében általános tekintéllyel rendelkezik. Az előterjesztő Leo Thun kultuszminiszter Fábry Ignác címzetes püspököt, csanádi nagyprépostot, általános káptalani helyetteset; Farkas Imre székesfehérvári olvasókanonokot; Korizmic Antal veszprémi kanonokot, tiszteletbeli apátot; Csajághy Sándor kalocsai oldalkanonokot; és végül Hoványi Ferenc nagyváradi kanonokot említette a jelöltek között.²¹

A miniszter határozottan Csajághy mellett foglalt állást: Az egyházmegye nagy kiterjedése, az ott élő különböző nemzetiségek, a területén székelő három ortodox püspök rendkívül nehézé teszi a kinevezendő ordinárius feladatát, amely különös gondosságot, bölcsességet és körültekintést kíván. Az ottani papság tovább növeli a nehézségeket, hiszen zömüket vissza kell vezetni a megfelelő keretek közé. Fábry nem elég erős karakter, hiszen 1848-ban, amikor az ottani klérus forrongott és reformokat követelt, lemondott az általános helynökségről, ráadásul túlságosan öreg. Farkas nem ismeri az illír nyelvet és szintén idős. Korizmic dicséretes tulajdonságai ellenére nem eléggé képzett ahhoz, hogy rá lehessen bízni az egyházmegyét. Hoványi egy kis, rendezett püspökségben sikeresen működhetne, de a Csanádi egyházmegyében jólelkűsége miatt nem lehet sikeres. Csajághy Sándor viszont Thun szerint minden szükséges kinevezési feltétellel bír, és ennek 1848-ban is beszédes tanúbizonyságát adta. A miniszter így a minisztertanács jóváhagyásával őt javasolta csanádi püspöknek, és Ferenc József 1851. április 11-én az előterjesztésnek megfelelően járt el.²²

Adriányi Gábor úgy vélte, hogy „kilencéves egyházkormányzata jellegtelen maradt”,²³ Csajághy Sándor mai utóda, Martin Roos lényegesen pozitívabban ítéli meg tevékenységét.²⁴ Az új püspök felszentelését követően igyekezett kiszabadítani még mindig börtönben

¹⁷ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 10. M. R. Z. 1849:3139.

¹⁸ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1851:1252.

¹⁹ A bécsi Augustineumot alapítója, Jakob Frint után Frintaneumnak is hívták.

²⁰ Adriányi: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája*, 55.

²¹ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M. R. Z. 1851:765.

²² ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M. R. Z. 1851:765.

²³ Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 55.

²⁴ Roos, Martin: *Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 3: Vom Absolutismus bis zur Aufteilung 1851–1923. Teilband a/ 1851–1889*. Szeged–Nagybecskerek–Temevár–München, 2014. 20–134.

szenvedő papjait.²⁵ Viale Prelà apostoli nuncius a legkegyesebb, legbuzgóbb és legelvhűbb főpásztorok között tartotta számon.²⁶ Csajághy végiglátogatta egyházmegyéjét, és nagy gondot fordított a papi lelki gyakorlatok és a népmissziók megszervezésére is. Új struktúrát alakított ki egyházmegyéjében, azt 6 fő- és 23 esperes kerületre osztva.²⁷ Tekintettel hívei soknemzetiségű voltára, papjaitól megkövetelte, hogy ismerjenek legalább két megyéjében használatos nyelvet. Számos kápolnát és templomot építtetett, és – a korszellemnek megfelelően – különösen a Mária-tisztelet elterjesztése mellett szállt síkra.²⁸ Letelepítette Temesváron a szegény iskolanővéreket, és aktív szerepet játszott Temesvár közéletében, amit a város 1858-ban díszpolgári címmel ismert el.²⁹

Akármilyen odaadóan is kormányozta Csajághy új püspökségét, a Csanádi egyházmegyről a császári hatóságoknak továbbra sem volt jó véleményük. Amikor 1852. március 17-én a minisztertanács a nagypréposti, illetve az olvasókanonoki stallumok betöltéséről tárgyalt, Johann Coronini cs. kir. tábornok, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság katonai és polgári kormányzója megjegyezte, hogy a jelöltek egyikénél sem beszélhetünk különleges érdemekről, mivel a forradalom alatt a káptalan tagjai jó esetben lavírozással összekötött passzivitásba süllyedtek. Mivel azonban az előléptetésre javasolt személyek ellen konkrét kifogásokat nem lehet számba venni, a kormányzó és a kultuszminiszter is támogatta Csajághy Sándor püspök javaslatát. Oltványi Istvánt így 1852. március 28-án kinevezték nagypréposttá, Gábriel Józsefet pedig olvasókanonokká.³⁰

Thun 1851. április 12-én a váci és a székesfehérvári püspökség betöltésére tett javaslatot a minisztertanácsnak. Scitovszky János mellett kikérte Palugyay Imre nyitrai, Karner Antal győri, Balassa Gábor szombathelyi és Ranolder János veszprémi püspök véleményét is. Így összesen húsz pap került szóba, természetesen más-más sorrenddel, ami a kultuszminiszter számára tág mozgásteret biztosított javaslatának megfogalmazása során. Ranolder János a javadalmakra az alkalmasságot figyelembe véve, sorrendben Roskoványi Ágoston egri olvasókanonokot és tiszteletbeli apátot; Csajághy Sándor kalocsai oldalkanonokot; Sárkány Miklós bakonybéli apátot; Girk György címzetes püspököt, kalocsai nagyprépostot; Fogarasy Mihály címzetes püspököt, nagyváradai apát-kanonokot; Bezeredy Miklós címzetes püspököt, veszprémi kanonokot; Markl Ignác címzetes apátot, veszprémi kanonokot; végül Korizmic Antal címzetes püspököt, veszprémi kanonokot ajánlotta. Balassa Mihálynál a sorrend: Fogarasy; Viber József tiszteletbeli apát, esztergomi kanonok; Roskoványi; Fábry Ignác címzetes püspök, csanádi kanonok; Szenczy Ferenc tiszteletbeli apát, szombathelyi kanonok; és végül Csajághy. Karner Antal a Girk, Roskoványi, Hoványi Ferenc nagyváradai kanonok sorrendet állította fel. Scitovszky 1850. április 19-én Vácra Roskoványi, Fogarasy, Sárkány, majd 1851. április 5-én arra az esetre, ha a kormány nem bízna jelöltjeiben, Fábry, Viber, Csajághy sorrendet javasolt, amit végül Roskoványi, Viber, Csajághy sorrendre módosított. A dolgot tovább bonyolította, hogy Magyarország helytar-

²⁵ Csajághy Sándor – Leo Thun-nak. Radna, 1851. november 25. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) D 4 K. K. Ministerium des Cultus und Unterrichtetes 31. cs. 67. tétel.

²⁶ Lukács: *The Vatican and Hungary*, 416–418.

²⁷ Roos: *Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 3: Vom Absolutismus bis zur Aufteilung 1851–1923 Teilband a/ 1851–1889*, 20–134.

²⁸ Petri, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, 1992. 272–273.

²⁹ Bugarski, Stevan (Studii și ediție): *Lyceum Temesvariense*. Timișoara, 2008. 539.

³⁰ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. M. R. Z. 1852:826.

tója, Karl Geringer báró viszont Susich György győri kanonok kinevezését támogatta. A jelek között szerepelt még Daróczy Zsigmond pécsi kanonok és Dellinger János nagyvárad-i olvasókanonok, az utóbbi azonban a minisztertanácsi ülés előtt meghalt, Csajághyt pedig csanádi püspökké nevezték ki.³¹

Thun ez alkalommal is részletesen jellemezte az egyházmegyét. Eszerint a váci püspökség Pest és Csongrád megyékre, Nógrád és Heves megye egy részére és a kun kerületre terjed ki. 570 000 lélekből 320 000 katolikus, 230 000 protestáns. A 110 plébániához tartozó hívek nagyobb része magyar, ezért a magyar nyelv ismerete alapvető, azonban részben a szláv, részben a német nyelv ismerete is szükséges. A református és evangélikus hívők száma is magas, ráadásul a papság morális széthullása a Váci egyházmegye vezetését nehezíti és fáradtságossá teszi.³² A forradalmi időkben a székhelyet elpusztították, és egy gyengekező káptalani helyettes választottak, ami alapvetően hozzájárult a papi kötelek felbomlásához,³³ ezért javasolta a primás és az Esztergomban összegyűlt püspökök a püspöki szék betöltését. A püspöknek erős embernek kell lennie, aki évente tart kánoni vizitációt, képzett teológusnak, makulátlan erkölcsűnek, erős akaratúnak, a kormány és Ófelsége hívének kell lennie.³⁴

A váci szentszék 1849. szeptember 7-én – érezve felelősségét, hogy a forradalom alatt kicsúszott a kezéből az egyházmegye irányítása – egy meglehetősen bűnbánó hangvételű hűségnyilatkozatot intézett az uralkodóhoz. Ebben legmélyebb köszönetüket fejezték ki Ferenc Józsefnek „ezen egyházra nézve veszélyes háború” befejezéséért és az ahhoz szükséges áldozatokért. Megújították hűségesküjüket, és hibáikért – amelyek megszüntetését ígérték – kérték bocsánatát. Szintén kérték azoknak a papoknak és civil alkalmazottaknak a szabadon engedését, akik önként csatlakoztak a felkeléshez. Befejezésül tudatták, a szentszék – miközben minden nap imát zeng Ócsászári Felségéért – mindent megtesz a rend és a törvényes uralkodó iránti hűség helyreállítása érdekében.³⁵

A kultuszminiszter szerint a szükséges feltételeknek csak Roskoványi Ágoston egri kanonok felelt meg, aki rendkívül egészséges, és a vallásosság és a jó erkölcsök terjesztésében sikeresen tevékenykedik. Magas szintű teológiai ismeretekkel bír, és a széküresedéskor bizonyította, hogy képes vezetni egy egyházmegyét. Ugyan nem kíván betölteni egy püspökséget, de várható, hogy a királyi hívásnak engedelmeskedni fog. 1851. április 29-én az új székesfehérvári püspök kinevezése mellett az ő kinevezését is aláírta Ferenc József.³⁶

³¹ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1851:1252.

³² A Cegléden 1849. június 21-én tartott papi gyűlés felmondta az engedelmisséget a váci káptalannak, kétségbe vonta a káptalan szükségességét, és demokratikus egyházkormányzatot követelt. A jelenlevők Bobory Károly ceglédi plébánost megválasztották a lemondott Szarvas Ferenc káptalani helynök helyére kormányzónak. Üdvözölték a függetlenségi nyilatkozatot, és hűségüket nyilvánították Magyarország kormányzója és kormánya irányában. Tragor Ignác: *Vác története 1848–49-ben*. Vác, 1908. 188–195.

³³ A Váci káptalan 1849. június 23-án értesítette a váci, verőcei, szendehelyi és koldi lelképásztorokat, hogy négyesztendei kormányzás után Szarvas Ferenc székesegyházi főesperes és kanonok úr a káptalan-helyettesi hivatalról lemondott, helyébe Mericzay Antal pesti főesperes urat választották. Cegléden ugyanakkor Bobory Károlyt választották meg megyei kormányzónak, s ezzel a szakadás veszélyét idézték elő. Figyelmeztették azokat, akik nem vettek részt eddig a szakadásban, hogy továbbra is maradjanak hűek a törvényes káptalani helyetteshez. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár Kancelláriai iratok Circulares 1847–1849. 1849: szám nélkül, dátum szerint.

³⁴ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1851:1252.

³⁵ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 10. M. R. Z. 1849:3285.

³⁶ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1851:1252.

Roskoványi szintén tanult az Augustineumban, filozófiai doktorátust szerzett, majd 1832-ben pappá szentelték. Gyorsan haladt előre a ranglétrán, 1836. július 30-án nevezték ki egri kanonokká. Jelentős volt irodalmi működése, számos egyházi munkát írt, miközben 1841-ben átvette az egri papnevelő intézet irányítását. A szabadságharc leverését és Lévy Sándor nagyrépost, káptalani helyettes letartóztatását követően választották meg helynöké. Váci főpásztorként 1852-ben bérmakörutat szervezett, amelynek keretében végiglátogatta egyházmegyéjét. Évente lelkigyakorlatokat szervezett a papságnak, és támogatta az ájtatos társulatok terjesztését. Az alföldi, tanyasi nép lelki gondozását népmissziókkal kívánta biztosítani. 1852–1858 között négy új alesperességet hozott létre. Gondoskodott beosztottai jobb anyagi ellátásáról. A papi nyugdíjalap javára gyűjtést szervezett, és jelentős összeggel támogatta templomok, iskolák és plébániák felépítését és karbantartását. Mindközben híres könyvgyűjtő volt, aki irodalmi téren is folyamatosan alkotott. A katolikus teológiának főként forrásgyűjteményével tett nagy szolgálatot. 1859-ben Ferenc József – saját kérésére – nyitrai püspökké nevezte ki. Ultramontán meggyőződését, amelyek még bécsi tanulmányai során alakultak ki, haláláig megőrizte.³⁷

Szintén 1851. április 12-én terjesztette a minisztertanács elé Thun a Székesfehérvári püspökség betöltésére vonatkozó javaslatát. Scitovszky János Székesfehérvárra 1849. december 26-án kelt levelében Rimely Mihály szentmártoni apátot, Girk György címzetes püspököt, kalocsai nagyrépostot és Dellinger János nagyváradi olvasókanonokot javasolta (legutóbbi időközben elhunyt). 1851. március 6-án Sárkány Mihály bakonybéli apátot, Deáky Zsigmond címzetes püspököt, győri kanonokot; Zichy Hippolit kanonokot, váci plébánost; és Daróczy Zsigmond pécsi kanonokot javasolta, és a következő sorrendet állapította meg: Girk, Deáky, Zichy. 1851. április 5-én viszont már Farkas Imre székesfehérvári olvasókanonok mellett foglalt állást, „erőteltjes tevékenységére” hivatkozva, akit korábban előrehaladott életkora miatt nem javasolt. Magyarország helytartója 1851. március 30-án kelt levelében Farkast nagyon jámbor papként jellemezte, aki a forradalmi zavarok idején rendíthetetlenül a jó ügy mellett nyilatkozott, ami miatt menekülésre kényszerült a forradalmárok elől. Egyébként Geringer megismételte azt a korábban már hangoztatott véleményét, hogy a Székesfehérvári püspökség élére Körmöczy Imre nagyváradi kanonokot kell kinevezni.³⁸

A Székesfehérvári egyházmegye egyike volt a legkisebb magyarországi egyházmegyéknek. 152 000 katolikus, 79 000 protestáns, 4000 görögkeleti és 7000 zsidó hívő élt a területén. A magyar nyelvismeret 61, a német 48, a szláv (szlovák) 4 plébánián volt szükséges. Thun szerint az egyházmegye papsága 1848-ban nemcsak néhány egyháziatlan büntetett követett el, hanem oly mértékben áthatotta a magyar fanatizmus, hogy több papot hadbíró-sági eljárás alá kellett vonni.³⁹ Az előterjesztő szerint Farkas Imre kanonok minden tulaj-

³⁷ *A Váci egyházmegye történeti névtára. Második rész: A papság életadatai.* Vác, 1917. 653–655.; Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1973. 439.; Adriányi: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája,* 57.

³⁸ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1851:1252.

³⁹ 1849 őszén a székesfehérvári káptalan több tagja ellen eljárást folytattak a pesti hadbírószágon. Schwanfelder József kanonokot az öt havi vizsgálati fogságon túlmenően hat havi fogházbüntetésre ítélték. HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószágon 1849-1/212. 235-239, 242. fol. Két papot, Mansbarth Antal csákbérenyi és Streith Miklós vertesboglári plébánost kivégezték a császáriak. König Mór, Barsi József, Pados János pedig börtönbüntetést kapott a forradalom és szabadságharcban játszott szerepéért. Mózessy Gergely: *A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben.* In: Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia (szerk.): *Közlemények Székesfehérvár történetéből.*

donsággal rendelkezik, amivel egy püspöknek rendelkeznie kell. Noha hatvanhárom éves, erőteljes testfelépítésű és nagyon egészséges. A császári ház iránt érzett hűsége következtében a felkelés időszakában Stájerországba kellett menekülnie.⁴⁰ Bírja a papság és a nép bizalmát, amit Fábrynak és Girknek – akiket össze lehet vele hasonlítani – még meg kellene szerezni. Mindezek figyelembevételével a miniszter Farkas Imrét javasolta székesfehérvári püspöknek, akit az uralkodó 1851. április 29-én ki is nevezett.⁴¹

Farkas Imre gyermekkorra a napóleoni háborúk időszakára esett, egy ízben tanulmányait is félbe kellett szakítania a harcok miatt. 1804-ben belépett a piaristák közé, de négy év elteltével átlépett a Székesfehérvári egyházmegyébe. Tehetséges diák volt, ezért – Székesfehérvár mellett – a pesti központi szemináriumban is tanulhatott. Szerette a latin nyelvet, egyik költeménye, egy elégia már 1807-ben nyomtatásban is megjelent, és a bölcsészettudományok doktori címét is megszerezte. 1808-ban a székesfehérvári papnövéndékek közé lépett, teológiai ismereteit a pesti központi szemináriumban tökéletesítette. 1813-ban szentelték pappá, három évvel később már váli plébános volt, ahol Ürményi József országbíró támogatásával új templomot építtetett. 1833-tól székesfehérvári plébános, két évre rá budai főesperes és a szeminárium rektora.⁴²

1835-ben székesfehérvári kanonokká, majd címzetes apáttá nevezték ki. A szabadságharc alatt Farkas már éneklőkanonok volt, s mint ilyen lelkesen üldözte a forradalmárokat, és készségesen támogatta a császári csapatokat. Neve felmerült a csanádi püspökjelöltek között is, de Thun az ott használatos nyelvek ismeretének hiánya miatt elvetette jelölését.⁴³ 1851-es székesfehérvári püspöki kinevezése az Osztrák Császárság számára jó döntésnek bizonyult, beiktatásán Albrecht főherceg is részt vett. Többször végiglátogatta egyházmegyéjét, kortársai kiemelték ékesszólását és azt, hogy „szívből beszélt és a szívhez szólt”. Szigorúan ragaszkodott hivatalos levelezésében a latin nyelvhez, ugyanakkor a székesegyházban tartott magyar nyelvű prédikációi közkedveltek voltak. Érdemeit a Szent Lipót Rend középkeresztjével ismerték el, 1864-ben pedig valóságos belső titkos tanácsossá nevezték ki. Különösen szívén viselte az egyházi intézmények, az iskolák és a szegények sorsát. 1866. január 7-én hunyt el.⁴⁴

Szemben Farkas Imrével, akit még a *Magyar Katolikus Lexikon* szerzői sem emlitenek, Haynald Lajost méltatói a 19. század legkiemelkedőbb egyházi személyiségei közé sorolják. Haynald tanulmányai során megfordult nemcsak a bécsi Pázmáneumban, hanem az Augustineumban is, ahol doktori fokozatot szerzett. Széleskörű érdeklődése kiterjedt nemcsak a botanikára, hanem például a magyar köz- és magánjogra vagy a süketnémák oktatására is. 1846–1847-ben Kopácsy József primás titkára, majd annak halála után érseki

---

„Akit szolgáltak egy árva hon volt” (Madách Imre). Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Székesfehérvár, 2000. 195–211.

⁴⁰ 1848 májusában a magyar hatóságok összeírták és elkobozták Farkas Imre javait. Jellemző, hogy könyvtárában 2451 könyvet találtak. Csurgai Horváth József – Hudi József – Kovács Eleonóra (szerk.): *Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848.49. évi forradalom és szabadságharc forrásai*. Székesfehérvár, 1998. 390–396.

⁴¹ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1851:1252.

⁴² Pauer, Joannes: *Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877. Cum introductione de vicissitudinibus civitatis et capituli olim collegiati*. Albae-Regiae, 1877. 312–313.

⁴³ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M. R. Z. 1851:765.

⁴⁴ Pauer: *Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877*, 314–315.; Károly János – Nyírák Sándor: *Emlékkönyv a Székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére*. 1877. Székesfehérvár, 1877. 186–191. Adriányi Gábor szerint püspöki működése „elégé jellegtelen” maradt. Adriányi: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája*, 55–56.

irodaigazgató lett.⁴⁵ Az ő karrierje Esztergomból indult, és szoros kapcsolatban állt az érsekség 1848–1849-es történetével és Simor Jánossal, akit Bécsben ismert meg. Haynald ellen, aki ellenezte a függetlenségi nyilatkozat kihirdetését, főként Lakner István hédervári segédlelkész szervezkedett, aki az egyházi főhatóság akarata ellenére szeretne volna elérni visszahelyezését Esztergomba, ahol korábban szolgált. 1849. május 26-ról 27-re virradóan az esztergomi macskazenével juttatták kifejezésre az irodaigazgatóval szembeni ellenérzésüket, majd lakosztályának ablakait kövekkel zúzták be.⁴⁶ Mivel Palkovics Károly kormánybiztos jelentései sem tartalmaztak semmi biztatót Haynaldról, 1849. június végén Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszter erélyes követelésére eltávolították a hivatalból, de néhány héttel később, miután a magyarok visszavonulásra kényszerültek a túlerő elől, Scitovszky utasítására visszahelyezték állásába.⁴⁷

Scitovszky az egyház helyzetét azzal is megpróbálta javítani, hogy felterjesztette a belügyminisztériumnak a forradalom alatt a császáriakhoz és a konzervatív eszmékhez hűséges papok névjegyzékét. A belügyminiszter 1849. december 28-án kelt előterjesztésében foglalkozott a kitüntetendő esztergomi főegyházmegyei papok kérdéskörével. Bach megállapította, hogy az érsek összeállította azoknak a lelkészeknek a névsorát, akik a magyarországi felkelés alatt tanúsított magaviseletük miatt különleges elismerést érdemelnek. Azokról is jelentést tett, akik hűtlenül csatlakoztak a felkeléshez. Az előbbieket esetében kérte, hogy a kitüntetések és dícséretetek hozzá küldjék, hogy személyesen adhassa át azokat. Bach szerint a Scitovszky és Geringer által felterjesztett, dícséretet érdemlő esztergomi egyházmegyei papokat két csoportra lehet osztani. Az elsőbe azok tartoznak, akiket a felkelők császári ház iránt érzett hűségük és buzgóságuk miatt megbüntettek; őket arany vagy ezüst lelkézi érdemkereszttel javasolják kitüntetni.⁴⁸ A másodikba azokat sorolták, akik hűségük miatt elmenekültek a felkelők elől, így vagyonukat elrabolták; mindezért dícséretben kell őket részesíteni. Haynald Lajost Fába Tódor kémendi, Martinkovics Péter nyitrasárfői és Mucha Ignác buda-krisztinavárosi plébános társaságában arany lelkézi érdemkereszttel tüntették ki az uralkodó 1850. január 1-jén kelt döntése szerint.⁴⁹

Thun 1851. augusztus 12-én kelt előterjesztése szerint az előző (Ludwig von Wohlgemuth cs. kir. altábornagy) és a jelenlegi (Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg) erdélyi polgári és katonai kormányzó szerint szükséges egy koadjutor püspök kinevezése Erdély-

⁴⁵ Lakatos Andor: *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 7. évf. (1995) 3-4. sz. 103–107.

⁴⁶ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849–1/434. 560–563. fol.

⁴⁷ Horváth Mihály rendeletei: Esztergomi Primási Levéltár (EPL) Archivum Ecclesiasticum (AE) Acta Vicariatus Strigoniensis (AVS) Num. Princ. I. V 385. 3. cs. 1849:897, 948. E két levél fogalmazványait közölte Fazekas Csaba: *Dokumentumok Haynald Lajos 1849. júniusi hivatalvesztésének történetéhez*. Századok, 135. évf. (2001) 1. sz. 169–180. Fazekas Csaba szerint Haynald népszerűtlenségének Esztergomban az volt az oka, hogy az irodaigazgató nem engedte kihirdetni a függetlenségi nyilatkozatot az egyházmegyében. Végül azonban 1849. június 5-én az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság is kifejezte hódolatát a függetlenségi nyilatkozat és a Szemere-kormány irányában. PL AE AVS Num. Princ. I. V 385. Num. Princ. I. V 385. 2. cs. 1849: 785.

⁴⁸ A „*Piis meritis*” [„Kegyes érdemekért”] felirattal ellátott arany, illetve ezüst érdemkeresztet I. Ferenc alapította 1801. július 9-én kiadott rendeletével. Lényegében egy passiókeresztről van szó, amelynek közepén egy köriratban olvasható a felirat. A kitüntetés célja a harcmezőn különösen bátor cselekedeteket végrehajtó tábori papok elismerése volt. 1849-ben tehát eltértek a korábbi szokásoktól. Bielik, Emerich: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates*. Wien, 1901. 168.

⁴⁹ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 15. M. R. Z. 1849:4866.

ben. A kultuszminiszter ismertette Kovács (Kováts) Miklós erdélyi püspök, valamint Scitovszky János esztergomi és Nádasdy Ferenc gróf kalocsai érsek véleményét, ki lenne alkalmas erre az állásra. A két kormányzó szerint a püspökség nagyon elhanyagolt állapotban van. Kovács Miklós püspök öreg, nyolcvannégy éves, gyenge fizikai állapotú, és környezete kormányellenes szellemű. Már Wohlgemuth javasolta, hogy a püspökség irányítását megfelelő emberre kell bízni, Kovácsot pedig le kellene mondatni. A püspök maga is egy koadjutor kinevezését kérte „*cum jure successionis*”.⁵⁰

Ismertette Thun a püspökség helyzetét is. Az Erdélyi püspökség egész Erdélyt magában foglalja, kivéve egy kis részt, ami Nagyváradhoz tartozik. 214 000 hívének zöme magyar anyanyelvű, olyannyira, hogy öt híján mind a 208 plébánia magyar nyelvű. A magyar mellett a német nyelv ismerete is szükséges. Huszonnégy év alatt csak egyszer volt kánoni vizitáció a megyében. A beteg püspök 1849 óta távol volt székhelyétől, és mivel Veszprémi Pál általános helyettesként nem tudott intézkedni, 1850-ben lemondott hivataláról.⁵¹ A püspökség kormányzata így a püspöki kancellária, nevezetesen a titkár, „egy székelő pap” kezébe került;⁵² miáltal – amint Schwarzenberg megjegyezte –, a jó javadalmak „a magyar párt” híveinek kezébe jutottak, és ezek az erők egyházi téren is a forradalom érdekében dolgoznak. A forradalom leverése, tehát évek óta nem jelentek meg püspöki körlevelek, s hogy milyen gonosz szellem uralkodik, azt jól mutatják az 1848-as kolozsvári és marosvásárhelyi papi gyűlések, ahol a cölibátust, a börtönt, az egyházi ruházat viseletét eltörölték, Gyulafehérváron pedig egy bizottmányt hoztak létre, hogy a fiatal klérus az egyházmegye demokratikus szellemű működésének szabályzatát kidolgozza.⁵³

A javasolt személynek jó erőben lévő, mindkét nyelvet ismerő, jól képzett, buzgó, öféléhez hűségese papnak kell lennie, és olyannak, aki a sok felekezet között sikeresen képviselheti a katolikus vallást. Az említett javaslattevők 11 főt javasoltak: Biró László szatmári kanonokot; Daróczy Zsigmond pécsi kanonokot; Deáky Zsigmond győri kanonokot, címzetes püspököt; Fábry Ignác csanádi általános káptalani helynököt; Fogarasy Mihály címzetes püspököt, nagyvárad kanonokot; Győrffy László címzetes püspököt, nagyvárad káptalani helynököt; Haynald Lajost, a primási kancellária irodaigazgatóját;⁵⁴ Hoványi Ferenc nagyvárad kanonokot; Kedves István gyulafehérvári kanonokot; Kovács Antal brassói plébánost; Schlauch Ignác nagyszebeni plébánost. Schlauch mellett különösen Schwarzenberg herceg, Erdély katonai és polgári kormányzója emelt szót, Kovács püspök viszont tiltakozott ellene, és a primás szerint ezt a tiltakozást figyelembe kellene venni.⁵⁵

Thun szerint Biró, Daróczy, Deáky, Fogarasy, Győrffy, Kedves és Kovács részben kevésbé alkalmas, részben életkoruk és politikai téveszméik miatt nem javasolhatók. Fábry és Hoványi csak kisebb püspökségek irányítására lenne alkalmas, így a választást Haynald és Schlauch között kell eldönteni. A miniszter Haynaldot támogatta kiváló képzettsége, széleskörű nyelv- és szakismerete, a primási irodában szerzett tapasztalatai és 1849-ben tanú-

⁵⁰ *cum jure successionis* – az utódlás jogával (lat.)

⁵¹ Veszprémi Pál (1792–1852) nagyprépost, püspöki vikárius. Ferenczi Sándor: *A Gyulafehérvári (Erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára. Jakubinyi György érsek előszavával.* Budapest–Kolozsvár, 2009. 445.

⁵² Pakó János (1814–1887) szentszéki ülnök, püspöki titkár. 1853-ban megkapta a kolozsmonostori plébániát. Ferenczi: *A Gyulafehérvári (Erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, 363.

⁵³ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 11. M. R. Z. 1851:2830.

⁵⁴ Noha a javaslat nem említi, de Haynald személyét Simor János, a kultuszminisztérium osztálytanácsosa javasolta. Lakatos: *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége*, 106.

⁵⁵ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 11. M. R. Z. 1851:2830.

sított hűségéért. Az esztergomi és a kalocsai érsek nem ajánlja Schlauchot, és Haynald valószínűleg jobban hozzá tudna járulni Erdélyben a klerikusok felneveléséhez is. Mivel Kovács megelégedne nyugellátással, tekintve, hogy a püspökség jövedelme évi 20 000 forint, az előterjesztő szerint e jövedelmeket át lehetne adni a koadjutornak azzal a kötelességgel, hogy Kovács évi 4000 forint nyugellátásban részesüljön. Ferenc József 1851. szeptember 9-én kinevezte Haynaldot erdélyi segédpüspökké.⁵⁶

A kinevezést követő prekonizációra viszont még várni kellett, mert Kovács püspök lemondatásának szándéka, illetve az új püspök joghatóságának kérdése súlyos bonyodalmakhoz vezetett Róma és Bécs között, annak ellenére, hogy a püspöki processzus kapcsán nyilatkozó tanúk – köztük Scitovszky is – rendkívül elismerően szóltak a jelöltről, és alkalmasnak tartották a püspökség betöltésére.⁵⁷ Schwarzenberg herceg, Erdély katonai és polgári kormányzója 1851. december 24-én a miniszterelnöknek címzett feljegyzésében rámutatott, hogy az 1850. július 10-én kelt határozat, amellyel a lelkészek purifikációs eljárását elvonták a hadbíróságoktól, és a püspökökre bízta, továbbá az 1850. április 18-án kelt pátens, amely a lelkési joghatóságot helyreállította, az erdélyi katolikus papság vonatkozásában igen nagy hátrányokkal járt. A papi igazolóbizottság még a súlyosan kompromittálódott papokat is igazolta Erdélyben, ezek a lelkészek a legjobb javadalmakat kapják, miközben a jó érzelműeket üldözik. A helyzet a lelkészkedő papság körében, továbbá a szemináriumokban és a paptanárok között sem jobb, amint azt a kormányzervekkel szembeni növekvő ellenállás mutatja. A katonai és polgári kormányzó ugyan azzal számol, hogy Haynald megérkezését követően javulni fog a helyzet, de kifejtette, olyan komoly problémák vannak, hogy Haynald feladata nehezebb lesz, mint gondolták. A koadjutor a legjobb akarat mellett sem lesz abban a helyzetben, hogy segíteni tudjon, mivel a papság és a tanítói kar a népre és a fiatalságra igen nagy hatást gyakorol. Schwarzenberg szerint ezért felül kell vizsgálni az egyházi hatóságok által könnyelműen kiállított purifikációs iratokat mind a fő-, mind pedig az alsópapság körében, a nyilvános iskolák és kollégiumok tanáraihoz hasonlóan. Legalább a magukat súlyosan kompromittáltakat ki kell zárni a hivatalos működésből, akiknek alkalmazása általános botrányt okoz. A kormányzó katonai purifikációs bizottságok felállítására kért engedélyt, amelyek az ügyeket gyorsan megtárgyalhatnák.⁵⁸

Thun a nehézségekről jelentést készített öfelségének, amelyre ő 1852. február 1-jén válaszolt. A fő baj Kovács püspök öregségből fakadó gyengeségében rejlik, fejtegette Thun, Haynald kinevezésének életbe léptetésével, akinek az ügye már a Római Szentszék előtt van, a kormányellenes pártot ártalmatlanná lehetne tenni. Bach belügyminiszter már 1850. december 22-én figyelmeztette őt a forradalmi érzelmű papságra. A kormánynak mindenképpen fenn kellene tartania a törvényes rendet, a bizalomra méltatlan papokat a lelképász-torkodástól távol kell tartani, egy ennek megfelelő utasítást fog kibocsátani a kormányzóhoz. A Kovács lemondásával kapcsolatos törekvések mindeddig nem jártak sikerrel, mert a püspök nem akar visszavonulni és a koadjutornak átadni a megye vezetését. Thun azonban úgy gondolta, hogy a kormányzó személyes befolyásával rá tudja bírni a püspököt a lemondásra, különben a politikailag érintett, illetve érdemtelenül javadalomhoz jutottakat politikai rendszabályokkal kell eltávolítani, sőt az 1850-ben felfüggesztett hadbírószági eljárásokat is újra kellene kezdeni. A kultuszminiszter ezzel egy időben megkereste a miniszterelnököt, hogy ismételten elé tárja bizonyítékait, milyen fenyegető az egyházi és a politikai

⁵⁶ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 11. M. R. Z. 1851:2830.

⁵⁷ Tóth Tamás: *Haynald Lajos bíboros püspöki processzusi a vatikáni titkos levéltárban*. *Deliberationes*, 6. évf. (2013/2 – 2014/1.) 196–214.

⁵⁸ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M. R. Z. 1852:366.

rendre egyaránt Kovács püspök alkalmatlansága, és ez alkalommal Haynald kinevezését minden lehető eszközzel sürgette.⁵⁹

1852. október 24-én Thun megkönnyebbülten jelentette a miniszteri konferenciának, hogy Kovács Miklós október 15-én Kolozsváron meghalt, így Haynald teljes püspöki hatalommal veheti át az egyházmegye kormányzatát. Hozzáfűzte, hogy „Haynald ez alkalommal ismét kötelezte magát, hogy püspöki hivatala kívánalmainak, ugyanúgy, mint a császári kormány követeléseinek legjobb tudása és lelkiismerete szerint meg fog felelni”.⁶⁰

Haynald püspökké szentelésére így csak 1852. augusztus 15-én került sor Esztergomban, püspökségét pedig ugyanazon év október 15-én foglalhatta el. A fiatal, harminchat éves püspök rendkívüli energiával látott munkához, bejárta egyházmegyéjét, kiváló beszédeivel és körleveleivel eloszlatta azt az idegenkedést, amellyel hívei fogadták. Amikor 1856-ban Johann Kempen von Fichtenstamm báró rendőrminiszternél járt, és egyúttal további híradásokra tett ajánlatot, már erősen kritizálta az erdélyi helytartóságot és Karl Schwarzenberg herceg kormányzót. Kempen viszont felismerte a személyiségében rejlő veszélyeket. „Fiatal, tüzes, valószínűleg harsány, és amint ő maga mondja, szókimondó” – vetette papírra első benyomásait Haynaldról Kempen.⁶¹ Viale Prelà nuncius 1853. december 9-én nagy aggodalommal tett jelentést az erdélyi püspökség súlyos állapotáról, ahol a katolikusok protestáns és ortodox hívők között élnek, és egyúttal a püspökség anyagi megerősítése érdekében is lépéseket tett.⁶²

Az újonnan kinevezett püspök számos intézményt és alapítványt hozott létre, így például a csíksomlyói tanítóképzőt. A kormány számára erdélyi működése szörnyű csalódással végződött. 1860-tól kezdve ugyanis Haynald határozottan az unió mellett nyilatkozott, és akadályozta az erdélyi országgyűlés összehívását. 1863-ban, amikor mégis összeült az erdélyi országgyűlés, az ellenzéki képviselőkkel együtt ő is távol maradt az ülésektől. Ellenállt a császári kormányzat nyomásának, amikor politikai agitáció miatt számos papot és tanárt fel akartak függeszteni. Ennek eredményeképpen 1863. december 31-én lemondatták püspökségéről, a pápa pedig 1864. szeptember 22-én címzetes karthágói érsekké nevezte ki. Nem maradt azonban sokáig Rómában, mivel a magyar kormány javaslatára Ferenc József 1867-ben kalocsai érsekké nevezte ki, s május 17-én már a prekonizációja is megtörtént.⁶³

1851. július 12-én elhunyt Nádasdy Ferenc gróf kalocsai érsek. A kormány nem akarta sokáig halogatni utóda kinevezését, Thun már július 22-én referált a minisztertanácsnak a szóba jöhető papokról. Geringer kormányzó a következő püspököket ajánlotta: Hám János szatmári püspököt, akit buzgó és igazán vallásos életmód jellemez. Noha püspöksége sokáig a forradalmi üzemek helyszíne volt, „példamutató fordulata” és tanítása hozzájárult ahhoz, hogy az ottani klérusból csak nagyon kevesen kompromittáltak magukat. Palugyay Imre nyitrai püspököt; feltéve, hogy Haulik itt már nem kerülhet szóba, Karner Antal győri püspököt.

Magyarország primása Hámot, Palugyayt és Haulikot részben előrehaladott koruk, részben más okok miatt jelenlegi állomáshelyükön szerette látni, és a győri, illetve a kassai

⁵⁹ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M. R. Z. 1852:366.

⁶⁰ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 18. M. C. Z. 1852:3427.

⁶¹ Mayr, Josef Karl (Hrsg.): *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1849 bis 1859*. Wien–Leipzig, 1931. 393–394.

⁶² Lukács: *The Vatican and Hungary*, 469–470.

⁶³ Lakatos: *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége*, 107–113.; Marton József: *Az Erdélyi /Gyulafehérvári/ egyházmegye története*. Gyulafehérvár, [1993.] 134–137.

püspököt, Karnert, illetve Kunsztot javasolta. Ezzel a javaslattal Bartakovics Béla egri érsek is egyetértett.⁶⁴

Az előterjesztés szerint a Kalocsa-Bácsi Érsekség 120 négyzetmérföldön terül el és 359 707 latin szertartású római katolikus hívőt számol. A magyar nyelv ismerete 72, a németé 44, az illíre 31 plébánián szükséges. Ebben az egyházmegyében is voltak lelkészek, akik a „felkelők harácsolásaihoz” fegyverrel a kezükben csatlakoztak. A helyzet javításához erős kézre és évenkénti főpapi vizitációkra van szükség. A kinevezendő érseknek 134 099 ortodox, 50 104 evangélikussal, 36 343 reformátussal és 10 071 zsidóval is együtt kell élnie; alapos teológiai képzettségre és magas fokú pasztorális bölcsességre lesz szüksége, illetve a német, a magyar és az illír (horvát) nyelv ismeretére. Mivel Palugyay és Hám úgy nyilatkoztak, hogy nem tudnák átvenni az érsekség vezetését, Karner és Kunszt között kell választani. Kunszt a Pázmáneum rektora volt, azután az esztergomi kerület általános helyettese, majd Kopácsy érsek halála után, a nehéz időkben az érsekség általános káptalani helynöke. Ezután a mostani prímás általános helyetteseként működött, végül 1850. április 2-án nevezték ki kassai püspöknek, ahol az egyház és az állam érdekében áldásosan működik. Németül és magyarul, s ha nem is horvátul, de szlovákul tökéletesen beszél. Karner a pesti szeminárium rektora volt, később a helytartótanács tanácsosa, majd főtanácsosa, 1849. október 27-én nevezték ki győri püspökké, ahol munkáját nagy szorgalommal végzi. Németül és magyarul beszél, de sem horvátul nem tud, sem más szláv dialektust nem ismer.⁶⁵ Akár egyik, akár másik jelöltre nyugodtan rá lehetne bízni az egyházmegye vezetését, de mivel a pasztorális tevékenység a nyelvismerettel összefügg, a kultuszminiszter Kunsztot javasolta, annál is inkább, mivel az érsekséghez tartozó egyházmegyék nagyobb részt szláv kerületekből álltak, és ezek korábban panaszkodtak elhanyagolásuk miatt. Mivel Kunszt minden szükséges tulajdonsággal rendelkezett, a miniszter kérte kinevezését, amit a minisztertanácsot követően 1851. november 30-án Ferenc József meg is tett.⁶⁶

Kunszt érsekként a kalocsai gimnáziumot elvette a piaristáktól, és 1860-ban átadta a jezsuitáknak, mellette konviktot létesített. Letelepítette Kalocsán a Miasszonyunkról elnevezett Szegény Iskolanővéreket is. E két reformmal megvetette Kalocsa kulturális felemelkedésének az alapját. A nővérek idővel az elemi iskola mellett polgári iskolát, óvónő-, majd tanítóképzőt is létesítettek. 1863-ban tartományi zsinatot hívott össze, amelyen elítélték a szabadelvű tanításokat, és az egyházi fegyelem megerősítése érdekében több határozatot is hoztak.⁶⁷ A bécsi kormány és az uralkodó is elégedett volt tevékenységével: 1853-ban valóságos belső titkos tanácsossá nevezték ki, 1855-ben a Szent Lipót-rend, 1864-ben pedig a Szent István rend nagykeresztjével tüntették ki.⁶⁸

Püspöki kinevezések 1852-ben

A megürült kassai püspökség betöltésére már 1852-ben sor került. A választás Fábry Ignácra esett, akinek a neve a korábbi kinevezések során sokszor felmerült, de végül mindig másra esett a választás. 1851. március 4-én, a Csanádi püspökség betöltése kapcsán Thun kiemelte, hogy Fábry nem elég erős karakterű pap, hiszen 1848-ban, amikor az ottani pap-

⁶⁴ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 14. M. R. Z. 1851:3536.

⁶⁵ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 14. M. R. Z. 1851:3536.

⁶⁶ ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 14. M. R. Z. 1851:3536.

⁶⁷ Winkler Pál: *A Kalocsai és Bácsi érsekség. Történeti összefoglalás*. Kalocsa, 1926. 43–45.; Török József – Legeza László: *A Kalocsai érsekség évezrede*. Budapest, 1999. 32.

⁶⁸ Lakatos Andor (szerk.): *A Kalocsa-Bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. Kalocsa, 2002. 14.

ság forrongott, lemondott az általános püspök-helyettesi méltóságáról, ráadásul túlságosan öreg.⁶⁹ 1851. április 12-én a váci és a székesfehérvári püspökség betöltése kapcsán ismét a jelöltek között szerepelt, Balassa Gábor szombathelyi püspök javasolta, illetve Scitovszky János arra az esetre, ha a kormány nem bízott volna eredeti jelöltjeiben, de végül ismét nem ő lett a befutó.⁷⁰ 1851. augusztus 12-én, az erdélyi segédpüspök kinevezése során a kultuszminiszter már kedvezőbb képet festett róla. Kifejtette, hogy Fábry Ignác csanádi és Hoványi Ferenc nagyvárad kanonokok csak egy kisebb püspökség irányítására lennének alkalmasak.⁷¹

A kultuszminiszter felszólította a magyarországi helytartót, az esztergomi és a kalocsai érsekeket, valamint a rozsnyói, a szepesi és szatmári püspököket, hogy a megüresült püspökség élére javasoljanak olyan személyeket, akikre azt nyugodtan rá lehet bízni. Hám János szatmári és Zabojszky László szepesi püspök úgy nyilatkozott, hogy nem tud ilyen személyt felterjeszteni. A többiek tizenegy papot javasoltak: Árosy József kassai kanonokot; Bíró László szatmári kanonokot; Fábry Ignác csanádi kanonokot; Girk György kalocsai kanonokot; Marczényi Mátyás kassai kanonokot; Markovics Márton rozsnyói kanonokot; Nehiba János kalocsai kanonokot; Krajcsik János nyitrai kanonokot; Krautmann József esztergomi kanonokot; Susich György győri nagyprépostot és végül Viber József esztergomi kanonokot. Štefan Kollárscsik rozsnyói püspök Fábryt, Vibert, Marczényit, Árosyt és Markovicsot ajánlotta, azzal a megjegyzéssel, hogy Fábry, kiváló tulajdonságai mellett, korábbi szolgálatai során megszerzett nyelv-, hely- és személyismerete folytán a Kassai püspökség vezetésére különösképpen alkalmasnak tűnik. Hasonlóan nyilatkozott Bartakovics Béla egri érsek is Fábryról, aki még Girket, Nehibát és Bírókat javasolta. Kunszt József kalocsai érsek is megerősítette Fábry kiemelkedő kegyességét, tudását és példamutató életmódját. Scitovszky János esztergomi érsek is ezért javasolta Fábryt az első helyen, őt követte Krautmann a második és Krajcsik a harmadik helyen. Karl Geringer, Magyarország ideiglenes kormányzója is megerősítette, hogy Fábry mind tulajdonságai, mind tántoríthatatlan hűsége miatt, ami „a szerencsétlen forradalom időszakában” kiállta a tűzpróbát, kiváltképpen méltó legfelsőbb kegyre.⁷² Ő azon kevesek közé tartozik, akik erőt, tudást és jóakaratot összekapcsolva az egyház és az állam érdekében tevékenykedhetnek püspöki hivatalukban. Geringer azonban az akkor már elhunyt Balassa Gábor szombathelyi püspök véleményét osztva Susichot ajánlotta az első helyen.⁷³

A kassai püspöknek Thun szerint a szláv (szlovák), a magyar és a német nyelvet kell ismernie. A tizenegy jelölt közül Fábryt mindenki egyhangúlag ajánlotta. Mivel ő éveken át a kassai püspök titkára volt, és monoki plébánosként is szolgált a Kassai egyházmegyében, birtokában van a kormányzáshoz szükséges ismereteknek. Ugyan már hatvan éves, de erőteljes testfelépítésű, és jó egészségnek örvend. Életmódja példamutató, és általános tisztelet és szeretet övezi a Kassai egyházmegyében. Hűségét és ragaszkodását a császárhoz, illetve a felséges dinasztiahoz a felkelés időszakában, a gyakorlatban is próbára tették. A kultuszminiszter ezért Fábryt javasolta kinevezésre, s a minisztertanács után, 1852. február 5-én Ferenc József kinevezte kassai püspöknek.⁷⁴

⁶⁹ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M. R. Z. 1851:765.

⁷⁰ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1851:1252.

⁷¹ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 11. M. R. Z. 1851:2830.

⁷² Vagyis az előterjesztés épp az ellenkezőt tartalmazta, mint a Csanádi püspökség esetében.

⁷³ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 2. M. R. Z. 1852:325.

⁷⁴ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 2. M. R. Z. 1852:325.

Fábry 1792. július 28-án, Sátoraljaújhelyen született, édesapja kincstári tisztartó volt. Püspöke – felismerve tehetségét – a pesti központi szemináriumba küldte tanulni, ahol doktori oklevelet szerzett. Szabó András püspök mellett szertartó, majd 1817-től püspöki titkár lett. 1821-től Monokra került plébánosnak, s új ordináriusa, Cseh István már 1829-ben kanonikká akarta kineveztetni, az uralkodó azonban másként döntött. 1834-ben az egri érsekség korábbi titkárát, Lonovics Józsefet csanádi püspökké nevezték ki, aki magával vitte Fábryt új egyházmegyéjébe. Gyorsan emelkedett a ranglétrán: irodaigazgató, kanonok, bulchi apát, majd 1838-ban már püspöki helynök, 1843-ban pedig bosoni címzetes püspök volt. Lonovics becsülte és nélkülözhetetlennek tartotta munkáját, már az 1840-es években felmerült a neve a rozsnyói püspökségre esélyes jelöltek között. 1847-től a nagyváradi tankerület főigazgatója, egy évvel később a püspökök által felállított, oktatási reformokkal foglalkozó bizottság tagja.⁷⁵

Fábry Lonovicsnál is konzervatívabb felfogású pap volt, aki nem nézte jó szemmel a márciusban elkezdődött változásokat és ennek következtében több ízben le akart mondani vikáriusi hivataláról, egészségi állapotára és tanulmányi főigazgatói hivatalával járó sok teendőjére hivatkozva. Lonovics végül 1848. augusztus 27-én felmentette, és javaslatának megfelelően Róka József éneklőkanonokot nevezte ki általános helynökének, aki a temesvári haditanács ellenséges magatartása miatt ősszel Makóra tette át hivatalát.⁷⁶ Ugyanakkor Lonovics már 1848. december 1-jén Fábry Ignácot is kinevezi helynökévé, oly módon, hogy „egymás iránt nem alárendelt, hanem koordinált állásban fognak lenni”.⁷⁷ 1849 januárjában a püspök már sürgette Róka Temesvárra történő visszatérését, amit az megtagadott, a Szegedre utazó Fábryt viszont a magyar hatóságok tartóztatták le Kiszomboron. Hadbírószág elé került, de nem ítélték el, így 1849 augusztusában ismét átvehette az egyházmegye kormányzatát.⁷⁸ Fábry Ignácot 1850. március 20-án a csanádi káptalan általános helynökké választotta. Ferdinand Mayerhofer tábornok, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánóság kormányzója és Alexander Bach belügyminiszter is támogatta Fábryt, az uralkodó 1850. április 10-én hagyta jóvá kinevezését.⁷⁹

Miután 1852. február 5-én püspökké nevezték ki, rövid ideig káptalani helynökként irányította a Kassai püspökséget is, november 30-án szentelték, és ettől kezdve püspöki joghatósággal kormányozhatta egyházmegyéjét. Eddigi ismereteink szerint Fábry is jó választásnak bizonyult a kormány szempontjából: 1855-ben pápai trónállóvá, 1857-ben valóságos belső titkos tanácsossá nevezték ki. 1865-ben aranymiséje alkalmából a vaskorona rend első osztályával tüntették ki.⁸⁰ Az 1850-es évek első felében ugyanakkor keményen ellenállt, amikor a világi hatóságok egyházkormányzati ügyekbe próbáltak beavatkozni. Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója 1852. november 26-án Fábry Ignác

⁷⁵ Szokolszky Bertalan: *A százéves kassai püspökség. 1804–1904*. Kassa, 1904. 85–90. Szokolszky kutatásaira épülnek a szlovák nyelvű életrajzok is, például Čizmar, Marián: *Páslí zverené im stádo. Košickí biskupi v rokoch 1804–2004 [Őrizték a rájuk bízott nyáját. Kassai püspökök 1804–2004]*. Prešov, 2006. 151–154.

⁷⁶ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1521.

⁷⁷ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1741 mellett.

⁷⁸ Zakar Péter: *A Csanádi egyházmegye kormányzata 1848–1849-ben*. Aetas, 26. évf. (2011) 4. sz. 82–101.

⁷⁹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 4. M. R. Z. 18501332. Kletečka, Thomas – Schmiel-Kowarzik, Anatol (Hrsg.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrathes 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 2. 8. Jänner 1850 – 30. April 1850*. Wien, 2005. 286–287.

⁸⁰ Szokolszky: *A százéves kassai püspökség*, 111.

kassai püspökhöz intézett levelében Ján Andrászik bártfai plébános eltávolítását követelte iszákossága és botrányai miatt.⁸¹ Fábry vizsgálatot rendelt el az ügyben, majd a vádlott ártatlanságának kiderítését követően, 1853. január 31-én válaszolt a kormányzó megkeresésére. Az Andrászikkal kapcsolatban közölt vádak megalapozatlanoknak nyilvánította, és határozottan védelmébe vette plébánosát.⁸²

Ettől eltekintve mind a magyar, mind az annak eredményeit szlovák nyelvre átültető szakirodalom kiemeli, hogy az új püspök szerepet játszott a Zemplén és Sáros megyékben mutatkozó szociális elégedetlenség elfojtásában. Még az '50-es években végiglátogatta egyházmegyéjét, amelyben 31 új templomot és kápolnát építtetett. Restauráltatta a Szent Erzsébet dómot, és gondja volt az oktatás fejlesztésére is. A miskolci tanítóképzőt áthelyeztetette Kassára, majd 1860-ban egy női tanítóképző is megkezdhette működését. Gondját viselte a falusi iskoláknak is. Előmozdította a kassai vértanúk szentté avatását, és sokat adakozott jótékony célokra. Hosszas betegség után, 1867. június 24-én hunyt el.⁸³

A Szombathelyi püspökségnek Balassa Gábor halála (1851. aug. 11.) után másfél évig kellett várni az új főpásztorára. Thun 1852. augusztus 20-án kelt előterjesztése szerint a Szombathelyi egyházmegye 108 plébániából áll, amelyek többnyire magyar nyelvűek, részben német, részben szláv nyelvismertre is szükség van. A német hívők nagyon szoros kapcsolatban állnak a protestánsokkal, így nagyon gondos lekipásztori munkát igényelnek. A magyarországi püspökök és érsekek, valamint Magyarország ideiglenes kormányzója 39 papot tartott alkalmas jelöltnek. Szaniszló Ferenc nagyváradi latin szertartású püspök Girket, Fábryt, Hoványit és Szenczyt, elismerően szólva Simor Jánosról és Peitler Antalról is.⁸⁴ Štefan Moyses (Moyzes) beszercebányai püspök Bedcsula Tamás kalocsai mesterkanonokot ajánlotta. Karner Antal győri püspök Hoványit, Zichyt javasolta, továbbá nagyrabecsüléssel említette Szenczyt. Štefan Kollárscsik rozsnói püspök Vibert, Liptayt, Fábryt, Fogarasyt, Deákyt, Susichot, Bezerédyt javasolta, elismerően szólva Máriaassy Gábor egri kanonokról, Peitlerről, Zichyről és Sárkányról. Ranolder János veszprémi püspök Bezerédyt, Marklt, Korizmicst és Peitlert, Hám János szatmári püspök Lipovniczky Istvánt,⁸⁵ Molnárt, Körmöczyt és Birót javasolta. Palugyay Imre nyitri püspök a Girk, Fábry, Roskoványi sorrendet állította fel, és elismerően szólt Krajcsikról is. Zabojszky László szepesi püspök jelöltjei: Girk, Szenczy, Peitler, Hoványi, Fábry, Krautmann és Viber voltak. Kunszt József kalocsai érsek Fábryt, Sárkányt, Durguthot, Árosyt és Szenczyt, míg Bartakovics Béla egri érsek Girket, Lakyt, Szenczyt, Nehibát, Birót, Durguthot és Szajbélyt⁸⁶ hozta szóba. Scitovszky Deákyt, Vibert, Zichyt és Simort, míg Albrecht főherceg Susichot, Girket, Fábryt, továbbá Weinhofert,⁸⁷ Zichyt és Forgáchot.⁸⁸

⁸¹ Arcibiskupský archív v Košiciach (a továbbiakban: AACass – Archivum Archidioecesis Cassoviensis) Kosišické biskupstvo (KB) Spisy do r. 1882. Personalien Joannes Andrászik 1852:2098.

⁸² AACass KB Personalien Joannes Andrászik 1853:243.

⁸³ Szokolszky: *A százéves kassai püspökség*, 100–111.; és ennek nyomán Čizmár: *Pásli zverené im stádo*, 154–163.

⁸⁴ Simor és Peitler a bécsi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársai voltak.

⁸⁵ Hám politikai tájékozottságára jellemző javaslat, mivel Lipovniczkyt éppen 1852 tavaszán ítélték börtönbüntetésre a szabadságharcban játszott szerepe miatt. HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1850-2-450.

⁸⁶ Szajbély Henrik (1804–1886), ekkor a Pázmáneum rektora volt.

⁸⁷ Weinhofert József (1778–1859) pinkafői esperes-plébános.

⁸⁸ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 13. Minister-Conferenz-Kanzlei (M. C. Z.) 1852: 2556.; Forgách Ágoston (1813–1888) ekkoriban Scitovszky oldalkanonokja volt.

A javaslatba hozott papok ilyen nagy száma már a jelölés értelmét is megkérdőjelezte, és széleskörű mozgásteret biztosított Thun számára. A kultuszminister több jelöltet részben előrehaladott életkoruk, részben képzettségük hiánya, részben pedig erkölcsi (értsd: politikai) fogyatékoságok miatt zárt ki a jelöltek közül. Volt, akinek papi karakterét hiányolta, másoknál a magyar nyelv hiányát tette szóvá, végül „a minden vonatkozásban megfelelő” Simor munkáját minisztere nélkülözhetetlennek minősítette a minisztériumban. Az alkalmas jelöltek közül Hoványi nem óhajtotta átvenni egy püspökség irányítását, Szabélyból az előterjesztő szerint hiányzott a vezetéshez szükséges szilárdság, Sárkány pedig nem tudott németül. Thun végül Szenczy Ferenc apát-kanonok mellett foglalt állást, aki a kalocsai és az egri érsek, továbbá a nagyváradi, a győri és a szepesi püspök javaslatában is szerepelt. Feltűnő, hogy Scitovszky nem támogatta a jelöltséget. Szenczy az előterjesztő szerint tanárként, majd rektorként széleskörű tapasztalatokkal rendelkezett a papság neveléséről és képzéséről, konzisztórium tanácsosként ismerte az egyházmegye kormányzati ügyeit, személyzeti helyzetét és helyi jellemzőit. Feddhetetlen papi életmódjával általános tiszteletet vívott ki magának, hasonlóan kétség sem fért a trón iránti hűségéhez és odaadáshoz.⁸⁹

Ferenc József 1852. szeptember 4-én nevezte ki – az előterjesztésnek megfelelően – az új püspököt. Szenczy Szombathelyen született 1800. szeptember 17-én, polgári családban. Tehetsége révén ő is a pesti központi szemináriumban tanult. Felszentelését (1823) megelőzően már tanulmányi felügyelő a szombathelyi szemináriumban, utána pedig a dogmatika tanárává nevezték ki. Jó szónok volt, néhány prédikációja nyomtatásban is megjelent. Rendszeresen publikált cikkeket a *Religio és Nevelésben* és más lapokban is. 1845-től címzetes, 1850-től valóságos kanonok és a szeminárium rektora volt.⁹⁰

1853. június 29-én Karner Antal győri püspök szentelte Johann Michael Leonhard tábori püspök és Deáky Zsigmond címzetes püspök segédletével. Ez alkalommal tartott beszédében „különösen arra a veszedelmes, forradalmi tanra hívja fel figyelmünket, amely szembehelyezkedik az isteni tekintéllyel mely engedelmességet és semmiféle erényt nem akar elismerni”. Egy év alatt beutazta egyházmegyéjét, és majd minden plébánián bérmált. Az egyházi vagyon célszerű kezelése érdekében több rendeletet adott ki. Nagy tisztelője volt a szeplőtelenül fogantatott Szűzanyának. Fontosnak tartotta, hogy papjai lelki gyakorlatokon vegyenek részt. Támogatta a Szent István Társulat munkáját, 1855. április 24-én felszólította híveit, hogy lépjenek be az egyesületbe. A hanyag lelkipásztorokkal szemben viszont szigorúan járt el. Ellenezte a magyarországi püspökségek beolvasztását az osztrák püspökségek közé és a primási jogkör megnyirbálását. Felkarolta az elaggott papok ügyét, akiket egy alap létrehozásával is támogatott. 1857. augusztus 11-én székvárosában fogadta az uralkodót, és „Te Deum”-ot mondott a székesegyházban. Ez alkalommal a püspökváron a következő felirat díszelgett: „a király vidám tekintete boldogság, kegyelme hasonló a tavaszi esőhöz”. 1858-ban részt vett a tartományi zsinaton. Szívén viselte a kispapok ügyét, gyakran társalgott velük, évenként hat db aranyat osztott ki különböző pályázatokra. Az abszolutisztikus korszakban, különösen a konkordátum megkötése, 1855 után politikával nem foglalkozott. 1861-ben látható örömmel indult el az országgyűlésre. Szombati estéken Nagy János teológiai tanárral és Königsberger Ede rabbival az ószövetségi szentírás nehezebb részéről beszélgetett. Életének utolsó éveit Vasváron, visszavonultságban töltötte. 1868 áprilisában a király kinevezte valóságos belső titkos tanácsosává. 1869. február 19-én

⁸⁹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 13. M. C. Z. 1852: 2556.

⁹⁰ Géfin Gyula (szerk.): *A Szombathelyi egyházmegye története (1777–1929)*. II. k. Szombathely, 1929. 31–35.

halt meg. Élete tipikus példája az udvarhú magyarországi püspököknek, akik csalódottak voltak a konkordátum miatt.⁹¹

1851. szeptember 16-án változás történt a pécsi egyházmegye kormányzatában is. Lejárt ugyanis az a két éves időtartam, amíg Scitovszky engedélyt kapott a pécsi egyházmegye jóvedelmének élvezetére. Ezzel együtt kormányzati feladatai is megszűntek, így a pécsi káptalan Farkas József éneklőkanonokot választotta meg káptalani helynöknek. Thun 1852. február 17-én a választás jóváhagyását javasolta, mivel az új helynök az állam és az egyház érdekei szempontjából megfelelő választásnak tűnt. Ezt az álláspontot nemcsak minisztertársai, hanem 1852. március 8-án az uralkodó is magáévá tette.⁹²

A pécsi püspök kinevezését a szombathelyivel együtt tárgyalta a miniszteri konferencia. A javaslattevők listáin is sok azonos név szerepelt. Palugyay Imre Farkas Imre székesfehérvári püspök áthelyezését is szóba hozta, ezt azonban Thun nem tartotta célszerűnek. Simor kapcsán pedig ismét az előterjesztő volt az, aki minisztériumában nélkülözhetetlennek tartotta munkáját. A végül kinevezést kapó Girk György a javaslattevők többségénél szerepelt. Őt ajánlotta az esztergomi, a kalocsai és az egri érsek, továbbá a veszprémi, a győri és a váci püspök is. Így azután Thun is Girk György címzetes püspök és kalocsai nagyprépost mellett foglalt állást. Kiemelte, hogy a jelölt alkalmas egy püspöki hivatal betöltésére, hiszen mintapéldánya a szentéletű és egyházas érzületű papnak, helyes forradalom alatti magatartása miatt elismerésben részesült. Ötvenkilenc éves, de egészséges és erős, így képes az egyházlátogatásokkal kapcsolatos kötelezettségeit ellátni, továbbá ismeri az egyházmegyében használatos nyelveket. Kinevezésére – Szenczyével egyetemben – 1852. szeptember 4-én került sor.⁹³

Girk György Baján született 1792. április 22-én, apja halászmester volt. Teológiát Kalocsán és Pesten tanult, 1815-ben pappá szentelték, és harmincnégy évesen már kanonok volt. 1838-ban lett címzetes püspök és kalocsai érseki helynök. Szigorúan udvarhú püspökként közbenjárására 1856-ban újra megnyílt a Pécsi Püspöki Tanítóképző, 1860-ban pedig kisszemináriumot alapított, és letelepítette székvárosában az Irgalmas Nővéreket is. Több templomot, valamint kápolnát építtetett egyházmegyéjében. 1860. december 12-én kelt körlevelében úgy fogalmazott, hogy a „honfiúi erények között első helyen áll: a törvényes apostoli király iránti őszinte tisztelet és szeretet”. 1863-ban valóságos belső titkos tanácsos-sá nevezték ki, egyházmegyéjében pedig zsinatot tartott, amelyen megújították a papság hűségét az egyházhoz, meghatározták a szentségek kiszolgáltatásának módját és az egyházi liturgiát, zenét, valamint szabályozták a káplánok, plébánosok és esperesek feladatkörét. Életének utolsó éveit Budán a ferencesek kolostorában töltötte, ott is halt meg 1868. november 24-én.⁹⁴

Összefoglalás

Az 1851–1852-es püspöki kinevezések áttekintése során kiderült, hogy Magyarországon nem következett be a kiválasztási szempontokban olyan mértékű változás, mint az örökös tartományokban. A fő szempont továbbra is a politikai megbízhatóság, a nyelvtudás, az életkor és a lelkipásztori tapasztalat volt. A jelöltek forradalomellenessége magától értetődő

⁹¹ Géfin: *A Szombathelyi egyházmegye története*, II. 35–57.

⁹² ÖStA HHStA Kabinetsskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M. R. Z. 1852:548.

⁹³ ÖStA HHStA Kabinetsskanzlei, Vorträge Kt. 13. M. C. Z. 1852: 2556.

⁹⁴ Horváth István – Kikindai András: *Az önkényuralom és a dualizmus kora*. In: Sümegi József (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*. Pécs, 2008. 153–163.

volt, néhányukat (Haynald, Girk) kisebb atrocitás is érte 1848–1849-ben. Ugyanakkor a kinevezések során kevés figyelmet fordítottak a jelölteknek a tervezett konkordátummal kapcsolatos véleményére, így még a konzervatívok között is akadtak olyanok, akik nem értettek egyet az új egyházpolitikával (például Szenczy), sőt olyan is, aki nyíltan szembefordult a kormánnyal (Haynald). Megkönnyítette ezt a folyamatot, hogy az abszolutizmust akár az 1847-es közjogi alapon is el lehetett utasítani. A jelöltek számának emelkedésével (a szombathelyi egyházmegye élére például harminckilenc főt javasoltak) sikerült csökkenteni Scitovszky befolyását, és lényegében szabad kezét biztosítani a császári kormányzat számára. Az osztrák kormány a szabadságharcot követően egy feltétlen császárhű püspöki kart alakított ki, ugyanakkor a megtorlás papokat sem kímélő hulláma, a primási jogok csorbítása, a magyar püspökök önállóságának tervezett megnyirbálása, összességében a tervezett konkordátummal kapcsolatos nézeteltérések a magyarországi, az erdélyi és a bánági katolikus püspököket fokozatosan a rendszer ellenzékéhez közelítették.

PÉTER ZAKAR

The council of ministers and the appointment of Catholic bishops in Hungary, Transylvania, the Banat of Temesvár and the Serbian Voivodeship II, 1851–1852

In 1851-52, the Church's political environment in which bishops were appointed was radically transformed. In the hereditary lands growing attention was paid to the support of the new Church policy when bishops were appointed. However, Hungarian bishops protested against the curbing of their primate rights and were against the plan to extend the effect of a future concordat to Hungary as well.

Leo Thun, the Minister of Education, who took over Church politics from Interior Minister Alexander Bach, tried to extend his leeway by involving more and more Hungarian bishops in the nomination process. This left less leeway for Archbishop of Esztergom János Scitovszky, who had previously cooperated with the Interior Minister. In the case of the four examined appointments from 1851, Austrian politicians were looking for "strong personalities" capable of suppressing the elements sympathizing with the 1848-49 War of Independence in their diocese. At the same time, the appointment of Lajos Haynald as Bishop of Transylvania revealed the dangers inherent in this politics: the rejection of the war of independence did not automatically mean the simultaneous rejection of Hungarian constitutionalism.

In 1852, the appointment process became almost unfathomable due to the large number of candidates. It is interesting that the Hungarian governor gradually lost his influence on the nomination process. The bishops appointed in 1852 were unconditionally loyal to the court, but at least one such ordinary was also appointed whose activity in 1848 was not to their satisfaction (Ignác Fábry, bishop of Kassa). And the conservative Bishop of Szombathely, Ferenc Szenczy did not just reject Austrian Church politics in the 1850s, but he was apparently very happy to visit the parliament in 1861.

LENGYEL BEATRIX – KEDVES GYULA

Az Országgyűlési Múzeum egykor és ma

Az 1922-ben nemzetgyűlési határozattal megalapított Országgyűlési Múzeumról, amelyet 1949-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsa rendelettel szüntetett meg, gyűjteményeit a Magyar Nemzeti Múzeum kezelésébe adva, eddig két nagyobb tanulmány jelent meg.¹ Írásunk az Országgyűlési Múzeum 2015-ben történt újra megnyitása kapcsán foglalkozik a közgyűjteménnyel.

Az a tény, hogy 1922-ben a parlamenti múzeumot politikai-ideológiai döntés alapján hozták létre, nagyon sok tekintetben meghatározta feladatait, lehetőségeit a gyűjtés, a különféle módon szerzeményezett anyagok bemutatása, kiállítása terén. Az alapítók a magyar politikatörténet egy szeletének – a magyar alkotmányosság történetének – adott nézőpontból történő megjelenítésére, bemutatására vállalkoztak az adott politikai légkörben. A múzeum létesítésének célja „alkotmányos életünk, parlamenti önkormányzatunk történetének szemléltető emlékekben és ereklyékben való megörökítése volt”.² A döntés a Magyarország számára kedvezőtlen külpolitikai helyzetben ésszerű volt: megerősíteni s ebből az irányból is történeti bázist adni a Trianon által megtépzott nemzeti öntudatnak, az országba érkező diplomaták számára pedig könnyen elérhető helyen, megtekinthető módon bemutatni azt, hogy Magyarország történelme folyamán mindvégig az európai nagy államokkal párhuzamos módon fejlődött, egy évezredes múltjára büszke nemzet önálló országa volt és maradt a közelmúlt területi-politikai változásait követően is. A politikai vezetés által kítűzött, alapvetően revíziós célokat szolgáló tematika³ azonban muzeológiai eszközökkel nehezen volt megjeleníthető, mert jobbára papíralapú, olvasásra szánt iratokból, nyomtatványokból kellett építkezni.

Ez a probléma – bár más adottságok közepette – felmerült a közgyűjtemény újra életrehívásának első lépéseként megrendezett kiállításnál is. Ebben a rendezők nem a történelemformáló személyiségek egymás mellé helyezésével, hanem egy folyamat bemutatásával kívánták megragadni a látogatók figyelmét. A magyar parlamentarizmus gyökereit, kialakulását és fejlődését, továbbá a törvényhozás meghatározó eseményeit bemutató kiállítás „építőkövei” azonban döntően ugyanazok voltak, mint az elődintézményé. Ez a folyamat valóban nehezen jeleníthető meg, különösen egy olyan új gyűjtemény esetében, amely egykor és újjáalakulásakor is szembesült azzal a ténnyel, hogy számos, a témára vonatkozó

¹ Lengyel Beatrix: *Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949)*. Folia Historica, 14. évf. (1989.) 109–154.; Szécsényi András: *Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949)*. Történeti Muzeológiai Szemle, 10. évf. (2010.) 65–79.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 816/7. Felhívás a magyar társadalomhoz. Scitovszky Béla, Budapest, 1925. március 3.

³ Lásd például: Képviselőházi napló 1929. 69. Zsitvay Tibor beszéde. Szécsényi: *Az Országgyűlési Múzeum*, 67.

tárgyat, dokumentumot nem szerezhettek meg, hiszen azokat már más kiemelt országos gyűjtemények őrizték-őrzik. Időközben a befogadó közeg is hatalmasat változott, s nem csak politikai értelemben. Míg a 20. század első felének embere hajlandó volt információt befogadni a papíralapú dokumentumokkal teli, csendes, elmélkedésre készítő múzeumi termekben is, addig a 21. század fiatalja már a digitális effektektől zsúfolt, fantáziadús, rendkívül látványos virtuális világ vonzásában élve nehezen fogadja el a hagyományos múzeumi világot. A szakmai munkát ezen meghatározó pontok mentén kellett megkezdenie mindkét időszakban a múzeumi munkatársaknak.

Gyűjtemények, gyűjtemény gyarapítás

Az Országgyűlési Múzeum megalapítását 1922-ben a Nemzeti Múzeum által átadott több száz Deák-tárgy tette lehetővé. Az éveken át tartó szervező munkát követően megnyílt első kiállításra tíz évvel később így emlékeztek: „Akkoriban a parlamenti múzeum lényegében Deák Ferencnek a Nemzeti Múzeumból átszállított szobájából és rendszertelen grafikai és éremanyagból állott.”⁴ Dömötör István 1933-ban a *Magyar Művészet*ben így mutatta be a gyűjteményt: „Tizenhét kisebb-nagyobb termet tölt be a múzeum. Üveg alatt és a falakon: okiratok, híres régi és újabb országgyűlések határozatai, törvénycikkek, királyi kézírások, államférfiak levelei, képek, szobrok, litográfiák, rajzok, érmek, bútorok, nyomtatványok és egyebek. Az anyag természetesen a történelmi sorrend szerint alakul az egymásra következő szobákban, s ott kezd hirtelen megnőni, amikor a múlt század első feléhez, a reformkor-szakhöz jut el: ettől visszafelé számítva, csak három kisebb teremre való jutott a korábbi emlékekből.”⁵ A rendszertelen anyagból tehát időközben nagyobb gyűjtemény fejlődött.⁶ A felsorolásban szereplő 14 féle gyűjteményi tárgytípus közül 10 kétdimenziós papíralapú műtárgy. Első pillantásra azt gondolhatnánk, hogy egy végtelenül unalmas, papírszagú gyűjteményről szól a beszámoló, amit a cikk következő sorai csak megerősíteni látszanak. Az első termek fő érdekességeként Werbőczy *Tripartitumát*, Apafi Mihály naplóját, a *Pragmatica sanctio-t* – természetesen csak a másolatát – sorolja fel a szerző. Ezek olyan jelentős történelmi dokumentumok, amelyeket csak tisztelettel szemlélhet a múzeumlátogató, de vitrinben lévén nem tudja őket elolvasni. Így a korról, amelyben keletkeztek, az emberekről, akikhez kötődtek a kiállításon nem sok új tudást szerezhet a látogató. Mesélhet róla, megőrizheti emlékként, hogy látta – szerencsés esetben – az eredeti, egykorú példányt.

A Dömötör István által leírt múzeum azonban mégsem volt unalmas, hiszen állandó kiállítása számos látogatót vonzott, s időszaki tárlatai is nagy érdeklődésnek örvendtek. S ez nem csak azért volt így, mert a közönség ingyen tekinthette meg azokat, ami kétségtelenül fontos szempontnak számított. A múzeum a szokásokhoz képest gyakran rendezett különféle időszaki kiállításokkal – mai szóval élve – interaktív, élő gyűjteményként működött a maga korában. S éppen akkor, amikor a többi múzeum inkább a tudás templomaként jelent meg a látogatók számára. Olyan folyton változó, gyarapodó ereklyetár volt, amelynek az ideológiai megfontolások alapján „alkotmányos életünk, parlamenti önkormányzatunk történetének szemléltető emlékekben és ereklyékben való megőrkötése” volt a célja.⁷ Ere-

⁴ Pesti Hírlap, 1938. október 4.

⁵ Dömötör István: *Az Országgyűlési Múzeum*. Magyar Művészet, IX. évf. (1933.) 7. sz. 194.

⁶ 1932 végén már több mint 7600 tételt rögzítettek a múzeum leltárkönyvébe. Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár, Országgyűlési Múzeum leltárkönyvei, 2.

⁷ MNL OL K 816/7. Felhívás a magyar társadalomhoz.

lyéket gyűjtöttek, mert „a nagyok emléke ráveti fényét minden kis tárgyra, ami életükkel és egyéniségükkel összeköttetésbe hozható...”⁸ A történelmi-társadalmi folyamatok bemutatása helyett tehát inkább a kiemelt személyek népszerűsítésére, alakjuk idealizálására vállalkozott a múzeum. Másfelől viszont a szerzeményezés új útjainak megtalálásával és a bemutatás új gyakorlatával az ereklyéket és a nyomtatott, kéziratos dokumentumokat „megmozgatta”. Az akkoriban műtárgynak nem tekintett forrástípusokat, a fényképet, a filmet a múzeumi világ mindennapi részévé tette. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a munkatársak megtalálták azokat a szakmailag lehetséges és korszerű módokat, amelyeket az adott helyen és időszakban alkalmazni lehetett. Erről tanúskodnak az időszaki kiállítások installációi, ahol bátran alkalmazták a modern, fiatalos grafikai elemeket. A sorból kiemelkedik a *20 év politikai története* című időszaki kiállítás meghatározó látványeleme, amelyen az óriási óra grafika nem egyszerűen csak ötletesen jelezte a bemutatott korszak időhatárait, de a félrebillent címerrészlet felé meredő szuronyerdővel kombinálva mélyebb tartalmat is hordozott, s meglepő látványvilágával azonnal kíváncsiságot keltett. Sok esetben a témaválasztás már magában biztosította a nagy érdeklődést, ami a kor történelmi témákkal foglalkozó múzeumi gyakorlatában nemcsak újszerűnek, hanem kifejezetten szokatlannak és merésznek is számított. Ilyen volt például *A magyar politikai karikatúrák 100 éve* (hasonló tematikájú időszaki kiállítással készül most az újonnan létrehozott Országgyűlési Múzeum is egyik első időszaki kiállításaként), de *A választójog története és az Alkotmánytörténeti kiállítás* című tárlatok is újszerűségüknek köszönhették népszerűségüket. Ugyanakkor a hagyományos múzeumi követelményeknek megfelelő témákat is bemutatottak, mint a *Kossuth Lajos emlékkiállítás* és a *Széchenyi István a magyar országgyűlésben* című tárlatok.

A régi gyűjtemény munkatársai a szerzeményezés során természetesen megpróbálták élni azzal a helyzeti előnnyel, hogy a képviselőház elnökének támogatását élvezve megszerzzenek más gyűjteményektől tárgyakat, de nem ez volt a jellemző.⁹ Ereklyetárgyakat elsősorban vásároltak, s ajándékba is számosat kaptak. „Egyenest meglepő, hogy annak a témakörnek, amelyet a múzeum felőlel, ennyi darabja volt szétszórva, de a kegyelet által hosszú idő alatt megőrizve magánosok birtokában. Mert az anyag nagyrésze innen került elő, magántulajdonból és ajándékozás útján” – állapította meg Dömötör.¹⁰ Véleményünk szerint állítása azonban csak részben helytálló, alaposabb statisztikai kimutatás eddig nem támasztja ezt alá.¹¹ Tény, hogy több fontos irat, tárgy került így a gyűjteménybe, ám ezek mögött többnyire olyan mecénás állt, akit a múzeum keresett meg támogatásért, aki a múzeumnak vásárolt, majd formailag ajándékozott. Az egyik legkiemelkedőbb mecénás az 1861-ben balassagyarmati zsidó családban Weiss Gábor néven született, s az 1890-es években az Egyesült Államokba emigrált műgyűjtő, könyvkiadó Gabriel Wells volt. Az ő neve többször is előfordul az iratokban, leltárkönyvben, számos esetben vásárolt és ajándékozott

⁸ MNL OL K 816/7. Felhívás a magyar társadalomhoz.

⁹ Hollós Bálint Hóman Bálinthoz írt levele. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár K 861/2.

¹⁰ Dömötör: *Az Országgyűlési Múzeum*, 194.

¹¹ Valóságban azt sem tudjuk pontosan, hogy a gyűjtemény hány darabból állt. 1949-ben több mint 17 ezer tételt tartalmaztak a leltárkönyvek. Azonban az egyes tételek nem feltétlenül jelentettek annyi darabot is. Ez nem csak az albumokban megőrzött fényképekre vonatkozik, ahol nyilvánvaló, hogy az egy tételként leltározott album esetleg többszáz felvételt tartalmazott. Sokszor felsorolás követi a leltári számot a tárgyleíró sorban. Néhány esetben a bekerülés körülménye sem egészen egyértelmű. Az 1936. és 1937. évi bejegyzéseket tekintettük át ilyen szempontból, s azt találtuk, hogy 1936-ban kb. kétszer annyi az ajándékozott tételek száma, mint a vásároltaké, míg 1937-ben az arány jelentősen megváltozik, a vételek többszörösen meghaladják az ajándékok számát.

a múzeumnak tárgyakat.¹² Dr. Siklóssy László gyűjtő, Budapest építéstörténetének kutatója, az Országgyűlés Gyorsirodájának munkatársa segítségével kerültek kapcsolatba vele. Többek között Wells vásárolta meg és ajándékozta az intézménynek „Deák huszonegy, 1833 és 1843 között sógorához, Oszterhueber Józsefhez írott levelét, közöttük a Magyarország feldarabolására vonatkozó jóslatot tartalmazó híres, ma már közismertnek számító, 1842. november 10–16. között papírra vetett levelet is”.¹³ Természetesen számos tárgy, dokumentum, kép került „valóságos” ajándékként is a gyűjteménybe. Ennek egyik szép példája özv. Platty Györgyné szül. Fogarassy Berta 1933. január 30-án kelt levele, amelyet a képviselőház elnökéhez írt. „Boldogemlékű férjem nemes életének munkásságát a magyar közéletnek szentelte. Ifju korától fogva hazájának rajongó szeretete, a magyar nemzet és a magyar föld függetlenségének és boldogulásának eszménye töltötte be lelkét. Férjem, aki kemény ember volt, az ellágyuló magyar szív gyengéd rajongásával szent ereklyeként őrizte *Kossuth-reliquiáit*, amelyeket ő közvetlenül Kossuth Ferenc özvegyétől kapott. [...] Ezeket az ereklyéket férjem rendkívül nagy becsben tartotta, dolgozószobájának legdíszesebb helyén őrizte.”¹⁴ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött, múzeumi levelezést tartalmazó irattár számos hasonló levelet őriz, amelyekben éveken át őrzött relikviákat, képeket, könyveket ajánlottak fel a gyűjteménynek.¹⁵ Ajándékként kerültek a gyűjteménybe dr. Lukács Gyula elnöki főtanácsostól az 1903-as obstrukció eredeti fényképei, Landler Jenőnek, a Tanácsköztársaság belügyi népbiztosának feljegyzései vagy Pekár Gyula kommunista röplapgyűjteménye is.¹⁶

Érdeemes megemlíteni egy máig vitatott, ajándékba kapott tárgyat. 1937-ben Darányi Ignác miniszterelnök juttatta el a múzeumba azt a tört és a hozzá tartozó jegyzőkönyvet Sztranyavszky Sándor képviselőházi elnökön keresztül, amelyet ő Batthyány Tivadar gróf özvegyétől kapott. A tör – a jegyzőkönyv szerint – Batthyány Lajos gróf mártír miniszterelnöké volt, aki ezzel sebezte meg magát 1849. október 5-éről 6-ra virradó éjjel az Újépületben.¹⁷ Ma az ereklye a Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, többször publikált, az

¹² <http://www.balassagyarmatizsidóság.hu/hu/gabriel-wells> letöltés: 2015. szeptember

¹³ Pajkossy Gábor: *A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás*. Levéltári Közlemények, 77. évf. (2006.) 55. jegyzet

¹⁴ MNL OL K 816/1. Platty Györgyné levele a Képviselőház elnökének. Az ajándékok között szereplő fotográfiát sikerült azonosítanunk a MNM Történeti Fényképtár gyűjteményében. A Kossuth Lajos és Helfy Ignác kettősporrén nem található meg az Országgyűlési Múzeum bélyegzője, sem leltári szám nem szerepel a fotográfián. A képet a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában 1957-ben újra leltározta Fejős Imre, aki nyilván véletlen tévedésből a kép leltárkönyvi bejegyzésének megjegyzés rovatába hibás egykori leltári számot is írt. Nagyon sok esetben nem szerepel a származási hely, s csak kevés esetben a származási hely és a régi leltári szám is a megjegyzés rovatban. A kettősporré közölte: Cs. Lengyel Beatrix: *Olaszthoni emlék – Ricordo dall'Italia*. Budapest, 2007. 67–68., 89. Ezúton köszönöm Pajkossy Gábor 2006. évi közlését arról, hogy az általam a MNL OL törzssanyagában P 1425 jelzeten kutatott anyag az Országos Levéltár gyűjteményében új számot kapott. Szécsényi András cikkében már e jelzeten hivatkozik az iratokra.

¹⁵ Például Feszty Béla, 1925. július 1. MNL OL K 816/1. 1925. évi iratok; Jókainé, 1932. június 2. MNL OL K 816/1. 1932. évi iratok.

¹⁶ 2015-ben mindkét gyűjteménycsoportból merített az új állandó kiállítás: az obstrukciós fényképeket és röplapokat is interaktív módon, monitorokon tanulmányozhatják A magyar törvényhozás ezer éve című kiállítás látogatói.

¹⁷ MNL OL K 816/1. 1937.évi iratok. Darányi Ignác levele és a jegyzőkönyv. Országgyűlési Múzeum lt. sz. 12284. MNM Adattár Országgyűlési Múzeum leltárkönyve 3. MNM Történeti Tár, Vegyes gyűjtemény lt. sz. 1956.124.

állandó kiállításban szereplő darab, amelynek azonban a történetekhez való köze vitatott.¹⁸ Nem tudjuk, hogy az Országgyűlési Múzeumban akkor hogyan állították ki, kértek-e szakvéleményt a Batthyányval foglalkozó, özvegyének feljegyzéseit publikáló Friedrich Endrétől – aki történeti munkássága mellett a mártír miniszterelnök fiának, Elemérnek a gyóntatója is volt –, s akit más esetben (például Batthyány íróasztalának vizsgálatakor) szakértőként is megkerestek. 1944-ben mindenesetre külön említették az óvóhelyen tárolt tárgyak között, de csak a következőképpen: „13. (tétel) Tör., mellyel állítólag gr. Batthyány Lajos megsértette magát.”¹⁹ Az eddig közöletlen jegyzőkönyv adatai sem meggyőzőek, inkább a kétségeiket más forrásokra alapozó történészek véleményét támasztják alá.

A múzeum munkatársai aktívan keresték a lehetőségeket arra, hogy gyarapítsák a gyűjteményt. Tudták, hogy a kortársaktól a kortársakról is kell szerzeményeznie a történeti profilú múzeumnak, mert ez olyan személyes tárgyak és apróságok megszerzését teszi lehetővé, amelyeket évtizedekkel később tetemesen nagyobb munkaráfordítással és költséggel vagy esetleg már lehetetlen begyűjteni. Klebelsberg Kunó gróf halála után igyekeztek minden fellelhető anyaggal gyarapítani a Horthy-rendszer kultúrpolitikáját megalapozó legenda kultuszminiszter munkásságát bemutató gyűjteményt. 1934-ben a múzeumban megújított Klebelsberg szoba kiegészítése céljából levélben fordultak az iskolákhoz, hogy fényképeket kérjenek az épületeikről, a bennük folyó oktató-nevelő munkáról. Levélben fordultak a kultuszminisztérium népiskolai osztályának vezetőjéhez is, amelyben a klebelsbergi iskolaépítő program keretében épített tanyasi iskolák képeit kérték.²⁰ Megkeresték az özvegyet, olyan támogatók segítségét véve igénybe, akik képviselték a múzeum ügyét.²¹ A figyelem arra is kiterjedt például, hogy Gömbös Gyula miniszterelnök halálát követően a síron levő koszorúszalagokat összegyűjtsék, feljegyezzék a szalagok feliratait.²²

Fényképészekről, fényképügynökségektől is vásároltak anyagokat. Kapcsolatban álltak például a Gárdonyi testvérekkel, Jelfy Gyulával és a Szánto fotóügynökséggel.²³ Gazdag és kiváló Klebelsberg és Apponyi anyagunkat, a korszak eseményeit megörökítő képeinket ma – többek között – ennek a fontos és tudatos gyűjtőmunkának köszönhetjük. Összességében a tárgyak és iratok mellett a legjelentősebb gyűjteményi rész a fotográfiák gyűjteménye lett, aminek okát a múzeumot 1928–1932 között igazgató Hollós Bálint az Est Lapok vezérigazgatójához írt levelében így magyarázta: „...kiállításunk sugarának alapját a *modern idők szelleméhez híven* elsősorban fényképek, hírlapok és kéziratok képeznek”.²⁴ (kiemelés a szerzőtől) A múzeum teljes állományának több mint negyede fénykép volt. A kortárs foto-

¹⁸ Erről részletesen Urbán Aladár: *Vizsgálat Batthyány Lajos gróf öngyilkossági kísérlete ügyében*. Hadtörténelmi Közlemények, 120. évf. (2007.) 3. sz. 769. oldal 10. jegyzet

¹⁹ MNL OL K 816/4. Jegyzőkönyv az 1944. december 14-én a parlamenti óvóhelyen tárolt tárgyakról.

²⁰ MNL OL K 816/2. 1934. évi iratok, különös tekintettel a Munkarend című dokumentumra.

²¹ MNL OL K 816/1. 1932. évi levelezésben Hollós levele Klebelsbergnéhez; Hollós levele dr. Kováts Gyulához, hogy járjon közben az özvegnél; Klebelsbergné levele arról, hogy több tárgyat fog ajánlani; 1933. évi iratok között a Klebelsberg hagyatékából átadott anyag listája és jegyzék az Apponyi Albertné által ajánlkozott tárgyakról.

²² MNL OL K 816/2. Feljegyzés Gömbös Gyula sírjának koszorúszalagjairól.

²³ A Gárdonyi testvérektől folyamatosan vásároltak. Lásd például: 2083/1933. eln.sz., 2708/1933. eln.sz., 667/1934. eln.sz. iratokkal vásárolt képek. Országgyűlési Múzeum leltárkönyve, 3. MNM Központi Adattár. Sokszor maguk a képek is őrzik származásuk jeleit. Lásd a Magyar Nemzeti Múzeumban megőrzött egyik fényképet, amely a Gárdonyi testvérektől került az Országgyűlési Múzeumba, s a hátlapján máig őrzik származásának adatait: http://nemzetfotere.hu/parlament_muzeum.htm

²⁴ MNL OL K 816/5. Hollós levele dr. Vadnai Béla vezérigazgatóhoz 1934. október 10.

gráfusoktól és fotóügynökségtől származó képek mellett több értékes régi album és különleges fénykép is bekerült a közgyűjteménybe, köszönhetően elsősorban Fejős Imrének. Több mint 4500 tételben mintegy 5500 darabra becsüljük az egykor a parlament múzeumában található történeti-dokumentatív értékű fotográfiaiák számát.²⁵

Külön figyelmet szenteltek a politikusokról, politikai eseményekről készült karikatúráknak, amelyeket be is mutattak,²⁶ de gondos mérlegeléssel vásároltak képzőművészeti alkotásokat is.

Kiállítások, bemutatás

A szerzeményezett múzeumi anyag nagyon rövid időn belül a kiállítóterekbe került. Gyakran aktualizáltak, így az Interparlamentáris Unió budapesti konferenciája²⁷ alkalmából két kiállítást is nyitottak. Ezek célja kifejezetten politikai jellegű volt, az, hogy a Budapestre érkező diplomaták „előtt ősi alkotmányunk fejlődését eredeti dokumentumokban tárja fel, és hogy Kossuth Lajosnak három világrészre kiterjedő pályáját és a 19. század eszméit megtestesítő életművét főleg az idegen nemzetektől származó emlékek tükrében mutassa be”. A Kossuth kiállítás öt termében 296 kézirat, 164 Kossuth ábrázolás és 195 kötet könyv szerepelt. A magyar alkotmány története című kiállításon elsősorban oklevelek, oklevélmásolatok, törvény kiadások és portrék kerültek a tárlókba, amit egy látványos és közérthető „grafikon” egészített ki a magyar alkotmány fejlődéséről négy nyelvű magyarázattal.²⁸ Ehhez 5 magyar közgyűjtemény, Pest vármegye, 6 magyar magánszemély, 6 olasz közgyűjtemény és az USA-ból 10 magánszemély adott kölcsön anyagokat.²⁹ A kiállításokat „a külföldi delegátusok minden csoportja megtekintette, sőt az utódállamok delegációi ismételtelen felkeresték a kiállítást. [...] Ez utóbbi két kiállításunknak [utalás a Kossuth kiállításra – L. B.] 15 000-en felüli látogatottsága volt. Úgyhogy összes kiállításainkat 47 450-en tekintették meg december 1-éig. A Múzeum állandó gyűjteményeit a folyó év elmúlt 11 hónapjában 25 973-an tekintették meg. [...] Ezidő szerint a Budapesten lévő 23 közgyűjtemény közül a Magyar Nemzeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum után harmadik helyen állunk” – állapította meg nem kis büszkeséggel az 1936. december 18-án készített kimutatás.³⁰

A kiállítások népszerűségét nagymértékben növelték a hozzájuk kapcsolódó programokon bemutatott hangzó anyagok és filmek, amelyek használata érdekes újítás volt a múzeum részéről. 1934-ben Jekelfalussy Zoltán ajándékként került a gyűjteménybe a Ferenc József hangját megörökítő hanglemez.³¹ Ugyancsak ebben az évben Jacobovics József bankigazgató³² „nagy királyunk kortársainak hangfelvételeit tartalmazó anyalemez-

²⁵ Országgyűlési Múzeum leltárkönyvek, 1-4. MNM Központi Adattár. A négy leltárkönyvben összesen 17.557 tétel szerepel

²⁶ A magyar politikai karikatúrák 100 éve címmel, Országgyűlési Múzeum, 1933.

²⁷ 1936. július 1–3.

²⁸ MNL OL K 816/5. Tájékoztató kivonat

²⁹ MNL OL K 816/5. A Kossuth- és Alkotmánytörténeti-kiállításra emlékeket kölcsönöztek című irat

³⁰ MNL OL K 816/5. Kimutatás

³¹ Jekelfalussy Zoltán (1862–1945) nyugalmazott fiumei kormányzó. Bölöny József: *Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók (1867–1918)*. Levéltári Közlemények, 48–49. évf. (1977) 159. A hangfelvétel 1934. december 10-én már a múzeumban volt. Ekkor kelt a köszönőlevél. MNL OL K 816/2.

³² Személyi adatait nem sikerült eddig feltárni, foglalkozása az Országgyűlési Múzeum irattárából származó levélből ismert.

gyűjteményt ajándékozott”.³³ Vásárlással került a Magyar Filmirodától Mussolini milánói beszédének részlete a múzeumba.³⁴ Amikor híret vették, hogy politikusok hangját gramofonlemezre rögzítik, megkeresték a Magyar Telefonhírmondó és Rádió RT Igazgatóságát, hogy miként szerezhetne ezekből is az intézmény.³⁵

A hanganyagok mellett filmekkel is rendelkezett a múzeum, s 1935-ben már a lejátszásukhoz szükséges sajtó, normál méretű vetítógép is rendelkezésre állt.³⁶ Hollós Bálint 1936-ban egy levelében így fogalmazott: „Filmgyűjteményünk egyes darabjait szeretném most már a tágabb nyilvánosság előtt is időnként lepergetni. Ez nálunk meglehetősen szokatlan akció, hogy egy múzeum mozgókép előadásokkal lép a közönség elé.”³⁷ A közönség komoly érdeklődéssel fogadta a kezdeményezést, s a Rákóczi kiállításon egy hónap alatt körülbelül 7000 látogatót regisztráltak, amiben nagy szerepe volt az első magyar riportfilm bemutatásának is. Az Est 1937. január 9-i számában arról tudósított, hogy IV. Károly koronázásának 20. évfordulóján levetítették a ceremóniáról készített filmet.

A filmek kiállítási alkalmazásának korát messze megelőző modernítésára mutat rá, hogy a felbecsülhetetlen forrásértékkel bíró dokumentumfilm részleteit egy filmanimációba foglalva a 2015-ben megnyílt új Országgyűlési Múzeum állandó kiállítása is kiemelt elemként használja, amire a ma látogatója is – iskolás korosztályok és idősek egyaránt – élénk érdeklődéssel tekint. 1941-ben 13 dobozban 9 filmmel rendelkeztek, amihez Horthy István kormányzó-helyettesé választását követően még egy filmvétel járult. Sajnos a múzeum felszámolásakor nem érezték ezeknek a filmeknek a modern muzeológiai jelentőségét, s a gyűjteményi anyag nagy részétől eltérően nem közgyűjteményben helyezték el azokat, 1950. szeptember 29-én a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat Híradó és Dokumentumfilm Főosztályához kerültek.³⁸

Kapcsolat a látogatókkal

A két világháború között is minden lehetséges módot megragadtak arra, hogy növeljék a látogatók számát, melynek keretében az iskolák felé is próbáltak „nyitni”. 1936-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium középiskolai ügyosztályának figyelmét felhívták általában a múzeumra és különösen a Hűsz év politikai története című kiállításukra. Levelük szerint a kiállítás „élénk népszerű formában van rendezve”, s élmény és tapasztalás útján hozzájárulhat a diákság tudásának növeléséhez arról a korszakról, amely „végtelen befolyásolja az ő jövőjét is”.³⁹

A kiállításokon rendszeresen tartottak vezetéseket. Forrásunk szerint például 1935-ben minden héten szerdán délelőtt 11-12 óra között díjtalan vezetésre került sor, amit hirdettek is.⁴⁰ De a Népszava, a Budapesti Hírlap vagy a Pesti Napló hírei között is felbukkant a parlamenti kiállítások vezetéssel egybekötött meglekintési lehetősége.⁴¹

³³ MNL OL K 816/2. 1935. évi iratok. Ferencz József és a századforduló politikusainak hangja az Országgyűlési Múzeumban. Barabás Béla, Kossuth Ferenc, Polonyi Géza, Rákosi Jenő, Vázsonyi Vilmos és mások hangját megörökítő lemezek.

³⁴ MNL OL K 816/2. Hollós levele a Magyar Filmiroda Igazgatóságának

³⁵ MNL OL K 816/2. Hollós levele a Magyar Telefonhírmondó és Rádió RT Igazgatóságának

³⁶ MNL OL K 816/2. 1935. évi iratok

³⁷ MNL OL K 816/2. 1936. évi iratok Hollós Jekelfalussyhoz 1936. november 20.

³⁸ Különböző időben kelt iratok gépelt összemásolt változata. MNL OL K 816/4.

³⁹ MNL OL K 816/4. levelek Körösy László miniszteri tanácsoshoz

⁴⁰ MNL OL 816/4. MTI-nek szóló levél, 1935. szeptember 19.

⁴¹ Például Népszava, 61. évf. (1933.) 240. sz.

Kíváncsiak voltak a látogatók véleményére, ezért kifejezetten modern kapcsolatépítési módszereket alkalmazva kérdőívet dolgoztak ki. 1937-ben a látogatói kérdőív az alábbi kérdéseket tartalmazta:

1. Mi ragadta meg a legjobban figyelmét?
2. Kifogásol-e valamit?
3. A Múzeumot a nemzeti áldozatkészség hozta létre: Ön mivel tudná gyarapítani gyűjteményünket?
4. A gyűjtés munkájában nem tudna-e tanáccsal szolgálni?
5. Milyen irányban terjesztené ki a gyűjtés körét?
6. Mit szól az anyag elrendezéséhez?
7. Állandó tárlataink vagy időszakos kiállításaink érdeklík-e jobban?
8. Szívesen vesz-e részt kalauzolásainkon?
9. Járt-e már többször is a múzeumban?
10. Egyéb közölnivalói?
11. Aláírás, foglalkozás, lakos.⁴²

A kérdőívekre adott válaszolók számáról s a válaszok tartalmáról alig van információnk, pedig a magyar muzeológia történetében úttörő kezdeményezés forrásértékű adatokkal szolgálhatna a korabeli múzeumokkal szembeni elvárásokról. A látogatóközönséggel kialakított bizalmas viszonyra jellemző az a megmaradt levél, amelyet dr. Csekey István jogász-professzor, a magyar alkotmányjogi kérdések szakértője⁴³ írt a Múzeum igazgatóságának 1941-ben. A professzor nagyra értékelte a jó és informatív, szemléletes, könnyű befogadást lehetővé tevő grafikonokat, ábrákat, s javasolta bővítésüket, szaporításukat. Ugyanakkor baráti kritikát is megfogalmazott, „mivel az Igazgatóság kérdőíveket is bocsát a látogatók rendelkezésére esetleges óhajaik közlésére, méltóztassék megengedni, hogy éppen ügyszeretből néhány apró elírásra is felhívhassam a figyelmet”. Kifogásolta például, hogy a *Pragmatica Sancti*ót alaptörvénynek nevezte a tájékoztató: „A magyar közjognak egyik alaptétele, hogy nincs modern értelemben vett alaki alaptörvényünk. A magyar alkotmány csak törvényeket ismer.” A főkegyúri jog latin megfelelőjének jelölt *jus placeti* kifejezéssel kapcsolatban kifejtette, hogy az a tetszvényjog, míg a főkegyúri jog latin neve *jus supremae patronatus*.⁴⁴

A II. világháború erősen korlátozta a múzeum ígéretes fejlődését. 1942 szeptemberében határozatlan időre fel is függesztették a látogatást, miután a kiállítási tárgyak jelentős részét – a szeptember 4-i szovjet légitámadást követően – az Országház pinceraktáiraiban helyezték el. 1943 februárjában óvóhelyre szállították a legfélétebb ereklyéket.⁴⁵ Budapest ostroma mégis komoly károkat okozott a múzeumi gyűjteményben. Az Országházat ért támadás, illetve a politikai irányváltás következtében a kiállítást megnyitni korábbi formájában már nem lehetett, de a muzeológusi munka és az anyaggyűjtés újra elindult. Az intézmény munkatársai az új politikai közegben megpróbálták egykorú anyagot gyűjteni. A választások idején minden pártot megkerestek, hogy a megváltozott körülmények között is gyarapodjanak a magyar parlamentarizmus történetének forrásai, ám kiállításukra már nem került sor. Ekkor kerültek a gyűjteménybe az 1945. és 1947. évi parlamenti és törvényhatósági választások röpiratai, propagandaanyagai és a korszak politikusainak fotói. Do-

⁴² MNL OL 816/2. 1937. évi iratok között

⁴³ <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/csekey/csekey.html> letöltés: 2015. november

⁴⁴ MNL OL 816/2. Csekey dr. levele

⁴⁵ MNL OL K 816/3. 1940. évi iratok: Lista az óvóhelyre szállított képekről és szobrokról.

kumentumokat, műtárgyakat kölcsönöztek más múzeumok számára, így 1948-ban a Magyar Nemzeti Múzeum 1848-as centenáriumi kiállításához több mint hetven műtárggyal járult hozzá az Országgyűlési Múzeum. A kommunista hatalomátvételt követően a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. szeptember 28-i határozatával felszámolta az intézményt, gyűjteményét, költségvetését és munkatársait november 1-jei hatállyal a Magyar Nemzeti Múzeumba helyezte át. Még az átadás előtt az országgyűlés elnökének engedélyével 22 – zömében a két világháború közötti időszak politikusait megformáló – bronzszobrot kivontak a múzeum gyűjteményéből, s ezeket az Országház főkapuját díszítő, elpusztult oroszlánszobor újraöntéséhez használták fel.⁴⁶

A múzeum gyűjteménye az áthelyezéskor – a leltárkönyv utolsó bejegyzése szerint – 17 557 tételből állt. E nagy anyagnak a gyors elhelyezésére nem volt egy helyen mód, ezért a Nemzeti Múzeum Tanácsának döntése alapján több múzeum, könyvtár és levéltár között osztották szét. Az országgyűlések történetére vonatkozó iratai, tárgyai részben visszazártak az alapításkor adományozó múzeumokra, részben – az akkori közgyűjteményi gyakorlatnak megfelelően – tárgytípusok szerint osztották szét őket. Ma a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményein kívül – többek között – az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Budapesti Történeti Múzeumban, a Ceglédi Kossuth Múzeumban, a Természettudományi Múzeumban és a Hadtörténeti Múzeumban is található mőtárgyak, iratok az egykori Országgyűlési Múzeum anyagából.

A sebtében hozott döntést a teljes múzeumi anyagnak a Magyar Nemzeti Múzeum kezelésébe történő átadásáról olyan gyorsan hajtották végre, hogy az anyag egy tömegben, teherautókkal érkezett a Múzeum körútra,⁴⁷ ahol nagy gondot okozott az elhelyezésük, s az egyes táruk az éves jelentésekben még évekkel később is írtak az anyag rendezésével kapcsolatos feladatokról. 1949. október 30-án az Országgyűlés elnöke utasítására az Országgyűlés és az Elnöki Tanács tereinek díszítésére használt műtárgyak a továbbiakban a Magyar Nemzeti Múzeum letétjeként maradtak a parlament épületében. Az addig az Országgyűlési Múzeum őrizetében lévő elnöki és háznagyi galéria 37 képét, további 5 portrét és 2 várképet az Országgyűlés gazdasági hivatalának kellett átadniuk. Ez az utasítás választotta le újra a gyorsírói gyűjteményt a múzeumról, ami formai döntés volt, hiszen az mindig is az Országgyűlési Gyorsiroda kezelésében volt. Az Országgyűlés elnöke itt rendelkezett arról is, hogy a múzeumi számlák és a központi iktatószámú iratok továbbra is az országgyűlés irattárában maradjanak, s a múzeumi helyi iktatás kerüljön csak át a Magyar Nemzeti Múzeumba (vagyis a gyakorlatban a mai Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába). Ez a későbbiekben nagyon megnehezítette a tárgyak azonosítását, különösen 1956 után, amikor komoly károk érték a nemzeti gyűjteményt.⁴⁸

⁴⁶ A rendeletet aláíró és a politikus szobrok beolvasztását engedélyező országgyűlési elnök műveltségére jellemző, hogy nem ismerte az ly betű használatát. Erről tanúskodik hivatalos követi jelentése Tischler János által a Magyar Nemzet 2009. március 17-i számában *A mi Rákosi elvtársunk jól van – Drahos Lajos, a félalnfabéta követ jelentései Varsóból* címmel történt publikálása óta silusával és helyesírásával Fülig Jimmyt lepipáló teljesítményként közneveltség tárgya a korszakkal foglalkozók körében. Erről bővebben ArchivNET 20. századi történeti források, 3. évf. (2003.) 4. sz. közreadja www.archivnet.hu/pp_hir_nyomatat.php?hir_id=336

⁴⁷ Barkóczi László dr. régész szóbeli visszaemlékezése az 1980-as évek közepén Lengyel Beatrix számára.

⁴⁸ MNL OL K 816/4. 1949. évi iratok. Az Országgyűlés elnökétől 3741/1949. sz. Az iraton ott találhatók Fejős Imre feljegyzései az egyes utasítások végrehajtásáról, ami egy-két napon belül megtörtént. A múzeumi iktatott iratok képezik ma az Országos Levéltárban található fondot.

Több mint hatvan év telt el egy újabb, ezúttal átgondoltabb, kiérleltebb s igen alapos előkészítő munkálatokkal, szakértői megbeszélésekkel alátámasztott döntés meghozataláig, ami lehetőséget nyújtott a felszámolt Országgyűlési Múzeum életre hívására. Több mint két emberöltő telt el úgy, hogy az Országházban hiába keresett a látogató múzeumot, s nemigen jutott információhoz arról, hogy a világ egyik legrégebbi gyökerekkel rendelkező parlamentarizmusának helyet adó épületben jár. Az Országgyűlés elnöke, Kövér László 2012 tavaszán felállított egy múzeumi bizottságot azzal a feladattal, hogy keresse meg egy új közgyűjtemény megszervezésének lehetőségét, amely az egykori Országgyűlési Múzeum mintájára képes ellátni a szükséges muzeológiai, tudományos és közművelődési feladatokat.⁴⁹ Természetesen már ezt megelőzően is folyt informális előkészítő tevékenység, szakmai tájékozódás, és 2012 májusában a múzeumi bizottság már egy elkészült, kiérlelt koncepciót véleményezhetett, amely a 21. századi új igényeknek megfelelő közgyűjtemény létesítésére koncentrált. Legfontosabb alapvetése az volt, hogy nemcsak azért célszerűtlen az egykori Országgyűlési Múzeum visszaállítását tervezni, mert gyűjteményei szétszóródtak, hanem azért is, mert a mai kor múzeumokkal szemben támasztott igényeinek megfelelni ezzel nem lehet. Kisebb problémát jelentett az, hogy a közreműködésre felkért múzeumoktól befutó értesítések alapján a gyűjteményi anyag olyan mértékben osztódott szét, illetve kallódott el, hogy rekonstruálása éveken át tartó szisztematikus kutatómunkát igényel.⁵⁰ Komolyabban esett számításba az a tény, hogy az egykori Országgyűlési Múzeumból származó tárgyak, dokumentumok ma jól működő közgyűjtemények meghatározó részeivé váltak. Kivonásukkal nemcsak az adott múzeum, hanem általában véve a közművelődés ügye is súlyosan sérülne. Ezt alátámasztani kiállítási és gyűjteményi területen is vitathatatlan példákkal lehet. A ceglédi Kossuth Múzeum állandó kiállítása döntő részben az Országgyűlési Múzeum Kossuth szobájából származó relikviákra épül, amelyek nélkül legfontosabb vonzerejét veszítené el a jeles és népszerű intézmény. Ezen túlmenően a város kulturális élete, hagyományai szenvednének csorbát, hiszen Cegléd egyértelműen a Kossuth-kultusz fővárosa, s ennek ápolása meghatározó a város identitásában. A Magyar Nemzeti Múzeumban kialakított Történeti Fényképtár a magyar muzeológiában a szakág példaadó gyűjteménye mind szakmai, mind pedig műtárgyvédelmi-technikai téren. A gyűjtemény egyik alapját az egykor az Országgyűlési Múzeumban összegyűjtött fotók ezrei jelentik, amelyek

---

Az öt kép, ami az elnöki és háznagy galériákon kívül ekkor az Országházban maradt: Vastagh György Széchenyiről és Deákról festett arcképei, Benczur Gyula Ferenc József portréja, László Fülöp Horthy Miklós arcképe és Basch Árpád IV. Károlyt ábrázoló képe voltak.

⁴⁹ A bizottság Bellavics István házelnöki főtanácsadó vezetésével az év végéig tevékenykedett. Tagjait a magyar muzeológia ismert személyiségei és műszaki, gazdálkodási szakemberek alkották: Csorba László a Magyar Nemzeti Múzeum és Baán László a Szépművészeti Múzeum főigazgatói, Kedves Gyula ezredes a Hadtörténeti Múzeum igazgatója, az Országgyűlés Hivatala részéről Bakos Emil gazdasági főigazgató, Lukács József műszaki főosztályvezető-helyettes és Redl Károly, az Országgyűlési Könyvtár főigazgató-helyettese, míg az Emberi Erőforrások Minisztériuma Közgyűjteményi Főosztálya részéről Hatházi Gábor, a Steindl Imre Programirodából Pápay Balázs mérnök. Az utóbbi bekapcsolódását az tette szükségessé, hogy a múzeumot befogadó épület kialakítását a Kossuth téri rekonstrukció megvalósítására életre hívott Steindl Imre Program költségvetéséhez rendelték.

⁵⁰ Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság Irattár (a továbbiakban: Irattár) – 2013 előtti anyag. Ezt a kutatómunkát persze nem lehet elkerülni, az Országgyűlési Múzeum gyűjteményezési tevékenységének egyik meghatározó eleme lesz az egykori múzeum gyűjteményének rekonstruálása, de nem az eredeti állapot visszaállításának, hanem a múzeum digitális adatbázisában történő megjelentetésük és a tudományos kutatás számára való biztosításuk szándékával.

kivonása egyfelől megbolygatta volna a jól szervezett gyűjtemény egységes struktúráját, másfelől olyan modern műtárgyvédelmi és biztonsági környezetet semmiképpen nem lehetett volna biztosítani az új közgyűjteményben, mint amit a Magyar Nemzeti Múzeumban a közelmúltban kialakítottak. Az Országgyűlési Múzeumot 1938–1948 között igazgató, majd féltett gyűjteményével együtt a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába került Fejős Imre fogalmazta meg, s fogadtatta el Magyarországon a történettudomány művelőivel, hogy a fényképek a történetírás nélkülözhetetlen forrásai, hiszen – ahogy írta egy felterjesztésében – „e kornak története ikonográfiaileg elsősorban fényképekkel dokumentálható”. Az Országgyűlési Múzeum gyűjteményi tevékenységének ma is ez az egyik alapelve.⁵¹

Mindezek alapján a múzeumi bizottság elfogadta, hogy a felállítandó intézmény legfontosabb feladatát a magyar parlamentarizmus fejlődésének bemutatásában kell kijelölni. Ez megköveteli története tárgyi és írásos emlékeinek gyűjtését, megővését, tudományos alaposágú feldolgozását és közönség elé tárását kiállítások, kiadványok, tudományos konferenciák és népszerűsítő rendezvények, közművelődési programok segítségével. Határozottan támogatta az alapkoncepció azon javaslatát, hogy a létrejövő múzeumot alkalmassá kell tenni a kiállítási tevékenység mellett a tudományos kutatóbázis és a közművelődési feladatok ellátására is. Az alapkoncepcióban megfogalmazottak lényegét az alábbiakban lehet összefoglalni.

A múzeum kiállítási és közművelődési tevékenységének két meghatározó elemévé a tudományos szakmai megalapozottságot, valamint a látogatóbarát kiállításokat és programokat kell tekinteni. Az intézmény ilyen irányú kibontakoztatásának kulcsa a múzeumi élmény legyen. Ez a modern muzeológiában kiteljesedett fogalom komplexen kezeli, mintegy magába sűríti a múzeumi interaktivitást, a látogatóbarát szemléletmódot, a jól áttekinthető és élvezhető kiállítást, a hozzá csatlakozó múzeumpedagógiát, múzeumi andragógiát, s ha lehetséges, a látogató bevonását a kiállítási, illetve kiállítás-megértési folyamatba. Nem elégséges csupán egy tudományos megalapozottságú kiállítás létrehozása, mégoly magvas mondanivalóval sem. A látogatót be kell vonni a játszva vagy szórakozva megismerés folyamatába, biztosítani kell, hogy saját egyéniségüknek megfelelően, élményeiken keresztül legyenek részesei az ismeretszerzésnek.⁵²

A múzeumi bizottság állásfoglalása nyomán a Házelnök 2012 decemberében döntött az új közgyűjteményi létesítéséről, így 2013. január 1-jei kezdéssel az Országgyűlési Hivatal Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóságának keretein belül felállították az Országgyűlési Múzeum Előkészítő Irodát. A közgyűjtemény megszervezése mellett elsődleges feladatául az állandó történelmi kiállítás létrehozását jelölték meg, amelyet az ekkor épülő Országközi Látogatóközpontban kellett elhelyezni. Az állandó kiállítás létrehozása a közönség felé nyitás legfontosabb lépése volt. Habár a múzeum elsődleges rendeltetése a magyar parlamentarizmus fejlődésének, legfontosabb csomópontjainak bemutatása, de mivel a látoga-

⁵¹ A gyűjtemény kialakulásáról Stemplerné Balogh Ilona: *A Történelmi Fényképtár*. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 2002. 309–310.

A Magyar Nemzeti Múzeumban az akkor a fényképeket is magában foglaló Történelmi Képcsarnok vezetője lett, s máig a magyar fotótörténetírás atyjaként tisztelik a szakág művelői. Tevékenysége az Országgyűlési Múzeumban kialakított gyűjtési elveken és gyakorlaton alapult, amelyet kiválóan integrált a Képcsarnok Vayer Lajos által kialakított besorolási rendjéhez, amely máig meghatározza a két nagy nemzeti múzeumi gyűjtemény struktúráját.

⁵² Irattár – 2013 előtti anyag. Kedves Gyula: *Az Országgyűlési Múzeum létrehozásának alapkoncepciója* (kézirat).

tók többsége elsősorban a rendkívüli épületre, a „palotára” kíváncsi, az Országház építéstörténetét is állandó kiállítás keretében kellett bemutatni.⁵³

Az állandó kiállítás tervezése az anyaggyűjtéssel párhuzamosan folyt, majd 2014 tavaszára elkészültek a végleges látványtervek és a műszaki dokumentáció. Ezt követően közbeszerzési eljárással került kiválasztásra a kivitelező konzorcium, amely 2014 augusztusában látott munkához. Mindeközben befejeződtek a múzeumszervezési munkálatok, és törvény által alapított országos szakmúzeumként az országgyűlési törvény 2014. februári módosításával életre hívták az Országgyűlési Múzeumot.⁵⁴

Egy múzeum nagyközönség általi befogadása azonban kiállítás nélkül nem képzelhető el. Bár 2015. október 25-én megnyílt az Országház egykori déli szellőző alagútjában az 1956-os Kossuth téri vérengzésnek emléket állító kiállítás,⁵⁵ az igazi bemutatkozás az állandó történeti kiállítás 2016. március 6-i megnyitójával következett be. Hogyan is épül ez fel?

A magyar országgyűlések és a parlamentarizmus történetét bemutató állandó kiállítás a fejlődés ívének, valamint a történet csomópontjainak bemutatásával hét kronologikus fejezetre tagolódik:

- középkor,
- a rendi országgyűlés kora,
- a népképviselő megteremtése, 1848,
- a dualizmus parlamentarizmusa,
- a függetlenné vált Magyarország parlamentje,
- a parlamenti demokrácia kísérlete (1945–1948),
- a látszatparlamentarizmus időszaka (1949–1990).

Ezek három nagyobb egységben jelennek meg a kiállításon:

Az elsőben a gyökerek, előzmények kerülnek bemutatásra, vagyis a kezdetektől a rendi országgyűlésekig bezárólag mutatja be a kiállítás az országgyűlések történetét.

A másodikban a népképviselői országgyűlés kialakulására és annak működésére került a hangsúly, tehát a reformországgyűlésektől a népképviselői országgyűlés kialakulásán át az új elveken nyugvó parlamentarizmus megszilárdulásáig, kiépítéséig tartó korszakot öleli fel az 1918-as összeomlásig.

A harmadik a zsákutcák és útkeresések, újrakezdések időszakával foglalkozik, tehát az 1918–1990 közötti rendszerváltásokkal, idegen megszállásokkal terhelt korszak parlamentarizmusát, majd annak elsorvasztását mutatja be.

E három részhez igazodik a kiállítási tér tagolása és az installáció kialakítása. Míg az első két rész olyan időszakot mutat be, ahol az egyes fejezetek (korszakok) egymásra épülő, szerves fejlődés eredményeként kialakuló parlamentarizmust képviselnek, addig a harmadik rész az összeomlások és zsákutcák nyomán ismétlődően újrakezdésre kényszerítő időszakot jelenít meg. A kiállítás középpontjába a népképviselői országgyűlés 1848-as megteremtése került. Itt demonstráljuk, hogy a népszuverenitást megtestesítő népképviselői országgyűlés és az annak felelős magyar kormány együttműködésével sikerült lerakni a pol-

⁵³ Az építéstörténeti kiállítás rendezője Wachslér Tamás, a Steindl Imre Program vezetője volt.

⁵⁴ 2014. évi XIV. törvény.

⁵⁵ Az 1956-os emlékhely és kiállítás kurátora Őze Sándor volt. A kiállítási koncepció kidolgozója és kiállításrendező Kedves Gyula, a forgatókönyv elkészítésében közreműködők Bank Barbara, Müller Rolf, Légrády Eszter. Forgatókönyv – Országgyűlési Múzeum adattára. A kiállítás népszerűségére utal, hogy évi látogatószáma 2015-ben már megközelítette a 80 000 főt.

gári Magyarország alapjait. Ezen blokk körül bontakozik szét időben előre és hátra egyaránt a történet.

A reformországgyűlések időszaka mintegy hídként nyúlik hátra az első rész felé, utat mutat a két korszak között az előzményekből (rendi országgyűlési gyökerek) kibontakozó 19. századi modern parlamentarizmus kialakulásának bemutatásával. Kiemelkedő jelentőségű Széchenyinek és kortársainak a pozsonyi országgyűléseken kifejtett tevékenysége, melynek nyomán az utolsó rendi országgyűlés maga számolta fel a rendi előjogokat, s a társadalmi szerződés gondolata és a hatalommegosztás polgári eszméje került a közéletet meghatározó köznemesség politizálásának középpontjába.

A népképviselői országgyűlés szerves továbbfejlődéseként kerül bemutatásra a dualizmus kori parlament, amely kitölti a második rész teljes további területét.

Az első tematikai egységet nem uralja ilyen szinten kiemelt téma, de az installációs tervezés lehetővé tette a Szent Korona témakör központi megjelenítését. A teret (és a látványt) itt három enteriőr határozza meg, amelyek bemutatják alkotmányfejlődésünknek azon csomópontjait, amelyek az uralkodó hatalmi monopóliumának felbomlását eredményezték. Ezek az enteriőrök klasszikus díszletelemek és digitális megoldások kombinációjával működő, speciálisan installált alkotások, amelyekben a mondanivalót audiovizuális eszközökkel adjuk át. Az enteriőrök kialakítása a történetiség tiszteletben tartásával és a muzeológiai szakmai követelmények messzemenő betartásával történt.

Itt kerül bemutatásra az a 17–18. századi folyamat, amelyben a Habsburg központosító törekvésekkel szembeszegülő magyar rendiség a szabadságharcokig eljutó fegyveres ellenállás és a kompromisszumok kimunkálása között lavírozva biztosította az ország fennmaradását. Az ennek nyomán kifermálódó rendi országgyűlés intézménye volt a Magyar Királyság – birodalmon belüli markánsan elhatárolt és egyedüli – állami szuverenitásának legfőbb biztosítója közel két és fél évszázadon át.

A harmadik rész belső szerkezete, installációs elemei a korszak töredezettségét tükrözik. Az első két nagyobb fejezetének térbeli kialakítása kifejezi az összeomlás nyomán keletkezett újrakezdés kényszerűségét. Az 1948–1949-es időszak ilyen határozott törésre nem ad lehetőséget, de a demokratikus pártok parlamentjét követő álpármentarizmus 1949–1990 közötti időszaka teljesen más, mint az addigiak. Sajátos installációs technika segíti annak megértését, hogy az ekkor működő országgyűlés miként alakult át demokratikusan működő szervből a diktatúra eszközévé.⁵⁶

Az informatikai vezérlés, világítás- és hangtechnika, az audiovizuális interaktív eszközök felhasználásával a kiállítási térben interaktív ismeretszerzésre nyílik lehetőség. Ez tovább bővíti a múzeumi foglalkozások során, amelyek részletesebb megismerést biztosítanak, és tudást mélyítenek el múzeumi történelem órák keretében. A kiállításra épülő web-múzeum további betekintést enged majd a kiállítás tematikájához tartozó dokumentum- és képanyagba, audiovizuális információkba, lehetővé téve az érdeklődők számára az állandó kiállításban szerzett ismeretek bővítését.

Az Országgyűlési Múzeum állandó kiállítása a klasszikus és modern múzeumtechnika kombinációjaként jött létre. Az eredeti műtárgyak, a nemesmásolatok és rekonstrukciók mellett nagyméretű nyomatok, vetített felületek és képernyők teszik teljessé a tartalmat. A kiállítás látványvilágának megteremtésében és a történelmi események, folyamatok átélhetővé tételében nagy szerepet játszanak a többnyire LCD monitorokon és kivetítőkön bemutatott korabeli fotó- és filmfelvételek. Ezek elsősorban a 20. század történetét mutatják be,

⁵⁶ Országgyűlési Múzeum adattára. Forgatókönyvek (a továbbiakban: Forgatókönyvek) – Az Országgyűlési Múzeum állandó kiállításának történeti szakmai ismertetője.

de a 19. század emléanyagából is bekerült néhány különleges alkotás (az első országgyűlési albumok portréi, a régi képviselőházban készült korai fotóriportok). A fotóriporterek és operatőrök munkái sem helyettesíthető dokumentumértékük, hangulatuk, stílusuk, kritikai szemszögük, politikai propagandát kiszolgáló profizmusuk vagy éppen a megörökített témák társadalmi, kulturális jelentősége miatt értékesek. A különböző korszakokban más-más technikákkal készített felvételek magukon viselik a készítésük ideje óta eltelt idő nyomát és az akkori technika jellegzetességeit is, ezek korjelző gyanánt is megmaradtak. A múzeum egyszerre kínál élményt csoportoknak (tárlatvezetővel vezetett kiállítás-ként) és egyéni látogatóknak is (előre programozott audioguide segítségével).⁵⁷ Az elkövetkezendő hónapok, évek nagy kihívása a múzeum számára az időszaki kiállítások megrendezésére alkalmas kiállítási tér kiépítése, majd az időszaki kiállítási program kialakítása.

Az új Országgyűlési Múzeum gyűjteményezési stratégiája egy olyan digitális adatbázison alapul, amelynek bővítése a magyar közgyűjtemények bevonásával valósulhat meg. A múzeum kutatóhelyként készíti el és működteti majd a magyar parlamentarizmushoz kötődő tárgykultúrát bemutató és az ahhoz kapcsolódó dokumentációt felölelő digitális adattárat, amelyet nemcsak a kutatás, de az oktatás és közművelődés szolgálatába is kíván állítani. Történész-muzeológus szakállományával maga is bekapcsolódik a téma kutatásába.

---

⁵⁷ Forгатókönyvek – Az Országgyűlési Múzeum állandó kiállításának műszaki leírása. A kiállítás kurátora és rendezője Kedves Gyula. A forгатókönyv összeállításában közreműködők: Csengel-Plank Ibolya, Feitl Irisz, Légrády Eszter, Melkovics Tamás. Informatikai szaktanácsadás Tatai Gábor, rendezési látvány Nagy András, projektvezetők Huszár Csaba (tervezés), Juhász Zoltán (megvalósítás).

VILLÁM JUDIT

Múlt és jelen országgyűléseinek dokumentumai – az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye

A Magyar Országgyűlés könyvtárát a törvényhozó munka támogatására a Magyar Országgyűlés Képviselőháza hozta létre az 1860-as évek végén. A helyiség, a könyvek, a költségvetés és a személyzet biztosítása után a könyvtár 1870-ben kezdte meg működését. Előbb a Magyar Nemzeti Múzeum, később a Sándor utcai úgynevezett Luby-ház, majd 1873-tól 1902-ig az Ybl Miklós tervei alapján épült Képviselőház adott otthont a Képviselőházi Könyvtárnak, amely 1902 nyarán költözött a Steindl Imre által tervezett új Országházba, ahol az Országgyűlési Könyvtár ma is működik.

A könyvtár megalapításától kezdve a Magyar Országgyűlés hivatali szervezetének egységeként működött, melynek alapvető feladata a törvényhozók munkájának, kulturális-tudományos érdeklődésének támogatása volt. 1952-ben nyilvánossá tették a könyvtárat, amely 1953 és 1991 között a kultuszminisztérium irányítása alá tartozott. 1958-ban a művelődésügyi miniszter országos tudományos szakkönyvtárnak minősítette, és kijelölte az azóta is érvényes három fő gyűjtőkörét: jogtudomány, politikatudomány és jelenkori egyetemes történelem. A meglévő állományokból 1958 és 1962 között az alábbi különgyűjteményeket hozták létre: Magyar tanácsköztársasági különgyűjtemény (1958), ENSZ letéti gyűjtemény (1960), a Magyar Országgyűlések írásai és a Külföldi parlamenti gyűjtemény (1962). 1975-től az Országgyűlési Könyvtár országos jogi és politikai információs szakközpont lett. 1991-től visszakerült az Országgyűlés szervezetéhez, és a törvényhozás szolgálata mellett ellátta nyilvános közkönyvtári és országos tudományos szakkönyvtári feladatait is. 2001-ben megalakították az Európai Unió gyűjtemény is.

A Magyar Parlamenti Gyűjtemény története

Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye az egyetlen nyilvános közgyűjtemény, ahol az Országgyűlés dokumentumai a legnagyobb teljességgel hozzáférhetők az olvasók számára.

A gyűjtemény történetének fontos momentuma volt a képviselőház 1893. január 21-ei ülése, ahol a hozzászólásra jelentkezett Ugron Gábor többek között megjegyezte: „Még a régi országgyűléseknek naplói is hiányoznak innen.” Felszólalása végén pedig a következő határozati javaslatot nyújtotta be: „...kérem a házat, utasítsa a könyvtári bizottságot, hogy a régi magyar törvényhozás kútforrását képező munkálatok részint másolatban beszereztesenek, hogy itt a törvényhozás rendelkezésére álljanak”.¹ A Könyvtári Bizottság erre vála-

¹ Képviselőházi napló, 1893. január 21., 1892–1897-es ciklus, VIII. kötet. 23.

szul 1893. december 9-én előterjesztést nyújtott be a régi országgyűlésekre vonatkozó iratok összegyűjtése és kiadása érdekében.² Ez a határozat alapozta meg és tette rendszeressé a könyvtárban az országgyűlés dokumentumainak gyűjtését. Az intézményt irányító Könyvtári Bizottság 1903 elején döntött Takáts Sándor történész-levéltáros alkalmazásáról, aki ezt követően évtizedekig kutatta, gyűjtötte, lemásoltatta és megvásároltatta a régi országgyűlések dokumentumait.³ A gyűjtés kiterjedt a kéziratos és a nyomtatott művekre egyaránt. Előbb a reformkori és az 1848–1849. évi népképviselési országgyűlés dokumentumait sikerült megszerezni, majd 1917-ben a könyvtár nagy mennyiségű országgyűlési iratot vásárolt a Ranschburg könyvkereskedéstől. Ebben található például Gyurikovits György (1783–1848) pozsonyi táblabíró – a reformkori országgyűléseken Pozsony város képviselője – hagyatékának egy része, amely az 1580-tól 1790-ig terjedő időszakra vonatkozó kéziratos országgyűlési iratokat tartalmazta.⁴ A gyűjtés 1917-ig folyt, a háborús összeomlás, a forradalmi események és a súlyos gazdasági helyzet azonban meggátolta a folytatást, de így is jelentős, értékes és egyedülálló parlamenti anyag halmozódott fel a Képviselőházi Könyvtárban.

Az összegyűjtött országgyűlési dokumentumok mennyisége, az azokból való szakszerű tájékoztatás igénye tette szükségessé a későbbiekben egy tematikus állomány kialakítását. A Magyar Országgyűlések írásai gyűjteményt – amely 1991-ig viselte ezt a nevet – 1962. június 29-én nyitották meg. Vértés György, a könyvtár akkori igazgatója így összegezte munkájuk célját: „...a különféle raktári helyekről összegyűjtött kb. 3.000 kötetnyi országgyűlési könyvanyag szakolvasóteremben, szabadpolcos rendszerű, áttekinthető időrendi raktározással, a helyszínen katalógus, kézikönyvtár és szaktájékoztatás lehetőségével az országos szakkönyvtári [...] követelményeknek megfelelően szakszerűen és kényelmesen válják hozzáférhetővé az országgyűlési képviselők és tudományos kutatók számára”.⁵ Vértés szorgalmazta a képviselőkkel való kapcsolat javítását is,⁶ ez azonban csak a rendszerváltás után valósult meg. Az Országgyűlési Könyvtár tevékenységében ekkor került előtérbe a képviselők és szakértők tájékoztatása, információkkal való ellátása, valamint az Országgyűlés törvényalkotó munkájához, az Országgyűlési Hivatal munkatársaihoz kapcsolódó parlamenti témájú tájékoztatási igények kielégítése.

A gyűjteménynek a nyilvános olvasók általi keresettsége 1994–1995 körül ugrásszerűen megnőtt. Fokozódott az igény az országgyűlés-történeti kutatások, a huszadik század első felének, különösen a Horthy-korszaknak és a koalíciós időszaknak a tanulmányozására. A bölcsészettudomány mellett a jogtudomány művelői is gyakran használták történeti kutatásokhoz, egyetemisták, főiskolások szemináriumi dolgozatainak, illetve szakdolgozatainak lett kedvelt témája a rendszerváltás utáni törvényalkotás egy-egy mozzanatának feldolgozása. A gyűjtemény ekkor fontos kapcsolatot jelentett az Országgyűlés és a nyilvánosság között, hiszen (az internet nélküli világban) a képviselők törvényhozói munkájának egészéről is itt, a nyomtatott dokumentumokból tájékozódhattak az érdeklődők. S a magas színvonalú tájékoztatás nemcsak a képviselők, hanem a nyilvánosság számára is biztosított

² Képviselőházi irományok, 1892–1897-es ciklus 536. szám: *A könyvtári bizottság előterjesztése.*

³ Jónás Károly – Veredy Katalin: *Az Országgyűlési Könyvtár története 1870–1995.* Budapest, 1995. 183., 342.

⁴ Gyurikovits György személyéről és gyűjteményéről: Vértés György: *Az Országgyűlési Könyvtár Gyurikovits-gyűjteménye.* Századok, 98. évf. (1964) 1-2. sz. 334–338.

⁵ Vértés György: *Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Országgyűlések írásai gyűjteménye.* Budapest, 1962. 3.

⁶ Vértés György: *Az országgyűlési képviselők.* Könyvtáros, 12. évf. (1962) 2. sz. 120.

volt. A gyűjteményben dolgozó történész végzettségű munkatársak különféle kutatásokhoz, kiadványok készítéséhez szolgáltatnak anyagokat, illetve többen önálló kötetet is megjelentettek az állomány anyagának felhasználásával.⁷

2013 májusától a gyűjtemény a Nyilvános Szolgáltatások Osztályának lett része, a törzsállomány a földszinten a kis olvasóban kapott helyet, így a könyvtár teljes nyitvatartási ideje alatt kutatható.⁸

A Magyar Parlamenti Gyűjtemény dokumentumai

Az 1580–1849 közötti időszakból:

- az 1580–1790-ig terjedő időszak – főként kéziratos – országgyűlési forrásanyagai;
- pozsonyi országgyűlési tudósítások (az 1830–1843/44 közötti időszakból, mindkét táblára vonatkozó feljegyzések);
- rendszeres regnikoláris (állandó és ad hoc) bizottsági jegyzőkönyvek (az 1790/91-es és az 1825/27-es országgyűlésről);
- követjelentések, követutasítások;
- a kerületi ülések jegyzőkönyvei (szórványosan az 1832/36–1843/44 közötti időszakból);
- az 1790 és 1848 közötti országgyűlések nyomtatásban megjelent dokumentumai: a karok és rendek, valamint 1839-től a főrendiház üléseinek jegyzőkönyvei, irományai;
- az első népképviseleti országgyűlés (1848–1849) anyagai;
- 1848–1849-ben kiadott aprónyomtatványok;
- az egykamarás Erdélyi Országgyűlések (az 1737–1864 közötti időszakból) irományai, jegyzőkönyvei, naplói, tudósításai.

Az 1861–1990 közötti időszakból:

- az országgyűlési mindkét házának (képviselőház, főrendiház, 1927-től felsőház) naplói, irományai, jegyzőkönyvei és napló- és irománymutatói;
- napirendek;
- házszabályok, ügyrendek;
- országgyűlési almanachok;
- név- és lakjegyzékek, bizottsági tagságok jegyzékei, sematizmusok;
- a Magyar Állam költségvetés- és zárszámadáskötetei;
- a delegációs („közösügyi”) bizottsági ülések jegyzőkönyve, naplója, irományai, határozatai, a közös ügyek finanszírozását tartalmazó költségvetések;
- a Magyar Országgyűlés bizottságainak jegyzőkönyvei (1957-től 1990-ig).

Az 1990 utáni időszakból:

- a plenáris ülések jegyzőkönyvei;
- irományok 2010-ig;
- bizottsági jegyzőkönyvek (napjainkig);
- az Országgyűlés által kiadott statisztikák.

---

⁷ Például: Jónás Károly – Villám Judit: *A Magyar Országgyűlés elnökei, 1848–2002: almanach*. Budapest, 2002.

⁸ Villám Judit: *Megújult az Országgyűlési Könyvtár*. Könyvtári Figyelő, 60. évf. (2014) 2. sz. 132–142.

A gyűjtemény törzsanyagáról

A kutatás megkönnyítése érdekében a gyűjtemény létrehozásakor a raktárakban lévő, különféle beszerzésű köteteket időrendi sorba rendezve tették a polcokra. Így például a Gyurikovits György hagyatékából származó 89 kötetet 46 korabeli kötettel egészítették ki.⁹ Az így létrejött gyűjtemény legkorábbi része az 1580-tól 1790-ig terjedő időszakból főként kéziratos, latin nyelvű országgyűlési forrásanyagokat foglal magában. Több olyan dokumentummal, könyvvel is rendelkezünk e korszakból, amely az országban csak itt található meg. Legnagyobb forrásértékkel ezek közül a 17–18. századi országgyűlésekről írott úgynevezett magánnaplók bírnak.¹⁰

Jelentősek az 1790-től már nyomtatásban megjelenő jegyzőkönyvek és iratok, a reformkori országgyűlések, valamint az 1848–1849. évi népképviselői országgyűlés nyomtatott és kéziratos anyagai. 1790-től latinul és magyarul, 1832-től már csak magyarul jelentek meg a kiadványok. A főrendiház üléseiről 1839-től vezettek jegyzőkönyvet. Időrendileg idekapcsolódnak Gyurikovits György hagyatékából a pozsonyi országgyűlésről kézzel írott tudósítások, naplók is.

1861-től tartalmazza a gyűjtemény a hiteles magyar parlamenti dokumentumokat. Az Országgyűlésben a dualizmustól 1948-ig folyamatosan voltak ülések, így ebben az időszakban sok dokumentum készült. Ciklusonként (előbb 3, majd 5 év) átlagosan körülbelül 20–25 kötet napló és 20–25 kötet iromány született. A kiadványok időrendben, az Országgyűlés két háza és dokumentumtípusai szerint csoportosítva sorakoznak a polcokon. Az Országgyűlés hivatalos kiadványaiban a téma szerinti hagyományos keresést összesített mutatókötetek segítik, amelyek 1861-től 1939-ig és az 1947–1949 közötti időszakról állnak rendelkezésünkre.

1949 után megváltozott az Országgyűlés szerepe és munkarendje. Évente csak néhány napot ülésezett, így a következő négy évtizedben ülészakonként csak 2–4 kötettel bővült a gyűjtemény. Ebből az időszakból is vannak olyan egyedi iromány kötetek, melyek a másutt meg nem jelent törvényjavaslatokat és indokolásokat tartalmaznak, ilyenek például a Büntető Törvénykönyv és a Polgári Törvénykönyv 1958-as és 1975-ös szabályozásainak vezetetei.

Az 1985–1990-es parlamenti ciklus második felében egyre nagyobb politikai szerepet kapott az Országgyűlés, s a gyakoribb ülések következtében e ciklus anyaga már ismét több dokumentumot tartalmaz (5 kötet napló és 20 kötet iromány). 1990-től bővült a gyűjtött dokumentumok köre is. A plenáris ülések szó szerinti jegyzőkönyvein (2014-től ismét naplónak hívják) és a 2010-ig gyűjtött irományokon kívül a gyűjtemény részét képezik az országgyűlési bizottságok jegyzőkönyvei is. S néhány éve a szocialista időszak bizottsági jegyzőkönyvei (1957-től 1990-ig), valamint állami költségvetésének kéziratos kötetei is az olvasók rendelkezésére állnak.

Az első szabadon választott országgyűlés kezdetétől olyan nagy mennyiségű irományt és bizottsági jegyzőkönyvet kapott a gyűjtemény, hogy az érkeztetéshez, valamint az ebből való tájékoztatáshoz adatbázist alakított ki a könyvtár. A T. Ház! nevű adatbázis 1990-től tartalmazza a képviselők publikus adatait, a bizottsági ülések jegyzőkönyveinek tartalmi feltárását, 1990-től 2002-ig pedig az irományok nyilvántartására is szolgált. A visszakeresés és

⁹ Vértes: *Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Országgyűlések írásai gyűjteménye*, 22., 24.

¹⁰ Szijártó M. István: *A 18. századi országgyűlési naplók forrásértékéről – avagy a történelem mint konstrukció*. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, 2003. 431–445.

a tájékoztatás megkönnyítése érdekében gépre vitték az 1985–1990-es országgyűlés képviselőinek adatait, és irományainak mutatóját is. A leggyakrabban használt része az adatbázisnak az 1990 és 2006 közötti bizottsági jegyzőkönyvek napirendi pontjainak rekordjai, amelyek a bizottság nevét, az ülés idejét és témáját tartalmazzák. Valamennyi paraméter visszakereshető, a létrehozott bibliográfiai lista megjelenítése text formátumban lehetséges. A T. Ház! adatbázis a mai napig elengedhetetlenül fontos a bizottsági jegyzőkönyvek és irományok lekereséséhez. A bizottsági jegyzőkönyvek téma szerinti feldolgozását 2006-ig végezték a gyűjtemény munkatársai, ugyanis ez évtől a parlament nyilvános dokumentumai mindenki számára elérhetően, teljes szöveggel felkerültek az Országgyűlés honlapjára.

A gyűjteményben őrzött dokumentumtípusok

Az ülésekről szó szerinti naplót először az 1848–1849-es népképviselői országgyűlésről készítettek a gyorsírók, s ezt naponként megjelentették a Közlöny című újságban. 1861-től mindkét Ház ülését jegyezték, és nyomtatásban is megjelentették. Ha összehasonlítjuk a mai naplóval, azóta is változatlan formában közlik az ülésen elhangzott szövegeket beküldés, tetszésnyilvánítás rögzítésével együtt. Egy 19. század végi szolgálati utasításból ismeretes, hogy az ülésnap gyorsírói lejegyzése után körülbelül húsz nappal már ki is nyomtatják a naplót, és amint összeállt egy kötet, elkezdték a név- és tárgymutató szerkesztését. Az országgyűlés berekesztése után három hónappal az összesített mutatókötetnek is el kellett készülnie, ezek máig az országgyűlés történeti kutatásának nélkülözhetetlen segédkönyvei.

Az országgyűlés által tárgyalt iratokat, a két Ház egymással és a királlyal folytatott levelezését (felirat és leirat), a törvényt módosításokat, folyamodványokat az 1790-es országgyűléstől kezdve nyomtatásban is megjelentették, és egy 1839-es utasítást követően mint az országgyűlés „írásai”-t beszámolták. 1865-től (és napjainkban is) a nyomtatásban kiadott, számmal ellátott iratanyagot – amit és amiről tárgyal a parlament – irománynak hívják. Az irománykötetek tartalmazzák a törvényjavaslatokat, azok indokolásait, a (módosító) javaslatokat, a bizottsági beszámolókat, a jelentéseket stb.

A „hárszabály” a Magyar Országgyűlés belső, szervezeti és működési normáinak gyűjteménye. A köteteket 1848 és 1872 között rendszabálynak, később hárszabálynak, 1949 és 1990 között ügyrendnek nevezték. Esterházy Miklós nádor 1637-ben írt javaslata az első hazai dokumentum, amely az Országgyűlés tanácskozási rendjét átfogó szabályokat tartalmazta, ezt azonban akkor nem tárgyalták. 1848-ban fogadta el az első a Képviselőház, szabályozták benne a mandátumok igazolását, a Ház megalakulását, a tanácskozási rendet, a kérvények benyújtását és intézését, a tisztségviselők megválasztását, hatáskörét és a „nyilvánosság” üléseken való részvételét. Az 1848-ban írott alapelvek egészen 1912-ig alig változtak. A Magyar Országgyűlés jelentős hárszabály revíziói szinte minden alkalommal összefüggtek a politikai hatalom jellegének megváltozásával, a módosítások főként a főbb vitapontok miatt következtek be (az elnök jogkörének bővítése, az ellenzék jogainak szűkítése vagy bővítése, a szólásszabadság és a parlamenti fejelem).

Az országgyűlési almanachok az országgyűlési képviselők, valamint a főrendiházi (később felsőházi) tagok rövid életrajzát tartalmazzák. Az országgyűlési ciklusok kezdetén megjelent életrajzok az országgyűlési képviselők, főrendiházi, felsőházi tagok megválasztása, illetve kinevezése után készültek, így a ciklus közbeni változások nem tartalmazzák. 1940-ben adták ki az utolsó kötetet, utána ötven évig nem készült almanach. Az első szabadon választott országgyűlés (1990–1994) képviselőiről készült az el újra, és azóta ciklusonként ismét megjelenik. 1993-tól láttak napvilágot az úgynevezett történeti almanachok, ed-

dig az Ideiglenes Nemzetgyűlésé, az 1945–1947-es nemzetgyűlési és az 1947–1949-es országgyűlési almanach készült el. Ezek a kötetek teljes életrajzokat tartalmaznak.

A ciklus közben bekövetkezett változásokat 1848 és 1947 között az évente kiadott úgynevezett lakáskönyvekben lehet nyomon követni. A képviselők név- és lakjegyzéke tartalmazza az országgyűlési képviselők betűrendes névjegyzékét, választókerületét, később pártállását, állandó lakhelyének, illetve az országgyűlés idején a budapesti tartózkodási helyének címét. A füzetekben a képviselők megyénkénti, választókerületek szerinti kimutatása, valamint az országgyűlés kinevezett tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak a név- és címlistája is szerepel. A főrendiházi, felsőházi név- és lakjegyzék a tagok foglalkozásának, tisztségének említése mellett állandó lakhelyének, illetve budapesti lakásának címét közli. A kiadványok tájékoztatnak a főrendiház, felsőház szakbizottságainak összetételéről és a felsőház választott tisztségviselőiről is.

A költségvetés és a zárszámadás hűen tükrözi nemcsak az ország pénzügyi helyzetének alakulását, az államapparátus struktúráját, hanem a gazdasági prioritásokban megtestesülő politikai-társadalmi értékrend változását is. Az Országgyűlés jogát az éves költségvetés megállapítására Magyarországon először az 1848. évi III. törvény 37. §-a mondta ki. A költségvetést a mindenkor Pénzügyminisztérium készíti elő, a kormány terjeszti be, a parlament szavazza meg. Az állami költségvetés 1868 és 1914 között tárgyévre szőtt (vagyis január 1-jétől december 31-ig), majd 1914-től 1940-ig átmenő évekre készült, vagyis az 1914/15-ös kötet tartalmazta az 1914-es év második félévének és az 1915-ös év első félévének költségvetését. 1941-től 1944-ig ismét tárgyévre készítették, majd az 1946/47-es, és 1947/48-as kötetek után 1949-től újra tárgyévre szőtt. Történelmi okok miatt néhány évben (így az 1910-es, az 1915–1916-os, az 1919-es és 1920-as, valamint az 1945-ös évben) nem volt költségvetés, tehát kötet sem készült. Az 1918 előtti költségvetés-kötetek terjedelme gyakran meghaladja az 1500 oldalt, a legvastagabbak (az 1911-es, illetve az 1913-as) pedig 3000 oldal feletti.

Az Országgyűlés ellenőrzi az állami költségvetés végrehajtását, a ténylegesen megvalósult bevételeket és kiadásokat, melyeket az ún. zárszámadás kötetek tartalmazzák. A zárszámadást a miniszterek által megküldött költségvetési törvény címeinek és rovatainak megfelelő pénzügyi kimutatásokból 1870-től a Magyar Királyi Legfőbb Állami Számvevőszék készítette el, amely a kormánytól független, önálló hatáskörű szervezetként ellenőrizte a közpénzsekkel, a közvagyonnal való gazdálkodást.

A dualizmus idején a hadügy, a külügy és az ezekre vonatkozó pénzügyek (az ún. közös ügyek) végső fokon az uralkodó hatáskörébe tartoztak, de az összbirodalmat érintő ügyek irányítását a közös minisztertanács végezte. A közös költségvetést a két állam országgyűlése által választott, Bécsben és Pesten felváltva értekező közösügyi (delegációs) bizottság fogadta el. Az osztrák-magyar delegáció tárgyalásairól napló és jegyzőkönyv született, amit az irományokkal, határozatokkal együtt évente nyomtatásban kiadtak. A közös költségvetés köteteit is évente jelentették meg.

Fontos és egyedi részét képezi a gyűjteménynek az önálló Erdélyi Fejedelemség országgyűléseinek anyaga. Az irományok, jegyzőkönyvek, naplók, mutatók, rendszeres regnikoláris bizottságok, tudósítások az 1737 és 1864 közötti időszakban keletkeztek.

Színesítik a gyűjtemény egészét az 1848/49-es proklamációk, rölapok. A körülbelül 700 darab restaurált aprónyomtatvány közül számítógépes mutató segítségével lehet könnyen fellelni a keresett darabot.

A szakirodalom tanulmányozása mind a történeti, mind a jelenkori parlamenti témához elengedhetetlenül fontos, ennek érdekében gondosan válogatott kézikönyvtár várja a gyűjteményben az olvasókat. Az országgyűlés történetével és jelenével foglalkozó kötetek,

valamint az Országgyűlés által kiadott módszertani füzetek és statisztikai összeállítások ki egészítik a gyűjtemény hivatalos kiadványokból álló törzsanyagát. A könyvtárnak kiemelt feladata az országgyűlés épületével kapcsolatos művészettörténeti leírások, képes albumok gyűjtése is, így valamennyi kiadott mű megtalálható és kutatható a Magyar Parlamenti Gyűjteményben.

Digitalizált állományok, internetes elérhetőség

A könyvtár tizenöt évvel ezelőtt kezdte el az országgyűlési dokumentumok szkennelését. A munkát sürgette az 1861 utáni kötetek savas papírjának egyre rosszabb állapota, a kötetek gyakori használata, illetve az, hogy a jegyzetelést felváltotta a fénymásolás, így az amúgy is töredező lapokat még erős hő- és fizikai hatás is érte.¹¹ Először asztali szkennelével készült a legkeresettebb és legrosszabb állapotú művek, a házsabályok és almanachok digitalizálása,¹² és az eredmény kép formájában került fel a könyvtár weblapjára.

2006-ban kezdődött el az 1861 és 1990 közötti naplók és irományok digitalizálása. A 2009-ben létrehozott, mintegy 600 000 oldal szöveget tartalmazó országgyűlési adatbázisnak (<http://mpgy.ogyk.hu>) két ága van: az egyikben teljes szöveggel, a másikban a begépelte napló- és irománymutatók alapján lehet keresni. A szabadszavas keresést szűkíteni lehet ciklusokra, illetve a két Háznak megfelelően is, továbbá index is segíti a pontos keresőkérések kialakítását. Ha képviselői felszólalásokat keresünk, azt a mutatóágra érdemes beírni, mert a teljes szövegű keresésnél a felszólalásokon kívül a név összes említése (a névsorolvasás is), a bekiabálásai, a róla elnevezett intézmények, utcanevék is előjönnek. Az országgyűlési adatbázis keresettségére évről évre növekszik.

A digitalizálás a Digitalizált Törvényhozási Tudástár (DTT) projekt keretében folytatódik a könyvtárban. 2012-ben az országgyűléssel foglalkozó szakirodalom jelentős dokumentumait is közkinccsé tették, a naplók és irományok mellett már a házsabályokban és az almanachokban is teljes szövegben lehet keresni. A második projekt keretében (DTT-2. 2014.) a parlamenti dokumentumok közül 150 000 oldal muzeális jegyzőkönyv és iromány, a közönségi kötetek, valamint az 1990-től készült országgyűlési irományok és bizottsági jegyzőkönyvek digitalizálását végezték, és a dokumentumok online elérhetőségét oldották meg. Folyamatosan bővítik a könyvtár honlapján (www.ogyk.hu) az elektronikus tartalomszolgáltatást, valamint a könyvtár digitális parlamenti állománya a nemzeti gyűjtemények közös honlapján, a www.hungaricana.hu oldalon is hozzáférhető.

Tájékoztatás, oktatás, kutatás

A kutatók, oktatók, egyetemisták és az érdeklődő állampolgárok a Magyar Parlamenti Gyűjteményben adatokat, ismereteket gyűjthetnek a parlament működésének múltjáról és jelenéről, párhuzamokat vonhatnak bizonyos történelmi események között. A plenáris ülés hivatalos kiadású, hiteles jegyzőkönyveinek elolvasása mellett a nyilvánosságot különösen érdekli az a folyamat, ahogy a törvénykezés zajlik. A tájékoztató könyvtárosok mindig figyelemmel kísérik az Országgyűlés Hivatala által kezelt Parlamenti Információs Rendszer fejlődését, mert az 1998 utáni dokumentumok ott érhetők el, és különféle szempontok szerint

¹¹ Redl Károly: *Országgyűlési dokumentumok az interneten*. Könyv, könyvtár, könyvtáros, 17. évf. (2008) 11. sz. 14. (A szerző a cikkben részletesen bemutatja a digitalizálási folyamatot 2000-től 2008-ig.)

¹² Villám Judit: *A Magyar Parlamenti Gyűjtemény: történetiség és korszerű szolgáltatás*. Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9. évf. (2000) 11. sz. 46.

kereshetők. 1990 és 2010 között a plenáris ülések naplója CD formátumban is rendelkezésre áll a könyvtárban, így könnyen megtalálhatók a parlamentben elhangzott beszédek.

A történeti dokumentumok hat éve az interneten is elérhetők, így átalakult a könyvtárba érkező kérések jellege, de változatlanul keresik a régi képviselőkre vonatkozó életrajzi adatokat s felszólalásaikat. Mind a nyilvánosság, mind a képviselők között kedvelt kérés egy-egy választókerzet képviselői listájának összeállítása (1848-tól). Ugyanígy gyakran keresnek emlékezetes parlamenti beszédeket, vitákat, egy-egy törvény vagy törvényjavaslat teljes vitaanyagát, állami intézmények, műtárgyak, szobrok történetére vonatkozó adatokat. Az online módon elérhető kötetek és információk ellenére szükség van az állományt jól ismerő tájékoztató könyvtárosra, hiszen lerövidíti az olvasó kutatómunkáját azzal, ha eligazítja a dokumentumok útvesztőjében, és megmutatja a leoptimalisabb keresést az adatbázisokban.

A parlamenti jegyzőkönyvek kiváló forrásul szolgálnak politológiai, szociológiai, oktatáspolitikai kérdések elemzésekhez, ahogyan ezt egyre több tanulmány is bizonyítja.¹³ Fontos, hogy a jogász, történész és politológus hallgatók is megismerkedjenek az országgyűlési dokumentumokkal. E sorok írója is részt vett Szabad György egyetemi tanár, akadémikus (későbbi házelnök) szemináriumi óráin a nyolcvanas években az Országgyűlési Könyvtár „parlamenti gyűjteményében”, és 2007-től maga is tart országgyűlési dokumentumokon és szakirodalmon alapuló szemináriumi órákat ugyanott.

A Magyar Parlamenti Gyűjtemény vitathatatlan egyedisége abból fakad, hogy egy tömbben, időrendbe rendezve, szabadpolcos hozzáféréssel, szaktájékoztatói segítséggel biztosítja a magyar parlament dokumentumainak használatát. Értékét bizonyítja, hogy a képviselők és a nyilvánosság részéről is egyre komolyabb érdeklődés figyelhető meg dokumentumai iránt. A gyűjtemény léte garanciát nyújt arra is, hogy az utókor hű képet kaphasson a mindenkori törvényhozás folyamatáról, történetéről.

---

¹³ Mandel Kinga: *A parlamenti naplók elemzése mint a felsőoktatás-kutatás egy lehetséges módszere*. Kisebbségkutatás, 13. évf. (2004) 3. sz. 468.

A képviselőház hivatali vezetőinek jelentése a Tanácsköztársaság alatt történt országházi eseményekről (1919. augusztus 5.)

A képviselőház hivatalvezetői által 1919. augusztus 5-én írt jelentés¹ az első világháborút követő sorsfordító időszak talán legzavarosabb és legképlékenyebb politikai környezetében született. 1919. augusztus 1-jén megbukott a Magyarországi Tanácsköztársaság, megalakult Peidl Gyula² kormánya, mindeközben a magyar Vörös Hadsereg felbomlását követően augusztus 4-én és 5-én Budapestet megszállta a román hadsereg. A bizonytalan helyzetet jól szemlélteti, hogy a jelentést még Peidl Gyula miniszterelnökhöz intézték, de mire az irat megérkezett a miniszterelnökségre, már a Peidl-kormányt augusztus 6-án megbuktató Friedrich István³ volt az újonnan megalakult kormány elnöke.

A képviselőház hivatalvezetői tehát olyan politikai helyzetben fogalmazták meg jelentésüket, melyben a miniszterelnök előtt kifejtett igényeik teljesítésében nagy valószínűséggel semmiféle konkrét garanciára nem számíthattak. Mindezek ellenére – mivel a Peidl-kormány a diktatúra előtti jogrend visszaállítását és ezzel együtt a nemzetgyűlés mielőbbi összehívását hirdette⁴ – a dokumentumból mégis kiolvasható, hogy szerzői egyfajta konzolidációs időszak beálltában bizakodtak. Céljuk egyértelmű volt: az 1919. március 21-e előtti közjogi rendszer visszaállításának kormányzati célkitűzéseire alapozva igyekeztek

---

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K148 Elnöki iratok, 1919. 13. tétel.

² Peidl Gyula (1873–1943) szociáldemokrata politikus. 1919. január 19-től március 21-ig a Berinkey-kormány munkaügyi és népjóléti minisztere. 1919. augusztus 1–6-ig az úgynevezett szakszervezeti kormány miniszterelnöke. 1922-től 1931-ig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. Markó László (főszerk): *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. Budapest, 2001. 229–230.

³ Friedrich István (1883–1951) 1918. november 1. – 1919. február 8. között hadügyi államtitkár. A Tanácsköztársaság alatt letartóztatták, de sikerült megszöknie. A Fehér Ház ellenforradalmi szervezet alapítója. 1919. augusztus 6-án lemondásra kényszerítette a Peidl-kormányt, majd 1919. augusztus 7. – november 24. között miniszterelnök lett, de politikai nyomásra végül lemondott. Ezt követően 1920. március 15-ig a Huszár-kormány hadügyminiszteri tárcáját vezette. 1922–1939-ig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, 808–809.

⁴ A Berinkey-kormány a nemzetgyűlési választásokat az 1919. évi 1.995. M.E. számú rendeletével négy nappal a proletárdiktatúra deklarálását megelőzően írta ki, 1919. április 13-ra. Magyarországi Rendeleték Tára 1919. 53. évf. (1919) 188. A Peidl-kormány első napjaiban a diktatúra előtti jogrend helyreállítását hirdetve a korábban eltervezett nemzetgyűlési választások mielőbbi megtartása mellett foglalt állást. Lásd erre vonatkozóan többek között: *Weltner elvtárs nyilatkozata a bécsi tárgyalásokról*. Népszava, 47. évf. 1919. augusztus 3. 3.; *Az átmenet*. Népszava, 47.évf. 1919. augusztus 6. 1.

mielőbb elérni, hogy mind a diktatúra alatt felbomlott országházi hivatali rendszer, mind pedig a törvényhozás épületének – 1919-ben megszüntetett – eredeti funkciója visszaállításra kerüljön. Mindezek mellett javaslatot tettek az épületet ért anyagi károk miatt az országházi leltár revíziójára, az épület megfelelő rendőri védelmére, valamint a diktatúra alatt országházi lakásaikból kilakoltatott tisztviselők visszaköltöztetésére is.

Bár a közölt forrás elején a hivatalvezetők a diktatúra 133 napja alatt történt országházi események bemutatását ígérték, abból mégis kimaradt egy-két olyan lényeges momentum, melynek ismerete elengedhetetlen a dokumentum értelmezéséhez. Az alábbiakban ezért szükségesnek tartom az Országház forradalmak alatti történetének rövid áttekintését.⁵

Az 1918. októberi „őszirózsás” forradalmat követően a Magyar Népköztársaság kikiáltásának napján, 1918. november 16-án mondta ki a még 1910-ben megválasztott képviselőház önmaga feloszlását, s ugyanezen a napon a főrendiház is berekesztette üléseit. Mindez nemcsak a dualizmus utolsó magyar országgyűlésének végét, hanem az alig több mint tizenöt éve felépült Országház eredeti funkciójának átmeneti megszűnését is jelentette. A törvényhozás épülete ezt követően néhány hónap leforgása alatt számos új intézmény otthonává vált.

Az Országház életében az 1918 novembere után bekövető változások első komolyabb jele az volt, hogy a Károlyi-kormány belügyminisztere, Batthyány Tivadar⁶ – indokolatlannak tartva a feloszlott képviselőház háznagyi tisztségének⁷ további betöltését – 1918. november 25-én Angyal József⁸ képviselőházi háznagy bérét 1919. január végi hatállyal beszüntette.⁹ Batthyány Rudnyánszky József¹⁰ főrendiházi háznagy felmentéséről és illetményének beszüntetéséről azonban ekkor még nem intézkedett. Arra a miniszteri tárca élén őt

⁵ Az Országház 1918–1919-es történetének részletes feldolgozása még folyamatban van. E rövid áttekintés csak a jelzett időszak azon főbb eseményeit tartalmazza, melyek a közölt forrás megértéséhez szükségesek.

⁶ Batthyány Tivadar gróf (1859–1931) politikus, belügyminiszter. Első országgyűlési mandátumát 1892-ben nyerte el. 1917-ben és 1918-ban több miniszteri posztot is betöltött. Az „őszirózsás forradalom” idején a Nemzeti Tanács tagja, majd október 31-től december 12-ig a Károlyi-kormány belügyminisztere. A Tanácsköztársaság alatt a bécsi emigráció tagja. 1920-tól újjászervezte a Függetlenségi Pártot, de komolyabb politikai szerephez már nem jutott. *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, 524–25.

⁷ A kétkamarás magyar parlamentben mind a képviselőháznak, mind pedig a főrendi, illetve felsőháznak külön háznagya volt. A képviselőház, illetve a főrendiház saját tagjai közül választotta meg háznagyait, akik az országgyűlés elnökeinek irányítása alá tartoztak. A háznagyok feladatkörébe sorolták többek között az épület fenntartását, karbantartását, az ülések előkészítését, valamint a Ház zavartalan működésének és rendjének biztosítását. *A háznagyi hivatal ügyrendje*. In: Szolgálati szabályzat a képviselőház hivatalai részére, és az azzal kapcsolatos ügyrendek és utasítások. Budapest, 1909. 112–121.

⁸ Angyal József (1842–1929) országgyűlési képviselő, a képviselőház háznagya. 1898-tól 1918-ig országgyűlési képviselő volt. Tisza István bizalmi köréhez tartozott, így a második Tisza-kormány megalakulása után 1913-tól a képviselőház háznagyává választották. Tisztségét az 1920. évi Nemzetgyűlés összeüléseiig viselte. *Magyar Politikai Lexikon*. Budapest, 1929. 13.

⁹ *A képviselőház háznagyának jelentése a Ház vagyoni állapotáról*. In: Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. Budapest, 1920. 1. kötet. 40.

¹⁰ Rudnyánszky József báró (1855–1933) 1876-tól a főrendiház örökös tagja, 1907-től a főrendiház háznagya. 1878-tól 1907-ig a ház jegyzői tisztségét töltötte be. Ő szerkesztette a testület 1885. évi házszabályait is. Háznagyi tisztségét egészen az 1920. évi Nemzetgyűlés alakuló üléséig viselte. *Magyar Politikai Lexikon*, 366.; *Meghalt Rudnyánszky József báró a régi főrendiház utolsó háznagya*. Budapesti Hírlap, 53. évf. 1933. március 19. 15.

követő Nagy Vince¹¹ rendelkezése alapján került sor, aki 1919 januárjában végül mindkét háznagyot végérvényesen felmentette hivatalából. A felmentésekre a képviselőház házszabálya szolgáltatta a jogalapot. Az 1910. évi képviselőház érvényben lévő házszabálya szerint ugyanis az országgyűlés szünetelése alatt vagy feloszlását követően az Országház épülete és személyzete a belügyminiszter felügyelete alá tartozott. Angyal József ezért el is fogadta felmentését, báró Rudnyánszky azonban megpróbált ellenszegülni. Arra hivatkozott, hogy a főrendiház 1885-ben elfogadott házszabálya szerint kinevezése s ennek szellemében felmentése is kizárólag az országgyűléstől vagy annak törvényes jogutódától függ. Érvelése szerint a kormány felette ilyen jogkörrel nem rendelkezhetett. Ellenkezése azonban természetesen nem találhatott értő fülekre, így a politikai kényszer hatására belenyugodott helyzetébe.¹²

A belügyminiszteri felmentéseknek egyértelmű politikai üzenete is volt. Az addigi és az 1920 utáni parlamenti működés szerint ugyanis a ciklusok elején megválasztott háznagyok az új országgyűlés alakuló üléséig hivatalban maradtak. A felmentésekkel azonban a Károlyi-kormány világosan kinyilvánította, hogy az új politikai berendezkedésben még átmeneti időre sincs helye az 1918. októberi forradalom előtt hatalmon lévő politikai elit képviselőinek. Miután a Károlyi- és a Berinkey-kormányzatok egyértelművé tették azt is, hogy terveik között nem szerepel a kétkamarás országgyűlés rendszerének továbbvitele, Nagy Vince 1919. január 10-én – a háznagyi felmentésekkel egy időben a képviselőház elnöki hivatalának vezetőjévé kinevezett – Palmer Kálmánt¹³ bízta meg a főrendiház ideiglenes hivatali adminisztrációjával.¹⁴

1919 januárjától az Országház további sorsáról Hock János,¹⁵ a Nemzeti Tanács elnöke döntött. Annak ellenére ugyanis, hogy az érvényes jogszabályok szerint az Országház hivatali személyzete és helyiségeinek felügyelete a belügyminiszter alá tartozott, a Károlyi-kormány az általuk a képviselőházi elnök ideiglenes jogutódjának tekintett Magyar Nemzeti Tanács elnökére ruházta azt.¹⁶

¹¹ Nagy Vince (1884–1965) politikus, miniszter. Első képviselői mandátumát 1916-ban nyerte el. Bathyány Tivadar lemondása után, 1918. december 12-től a Károlyi-kormány, majd később a Berinkey-kormány belügyminisztere volt. A Tanácsköztársaság alatt a román hatóságok bebörtönözték. 1924-ben és 1926-ban is nemzetgyűlési mandátumot szerzett. 1945-ben tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd 1945-ben és 1947-ben is nemzetgyűlési képviselő volt. 1948-ban elhagyta az országot. *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, 997.

¹² Lásd Rudnyánszky József levelét Nagy Vince belügyminiszternek (1919. január 24.). *Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés felsőházának irományai* (a továbbiakban: Felsőházi irományok) Budapest, 1927. 1. kötet, 17.

¹³ Palmer Kálmán *Pálmái* (1860–1933) 1890–1906-ig az országgyűlési gyorsiroda munkatársa, majd titkára volt. 1907-ben főrendiházi gyorsíró, majd 1913-ban főrendiházi, 1920-tól nemzetgyűlési, majd országgyűlési elnöki tanácsos, az Elnöki Hivatal vezetője lett. Hivatali működése mellett írói munkásságáról is ismertté vált. Számos költeménye, dalszövege és cikke jelent meg. Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 2. kötet, Budapest, 1982. 347.

¹⁴ Palmer Kálmán belügyminiszteri kinevezése MNL OL K148 Elnöki iratok, 1919 13. tétel.

¹⁵ Hock János (1859–1936) politikus, római katolikus pap. 1887-től országgyűlési képviselő. Hosszú politikai pályafutás után 1916-ban csatlakozott Károly Mihály politikai köréhez. 1918. október 31-től a Nemzeti Tanács elnöke. 1919. november 16-án a Népköztársaság kihirdetője. A Tanácsköztársaság alatt Csehszlovákiába emigrált, ahol bebörtönözték. Szabadulása után emigrációban élt, 1933-ban tért vissza Magyarországra. 1934-ben kormányzósértés vádjával egy évi börtönbüntetésre ítélték, melyből nyolc hónapot töltött le. Ezt követően visszavonult a közéleti szerepléstől. *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, 296.

¹⁶ Palmer Kálmán visszaemlékezése. MNL OL K2 744. csomó, B. IX. 2.

Hock János felügyeleti ideje alatt indult meg az épület eredeti funkciójának megváltoztatása. A kisebb népjóléti és szociális szervezetek mellett 1919 elején nyert elhelyezést a főrendiházi szárny teljes földszintjén, a központi épületszárny földszinti bizottsági termeiben, illetve a főemelet miniszteri szobáiban a Belügyminisztérium útlevélosztálya. Ugyanebben az időszakban a képviselőház egyes földszinti és félemeleti, valamint a két ház központi, földszinti helyiségeibe a Budapesti Központi Lakáshivatal költözött be.¹⁷ E területfoglalások akármennyire is ellenkeztek az épület eredeti – a törvényhozást szolgáló – funkciójával, az érintetlenül hagyott hivatali szervezet életében még nem jelentettek nagyfokú változást, az Országház méltóságát azonban rendkívüli módon sértették. A világháborút követő szociális krízishelyzetben az útlevélosztály és a lakáshivatal forgalma ugyanis olyan méreteket öltött, hogy az addig a szélesebb nyilvánosságtól gondosan elzárt épület napokon belül a főváros legforgalmasabb „irodaházává” vált. Ez a helyzet pedig egyre nagyobb károkat okozott az Országház művészi kiképzésű belső tereiben és ingóságaiiban.

Az épület funkciójában és hivatali szerveinek életében gyökeres változást eredményezett a szinte minden történeti és politikai hagyományt elvető Tanácsköztársaság időszaka. 1919. március 21-ét követően az Országház, melyet Steindl Imre az országgyűlések állandó helyszíne mellett az ezeréves magyar államiság szimbolikus templomának is tervezett, a magyar történeti alkotmányt alapjaiban elvető diktatúra intézményesített terrorjának és politikai aktusainak helyszínévé vált.

A Tanácsköztársaság időszaka alatt az Országházat a Magyar Tanácsköztársaság Háza névre keresztelték át. Az épület és annak személyzete feletti felügyeleti jogköröket eleinte a Belügyminisztérium örökébe lépett Belügyi Népbiztosság, majd 1919. július 4-től a Forradalmi Kormányzótanács elnöke gyakorolta.¹⁸ Ez alól egyedül az Országházban létrehozott Forradalmi Materialista Kutatóintézet és az annak alárendelt Országközi Könyvtár jelentett kivételt.¹⁹

A háznagy hivatal egyfajta alternatívájaként 1919 áprilisában a Belügyi Népbiztosság létrehozta a Magyar Tanácsköztársaság Háza Gondnoki Hivatalát, melynek vezetője egy volt cipézmester, Engländer Fülöp²⁰ lett. Engländer, aki április 15-e után nemcsak az épü-

¹⁷ *Kimutatás a főrendiházi háznagy kezelése alatt lakások és egyéb helyiségek igénybevételéről. Felsőházi irományok*, 48–51.

¹⁸ A kormányzótanács elnöke a Tanácsköztársaság népképviselői szervének összeülése után indokolatlannak tartotta a Belügyi Népbiztosság további országközi felügyeletét, ezért azt saját elnöki hivatalába, az országközi ügyeket intéző IV. ügyosztályába helyezte át. Imre Magda – Szűcs László (szerk. és bev.): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919*. Budapest, 1986. 462.; *A volt országközi alkalmazottak a kormányzótanács elnökének felügyelete alá tartoznak*. Népszava, 47. évf. 1919. július 6. 8.

¹⁹ A korábbi Képviselőházi Könyvtár neve a Károlyi-rendszer idején változott Országközi Könyvtárra. Az időszakban a Belügyminisztérium fennhatósága alatt működött tovább. A Tanácsköztársaság idején a Szabó Ervin Könyvtár felügyelete alá került, majd ezt követően az 1919 júniusában létrehozott Forradalmi Materialista Kutatóintézet szervezeti egysége lett. A kutatóintézet elsődleges célja Magyarország történetének materialista szellemű átértelmezése volt. Munkáját a diktatúra bukása miatt azonban érdemben nem kezdte meg. Bővebben lásd: Jónás Károly – Veregy Katalin: *Az Országgyűlési Könyvtár története 1870–1995*. Budapest, 1995. 64–66.

²⁰ Engländer Fülöp a Belügyi Népbiztóságon belüli kommunista kapcsolatai révén az Országközi zsarnoki gondnokává nőtte ki magát. Részletes életrajzi adatait nem sikerült felkutatni. Amilyen gyorsan az Országközi teljhatalmú intézőjévé emelkedett fel, olyannyira gyorsan tűnt el 1919 augusztusában. A Tanácsköztársaság bukása után Engländerrel szemben megindították a rendőrségi eljárást. A nyomozati jelentések szerint öngyilkosságot követett el. Az öngyilkosság ténye azonban nem bizonyított. A Népszava ugyanis 1925-ben, a Tanácsköztársaság alatt eltűnt országközi beren-

let, hanem a személyzet feletti intézkedések jogkörét is birtokolta, első intézkedései között – 24 órás határidőt hagyva a csomagolásra – 1919 április közepén kiköltöztette Rudnyánszky Józsefet, Bayer Bélát²¹, Palmer Kálmánt és Kiszely Gézá²² országgházi lakásaikból, majd azokba saját családját és más alkalmazottakat helyezte el. Az önkényes intézkedések hatására e vezetők elhagyták hivatalaikat, és nagyrészt csak a Peidl-kormány bukását követően álltak újból szolgálatba. Engländer a kilakoltatásokkal és a hivatali vezetők eltávolításával egy időben megpróbálta a Ház pénztárát is kisajátítani, amit azonban a gazdasági hivatal szolgálatban maradt alkalmazottai sikeresen megakadályoztak. Ennek ellenére Engländer működése – főként a Belügyi Népbiztosság által utalványozott nagyobb összegek öncélú kezelésével – 1 400 000 korona kárt okozott az Országháznak.²³

1919 közepén az épületben már csak a főrendiház és a képviselőház főemeleti helyiségei voltak szabadok. Mivel az áprilisban lezajlott szovjettípusú tanácsválasztásokat követően küszöbön állt a Tanácsok Országos Gyűlésének összehívása, az ennek működésére kiszemelt képviselőházi üléstermet magában foglaló épületszárnyba további intézményeket nem költöztettek be. A főrendiház funkció nélkül maradt helyiségeit azonban 1919 májusában birtokba vette a Tanácsköztársaság állambiztonsági szerve, a Korvin Ottó²⁴ vezetése alatt álló Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya.²⁵

1919 májusától a diktatúra bukásáig a főrendiházi szárny főemeletének teljes egészét a politikai nyomozó osztály foglalta el. Az egykori háznagyi helyiségekben – vagyis a fogadó- és dolgozószobában – az osztály vezetősége foglalt helyet. A további szobákat, úgymint a volt főrendiház elnöki hivatalának, tanácsosának és titkárnak szobáit, az alelnöki szobák egy részét, a két bizottsági termet, illetve a kisolvasótermet általában a politikai nyomozók állománya használta. A volt főrendiházi elnök szobáit, valamint az abból nyíló alelnöki szobát a Belügyi Népbiztosság Politikai Osztályának levélcenzúrárt működtető szerve foglalta le. Az éttermet – a mai Vadász termet – és az abból nyíló egykori laptudósítók éttermét, vagyis a büfét, valamint az étteremmel szomszédos értekezleti termet jobbra a foglyok őrzésére használták.²⁶ A régi politikai-társadalmi elit és a korábbi államrend helyreállításáért küzdő csoportok ellen létrehozott politikai rendőrség Országgházba telepítése olyan lépés volt, ami egyértelműen beleillett a proletárállam szimbolikus térhódításainak sorába.²⁷

---

dezési tárgyak utáni nyomozás során arról tájékoztatott, hogy Engländer a számonkérések elől külföldre szökött, és emigrációban lelte halálát. B. Müller Tamás: *Vörösteror az Országgházban, 1919*. Budapest, 2016. 37.

²¹ Bayer Béla építész, 1919-ben a képviselőházi műszaki hivatal igazgatója.

²² Kiszely Géza gazdasági tanácsos, 1919-ben a képviselőházi gazdasági hivatal vezetője.

²³ Palmer Kálmán *visszaemlékezése*, id. mű

²⁴ Korvin Ottó (1894–1919) banki tisztviselő. 1918. november 24-én részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja alapításában. A Tanácsköztársaság alatt a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályának volt a vezetője. A diktatúra bukását követően halálra ítélték és kivégezték.

²⁵ A Tanácsköztársaság politikai rendőrségének tekinthető szervezet országos politikai nyomozó szerv volt. Létrehozása 1919 áprilisára datálható. Létszáma meghaladta a 450 főt. Feladata a Tanácsköztársaság megdöntésére irányuló mozgalmak feltárása és elfojtása volt. A nyomozó szerv központja egészen a diktatúra bukásáig az Országgházban működött. A politikai nyomozóosztály és annak különítményes alosztálya több száz politikai túszt és ellenforradalmárt tartóztatott le. Lásd bővebben: B. Müller: *Vörösteror az Országgházban*, 11–78.

²⁶ A politikai nyomozók térfoglalása a hivatalvezetők által 1919. augusztus 5-én keltezett jelentés melléklete alapján állapítható meg. E mellékletben az épület szintjeinek alaprajzain minden 1919-ben bekövetkezett változást feltüntettek.

²⁷ Az Országgház esetében e sorba illeszhető többek között a képviselőházi ülésteremben tartott pártkongresszus (1919. június 12–13.), melynek során az ülésterem freskóit mozgalmi alkotásokkal és

Mindezek által az Országház 1919 közepétől a diktatúra két – névleges és valódi – hatalmi pillérének adott helyet: a proletárság politikai hatalmát jelképező Tanácsok Országos Gyűlésének és a diktatúrát ténylegesen védelmező politikai titkosrendőrségnek.

Az Országház birtokbavételének folyamatába illeszkedik az 1912-ben alapított Képviselőházi Őrség lefegyverzése is. Az Őrség ugyanis – mivel felettes szervként a mindenkori hadügyminiszter irányítása alá tartozott – nem tagozódott be a március végén létrehozott Vörös Őrségbe,²⁸ hanem a Hadügyminisztérium utódának tekinthető Hadügyi Népbiztonság alárendeltségében továbbra is az épületben maradt. Egyértelmű volt azonban, hogy mint a régi Magyarország országgyűléseinek karhatalmi egysége nem kerülheti el sorsát. Lefegyverzésére az Őrség ellenállása miatt erőszakos úton került sor. 1919. május 10-én, a délutáni órákban Engländer Fülöp és az akkor a Vörös Őrség főparancsnokságán dolgozó fia 25–30 vörös őrral berontottak az Őrség helyiségeibe, és lefegyverezték a meglepett öröket.²⁹ Ezzel teljessé vált az Országház immár nemcsak ideologikus és szimbolikus, hanem tényleges fegyveres megszállása is. Ezt követően az épület őrzését a Vörös Őrség állománya, illetve Cserny József különítményének tagjai³⁰ látták el. A diktatúra bukását követően, feltehetően a hivatalvezetők kérésére rövid időn belül visszahelyezték a Képviselőházi Őrség állományának egy részét,³¹ majd az 1920. évi Nemzetgyűlés megalakulását követően hozzáláttak a szervezet állományának kiegészítéséhez is.³²

Engländer hatalma az Országházzal kapcsolatos felügyeleti jogkör kormányzótanácsi kézbe kerülését követően gyengült meg. Kalmár János – a kormányzótanács elnöki osztályának vezetője, aki a diktatúra bukását követően Peidl miniszterelnöki kabinetének tagja lett – két héttel a diktatúra bukása előtt már felkérte Palmer Kálmánt, hogy térjen vissza hivatalába, és kezdje meg az Engländer Fülöp által felborított rend visszaállítását. Palmer elfogadta a felkérést, s július 28-án kieszközölte, hogy kormányzótanácsi felszólításra Engländer adja át hivatalát. Bár Engländer gondnoki megbízatásának megszüntetése ezzel

---

kommunista szimbólumokkal takarták le. Ezenkívül a két ház üléstermeiben számos agitációs továbbképzést tartottak, illetve említést érdemel még a június 24-i ellenforradalmi kísérlet leverése során esetleg vörös katonák és különítményesek gyászszerartása is, amelyet az Országház szimbolikus központi terét képező kupolacsarnokban rendeztek meg. Az Országház ideologikus elfoglalásáról lásd bővebben: Vörös Boldizsár: *Forradalmak kora*. In: A Nemzet Főtere. Szerkesztette Ablonczy Bálint. Budapest, 2014. 62–68.

²⁸ A Vörös Őrség a Tanácsköztársaság rendvédelmi szerve volt. Létrehozására már a Forradalmi Kormányzótanács március 22-i, első ülésén sor került. A kormányzótanács döntése értelmében a régi rendvédelmi szervezet megszüntették, és állományukat a Vörös Őrségbe integrálták. *Rendület a Vörös Őrségről*. Népszava, 47. évf. 1919. március 27. 4.

²⁹ B. Müller: *Vörösteror az Országházban*, 36–37.

³⁰ Cserny József (1892–1919) volt cipész, tengerész, a Lenin-fiúk nevű különítmény parancsnoka volt. Különítménye tagjaiból 1919 májusában létrehozta a politikai nyomozó osztály V. alosztályát, az országközi fogolyorséget, de részben emberei látták el az épület őrszolgálatát és végezték a foglyok kivallatásait is. Csernyt a diktatúra bukása után halálra ítélték és kivégezték. B. Müller: *Vörösteror az Országházban*, 46–54.

³¹ 1919. szeptember 26-án a román hadsereg-parancsnokság az Őrség fegyvereit újból elkobozta. Erről az Őrség parancsnokának 1919. szeptember 27-i jelentéséből értesülhetünk. MNL OL K2 769.cs. B. XX. 1. 8.

³² Soós Károly tábornok, honvédelmi miniszter 1920. június 29-én adta ki a Nemzetgyűlési Őrség létszámának kiegészítése tárgyában 448360/10. 1920. számú körrendeletét. Honvédségi Közlöny, 38. szám, 1920. július 10. 249.

megtörtént, ő még augusztus elejéig az épületben maradt, és többször megpróbálta visszaszerezni egykori hatalmát.³³

A Tanácsköztársaság bukásának másnapján, augusztus 2-án Palmer felkérést kapott Peidl Gyula miniszterelnöktől, hogy az Országház ügyeinek végleges rendezésére tegyen részletes javaslatot. E felkérés alapján született meg az alábbiakban közölt jelentés, melynek tartalmát Peidl Gyula már nem ismerhette meg.

Az Országház diktatúra alatti felborított rendjének és az 1919 elejétől kezdődően megváltoztatott funkciójának helyreállítási feladatait azonban a Peidl-kormányt megbuktató Friedrich István is magáénak vallotta. Augusztus 9-én Palmernek a következő utasítást adta: „...kövessen el mindent, hogy a legrövidebb idő alatt még csak szaga se maradjon az Országházban a kommunizmusnak!”³⁴ Palmer a januárban felmentett háznagyok augusztus végi visszatéréséig e felhatalmazás alapján intézkedett a diktatúra alatt magukat kompromittált hivatali szolgák elbocsátásáról, az elvett lakások visszaszolgáltatásáról, a diktatúra előtt érvényben lévő szolgálati szabályzat visszaállításáról, az elmaradt járandóságok kifizetéséről és az épület elmaradt karbantartási munkáinak megkezdéséről.

A hivatalvezetők által előadott események és Palmer további javaslatai alapján Friedrich 1919. augusztus elején értesítette Samassa Adolf³⁵ belügyminisztert, hogy az egykori Belügyi Népbiztosságtól a kormányzótanácshoz áthelyezett Országközi IV. ügyosztályt megszüntnek tekinti, és a diktatúra előtti törvényes rend helyreállításának jeleként az Országház feletti rendelkezési jogot újból a belügyminiszterre ruházza.³⁶ Ezt követően a miniszterelnök augusztus 29-én – a nemzetgyűlés tervezett összehívása miatt – a lakásügyek miniszteri biztosát arra utasította, hogy azonnal intézkedjen a lakáshivatal helyiségeinek kiürítéséről. A hivatal kiköltöztetése október 9-ig meg is történt.

Az Országház hivatali rendje a nemzetgyűlés 1920. február 18-i második ülését – Rakovszky István³⁷ nemzetgyűlési elnök megválasztását – követően állt végleg helyre. Az elnök hivatalba lépésével az Országház feletti rendelkezés teljes jogköre a belügyminiszter hatásköréből újból visszakerült az elnök kezébe. A törvényhozás épülete eredeti funkcióját teljességében azonban csak a felsőház 1927. évi létrehozásával nyerte el.

---

³³ Palmer Kálmán visszaemlékezése, id. mű

³⁴ Palmer Kélmán visszaemlékezése, id. mű

³⁵ Samassa Adolf (1867–1929) a Friedrich-kormány belügyminisztere 1919. augusztus 7–15. között.

³⁶ MNL OL K148 1919. 13. tétel.

³⁷ Rakovszky István (1858–1931) 1896-tól 1918-ig országgyűlési képviselő. 1905–1909 között a képviselőház alelnöke. 1920-tól 1926-ig nemzetgyűlési képviselő. 1920. február 18-tól 1921 júliusáig a nemzetgyűlés elnöke. *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, 607.

Miniszterelnök Úr!

A politikai helyzetben beállott fordulat, s különösen a nemzetgyűlés közeli összehívásának ezáltal előtérbe tolt kérdése felelősségünk érzetéből kifolyó kötelességünké teszi Miniszterelnök Úr figyelmét azokra a körülményekre felhívni, melyek a törvényhozás szolgálatában működő hivatali személyzetet a március 21-ike óta történetek folytán éppen a felelősség szempontjából a közszolgálat más ágazataiban működő személyzettel szemben egészen kivételes helyzetbe sodorták, s melyeknek kiküszöbölését nemcsak a hivatali kötelesség lelkiismeretes teljesítéséhez fűződő jogos egyéni érdek, hanem a nemzetgyűlésre váró munkával összefüggőleg az aktuális feladatok előtérben álló közérdek szempontjából is sürgősen szükségesnek kell tartani. Erre vonatkozó kérésünket a következő pontozatokba foglalva terjesztjük elő.

I.

Elsősorban kérjük Miniszterelnök Úrnak sürgős intézkedését annak biztosítása érdekében, hogy a törvényhozás szolgálatára rendelt hivatali személyzet a reá nézve mindeddig egyedül irányadónak tekinthető szolgálati szabályzatánál megszabott keretben és hatáskörrel teljesítse kötelességét, s a törvényhozás épületébe és hivatalaiba a március 21-iki fordulat után önkényesen behelyezett vagy behelyezkedett idegen elemeknek nemcsak a hivatali, hanem a közrendet és közbiztonságot is veszélyeztető további működése gyökeres intézkedéssel lehetetlenné tétessék.

Ennek a kérésünknek magyarázatául szolgáljon a március 21-ike óta az Országházban történeteknek rövid összefoglalása.

A Tanácsköztársaság proklamálása idejében az Országház helyiségeiben annak rendes hivatalain, és egy két a háborúval összefüggő jótékonysági intézményen kívül csak a Lakásügyi Hivatal³⁸ működött, melynek még az első népköztársasági éra idejében engedett át több helyiséget a Nemzeti Tanács, illetőleg annak elnöke, kire a Ház felett való rendelkezés jogát a minisztertanács akkor átruházta.

A Lakásügyi Hivatal úgy ebben az időszakban, mint utóbb a márciusi forradalmat követő első hetekben is távortartotta magát az országközi hivatalok ügyeibe és munkakörébe való minden beavatkozástól. Sőt, amennyiben a lakásigények folytonos növekedéséhez képest időnkint több és több helyiségre volt szüksége, ezeknek átengedését is eleinte annak rendje

---

³⁸ A minisztertanács az első világháború alatt egyre növekvő lakásínség enyhítésére és kezelésére 1918. május 10-én hozta létre az Országos Lakásügyi Tanácsot. Szervezetének kiépítésére a kereskedelemügyi miniszter rendelete alapján 1918. május 14-ét követően került sor. Az Országházban 1919 februárjában elhelyezett Budapesti Központi Lakáshivatal ennek kihelyezett területi szerve volt. Létrehozása a Károlyi-kormány 820/1919. M. E. számú rendeletére alapult. A Budapesti Központi Lakáshivatal feladatkörébe tartozott többek között a lakások tulajdonjogi igazolására kiadott lakásigazolványok kiállítása, továbbá minden lakás céljára rendelt helyiség – ide értve többek között az albérleteket, üzleti helyiségeket, szállodai lakásokat is – bérbeadásának és használatának engedélyezése, valamint az üresen maradt fővárosi lakások rekvirálása és újraelosztása. A lakáshivatal a Tanácsköztársaság idején Központi Lakásbiztosság néven tovább működött az épületben, csak immár a diktatúra polgárságot negatívan diszkrimináló lakáspolitikájának végrehajtójaként. Az Országos Lakásügyi Tanács szervezete. (38. 647/1918. K. M. számú rendelet). Belügyi Közlöny, 23. évf. (1918) 21. sz. 454.; A lakásrendeletek kiegészítése (820/1919. M. E. számú rendeletén alapult). Belügyi Közlöny, (1919) 24. évf. 6. sz. 242.; A lakásínség enyhítése (Forradalmi Kormányzótanács XV. K. T. M. számú rendelete). Belügyi Közlöny, 24. évf. (1919) 18. sz. 695.

és módja szerint kérte attól, akit az idő szerint e tekintetben a rendelkezés joga és felelőssége illetett.

Április közepe táján változott meg ez a helyzet úgyszólván máról holnapra. Ebben a változásban egyszerre szinte korlátlanul rendelkező hatalomként vetődött felszínre Engländer Fülöp, a Lakásügyi Hivatal egyik alkalmazottja, akinek – legalább tudomásunk szerint – addig magában ebben a hivatalban sem volt vezető szerepe. Megkezdte ennek a korlátlan hatalomnak gyakorlását azzal, hogy az Országházban természetben való lakással bíró tisztviselőknél minden indokolás nélkül, ellenben a legsúlyosabb következményekkel való fenyegetés mellett 24 órás ultimátumot adott az azonnal való kihurcolkodásra. Az érdekelt tisztviselők a belügyi népbiztoshoz fordultak e lehetetlen követelés végrehajtásának megakadályozásáért, de onnan – bár előzőleg tett megnyugtató ígéret után – azt a végleges választ kapták, hogy a rendelkezés végrehajtásának megakadályozása nincs módjában. A terrorisztikus fellépéssel szemben az érdekeltnek – hacsak a szó szoros értelmében az utcára való kidobásnak nem akarták magukat és családjukat kitenni – nem maradt más választásuk, mint a legnagyobb sietséggel hevenyészve összecsomagolni holmijaikat, illetőleg azt, amit ezekből a részükre megkérdezésük nélkül kijelölt ismeretlen új lakásba magukkal vihetnek. Másnap ugyanis – amint ez előre jeleztetett – tényleg már a kora reggeli órákban ott álltak lakásaik előtt a költöztetésre kirendelt társzekerék. Hogy milyen körülmények között és az illetőknek – majdnem kivétel nélkül a Ház régi munkásainak – mennyi kárával történt ez a kiköltöztetés, arra nézve legyen elég csak egy példára utalnunk. A képviselőház elnöki tanácsosa³⁹ kénytelen volt bútorának egy részét visszahagyni azoknak „őrizetére”, akik ilyen módon kilakoltatták, míg másik része órák hosszat nyílt fuvaron állt ott s csak a késő esti órákban jutott el önkényesen megszábtott új rendeltetése helyére. Azaz hogy akkor sem magába a kijelölt új lakásba, hanem csak a ház kapujáig, mert a szállítókkal kötött alku az intézők részéről csak odáig szólott, s azontúl semmi pénzért sem voltak hajlandók a bűrt tovább vinni. A többiről tehát késő éjszakai órában magának a kiköltöztetettnek kellett, úgy ahogy pillanatnyilag tudott, gondoskodni.

Az ekként 24 óra alatt kiürített lakások közül a legnagyobbba, az elnöki tanácsoséba egy időre maga Engländer Fülöp költözködött be. Utóbb a főrendiházi gyorsirodából átalakított konyhával kapcsolatosan a szovjet ülések alkalmára étkező termeket rendeztek be⁴⁰ s ma már úgyszólván nyílt vendéglővé fejlődött minőségben szolgálják ezek a helyiségek ugyanazt a lakásinséggel semmi módon kapcsolatba nem hozható rendeltetést; hozzá még ebben a minőségben is teljesen fölöslegesen, mert hiszen köztudomásúlag az Országháznak vannak eredetileg is étkezés céljára szánt és berendezett tágas helyiségei. A többi lakásokba behelyezett és kihelyezett Engländer Fülöp kedve és belátása szerint más országházi alkalmazottakat, akiknek részben már volt igényeiknek teljesen megfelelő tisztességes lakásuk az országház bérházában,⁴¹ részben pedig amennyiben egyes alkalmazottaik lakásai egész-

³⁹ Palmer Kálmán kiköltöztetése.

⁴⁰ Az Országház főemeleti részén található Étterem (ma Vadász-terem) és csatlakozó helyiségei eredetileg az országgyűlés étkező- és büféhelyiségei voltak. A diktatúra alatt azonban Korvin Ottó politikai nyomozó osztálya foglalta le e termeket, melyekben többek között a politikai foglyokat és túszokat tartották fogva. Valószínűsíthetően ez is közrejátszott abban, hogy Engländer a Tanácsok Országos Gyűlését is kiszolgáló éttermet alakított ki a főrendiházi szárny félemeletén. Az úgynevezett szovjetkonyha elfoglalta az egykori főrendiházi gyorsírók termeit, valamint a szárny egykori lakásait is.

⁴¹ A Steindl Imre által tervezett országházi bér- és kazánház 1898-ban épült az Országház tér Személynök utcai sarkán (ma Balassi Bálint utca). Az épület – bár részben megváltozott funkcionális tartalommal – jelenleg is az Országház nélkülözhetetlen kiszolgáló tartozéka.

ségi szempontból nem voltak kifogástalanok már előzőleg történtek rendes hivatali úton lépések az iránt, hogy az illetők az Országházban más igényjogosultak sérelme nélkül jobb és megfelelőbb lakáshoz juttassanak.

Ilyen körülmények között az embertelenségig menő kíméletlenséggel végrehajtott kilakoltatások annál sérelmesebbek, mert semmi elfogadható józan indokkal nem magyarázhatók. A Lakásügyi Hivatal által szolgált érdeklél nem csak összhangban nincs, hanem egyenesen ellenkezik az olyan eljárás, hogy tényleg már bírt lakásból a helyiségeknek lakás céljára való igénybevétele nélkül lakoltassanak ki valakit. Nem indokolható eljárás ez még a proletárdiktatúra álláspontjából sem, amelynek jelszava alatt történt, hogy az állam dolgozó munkásai legyenek ok és cél nélkül, tisztán egyéni hatalomvágyból eredő és minden életfeltételüket, munkaképességüket gyökerében megtámadó zaklatásoknak kitéve.

Engländer Fülöpnek ily módon kezdődött szereplése csakhamar gyors egymásutánban nyert egyre terjeszkedőbb és az Országház anyagi ügyeinek kezelésében is mind mélyebben belenyúló folytatást. Mihelyst gyors elhatározással sikerült eltávolítania az ügyek közvetlen szemléletének látóköréből azokat, akiket az intézkedés és ellenőrzés feladata jog és kötelesség szerint illetett, hozzáfogott a végleges berendezkedéshez. Néhány nap múlva már maga foglalta el az Országház gondnoki hivatalának főnöki állását. A műszaki hivatal nagy felelősséggel járó vezetését a kilakoltatott Bayer Béla főigazgató helyett rábízta egy kívülről behozott egészen fiatal hivatalnokra. Felfogadott és alkalmazott különböző minőségben és kénye szerint megszabott javadalmazással új meg új embereket s ugyancsak belátása szerint emelte a bérét a régiek közül is azoknak, akiket különös bizalmára és méltánylására érdemeseknek tartott. A maga számára foglalta le a Ház helyiségei és ingóságai, valamint az altiszti és szolgaszemélyzet fölött való kizárólagos rendezkedést s korlátlan teljhatalommal intézkedett mindabban a munkakörben, amelyet azelőtt az országgyűlés két házának háznagyai, gazdasági és műszaki hivatalai láttak el. Hogy mindezt honnan és milyen formában nyert hivatalos felhatalmazás alapján tette, arról nekünk legalább semmi egyéb hivatalos tudomásunk nincs annál, hogy a Belügyi Népbiztosság az ő részére utalványozott ki a képviselőház pénztáránál – a nemrégiben megejtett vizsgálat szerint – 1 millió koronát meghaladó összeget.

Ezzel a helyzettel és a minden intézkedése mögött fenyegetően álló terrorral szemben az Országház ügyeinek vezetéséért hivatalosan felelős személyzet, mely még hivatali helyiségeiből folyton ide oda dobatva, csak a szovjetgyűlések s utóbb az intéző bizottság⁴² ülésével kapcsolatos állandóbb természetű munka alkalmából tudott valamelyes elhelyezkedéshez jutni, nem tehetett egyebet az egyszerű tiltakozásnál. Ennek azonban csak akkor kezdett hatékonyabb foganata lenni, mikor az Országház hivatalainak a volt kormányzótanácsba IV. ügyosztályként való beolvasztása nyitott alkalmat e lehetetlen helyzetből való kibontakozásra.

A hivatalos vizsgálat Engländer Fülöpnek gondnoki tevékenységére nézve már folyamatban van, de mi ennek befejezése és eredményének megállapítása előtt és attól teljesen függetlenül hivatali felelősségünkönkből folyó kötelességünknek tartjuk az előállott új helyzetben első sorban arra nézve kérni Miniszterelnök Úr sürgős intézkedését, hogy – amennyiben ez még ez ideig nem történt volna meg – úgy Engländer Fülöp, mint az általa felfogadott, illetőleg hivatalba helyezett és jelen előterjesztésünk mellékletében név szerint elősorolt személyek – természetesen felelősségük és elszámolási kötelezettségük fenntartása mellett – az Országházat illető bármilyen további működéstől eltiltassanak, illetőleg el-

⁴² A Tanácsok Országos Gyűlése által választott Szövetséges Intéző Bizottság, amely az ülésezési szünetek idején a Tanácsok Országos Gyűlésének helyettes szerve volt.

mozdítottassanak.⁴³ Sürgős intézkedést tartunk e részben szükségesnek különösen arra való tekintettel, hogy legújabban is alapos gyanúok merültek fel Engländer Fülöpnek oly természetű cselekményeire, melyek büntető megtorlást vonhatnak maguk után.

II.

Ezzel kapcsolatosan jelentjük Miniszterelnök Úrnak, hogy köztudomás szerint – amelyet a részletekre nézve megejtendő vizsgálat volna hivatva megerősíteni – az Országház tulajdonát képező ingóságok leltárában éppen az előbb vázolt önkényes intézkedések következtében olyan lényeges változások állottak be, amelyekért mindazok, akiket hivatali állásuk szerint ezek megőrzésével, illetőleg kezelésével járó kötelesség terhelt, kénytelenek maguktól a felelősséget elhárítani. Drága bútorok, szőnyegek, képek, kisebb felszerelési tárgyak stb., amelyeknek rongálás és eltulajdonítás ellen való megvédésében az erre hivatott közegek a lehetőség határáig mindent elkövettek már attól az időtől kezdve, amikor az Országház helyiségei a lakáshivatal révén betóduló tömeg számára megnyitáltak, a március 21-ét követő idő alatt folytonos ide-oda hurcolgatás szabad tárgyaivá lettek. Mindezeket előbbi állapotukban és eredeti rendeltetésük céljára visszaszerezni, ha még egyáltalán lehetséges, bizonyára igen nehéz feladat lesz. A legutóbbi időig folyvást fordulnak elő esetek, hogy az Országház helyiségeiből elmozdítható tárgyak eltűnnek, támlásszékek bőrburkolataiból egész darabok hasíttatnak ki, az idegen hivatalok által igénybe vett helyiségek drága és műipari szempontból is különös értékkel bíró faburkolatai, padozata, berendezése nyilvánvaló szándékossággal megrongáltatnak. Szóval a közvagyon elvén alapuló új társadalmi berendezkedésben éppen a nemzeti közvagyon egy integráns részét képező Országház épülete állott minden károsító szándéknak vagy eshetőségnek jóformán védtelenül kiszolgáltatva. Kötelességünknek tartjuk ennek folytán már most jelezni, hogy a március 21-ike előtti állapotba való visszahelyezkedéssel egyidejűleg az Országház ingóságainak és anyagkészletének addig példás pontossággal vezetett leltára alapos revízió alá lesz veendő. Az ennek alapján mutatkozó hiányokért a felelősség csak azokat terhelheti, akik a leltári anyag kezelésében ezen idő óta teljesen önhatalmúlag s a felelős közegek részéről el nem hárítható erőszakossággal rendelkeztek.⁴⁴

III.

A nemzetgyűlés küszöbön álló összeülése alkalmából fel kell még Miniszterelnök Úr figyelmét hívnunk az Országházba beköltöztetett illetőleg beköltözött és abban folyvást ter-

⁴³ A jelentéshez csatolt kimutatás szerint a gondnoki hivatal 1919. március 21-e után közvetlen alkalmazásába, valamint a műszaki hivatalba és a beszerzési részlegre összesen 19 új személyt vett fel. Mindezek mellett a Magyar Tanácsköztársaság Háza konyháján további 37 személyt nyert alkalmazást az Engländer-időszak alatt. A diktatúra bukását követően rövid időn belül mindannyian elhagyták az Országházat.

⁴⁴ Angyal József háznagy hivatalának újbóli elfoglalása után részletes leltározást rendelt el. Ez alapján megállapították, hogy az Országházat 1919-ben – csak berendezési tárgyainak eltűnése vagy megrongálása folytán – 800 000 korona kár érte. Összehasonlításképpen: a főrendiház rendes kiadása az 1917/18-as zárszámadási évben 286 523 koronát, a Képviselőházi Őrségé pedig ugyan ezen elszámolási időszakban 173 957 koronát tett ki. Az 1919-es évben erősen megrongálódott többek között a miniszterelnöki dolgozószoba művészi bútorzata, és eltűnt Tisza Kálmán bronzszobra, Tisza István és Szilágyi Dezső bronzplakettje is. A főrendiház ingóságai közül többek között ekkor tűntek el a díszes miniszteri bronzírókészletek és a régi elnöki csengő is. *A képviselőház háznagyának jelentése*, 41.; A nemzetgyűlési gazdasági főtanácsos kimutatása. *Felsőházi irományok*, 57.; Állami Zárszámadás, 1916–1918. Részletezés, 1. füzet, 3. melléklet, 7.

jeszkedő külső hivatalok által elfoglalt helyiségek kérdésére is. Az előterjesztésünkhöz mellékelt tervrajzon pontosan fel vannak tüntetve mindazok a helyiségek, amelyeket ez idő szerint az Országházban, annak rendeltetésével semmi kapcsolatban nem álló hivatalok és a március 21-ikét követőleg benne elhelyezett különböző alkalmi intézmények és kirendeltségek foglaltak és részben foglalnak ma is el. Ezek soraiból szociális érdeket szolgáló rendeltetésénél fogva külön kell kiemelnünk a Lakásügyi Biztosságot és mellékhivatalait, amelyek különben is már régi idő óta működnek az Országházban. Ha kezdetben az előbb jelzett szociális rendeltetésre való tekintet indokoltá és lehetővé is tette a nemzeti vagyon védelméhez fűződő közérdeknek az előbbi érdek alá való rendelését nézetünk szerint úgy az eddigi tapasztalatok, mint a változott körülmények folytán előidézett új helyzet egészen kívánatossá és indokoltá, de legalább bizonyos mértékig egyenesen elkerülhetlenné teszi a lakásügyi hivataloknak jelenleg elfoglalt helyiségeiből való kiköltöztetését. Az előbbi szempontból elég utalnunk arra az általánosan elismert és előttünk nem egyszer éppen a Lakásügyi Hivatal közegei részéről is hangoztatott tapasztalásra, hogy ilyen tömegostrommal dolgozó hivatal számára célszerűségi szempontból is alig lehet alkalmatlanabb épület az Országházánál. De fontosabb szempont az új helyzetben a kérdés mérlegelésénél a nemzetgyűlés küszöbön álló összeülése, mely az Országház helyiségeinek eredeti rendeltetésük számára való visszaadását természetesen vonja maga után. Az Országos Lakásbiztosság helyiségei ez idő szerint a képviselőházi szárnynak főemeletén éppen azon a részen vannak elhelyezve, amely az ülésterem közelében az elnök és vele szomszédosan az elnöki hivatal helyiségeiül szolgált, tehát olyan célra, amelyre más az ülésterem közelében lévő helyiségek nem állnak rendelkezésre. De ezenfelül lehetetlennek is kell tartanunk, hogy ugyanazon épületrészen, amelyen az alkotmányozó nemzetgyűlés fogja alapvető fontosságú tanácskozásait tartani, ilyen hivatalok folytathassák működésüket. Leküzdhetetlen zavarok állanak ebből a helyzetből elő nemcsak a tanácskozások menete, hanem evvel kapcsolatban a rend és közbiztonság megóvására szükséges intézkedések foganatosíthatása tekintetében. De ami a jelenlegi állapot fenntartása mellett a legközvetlenebbül érdekelt helyiségeket illetőleg nyilvánvaló összeférhetetlenséget teremtene a nemzetgyűlés összeülése alkalmából, ha nem is ilyen szembeötlő módon, de fennáll az Országház egyéb helyiségeire nézve is, amelyekben ez idő szerint idegen hivatalok működnek.

A nemzetgyűléssel kapcsolatban eredeti rendeltetésük számára kell felszabadulniok a miniszteri szobáknak, a bizottsági üléstermeknek, és mindazoknak a többi helyiségeknek is, amelyek a tapasztalás szerint már eddig is nem csak fölöslegeseknek nem, hanem ellenkezőleg elégteleneknek bizonyultak a rendszeres parlamenti munka céljaira. Sőt – habár a nemzetgyűlés természeténél fogva az egykamara rendszer keretében fogja működését folytatni – véleményünk szerint a rend és közbiztonság fenntartásának a mai viszonyok közt kétszeresen nehéz megóvása legalább is kívánatossá teszi, hogy annak tartama alatt az Országház főrendiházi része is el legyen zárva minden olyan tömegforgalom elől, mely az épület másik részében ezen szempontokból szükséges intézkedések pontos foganatosítását megghiúsítani, vagy legalább is megnehezíteni alkalmas.

Mindezekre való tekintettel mellőzhetetlennek tartjuk az Országház épületének mielőbbi mentesítését minden más, a törvényhozással semmi kapcsolatban nem álló intézménytől és hivaltól, vagyis ebben a tekintetben is teljes visszaállítását annak az eredeti állapotnak, amelyben az Országház épülete célja és rendeltetése szerint kizárólag a törvényhozással összefüggő munka szolgálatára állott.

IV.

Azok a körülmények, amelyeket előterjesztésünk első és második pontjában adtunk elő különös felelősséggel terhelik az Országház hivatalainak vezetőit a nemzetgyűlés összeülését követő beállott átmeneti állapotban abból a szempontból is, hogy a rendnek és közbiztonságnak az Országház belsejében való megóvása és a nemzeti vagyon megőrzése szempontjából esetleg sürgősen szükségessé váló közvetlen intézkedés kötelessége reájuk hárul. A tapasztalatok után, melyekben az erőszakos és terrorisztikus fellépések egész sorozatával volt alkalmunk folyvást találkozni, nem tarthatjuk kizártnak, hogy tervszerűen is szított és előkészített ellenállással kerülünk szembe ilyen intézkedéseknél oly elemek részéről, melyek az erőszakos fellépéseknél mindig készséges karhatalmi eszközökül állottak a háttérben rendelkezésre s erre esetleg ezután is kaphatók lesznek. Nem személyes biztonságunk, hanem kötelességeink fogatos teljesíthetése érdekében kérjük Miniszterelnök Úr sürgős intézkedését abban az irányban, hogy addig is, amíg az Országház belsejében teljesítendő közbiztonsági szolgálat tekintetében a nemzetgyűlés, illetőleg annak elnöke rendelkezhetnék, megfelelő számú karhatalmi erő álljon az Országház belsejében teljesítendő rendfenntartási szolgálat céljából rendelkezésre, mely az Országház belső rendjéért ez idő szerint közvetlenül első sorban felelős elnöki tanácsos utasításait tartsa magára nézve irányadóknak.

Összefüggésben előterjesztésünk első pontjával külön kívánjuk még Miniszterelnök Úr figyelmébe ajánlani azokat a változásokat, amelyek a képviselőház két hivatalában: a könyvtárban és gyorsirodában március 21.-ike után végbementek. Az előbbi, kiszakítva a képviselőházi hivatalok kötelékéből, eleinte a Szabó Ervin könyvtárba olvasztatott be, utóbb pedig mint a történelmi materializmus kutatásának szolgálatára szánt külön intézmény⁴⁵ nyert teljesen autonóm szervezetet. Az utóbbi pedig mint külön „szovjet-gyorsiroda” szervezetett szintén a képviselőházi hivatalok kötelékén kívül, tagjai részére külön alapon megállapított vagy megállapítandó illetményekkel. Mindez régi érdemes tisztviselők szerzett jogainak nyilvánvaló sérelmével történt, s élén egy olyan, eddig rendszerezett gyorsirodai állásban egyáltalában nem működött fiatal gyorsíróval, aki még néhány hónappal előbb több más, most nagy fizetés mellett egyidejűleg alkalmazott társával együtt, az Országgyűlési Gyorsiroda régi szervezetében rendszeresített legalsóbb fizetési kategóriába való kinevezetéseért folyamodott. Ennek a két, március 21.-ike után önállósított hivatalnak, ilyen kivételes helyzetben való további fenntartása sehogy sem volna indokolható és beilleszthető abba a szervezetbe, amelyet ez ideig még egyedül irányadónak tekintendő szolgálati szabályzatunk a Ház hivatalaira és alkalmazottaira nézve megállapít. Kérjük ennél fogva ennek a két hivatalnak is a március 21.-ike előtti időben fennállott szervezet szerint való visszaállítását s általában a Ház összes hivatalainak munka- és hatásköre, valamint a vezetésre és előléptetésekre való igényjogosultság tekintetében a szolgálati szabályzatunk és annak rendelkezései szerint eszközölt kinevezéseken alapuló szerzett jogok további épségben tartását.

Ugyancsak a szerzett jogokra és a szolgálati érdekre való utalással kérjük végül Miniszterelnök Úr intézkedését arra nézve, hogy mindazok, akik az Országházban lakpénzük ellenértéképpen, szolgálati érdekből bírt lakásukból a legkezdetlegesebb emberességi követelményeknek is brutális ignorálásával 24 óra alatt önkényesen kilakoltattak, s ezzel munkás életük nehezen összegyűjtött egyetlen szerzeményében: otthonuk berendezésében,

---

⁴⁵ A Történelmi Materialista Kutatóintézetet az Országház főemeletén, az egykori miniszteri szobákban és tanácstermekben helyezték el.

sőt egyesek egészségükben is ki nem heverhető kárt szenvedtek, előbbi lakásukba mielőbb visszahelyeztessenek, kárukért pedig a lehetőségig megfelelő kárpótlásban részesüljenek.

Ezek után a hivatali helyiségekre és hivatalos lakásokra vonatkozó kérelmünk mellett csak mellesleg kívánjuk még Miniszterelnök Úr különös figyelmébe ajánlani azt a már fennebb is érintett körülményt, hogy az Országházban Engländer Fülöp által nagy költséggel és átalakítási munkálatokkal létesített étkező helyiségek fenntartását egyéb okok mellett már az se teszi kívánatossá, hogy az ezen étkezőhelyiségekhez tartozó konyhát egy, köztudomás szerint Wenckheim gróf palotájából hozott díszes takaréktűzhely ékesíti, mely aligha lehet hivatva arra, hogy maradandó emlékként gyarapítsa a magyar törvényhozás Házának a fővárosban megforduló hazai és idegen látogatók által olyan előszeretettel felkeresett látványosságait.

Tisztelettel ajánljuk hivatali kötelességünkéből kifolyólag tett előterjesztésünket Miniszterelnök Úr tárgyilagos elbírálásába.

Budapesten, 1919. évi augusztus hó 5.-én.

Az országgyűlés hivatalainak alulírott vezetői:

Nagy Miklós főkönyvtárnok s.k.

Dr. Lukács Bernát a gyorsiroda részéről s.k.

Laczkovich Elek a képviselőházi iroda főigazgatója s.k.

Csáky Adorján a főrendiházi háznagyi hivatal vezetője s.k.

O'Egan Viktor a gazdasági hivatal helyettes főnöke s.k.

Palmer Kálmán elnöki tanácsos, az elnöki hivatal vezetője s.k.

Bayer Béla műszaki főigazgató, a műszaki hivatal vezetője s.k.

Podhorszky Vilmos számvevőszéki igazgató s.k.

ifj. Dessewffy Arisztid a képviselőházi háznagyi hivatal vezetője s.k.

Szemere György naplószerkesztő, a naplószerkesztőség vezetője s.k.

Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: B. MÜLLER TAMÁS

„Az egész választás egy vicc.”*

Telefonlehallgatási dokumentumok az 1947-es „kék cédulás” országgyűlési választások történetéhez

A Magyar Kommunista Párt parlamenti frakciójának iratai között található egy olyan lehallgatási anyag,¹ amely eddig kevés figyelmet kapott. Földesi Margit és Szerencsés Károly közölt ugyan belőle néhány részletet,² illetve Müller Rolf egyik tanulmányában említést tett róla,³ mégis úgy gondoljuk, jelentőségéhez mért feldolgozása még várat magára.

Az 1947-ben megtartott országgyűlési választások során a „parlamentarizmus vesztett csatája” játszódott le.⁴ Az előrehozott választást a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megszüntetésének közeledte indokolta. A SZEB megbízatása (és ezzel együtt a szovjet csapatok jelenléte) ugyanis 1947. szeptember 15-vel – a békeszerződés életbe lépésével és a szuverenitás visszaállításával – megszűnt Magyarországon.⁵ A szovjet támogatást élvező Magyar Kommunista Párt (MKP) célja az 1945-ös választások „nyertesének”, a Független Kisgazdapárt parlamenti többségének letörése volt. A párt gyengítésére irányuló folyamat már 1946 márciusában elkezdődött, amikor hűsz, reakciónak minősített képviselőt zártak ki soraikból a baloldali pártok nyomására.⁶ A titkosszolgálati nyomozások középpontjában kezdetben a Kisgazdapárt tevékenysége állt, melyre a velük kapcsolatba hozott Magyar Közösségügy, az úgynevezett „köztársaság ellenes összeesküvés” szolgáltatott indítékot. Ez adott

* Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 274. f. 9/51. ó. e. 15. 1947. augusztus 31. Varga József (a Magyar Függetlenségi Párt tisztségviselője) telefonbeszélgetésében így jellemezte az 1947-es országgyűlési választásokat.

¹ PIL 274. f. 9/51. ó. e. 1–19. A lehallgatások legépelte szövege a Politikatörténeti Intézet Levéltárában, a Magyar Kommunista Párt parlamenti frakció iratai között található. Az eredeti hanganyag nem maradt meg, mivel a telefonbeszélgetéseket valószínűleg nem rögzítették, hanem gyorsírással jegyezték le.

² Földesi Margit – Szerencsés Károly: *A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán (1900–1981)*. Budapest, 2003. 313., 196–197. A forrásokat a kötetben a Magyar Függetlenségi Párt vonatkozásában vizsgálták.

³ Müller Rolf: *Az operatív technika alkalmazása és szervezeti keretei a politikai rendőrségen (1945–1962)*. In: Csóka Ferenc (szerk.): *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából 1785–2011*. Budapest, 2012. 255.

⁴ Izsák Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon*. Budapest, 2010. 112.

⁵ A kortársak ekkor még nem tudhatták, hogy a szovjet csapatok az osztrák békeszerződés hiánya miatt 1955-ig az országban maradnak.

⁶ Izsák: *Pártok és politikusok*, 88. A kizárt képviselők alakították meg a Magyar Szabadság Pártot, amelynek működését 1946. október 11-én engedélyezte a Szövetséges Ellenőrző Bizottság.

alapot arra, hogy 1947-ben a többi pártot is megfigyeljék.⁷ Az MKP bomlasztó politikájának köszönhetően a választások időpontjára a legjelentősebb kiszagda politikusokat már eltávolították a közéletből,⁸ és ez súlyos eróziót indított el a pártban.

1947-ben a Rajk László belügyminiszter vezette munkacsoport tervezete alapján a nemzetgyűlés módosította a választójogot. A módosításokat – a parlamenti vitát megelőzően – júliusban pártközi értekezleten vitatták meg. A törvény (1947. évi XXII. tc.) egyik új eleme az ideiglenes névjegyzékkivonattal (kék cédula) való szavazás lehetősége volt. Ez biztosította a körzeten kívüli szavazás lehetőségét azok számára is, akik körzetük Választási Bizottsága által kiállított dokumentummal tudták igazolni választójogosultságukat. A módosítás nem váltott ki ellenállást a koalíciós pártok között, csupán az ellenőrzés kérdését vetették fel az értekezleten. A Kiszagdapárt szigorúbb kontrollt szorgalmazott, vagyis azt, hogy ne csupán a bizottság elnöke lássa el kézjeggyével a névjegyzékkivonatot, hanem a koalíciós pártok küldöttei vagy az összes párt bizalmi munkatársa. A visszaélések lehetőségét az értekezlet végül azzal vetette el, hogy az ilyen módon leadott szavazatok aránya csupán ezrelékben lesz mérhető.⁹

A feltételezés azonban nem állta meg a helyét, hiszen a kék cédulákkal való visszaélések a választások legkirívóbb csalásait jelentették. 1947. augusztus 31-én, a szavazás napján tömegesen alkalmaztak hamis kék cédulákat. Az akció előtt a két munkáspárt, a kommunisták és a szociáldemokraták megállapodtak a cédulák felhasználásáról. Ennek értelmében a Szociáldemokrata Párt 50 000 névjegyzékkivonatot kapott,¹⁰ aminek azonban csak elenyésző részét használták fel. Az SZDP vezetősége a választások előtt ugyanis úgy döntött, nem él ezzel az eszközzel. A hamis szavazatok arányát mindazonáltal a források eltérő adatai és a jegyzőkönyvek hiteltelensége miatt nehezen lehet megállapítani. S feltehetően voltak olyan választók is, akik szabályosan használták céduláikat.¹¹

A választások előkészítésében, az adminisztratív, majd a kék cédulás csalások kapcsán a politikai rendőrség kiszolgálta a Kommunista Pártot. A politikai rendészeti osztályok átszervezése és működésük jogszabályi rögzítése Rajk László belügyministerségéhez kötődött. 1946-ban rendelettel hozták létre az országos hatáskörrel rendelkező Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályát (ÁVO), amelyet Péter Gábor vezetett. Az osztályt közvetlenül a belügyminiszter alá rendelték.¹² A politikai pártok megfigyelésével az ÁVO I. alosztálya foglalkozott.¹³ Feladatuk volt a pártgyűlések megfigyelése, a tagok összeírása, a pártvezetők nyilvántartásba vétele és megfigyelése. Egyik módszerük a telefonos lehallgatás volt, melyről Péter Gábor 1947 áprilisában így számolt be: „Megszervezzük a telefonlehallgatásokat. Most lehallgatjuk a miniszterelnök és a pártvezetők minden fontosabb tele-

⁷ Müller Rolf: *A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete*. (1946. október–1948. szeptember). In: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*. 2. kötet. Budapest, 2015. 19.

⁸ Kovács Béla pártfőtitkárt elhurcolták, Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondásra kényszerítették, Varga Béla nemzetgyűlési elnök emigrált.

⁹ Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin (szerk.): *Pártközi értekezletek*. Budapest, 2003. 628–629. (Pártközi értekezlet az Országgházban. 1947. július 12.)

¹⁰ Szerencsés Károly: *A kékcédulás hadművelet*. Budapest, 1992. 59–60.

¹¹ Izsák: *Pártok és politikusok*, 127.

¹² Palasik Mária: *A politikai rendőrség háború utáni megszervezése*. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi korszakban*. Budapest, 2000. 39–40.

¹³ Müller: *A Magyar Államrendőrség*, 19.

fonbeszélgetését...”¹⁴ A telefonellenőrzés módszerét már 1945 őszén alkalmazták a Politikai Rendészeti Osztályon, bár ekkor még csupán 12 vonalat tudtak lehallgatni. Érdemi fejlesztésre 1947-ben került sor, ezután már több száz vonalat hallgattak le. A célszemélyek értelemszerűen a „belső reakciós és jobboldali pártok ellenséges magatartást tanúsító vezetői” voltak. A levéltári dokumentumok tanúsága szerint a telefonellenőrzést a vidéki városokra 1948-tól terjesztették ki.¹⁵

Az ÁVO az 1947-es választási kampány egészét figyelemmel kísérte, jelentettek a koalíciós, illetve ellenzéki pártok és politikusok lépéseiről, megnyilvánulásairól. A különösen „ellenségesnek titulált” politikusokról rövid életrajzok, jellemzések készültek. Az ÁVO I/a. alosztálya által készített jelentéseket Péter Gábor továbbította Rajk László belügyminiszter számára. A jelentések természetesen eljutottak Rákosi Mátvás titkárságára, de megkapta azokat Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József is.¹⁶ A releváns iratokat az MKP parlamenti frakciójának tagjai is megismerték.¹⁷

A parlamenti frakció dossziéiban található – a választások napján készült – telefonlehallgatási anyag a már korábban megfigyelt politikusokat és pártokat érinti. A szövegek nem mindig tartalmazzák a teljes beszélgetést, jobbára annak csak egy-egy lényeges részletét rögzítik. Feltételezhető, hogy a beszélgetések teljes egészét legépezték,¹⁸ de csupán a kompromittáló részek kerültek a parlamenti frakció anyagába. Az itt közölt 19 rövid beszélgetés eredete „homályba vész”, nincs címzésük, fejlécük vagy kísérő levelük sem. Az biztos, hogy 1947. augusztus 31-én 10:30 és 15:02 óra között kerültek sorra,¹⁹ többnyire a fővárosban vagy Budapest és vidéki helyszínek között zajlottak. Egy esetben azonban Székesfehérvár és Esztergom között folytatott beszélgetést is lejegyeztek (dr. Pfeiffer István és Borbély György alispán), s ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy vidéki városokban lévő telefonvonalakat is lehallgatott már ekkor az ÁVO.

A lehallgatások főként a pártközpontokat érintették, de találunk olyan beszélgetést is, amely politikusok magánvonalainak lehallgatására utal. Ilyen például a „Pfeiffer vonal” lehallgatása vagy Balogh Istvánnak, a Független Magyar Demokrata Párt elnökének és a Polgári Demokrata Párt legitimista tisztviselőjének, Payr Hugónak a beszélgetése. Ennek elején egyértelműen elhangzik: „Ott tartózkodsz most a lakásodon?” „Igen.” E diskurzus érdekessége az is, hogy Payr Hugó szavaiból érződik a lehallgatás gyanúja: „Közelebbieket majd ott nálad...” Hasonló következtetésre juthatunk a Radikális Párt egyik lehallgatása kapcsán, amely során Varsányi Gyula fővárosi tisztviselő egy számára ismert, de a lehallgató számára ismeretlen személlyel társalog. A beszélgetés a választási névjegyzékekből kihagyott személyek²⁰ sérelmeinek megtorlására (verekedés szervezése) vonatkozik, és a következőképp indul: „Hallo, szervusz, nevet nem mondok”.

¹⁴ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *1947. április eleje. Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok, 1944–1948.* Budapest, 1994. 170. (Feljegyzés a Péter Gábor elvtárrsal, a Magyar Rendőrség vezetőjével folytatott megbeszélésről.)

¹⁵ Bikki István: *Adalékok a telefonlehallgatásról, különös tekintettel a szabályozás 1945–1990 közötti történetére.* In: Csóka Ferenc (szerk.): *Szakszolgálat Magyarországon*, 146.

¹⁶ Müller: *A Magyar Államrendőrség*, 20.

¹⁷ PIL 274.f. 9/33. ó. e. A parlamenti frakció által összegyűjtött névsorok, jellemzések más pártok képviselőjelöltjeiről. 1947. január 2. – november 24.

¹⁸ A beszélgetések többségét ekkor még gyorsírással rögzítették, mivel a rögzítő készülékek nehezen voltak beszerezhetőek.

¹⁹ Hat beszélgetés esetében csak a dátum van megjelölve.

²⁰ A választások előtt, a jogszabály kizárásai mellett közel 300 000 embert fosztottak meg választójoguktól, akiket adminisztratív okokból „kihagytak” a választói névjegyzékekből.

A diskurzusok jelentős része a pártközpont és a Választási Bizottságban résztvevő pártmegbízott (bizalmi) között zajlott. A dokumentumok tanúsága szerint lehallgatták a Független Kisgazdapárt (FKgP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Magyar Radikális Párt (MRP), a Független Magyar Demokrata Párt (FMDP), a Demokrata Néppárt (DNP) és a Magyar Függetlenségi Párt (MFP) központját és helyiségeit. Feltűnően sok párbeszéd származik az ellenzéki Magyar Függetlenségi Párt képviselőjelöltjeitől és tagjaitól. Ennek a vonalnak külön nevet is adtak, melyet több helyen fel is tüntettek. A párt elnöke, Pfeiffer Zoltán után nevezték el – ez volt a „Pfeiffer vonal”.

A beszélgetéseket tartalmilag és jellegükénél fogva több csoportra bonthatjuk. A legtöbb esetben a kék cédulás szavazás leleplezéséről, segítség vagy felhatalmazás kéréséről, valamint az ezt követő utasításról esik szó. A szociáldemokrata pártközpont és a székesfehérvári szervezet közötti beszélgetésből csupán az a részlet maradt fenn, amelyben Hegedűs Lászlóné utasítást ad, hogy kék cédulával aznap ne engedjék szavazni a választókat. Ez egybevág azzal a dokumentummal, amely az MKP parlamenti frakciójának – a csalásokkal kapcsolatban – összegyűjtött iratanyagában található.²¹ Ezeket az anyagokat valószínűleg azért állították össze, hogy a későbbiekben felhasználhassák az SZDP-vel szemben.

A csalások a legnagyobb felháborodást a szociáldemokraták soraiban váltották ki, akik a kisgazdapárttal karöltve több helyen is megpróbálták megakadályozni a hamis szavazatok leadását.²² A két párt összefogásáról és a tárgyalásokról tanúskodik Ries István (szociáldemokrata igazságügy-miniszter) és Bognár József (Budapest polgármestere, kisgazdapárti képviselő) telefonbeszélgetése. Eszerint Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter és társai („Ortutayék”) már a miniszternél tartózkodtak a bejelentésekkel. Ries utasította is az ügyészeket azonnali helyszíni vizsgálatra. Szélig Imre szociáldemokrata képviselő több Pest megyei Választási Bizottságnak szóban, majd levélben, a belügyminiszter nevében olyan utasítást adott, hogy a kék cédulával szavazókat le kell tartóztatni.²³ Ezt támasztja alá dr. Pfeiffer István és Borbély György alispán beszélgetése is.²⁴

Az akciók a belügyminiszter közbelépése miatt sikertelenek maradtak, s végül Ries és több minisztertársa a lemondás mellett döntött.²⁵ A nap folyamán Rajk László belügyminisztert levélben és telefonon is tájékoztatták a fejleményekről, ő azonban minden, a választások felfüggesztésére irányuló kísérletet megakadályozott.

A beszélgetésekből az is kiderül, hogy nem csak az FKgP és az SZDP fogott össze. Békéscsabán a szociáldemokraták és a Magyar Függetlenségi Párt akart közös felhívást intézni a belügyminiszterhez. Budapest VIII. kerületi választási bizottságában a Független Magyar Demokrata Párt, a Magyar Függetlenségi Párt és a Magyar Radikális Párt emberei fog-

²¹ PIL 274. f. 9/ 33. ő. e. 108. „T. bizalmi elvtárs! A mai nappal kék névjegyzék kivonattal szavazni nem szabad. Az eddig leszavazottakról külön jegyzőkönyvet felvenni pontos listaszámmal. Kék cédulások holnap szavaznak. Választás vezető.”

²² Az SZDP-t meglepetésként érte a kék cédulák ilyen arányú felhasználása, mert ez jelentősen rontotta a választási esélyeiket.

²³ Szerencsés: *A kékcédulás hadművelet*, 66. Szélig Imre Pest megyei körlevelét erősíti az SZDP pestszentlőrinci szervezetének levele is: „Utasítás a pártközpontból... Értesítse a T. szavazószedő bizottságot, hogy a belügyminiszteri rendelet értelmében kék névjegyzék kivonattal már szavazni nem lehet.” PIL 274. f. 9/43. ő. e. 236.

²⁴ A telefonbeszélgetés a dokumentum szerint 10 óra 30 perckor zajlott. Szélig Imre akciójának híre ezek szerint nem dél körül (amikor a bejelentések befutottak a pártközpontba), hanem korábban jutott el az illetékesekhez.

²⁵ Szerencsés: *A kékcédulás hadművelet*, 66–67. Ries és társai később visszatértek a kormányba.

tak össze, egy másik fővárosi választókerületben pedig az SZDP, az FKGP, a Radikális Párt és az MFP lépett fel közösen, engedélyt kérve, hogy lezárhassák a szavazást.

Implom Ferencről, a Kisgazdapárt főtítkáráról is több telefonhívás indult. Egyik alkalommal titkára („dr. Sós”) telefonált a budapesti pártközpontba „bizonyos jegyzőkönyvek” miatt. Egy másik alkalommal Implom egy ismeretlennel folytatott beszélgetés során közölte, hogy már elküldte titkárát a belügyminiszterhez, mert a pártban a „hangulat pattanásig feszült”. Az FKGP más módszerrel is próbálkozott, amit a Balogh István és Payr Hugó között 12:45-kor lezajlott párbeszéd bizonyít. Ebben Payr megemlíti, hogy a Kisgazdapárt a választási csalások ügyében küldöttséget indított a köztársasági elnökhöz.

A legtöbb hívást a „Pfeiffer-vonalon” jegyezték le, összesen hatot. A beszélő felek között megtalálhatók országgyűlési képviselőjelöltek (Pásztor Tamás és Futó Dezső), feltételezhetően pártmegbízottak vagy tisztségviselők (Varga József, aki három beszélgetésben is szerepel), egykori FKGP-s országgyűlési képviselők (Benkő András), illetve ifj. Sólyom Fekete Vilmos, az MFP nagy-budapesti II. kerületi szervezetének titkára.²⁶ Pásztor Tamás Reichernének is beszámolt, aki valószínűleg dr. Reicher Endre volt kisgazda, majd függetlenségi párti országgyűlési képviselő felesége lehetett.²⁷ Futó Dezső és Reicher Endre (mint pártonkívüli képviselők) már a választási törvényjavaslat parlamenti vitája során élesen bírálták a tervezetet, sőt a koalíciót is.²⁸ A Függetlenségi Párt lehallgatásaiból az is kiderül, hogy az illetékesek nem adtak engedélyt a szavazás leállítására. Feltehetően abban reménykedtek, hogy ha mindent dokumentálnak, és tanúkkal alátámasztják a történeteket, a választásokat majd érvénytelennek nyilvánítják.

A 19 beszélgetésben összesen 35 egyén volt érintett, akik közül 15 személy azonosítható. A nem azonosított személyek egy része a lehallgatók számára is ismeretlen, „X” vagy „X Y” jelölésű egyének. Akadtak olyan esetek is, amikor a lehallgatott személy kiléte érdektelen volt, őket gyakran nem nevezték meg: „Fkp. központ: nő”, vagy „Radikális párt, nő”, „Székesfehérvári szervezet”, „vidéki bizalmi”. Nehezítette az azonosítást, amikor csupán „ismeretlent” tüntettek fel, például az „N. N.” megnevezés két esetben is előfordult.

A „Pfeiffer-vonalon” lehallgatottak közül a későbbiekben még több személy azonosítása szükséges. Varga Józsefhez – aki a választások napján feltehetően Pfeiffer Zoltán lakásán tartózkodott²⁹ – érkeztek ugyanis a bejelentések különböző helyszínekről a párt bizalmi embereitől, Nagy Gézától Szegedről és a már említett „N. N.” ismeretlentől.

A Kisgazdapárt és az FMDP szereplői között is akadnak olyan tisztségviselők, akik kiléte még ismeretlen. Ilyen például Bártfai Egerből, dr. Bánkóvi a budapesti központból, illetve a VIII. kerületi eljáráságtól Körmendi, aki Szörényi Lászlónak tett jelentést.

A telefonlehallgatási részletek újabb adalékként szolgálnak az 1947-es választások során elkövetett csalások kutatásához, a titkosszolgálati módszerek feltérképezéséhez. A beszélgetések nem csupán a történettudomány számára szolgálnak tanulságokkal. Muzeológiai eszközökkel való megjelenítésük esetén a nagyközönség körében is ismertté válhatnak.

²⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O12145. Volt polgári pártok, Pásztor Tamás feljegyzése. Budapest, 1951. január 24-én.

²⁷ PIL 274. f. 9/ 33. ó. e. A parlamenti frakció által összegyűjtött névsorok jellemzések más pártok képviselőjelöltjeiről. 1947. január 2 – november 24. 127.

²⁸ Szerencsés: *A kékcédulás hadművelet*, 23–26.

²⁹ Földesi–Szerencsés: *A megbélyegzés hatalma*, 197.

Ries István³⁰ – **Bognár József**³¹ (1947. augusztus 31. 12:35)

B: Te, Pistám, ti is megkaptátok ezeket a jelentéseket?

R: Igen, ezerszámra vannak itt, most csináljuk, éppen itt vannak töletek.

B: Ortutayék³² már odaértek?

R: Igen.

B: Szóval nálatok is nagyjából ezek a jelentések. Nevekkel együtt?

R: Igen, nagyjából. Már tárgyalunk.

B: Igen, akkor jó, ha tárgyaltok.

Benkő (András)³³ – **Pásztor Tamás**³⁴ (Békéscsaba – Budapest, 1947. augusztus 31. Pfeiffer vonal)

B: Szeretném, ha Önök Pesten megállapítanák, hogy Szobek Andrásnak van-e Pesten szavazati joga. T. i. Békéscsabán már leszavazott. Szeretnék ebből konfliktust csinálni.

P: Mi a pesti lakáscíme?

B: Valahol az Andrassy úton lakik. A 173-as körzetben szavazott itt le.

P: Ezt a mai napon nem tudjuk elintézni, de evidenciában tartjuk.

B: Egy kommunista államtitkár ilyesmit megcsinál! 25-26 embert fogtak már el, a rendőrök utólag megmotozták, sok névjegyzék kivonatot találtak nála.

P: Ezek a fontosak, nem a Florek! Ezekről mind névjegyzéket kell felvenni. Az egész országban szaladgálnak 25–30 cédulával, és mindenhol leszavaznak.

B: Itt vannak amerikai és angol újságírók. Most megmutatjuk nekik, hogy milyenek a tiszta választások.

P: Ők ilyet még úgysem láttak.

³⁰ Ries István (1885–1950) szociáldemokrata igazságügy-miniszter. Az SZDP pártvezetőség tagja volt. 1944–1950 között országgyűlési képviselő, az Országgyűlés Politikai Bizottságának tagja. 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja lett, de 1950-ben letartóztatták, majd a vizsgálati eljárás során életét vesztette.

³¹ Bognár József (1917–1996) kigazdapárti képviselő, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, az 1945-ös nemzetgyűlés és az 1947-es országgyűlés tagja volt. Eleinte a párt jobbszárnyához tartozott, a későbbiekben Tildy Zoltán híve lett, majd a koalíciós politika hirdetői közé tartozott. 1949-ben részt vett a Magyar Függetlenségi Népfront létrehozásában, 1956-ban a Nagy Imre kormányban miniszterelnök-helyettes. 1990-ig volt a parlament tagja.

³² Ortutay Gyula (1910–1978), kigazdapárti, vallás- és közoktatásügyi miniszter.

³³ Benkő András (1899–1959) eredetileg kigazdapárti országgyűlési képviselő volt, 1947. február 4-én kizárták a pártból. A választásokon a Magyar Függetlenségi Párt képviselőjelöltjeként jutott a parlamentbe. Az MFP mandátumainak megsemmisítése után visszavonult a politikától.

³⁴ Pásztor Tamás (1911–1979) 1945-ben kigazdapárti képviselő, 1947-ben a Magyar Függetlenségi Párt képviselőjelöltje és nagybudapesti szervezetének II. kerületi elnöke volt. A róla szóló, 1947 őszén készült jelentés szerint „Súlyokék kizárása után kétkulcos politikát folytatott, kifelé igyekezett koalíciós magatartást tanúsítani, a bizalmas értekezleteken azonban demokráciaellenes felszólalásokat tartott. Élesen ellenezte az új választójogi törvényt, s ekkor nyíltan csatlakozott az új alkotmányvédő csoporthoz. A Szovjetunió és a kommunisták egyik legnagyobb ellensége. A legutóbbi választások előtt a PDP-vel, Balogh-gal is tárgyalt, végül azonban az MFP-be lépett be, és Pfeiffer listáján lett képviselő. Az MFP egyik főszervezője, pénzhajhász, feketéző, erkölcsstelen életet élő ember.” (PIL 274. f. 9/ 33. ó. e. 126–127.) 1948-ban letartóztatták, és életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben kegyelmet kapott, de 1956-ban az Egyesült Államokba emigrált. Hozzá kapcsolható az az 1951. január 24-i feljegyzés is, amelyben Pásztor a Magyar Függetlenségi Párt nagybudapesti szervezetének tagjairól számol be a politikai rendőrségnek. (ÁBTLL 3.1.5. O-12145)

- B: A szoc.dem. párttal a legjobb barátságban vagyunk. Közös felhívást akarunk kibocsátani a belügyminisztériumhoz, hogy abbahagyjuk az egészet.
- P: Végig kell csinálni.
- B: A lakosság 90%-a már leszavazott.
- P: Ezért nem tudnak annyit csinálni pl. ott is, hogy megváltoztassák a nép akaratát.

N.N. – Varga József³⁵ (Budapest, 1947. augusztus 31. 13:20)

- N: Itt, a mi körzetünkben úgy a szoc.dem. Kisgazdapárt, Rad. párt, Szdp. is csatlakozik. Meg akarták csinálni, hogy abbahagyjuk.
- V: Ezt nem lehet.
- N: Itt van egy úr a szoc.dem. párttól, ő is ellene van. Jó lenne tisztázni.
- V: Senki sincs itt, akit ki tudnék küldeni. Menjetez bizalommal a Sz. d. p.-be, Benczúr u. 43-ban van a legközelebbi helyisége, VI/2. körzet 228-432.
- N: Majdnem ránk támadtak.
- V: Általában ezeket, akik névjegyzékkel mentek, motozták meg a rendőrök. Ehhez joguk van.
- N: Megcsináljuk. Aszerint fogjuk, hogy náluk még egy párat találjunk. Azt tesszük, hogy itt a bizottság tagja közül négyünk vagy ötünk közül utánamegyünk. Elfogták a VI. kerületben egy legényt. Hamis volt a bejelentője és minden.
- V: Mindent felírni, igazi nevét. Jelentéseket este.

Szoc.dem. pártközpont Hegedűsné³⁶ – **Székesfehérvári szervezet** (Budapest, 1947. augusztus 31. 13:45)

- Bp: Elvtársnő, utasítsanak valamennyi vármegyei szoc.dem. titkárságot, hogy azonnal telefonon értesítsék a szavazó körzeteket, hogy kék cédulával csak holnap lehet szavazni. A járási titkárok telefonon akár hússzoros díjjal is, szóval minden rendelkezésére álló eszközökkel, városban futárral közölgék, hogy kék cédulával csak holnap lehet szavazni.

---

³⁵ Dr. Varga József a Magyar Függetlenségi Párt tagja volt, öt évet töltött internáló táborban. 1971–1984 között Bécs kulturális hivatalának vezetője volt.

³⁶ Hegedűs Lászlóné született Nasztanovics Anna a SZDP Központi Titkársága alkalmazásában 1947. április 21. – 1948. június 22. között dolgozott. Az ekkor végrehajtott leépítés során elbocsájtották állásából. (PIL 283. f. 39/ 50. ő. e. 121.)

Sólyom Fekete³⁷ – **Futó Dezső**³⁸ (Budapest, 1947. augusztus 31. 13:26 beszéd közben.)

S: Erősen megy a család. E pillanatban a szoc.demekkel együtt dolgoznak kinn az emberek.

F: Azt hallottam, hogy a szoc.demek nagyon rendesen viselkednek.

S: Dezsőkém, merre vagy?

F: A Kis Újságnál.

S: Helyesnek találok, hogy Miss Lloydot informáljam?

F: Úgyis ebéd után átmegyek. A külföldi újságírók a lényegeset már tudják.³⁹ Az egyiket a Bartha min. úr⁴⁰ lepezte le a VII/19-es körzetben. Egyiknél pl. 13 kivonatot talált. És ezek a csirkefogók a kihallgatás során azt állítják, hogy a kisgazdapárttól és tőlünk kapták ezeket. Kisgazda jelvényvel járnak.

F: Milyen jó, hogy nekünk nincs jelvényünk.

S: Egyébként örült felháborodás, még túloldalon is. 2-4-ig is. Mindenütt.

F: Ez a koalíció. Még a Tutus⁴¹ is lógatja az orrát. Erre ő sem számított.

---

³⁷ Ifj. Sólyom Fekete Vilmos, az MFP nagybudapesti II. kerületi szervezetének titkára volt. A választásokat követően Sólyom Fekete gyűjtötte a visszaélések adatait tartalmazó petíciós anyagot. Neve több állambiztonsági iraton szerepel. Egy 1947. szeptember 25-i keltezésű jelentés szerint Sólyom Feketét a petíciós ügyek nyomozása során (az ajánlások érvénytelenségének ügye kapcsán) is kihallgatták (PIL 274. f. 9/50. ó. e. 6.), majd beperelték. (ÁBTL-2.1.III/3(V-143398)/25) Később az Egyesült Államokba emigrált. (ÁBTL-3.2.4.-k-1869/512)

³⁸ Futó Dezső (1916–1994) az FKGP színeiben tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd a Nemzetgyűlésnek is. 1945-től a Kis Újság munkatársaként dolgozott. 1947 márciusában kizárták a pártól, majd az MFP tagjaként indult a választásokon és jutott be az országgyűlésbe. Egy ÁVO által készített jelentés ezt jegyezte fel róla: „A demokratikus rendőrség egyik legnagyobb és leghangosabb ellensége.” (PIL 274. f. 9/33. ó. e. 123.) 1947. október 31-én kilépett a Függetlenségi Pártból és lemondott a képviselőségről is. 1952-ben az ÁVH letartóztatta, majd koholt vádak alapján tíz év börtönbüntetésre ítélték.

³⁹ Pfeiffer Zoltán a választások során és azt követően is tartotta a kapcsolatot a külföldi újságírókkal és tudósítókkal.

⁴⁰ Bartha Albert (1877–1960) kisgazdapárti, honvédelmi miniszter. 1948-ban emigrált. Őt Dinnyés Lajos követte a tárca élén, aki miniszterelnöksége mellett látta el ezt a feladatot.

⁴¹ Ortutay Gyula.

Balogh István⁴² – **Payr Hugó**⁴³ (1947. augusztus 31. 12:45)

P: Ott tartózkodsz most a lakásodon?

B: Igen.

P: Tudsz az új fejleményekről?

B: Nem.

P: Most indul küldöttség Tildyhez, a kiscgazdák le akarnak állni. Közelebbiekét majd ott, nálad, megyek hozzád.

Vidéki bizalmi – Pesti képviselőjelölt a központtól (Budapest, 1947. augusztus 31. beszélgetés közben)

V: Százával van náluk névjegyzék kivonat, a főispán már intézkedett, hogy tartóztassák le őket. Eddig két kommunistát sikerült letartóztatni.

P: Ezt én felírtam, de jegyzőkönyvet is készíttetek róla. Így van ez, az egész országban mindenütt. Kanizsáról és Keszthelyről is hasonlókat jelentettek. Ez tervszerű, és a tendenciát benne világosan látjuk. A belügyminiszternél már levélelileg tiltakoztunk. Mindenesetre az egész megyében figyelmeztették a szavazatszedő bizottságokat, hogy vezessenek egy külön listát azokról másolattal, akik külön névjegyzék kivonattal szavaztak, és azonnal küldjék fel a központba.

Bártfai – Fkp. Központ: nő (Eger – Budapest, 1947. augusztus 31.)

B: Jelentem, hogy Gyöngyösön miskolci és debreceni szavazólappal jöttek szavazni.

N: Nem újság, az egész ország ezzel van tele.

B: Itt, Egerben lett letartóztatva Guth Salamon és Korn K. 20 névjegyzék kivonatot találtak a zsebében, és a rendőrségen bevallotta, hogy Pestről kapta az utasítást, hogy minden körzetben szavazzon le. Az lenne a javaslatom, hogy a belügyminiszter utasítsa vidéket, és vonja meg a vidéki szavazati lehetőséget, mert igen nagy botrányok folynak.

N: Már történt ilyen irányú intézkedés a belügyminiszternél.

---

⁴² Balogh István (1894–1976) 1944-től az FKGP, 1947–1951 között az általa alapított ellenzéki FMDP színeiben volt tagja a törvényhozásnak. Egy 1947-ben készített titkosrendőri jelentés komoly celszöveget látott Balogh politikájában: „Az FMDP megalakulása óta a lojális ellenzék szerepét játssza, azonban az a terve hogy elhódítsa Pfeiffer és Barankovics képviselőinek egy részét és megnövekedett pártjával beolvadjon az FKGP-be. Így a Kiscgazdapárt ismét a legnagyobb párt lenne, s Balogh azt reméli, hogy ennek révén elérhetné a miniszterelnöki pozíciót.” 1949-ben pártjával csatlakozott a Magyar Függetlenségi Népfronthoz. 1951-ben kitelepítették, többé nem kapcsolódott be a politikai életbe.

⁴³ Payr Hugó 1945-től a Polgári Demokrata Párt vidéki szervezését végezte. (ÁBTL 3.1.5. O-12145 A Polgári Demokrata Párt története) Egy titkosszolgálati jelentés szerint, amely Payr Hugó és Rákosi Mátyás a választások előtt zajlott találkozájáról tudósít: „Folyó hó 30-án Payr Hugó a Fischer kalapgyárban elmondta, hogy Rákosi Mátyás előző nap magához kérette, és közel két óra hosszat tárgyalt vele. Erről a tárgyalásról Payr úgy nyilatkozott, hogy Rákosi ugyanannyi szavazatra számít (bízik benne), mint az SZDP. Payr állítása szerint figyelmeztette Rákosit, hogy tiszta választásokat csináljon, mert a »kiscgazdák megbízásából egész külföldi kémszervezet figyeli a kommunistákat«. Ezután azt hangoztatta, hogy Rajk leváltását tanácsolta Rákosinak, aki erre azt felelte, hogy nem lehet mert Rajknak nagyobb hatalma van, mint neki. [...] kifejtette, hogy ha a kormány lojálisan viselkedik a papsággal szemben, akkor ő felajánlja e téren a közbenjárását. [...] azt is felvetette, hogy meg kell adni a katolikus lapra az engedélyt, mert a primás beváltotta az ígéretét, és egy pártot sem támogatott a választási küzdelemben.” (PIL 274. f. 9/ 47. ó. e. 49. Belügyminiszteri jelentések a többi politikai pártról a választási előkészületek időszakában. 1947. július 25. – szeptember 1. Jelentés Payr Hugo a Rákosinál tett látogatásáról.)

N.N. – Radikális párt, nő (Budapest, 1947. augusztus 31. 12:27)

N: Felhívom a figyelmet, hogy itt, a II.35 körzetben, itt, a fürdőben jelentkezett több Sopronból érkező ember szavazólappal. Annyi, hogy már gyanúsnak bizonyult. Ezt az egyet most szőlítottuk fel, de futásnak eredt. Tessék a többi körzeteket is leírtesíteni.

R: Azonnal telefonálok.

N: Malinovszky fasorban vagyok.

Simonffy – Tóth – Varga gépirónó (Debrecen – Budapest, 1947. augusztus 31. 12:25)

S: Választási leleplezett visszaéléseket szeretnék bejelenteni. „Debrecen 10 óráig a 77-es (47) 28-as, és 51-es bizottságoknál 1-1 olyan szavazót sikerült leleplezni, akiket gépkocsi hozott át ma éjszaka Nyíregyházáról Debrecenbe, és akiknek a zsebében 10-15, ill. 20 ilyen kékszinű névjegyzék kivonat volt. Ezek az emberek tehát feltehetőleg teherautóval 20 különböző helyen tudtak volna leszavazni. Ez a 3 ember e pillanatban át van adva a rendőrségnek, de feltételezhető, hogy számtalan ilyen eset lesz az ország egész területén.” Felhívjuk a vezetőség figyelmét.

Varsányi (Gyula) (a pártból)⁴⁴ – X. (Budapest, 1947. augusztus 31., Radikális Párt)

X: Halló, szervusz, nevet nem mondok.

V: Szervusz, öreg!

X: Ma de. 11-kor rendezek egy nagy verekedést, több mint 100, akiket kihagytak a névsorból! Nekimegyünk a bizottságnak, csinálók egy mókát, hátha sikerül. Tegnap este öszszegyültünk és megbeszéltük, mondd meg a Halásznak is.

V: Jól van, öreg (nevetve), akkor csak délután jössz be?

X: Igen, szervusz.

VIII. kerületi elöljáróságtól Körmendi–FMDP Szörényi (László)⁴⁵

K: Én itt ki vagyok küldve a VIII. kerületi elöljáróságra. Itt borzasztó visszaéléseket tapasztalok. Legelőször is a bizottság nem ül együtt, hanem külön ülnek. Kommunisták, szociáldemokraták körülállják az asztalt. Cserélik a névjegyzékeket, visznek ki szavazólappokat. Én mindent felírtam. Azonkívül a legfontosabb, hogy jelennek meg egyének, akik rajta vannak a szavazólistán, és nem engedik őket leszavazni, és ha az illető kér indokolást, akkor egyszerűen az elnök megtagadja a választ.

SZ: És ki az név szerint, felírta legalább?

K: Igen, az illető dr. Kaposi Ferenc, József krt. 65. Azonkívül kijelentette az elnök, hogy bármibe beleszólási joguk csak a négy pártnak és a Polgári Demokrata Pártnak van, ők, mármint mi csak néma szemlélők lehetünk itt.⁴⁶ Én fuzionáltam a Pfeifferékkel és a Radikális párttal, és velük próbálunk valamit csinálni.

SZ: Jó, azonnal küldök ki bizottságot és hívom a belügyminisztert.

⁴⁴ Varsányi Gyula a Magyar Radikális Párt tagja és fővárosi tisztségviselő volt. (ÁBTL 3.1.5. O-12145 A Magyar Radikális Párt tagnévsora. Jelentés. Budapest, 1947. augusztus 22.)

⁴⁵ Szörényi László, az FMDP vezetőségének tagja volt. (PIL 283. f. 10/ 209. ő. e. 8. A Demokrata Néppárt, Magyar Függetlenségi Párt, és a Független Magyar Demokrata Párt vezető tagjainak névsora és a rájuk vonatkozó jelentések. 1947. szeptember 15. – 1947. szeptember 18.)

⁴⁶ A választások lebonyolítását végző Választási Bizottságok tagjai csak az MKP, SZDP, NPP, FKGP, PDP soraiból kerülhettek ki.

Dr. Pfeiffer István – Borbély György alispán (Székesfehérvár – Esztergom, 1947. augusztus 31. 10:30)

SZ: Az összes összeíró bizottságoknak azonnal közölni, hogy aki többszöri szavazásnál el lesz fogva, azonnal letartóztatandó a belügyminiszter rendelete szerint. Most, kérem, nem történt ott már olyan dolog, hogy többször szavazott volna ugyanaz a személy?

E: Eddig még nem.

SZ: Itt, kérem, rajtakaptunk éppen egy századost, egy őrnagyot és két szakaszvezetőt, akik az egyik szavazóhelyiségből a másikba mentek hamis névjegyzékkel felszerelve.

Implom (Ferenc)⁴⁷ titkára, dr. Sós – Budapesti Központból Bánkóvi dr. (Budapest, 1947. augusztus 31. 10:40)

S: Kérem azokat a bizonyos jegyzőkönyveket, amelyeket most vettetek fel arról, hogy autósra hordják a kommunistákat többszöri leszavazásra egyik körzetből a másikba.

B: Igen, azonnal küldöm, azonkívül most fogtak el két pasast, az egyiknél 19, a másiknál 24 névjegyzék kivonatot találtunk.

S: Akkor azonnal küldd mind a kettőt.

Varga József – Nagy Géza (Budapest – Szeged, 1947. augusztus 31. 13:37 Pfeiffer-vonal)

N: A bizalmiak bejelentést tettek, hogy több helyről, főleg Hódmezővásárhelyről autóval jönnek át Szegedre szavazni. 4 emberről meg is állapították, hogy odavalók.

V: Lefogták őket?

N: Igen. A rendőrség állítólag le is tartóztatta őket.

V: Add ki az utasítást, hogy minden névjegyzék kivonattal jelentkezőt kutassanak át és igazoltassanak, de ne csak bejelentővel.

N: Egy teherautóval jött 20-25 személy. Az autó száma U 86-76. Nagyobb része nő volt. Ő és Újszentivánra mentek szavazni. Ezek idegenek voltak. Le akarták őket tartóztatni, de már nem sikerült. A jegyző körözi őket. Itt azonban már volt több eset...

V: Pesten rengeteg van. Az egész választás egy vicc. Gyűjtjük az adatokat, mást nem tudunk tenni.

N: Végeredményben sokkal több ember szavaz le. Ez megsemmisíti a választásokat.

V: Ezt akarjuk okvetlenül. Figyeljete! Minden visszaélésről jegyzőkönyvet vegyetek fel. Ha együtt vannak, azonnal ideküldeni, azt sem bánom, ha személyesen hozzátok fel.

N: A mi embereink szépen szavaznak...

V: A jegyzőkönyvet azonnal csináltassátok meg, mikor felbontják az urnát. Aztán azonnal kérd el a jegyzőkönyv másolatát, nehogy megváltozzon útközben.

---

⁴⁷ Implom Ferenc (1901–1979) 1945-ben nemzetgyűlési képviselő, a Kisgazdapárt főtítkárhelyettese, majd főtitékára lett. 1947-ben is bejutott a parlamentbe. A róla készült jelentés szerint: „Implom a választást megelőző időkben a »kommunista atrocitások miatt« azon az állásponton volt, hogy vissza kell lépni a választástól. Közvetlenül a választás után, az akkori hangulatban azoknak adott igazat, akik a koalícióból való kiugrás és az FKGP ellenzékebe vonulása mellett agitáltak. A »választási sérelmek« ügyében ő vette fel a kapcsolatot az SZDP-vel.” (PIL 274. f. 9/ 33. ő. e. 234. A kisgazdapárti képviselők rövid jellemzése. Jelentés. Budapest, 1947. október 24-én.) 1947. október 6-án közfelkiáltással választották az Országgyűlés alelnökévé. 1948 novemberében lemondott az alelnöki posztról, és visszaadta mandátumát. Az 1950-es évek elején kulákklistára került, meghurcolták és megfosztották Kossuth Érdemrendjétől is.

Garai – Varga (József) (Budapest, 1947. augusztus, 15:02, Pfeiffer-vonal)

- V: Szeretnék olyan irányú intézkedést végrehajtani, hogy az itteni választások teljesen érvénytelennek nyilvánítottassék. Olyan disznóságok sülnek ki, hogy egy ember 4-5 helyen leszavaz. Ezek az emberek főként budapestiek, mohácsiak, mecsekszabolcsiak és nagykanizsaiak. Innét hoznak névjegyzék kivonatot.
- G: Gyűjtsd össze azoknak a listáját, akik tudomásodra jutnak. Hány ember, mi módon jöttek, személyazonosságukat stb.
- V: Kétségbe vagyok esve. Az összes szavazókörzetből jönnek ilyen jelentések.

Reicherné⁴⁸ – Pásztor Tamás (1947. augusztus 31. 13:45)

- R: Mi most érkezünk vissza. Lenn minden rendben van. Bandi felhívja a figyelmüket, hogy jegyezzék fel mindenhol annak a nevét, aki kivonattal szavaz.
- P: Megpróbáljuk, ahol lehet, de főleg lefogatni tudom. Mindenki sokallja, 2-es, 3-as és a többiek mind együtt dolgozunk.
- R: Elég későn. Jegyezzék fel a neveket.

(IV–V. kerületből) X.Y. – Barankovics (István)⁴⁹ (Budapest, 1947. augusztus 31. 14:45)

- IV. ker. férfi: Ugyanebben a körzetben 2 esetben a választójogosult nem választhatott, mert helyette már korábban más, hamis kivonattal szavazott. Ott, ahol a Wollner az elnök, mutattak ilyen kék cédulákat, az Állami Nyomdából származtak, a pasason kiszagda jelvény volt, de azt mondta, hogy párton kívül van.
- B: Írj fel mindent.

Implom (Ferenc) – X.Y. (Budapest, 1947. augusztus 31.)

- X: Csak közlöm veled, hogy tegnap délelőtt 10.25-kor a 4 ellenzéki párt országos elnöksége beadta a miniszterelnökhöz egy deklarációt, amelyben tiltakoznak a névsorok utólagos helyesbítése ellen. Csak azért közlöm veled, hogy tudjál róla.
- I: Én meg azért közlöm veled, hogy te is tudjál róla, hogy most indul a titkárom a belügyminiszterhez, hogy az egész ország területén névjegyzék kivonatokkal 6-7 helyen szavaznak emberek. Közlöm továbbá a belügyminiszter úrral, hogy a Kiszagdapártban a

⁴⁸ Reicherné feltehetően a beszélgetésben elhangzó „Bandi” nevű férfival azonos személy, dr. Reicher Endre (1897–1981) MFP képviselő felesége. Reicher Endre eredetileg az FKgP színeiben került a parlamentbe, 1947-ben a Függetlenségi Párt jelöltjeként választották meg. Róla is készült titkoszolgálati jelentés, miszerint „hosszú időn keresztül állandóan támadta a belügyminisztert és a demokratikus ellenzékét”. (PIL 274. f. 9/ 33. ó. e. 127. A Magyar Függetlenségi Párt képviselőinek rövid jellemzése.) Reicher Endre Ráth András néven szerepel a nemzetgyűlési és országgyűlési almanachban. 1945-ben nemzetgyűlési képviselővé választották, 1947. március 10-én kilépett az FKgP-ből, majd részt vett a Magyar Függetlenségi Párt megalapításában. Ismét bekerült a törvényhozásba, a választásokat követően a párt által benyújtott (a választások érvénytelenítésére irányuló) petíció tárgyalásának aktív résztvevője volt, de az MFP mandátumainak november 20-i megsemmisítése után visszavonult a politikától.

⁴⁹ Barankovics István (1906–1974) 1945-ben a Kiszagdapárt listáján jutott a parlamentbe. Az 1947-es választásokon a Demokrata Néppárt elnökeként indult a választásokon. A párt a negyedik legnagyobb frakciót alkotta az új törvényhozásban, s ezzel a legnagyobb ellenzéki erőt képezte. 1948-tól az őt és a pártot ért támadások egyre agresszívabbá váltak, végül 1949-ben külföldre emigrált, pártja feloszlott.

hangulat pattanásig feszült, és ilyen körülmények között a választások komolyságát és tisztaságát nem garantálhatjuk.

X: Zentai Vilmos államtitkár telefonált Sopronból, hogy a város tele van katonákkal, akik 4-5 helyen szavaznak, és igazolni nem hagyják magukat.

I: Közölni kell vele, hogy rúgja seggbe őket, és utasítsa ki őket Sopron területéről.

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: FEITL ÍRISZ

„...végeredményben az emberek alakították sorsunkat a múltban”

Beszélgetés Henryk Olszewskivel

Henryk Olszewski rendszer- és jogtörténész 1932. január 2-án született Lengyelország Swiece nevű kisvárosában értelmiségi család gyermekeként. A Poznańi Egyetemen 1950–1954 között jogot hallgatott, majd 1956-tól 2002-es nyugdíjazásáig az Adam Mickiewicz Egyetemen dolgozott. 1959-ben szerezte meg a jogtudományok doktora fokozatot, szakterülete az állami jogtörténet és a lengyel jogrendszer. Disszertációjának címe *A Lengyel Köztársaság politikai rendszere a nemesség felfogásában 1697–1740 között*. Kandidátusi értekezését 1966-ban *A Lengyel Köztársaság Szejmje az oligarchia idején. Jog-gyakorlat–elmélet–programok* címmel írta, melynek megvédése után megkapta docensi kinevezését. 1976-ban rendkívüli professzor, 1986-ban rendes professzor lett. 1961-ben átvette az újonnan létrehozott Történeti és Politikai Tanok Műhelyének vezetését a Poznańi Egyetemen, majd 1967-től tanszékvezető. Ezt követően a Jogi és Közigazgatási Kar dékánhelyettese, majd 1975–1978 között a dékáni posztot töltötte be. 1969–1972 között a toruńi Kopernikusz Egyetem Lengyel Állam- és Jogtörténet Tanszékét irányította. 1993–1994-ben a Római Jog- és Politikátörténeti Tanszék vezetője lett a szzeczini Jog- és Közigazgatástörténeti Egyetemen. 1977–2014 között a Jogtörténeti Szemle főszerkesztője volt.

1977-ben megkapta a Lengyel Érdemrend Tisztikeresztjét. 1986-ban Oswald Balzer éremmel ismerték el munkásságát, 2013-ban az Adam Mickiewicz Egyetem a „*Palmae Universitatis studiorum Posnaniensis*” díjjal tüntette ki. 2000-ben a frankfurti Viadrina Európai Egyetem Honoris Causa doktori címet adományozott számára a német–lengyel kapcsolatok tárgyában végzett munkásságáért. 2010-ben a Jagelló Egyetem tisztelte meg a Honoris Causa kitüntetéssel, 2015-ben a Mickiewicz Egyetem ünnepélyesen megújította doktori címét. Az oktatási miniszter három alkalommal részesítette miniszteri díjban.

Egy nagy ívű tudományos pálya bemutatásánál elengedhetetlen annak rövid áttekintése, hogy honnan is indult az. Kérem, mutassa azt a környezetet és családi hátteret, ahonnan Ön indult!

Nem származom arisztokrata családból. Szüleim korai halála után polgári életet élő nagyszüleim neveltek, akik szorgalmas és becsületes emberek voltak. Gyakran beszélgettünk a történelemről. A dédapám részt vett a sedan-i csatában, a fia, az anyai nagyapám a porosz hadsereg katonája volt, a Német Császárságban töltötte fiatalágát. Szentimentalizmussal emlékezett rá, nem sejtette, hogy csalódní fog a második világháború végkimenetelében.

Középiskolás korában eldőlt már, hogy a történelem, a jogtörténet művelése lesz a hivatása? Ha igen, milyen élmények alapján kezdett foglalkozni a történelemmel?

A középiskolát egy kisvárosban, Swiecieben (Gdański Pomeránia) végeztem, ahol a történelem volt a kedvenc tantárgyam. Újságíró akartam lenni, de nehéz idők jártak, s a szanációs¹ rendszer egykori katonatisztjének fiaként csak álmodhattam arról, hogy felvesznek újságírási vagy történelem szakra. Távoli rokonom, Paweł Czaplewski atya, a Gdańsk melletti Miłobądz egyházközség prépostja, aki a múlt nagy szakértője volt, s akivel gyakran töltöttem a vakációimat, azt tanácsolta és arra ösztönzött engem, hogy foglalkozzam történelmi problémákkal. Végül eldöntöttem, hogy Poznańba megyek jogot tanulni, mert tudtam, hogy a tantervben szerepelnek történelmi jellegű tantárgyak is.

Melyek voltak a legfontosabb intellektuális vagy egyéb hatások, amelyek kutatómunkáját meghatározták, befolyásolták? Az egyetemen voltak-e meghatározó tudós, tanár példaképei? Ha igen, kik ők?

1950-et írtunk, amikor a Poznańi Egyetem Jogtudományi Karán megkezdtem tanulmányaimat, s annak ellenére kiváló képzést kaptam, hogy ekkor indult a sztálinista eszméknek alárendelt oktatás az egyetemeken. A politika nem csak az ablakokon és az ajtókon át lépett be a tantermekbe, azonban jelen voltak a régi professzorok, akik szkeptikusak voltak a kommunizmussal és a marxizmussal szemben. Olyan kiemelkedő, nagy hírű tudósok előadásait hallgathattam, mint Antoni Peretiatkowicz, Zygmunt Lisowski, Alfred Ohanowicz, Czesław Znamierowski, Marian Zimmerman. Természetesen engem a történelmi és jogi tárgyak érdekeltek leginkább. Azonnal feliratkoztam Zygmunt Wojciechowski és Zdzisław Kaczmarczyk szemináriumaira, akik megtanítottak a tudományos műhelymunka alapjaira. Kaczmarczyk lett a mesterem, ő volt doktori disszertációm témavezetője is. Csodálhattam Marian Jedlicki, Tadeusz Silnicki, Józef Matuszewski előadásainak összeszedettségét, ők tanították a történelmi segédtudományokat, és Michał Sczanieckit, aki bevezetett a szerkesztői munka rejtelmeibe.

A diploma megszerzése után a varsói tudósok búvőkörébe kerültem, a legnagyobb hatást Juliusz Bardach, Jan Baszkiewicz és Stanisław Russocki gyakorolta rám. Bardach, aki a Lengyel Népköztársaság első jogtörténésze volt, atyai gondoskodással vett körül, egyengette tudományos pályámat, nagyszerű tanácsadóm és első munkám kritikus olvasója lett. Jan Baszkiewicz rendszer- és eszmetörténész belém oltotta azokat az alapelveket, amelyeknek meg kell felelnie a kutatónak, ha őszintén el szeretne jutni az igazsághoz. Stanisław Russocki mutatott be engem a nemzetközi tudományos porondon. Lehetővé tette például egy 1966-os rostocki konferencián, hogy megismerkedjem Bónis György magyar jogtörténésszel. Az 1960-as évek közepe táján megkaptam a lehetőséget, hogy kapcsolatba kerüljek a krakkói Jagelló Egyetemen Konstany Grzybowski és Marek Sobolewski professzorokkal. Mindketten azt tanították, hogy miként kell a humántudományok hatalmas területén mozogni, hogyan kell átlépni a szakterületek alkotta gátakat, hogyan kell a kérdéseket a társadalmi hasznosság szempontjaiból vizsgálni, s végül hogyan lehet elkerülni a túlzott leegyszerűsítés csapdait.

Amikor külföldre kezdtem utazni, igyekeztem kapcsolatot létesíteni olyan német tudósokkal, akiktől sokat lehet tanulni. Két személyt emelnék ki közülük. Az első Werner

---

¹ Józef Pilsudski 1926-os hatalomra kerülését követően a gazdasági és a politikai élet megtisztítását, a zavaros állapotok orvoslását, azaz „szanálását” hirdette meg.

Jochmann (luzycei származású), a Hamburgi Egyetem társadalomtörténeti professzora, nagy tudós és nagyszerű ember. Jochmann nem fogadta el otthoni környezete, mert nem értett egyet azzal, hogy Hitler nemzetiszocializmusa az első világháborús katasztrófa eredménye, úgy tartotta, hogy csupán egy epizód, mint sok más, és semmi több. A nemzetiszocializmus gyökereit a társadalmi válságban kereste, a 19. századi német ideológiában, az antiszemitizmus és a nacionalizmus fejlődésében. A másik Klaus Zernack, aki ma rangos történész Berlinben. Zernack is küzd a mítoszok és sztereotípiák ellen a német és a lengyel történetírásban egyaránt, s a lengyel történelem és az ezeréves lengyel–német kapcsolatok kiváló szakértője. Számos történész került ki keze alól, akik lengyel történelemmel foglalkoztak. A Zernack-kal töltött idő a németországi, svájci és olaszországi szemináriumokon nagyon hasznos volt, mert meggyőződhettem arról, hogy Lengyelország története kívülről nézve nem mindig olyan, amilyennek a mi kutatásaink láttatják. Sokat köszönhetek a hazai kollégáimmal folytatott vitáknak, azoknak a kiemelkedő kutatóknak is, akik régóta halottak, és akiknek szövegeit buzgón tanultam. Közéjük tartozik Władysław Konopczyński és Friedrich Meinecke. Nagyon szerencsés voltam, hogy oly sokat tanulhattam tőlük.

Milyen kutatási témákkal kezdte a pályáját, s miért épp azokat választotta?

E területen is szerencsésnek mondhatom magam. A korszakban a tudományos életet, mint tudjuk, központilag irányították. Ez kifejezetten igaz volt a múlttal foglalkozó tudományokra, így a jogtörténetre is. A történésztől azt várták, hogy az állam múltját a hatályos törvények prizmáján keresztül vizsgálja, a szocialista haza és a marxizmus mint „egyetlen helyes” ideológia igényeihez igazítsa azt. Keresték a demokratikus hagyományokat, elítélték a nemességet. A Második Köztársaság történetét alaposan felülvizsgálták, szovjet módra társadalom- és gazdaságtörténeti témákat ajánlottak, a külpolitika bemutatására új konstrukciókat kerestek, s különösen hangsúlyossá vált az orosz–lengyel és a szovjet–lengyel történelmi kapcsolatok kutatása. Ezek a témakörök elsőbbséget élveztek a jogtörténeti tárgyakban is, bár a tudományág presztízse magas volt, és a vezetők ügyesen és áldozatosan védekeztek a politikai céloknak alárendelt oktatással szemben. Aki ki akart törni e szorításból, annak számolnia kellett a problémákkal, kevés esélye volt az előléptetésre és arra, hogy publikálják a munkáit. Természetesen ez különösen a fiatal kutatókra vonatkozott, akik frissen kezdték akadémiai karrierjüket.

Azért említettem mindezt, mert engem az 1950–1960-as években megkíméltek attól, hogy tabutémákkal foglalkozzak. Felajánlották, hogy foglalkozzam a nemesi Lengyelország politikai rendszerével. Az egykori Köztársaság 17. és 18. századi politikai és jogrendszerét vizsgáltam, s szívesebben tanulmányoztam ezt, mert több, mint a bírósági rendszer vizsgálata. Munkám olyan kérdések körül forgott, amelyek pesszimizmust sugároztak, sebekben vájkáltak, megmutatták azt, ami rossz volt. Írtam a száz év nyomoráról, az állam sikertelen reformjairól, a túlburjánzott nemesi szabadságról és a mágnási kormányzások történetéről, az ország kultúrájának hanyatlásáról és az államról, amely káoszba merült, az általános, nagy szejmről és a szejmikek (helyi parlamentek) kormányzásáról.

Szerettem volna a lengyel intézményeket összehasonlító módszerrel is vizsgálni, de nehéz volt külföldi könyvtárakba és levéltárakba eljutni. Folyton visszatértem a régi Lengyelország parlamenti intézményeinek kutatásához, de végül nem írtam meg a lengyel–litván unió szejmjének parlamenttörténeti szintézisét. Nagy szerepe volt ebben szervezeti jellegű tényezőknek.

1966-ban rám bízta a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem Politika- és Jogtörténeti Tanszékének vezetését, így lettem az esztörténet kutatója. Nagyon sokat kellett dolgoznom, hogy vizsgálódásaim átfogják ezt az új résztudományt.

Pályája során melyek voltak a legfontosabb kutatási irányok, s mi határozta meg azt, hogy pont azokkal foglalkozott?

1973-ban hosszabb tanulmányútra mentem Nyugat-Németországba, ezután évtizedeken át nagy szorgalommal kutattam a német történelem kérdéseit. Írtam a Reichstag és a Landtag történetéről, a 19. századi német ideológiáról, amely az első világháborúhoz vezette az országot, majd a Weimari Köztársaság történetéről, amely villámgyorsan átváltozott Hitler Harmadik Birodalmává. A figyelmemet az állam rendszere mellett főként annak emlékezetpolitikája kötötte le, melyet a kormányzók és kormányzottak összetett relációinak rendelkeztek alá. E kapcsolatok felfedezése és kutatása Lengyelországban komoly jelentőséggel bír. Ezért együttműködtem a Poznańban működő Nyugati Intézettel, részt vettem az UNESCO mellett működő Lengyel–Német Vegyes Bizottság történelem és földrajz tankönyvek kiadásával foglalkozó munkájában, majd közösen alakítottuk ki az Odera partján lévő Viadrina Egyetem (Frankfurt) struktúráját, részt vettem egy nagy lengyel–német projektben, amely a „Hagyomány és törekvés” címet viselte. Együtt dolgozom a Német Könyvtárral Poznańban. Tagja vagyok a Humboldt Polonorum Társaságnak.

Nagy figyelmet szenteltem az elmúlt években annak, hogy megírjam egykori mestereim és pályatársaim életrajzát, hiszen végeredményben az emberek alakították sorsunkat a múltban. Egy-egy jeles eseményhez vagy haláluk évfordulójához kötődve emléksorokat írtam róluk. Ilyen irányú érdeklődésem összegzése a tavalyi évben megjelent kötet *Az egyetem emberei az emlékezetemben* címmel. A munka nem mentes az önéletrajzi elemektől sem, de fő törekvésem mestereim tudományos eredményeinek és érdemeinek bemutatása volt. Természetes tehát, hogy közöttük túlsúlyban vannak a jogtörténészek, a parlamentarizmus történetének kutatói. A könyv nagy érdeklődést keltett a piacon, a közeljövőben várható a második kiadása.

A történészeket gyakran éri az a vád, hogy munkásságukkal olykor meg akarnak felelni az aktuális politikai hatalom elvárásainak. Az Ön pályája az 1950-es évek második felében indult. Érzett-e bármilyen elvárást a hatalom részéről, meg kellett-e felelni bármilyen politikai akaratnak?

Azt kérdezi, hogy miként kapcsolódik a történettudomány (beleértve a jogtörténetet és az alkotmánytörténetet) a politikához. Ezek a kapcsolatok soha nem tűnnek el, de egy totális államban ez különösen szoros viszony. A szocialista állam, élén a párttal, a múltban akarta megtalálni politikai legitimitását, a munkás–paraszt hagyományok folytonosságát. Nem csupán diktálták a megfelelő kutatási témákat, de a számukra kívánatos eredményeket várták el ezekben a vizsgálatokban. Az utolsó negyedszázad nem változtatta meg ezt a paradigmát, de új prioritásokról döntött. Új „történelempolitika” jelent meg, amely nemcsak a múlt fehérfoltjait akarta megszüntetni, hanem új értékeket is fel akart tárni benne. Lengyelország története a keresztény Lengyelország története kell, hogy legyen, a hazafias értékek szuverén őrzője. Várjuk a keresztelő kultuszának feltámadását (idén ünnepeljük a kereszténység felvételének 1050. évfordulóját). Újraírják a lengyel–orosz/szovjet kapcsolatok történetét, és gyanakvással értékelik a lengyel–német kapcsolatokra vonatkozó kutatások eredményét. A hatóság ápolja a varsói felkelés kultuszát. Nincs kizárva, hogy bekövetkezik

az átvilágításpolitika új hulláma. A lengyel állam szuverén demokrácia kell hogy legyen. A jogtörténészek valamelyest az átalakítás oldalán állnak, mert gyenge maga a jogtörténeti közösség, sok mester már eltávozott, bekövetkeztek a generációs változások a humán környezetben, amelyeket a bürokratizálódás és a konformista attitűdök változása kényszerített ki. Kérem, bocsássa meg nyilatkozatom kritikus hangvételét; a kutatás szabadsága még mindig létezik a hazámban, de úgy tűnik, hogy egyre inkább veszélyeztetik ezt a szabadságot a humán világba becsempészett politikai tényezők.

Az utóbbi évtizedben látványosan csökken a nemzetközi érdeklődés Közép-Kelet-Európa története iránt. Mit gondol Ön erről a folyamatról?

Úgy látom, hogy Lengyelországban a Közép- és Kelet-Európa történetével foglalkozó kutatásokat elhanyagolják. De kérdezem: 1989 előtt jobb volt a helyzet? Igaz, sok kiváló munka jelent meg, csak néhány nevet említek ezek közül. Andrzej Walicki foglalkozott a 19. századi orosz filozófiai és politikai gondolkodással. Állandó értékkel bírnak Juliusz Bardach tanulmányai a litván jogról, s viszonylag érdekesnek tűnnek a Keleti Végek történetére vonatkozó kutatási eredményei is. Azonban nem gondolom, hogy a lengyel rendszer változása radikális változásokhoz vezetett volna. Nem rég interjút készítettem az általam szerkesztett Jogtörténeti Szemlében Krystyna Chojnicka eszmetörténésszel, aki a Jagelló Egyetem Közigazgatási és Jogi Karának dékánja, s a *A cár és a pravoszláv egyház*, illetve *Az orosz pravoszláv vallás Nagy Péter reformjaiban* című kiváló munkák szerzője. Megkérdeztem, mennyit köszönhet a lengyel elődök kutatásainak. Válaszként elmesélte, hogy amikor a Jagelló Könyvtárban kikérte a témára vonatkozó alapvető irodalmat, a könyvtáros felhozta a könyveket a raktárból, és tett melléjük egy kést, hogy azt használja a lapok felvágására, hiszen érintetlenek voltak.

Miért kezdett el behatóbban foglalkozni parlamentarizmus történettel? Vannak ennek ma is hasznosítható tapasztalatai?

A lengyel parlamentarizmusra vonatkozó kutatások a megismerés értékével bírnak, de társadalmi hasznossággal is, mert a szejm és a szejmik (helyi parlamentek) a régi Lengyelország politikai intézményei között központi szerepet tölthettek be. A Parlament ekkor nem kirakat volt, hanem valódi hatalommal bírt. A 17-18. század általános válságával ez a hatalom is zsugorodott ugyan, de ennek ellenére ekkor még a Képviselőház és a Szenátus akarata nélkülözhetetlen volt az állam működtetésében. Magyarország kivételével egyetlen európai országban sem játszott a parlament olyan fontos szerepet, mint a Lengyel–Litván Unióban. Annak kutatása, hogy hogyan is működött a Szejm, már önmagában tudományos rangot jelentett, s a tudományos életben komoly érdeklődés nyilvánult meg a téma iránt. A probléma az volt, és ezt ismételtelen hangsúlyozom kell, hogy hiányzott az európai kontextust figyelembevevő szintézis. Juliusz Bardach helyesen mutatott rá annak idején, hogy a habilitációs munkám teljesen más parlamentet mutatott volna be, ha összehasonlító perspektívában írtam volna le. Erre a Második Köztársaság parlamentje jó példa, hiszen kezdetben szélsőségesen demokratikus volt az 1921-es alkotmány alapján, majd lassan alárendelték a szanációs kormánynak.

A Lengyel Népköztársaság alatt a „néma” Szejm az ország kirakataként szerepelt, 1989 után pedig a pártharcok színterévé vált. A kérdés tehát továbbra is érvényes: érdemes-e azt kutatni, hogy milyen szerepet töltött be a régi parlament. Én úgy vélem, érdemes, de sokkal több összehasonlításra van szükség. Ma ismét átalakulóban van Lengyelország, nehéz meg-

jósolni, hogy a közeljövőben milyen irányt vesz a politikai rendszer. Azt még nem tudom, hogy a szuverén demokrácia programjában – amellyel kapcsolatban oly szívesen, de nem tudom, hogy helyesen hivatkoznak-e a magyar mintára – helye lesz-e a hatalmi ágak szétválasztásának, az egyensúly megtartásának, s hogy a törvényhozó hatalom alá lesz-e rendelve a végrehajtó hatalomnak.

Magyarországon most indult egy program, amelynek célja egy parlamenti tudástár felépítése. Ebben 1526-tól napjainkig össze kívánják gyűjteni az országgyűlési követeket, képviselőket, mindegyikükre vonatkozóan terveznek egy adattárat, s mindehhez hozzá kívánják kapcsolni digitalizált formában az országgyűlések és képviselők munkájára vonatkozó forrásanyagot. Léteznek-e forráskiadások a lengyel parlamentarizmus történetének bármely időszakára vonatkozóan.

Örömmel hallok, hogy Magyarországon is megkezdtek az anyaggyűjtést egy parlamenti tudásbázis létrehozásához. Lengyelországban a második világháború előtti években kezdték el ezt a munkát. Kezdeményezője a Jagelló Egyetem kiváló történésze, Władysław Konopczyński volt. Ő szerkesztette *A lengyel szejmek kronológiáját 1493–1793 között* című nagy munkát. Összegyűjtötte a királyi leiratokat, küldöttségeket, az országgyűlések dátumait, a diéta idejét, a képviselőház elnökeinek nevét, az alkotmány elfogadásának időpontját, a szejm előtti szejmikek dátumait. Az adattár tartalmazza a parlamenti viták megelőző konföderációs és szenátori tanácsi viták adatait, és ami a legfontosabb, a parlamenti naplók tárolási helyét. Az adatházist a Lengyel Tudományos Akadémia krakkói székhelyén nyomtatták, ez volt a minta. A háború után poznaíni kutatók, akik a lengyel Szejm történetén dolgoztak (Jan Wąsicki, Zbigniew Radwański, Henryk Olszewski), kiegészítették Konopczyński adatait, de néhány év elteltével a hasznos vállalkozás abbamaradt. A Lengyel Népköztársaság idejéből maradtak jó vagy kevésbé jó forráskiadványok, amelyek a nagy-parlament és a helyi parlamantek naplóit tartalmazták. Ez nagyon értékes anyag, amely lehetővé teszi, hogy megismerjük a régi lengyel állam szerkezetét. Szívesen venném, ha a magyar kutatók, akik a magyar parlamenti tudásbázison dolgoznak, eredményeiket bemutatták a Jogtörténeti Szemle hasábjain. A lehető leggyorsabban megjelentetjük az anyagot, tudva annak tudományos hasznosságát.

Kutatásait, tudományos eredményeit be tudta-e építeni az oktatásba? Vannak-e tanítványai? Ha igen, kik, s pár mondattal mutassa be őket!

Poznańban már nincsenek a szejmkutatásnak követői. A régi mesterek halála után nincs érdeklődés a téma iránt. Az utolsó bástya a parlamentarizmus történetének kutatásában Krakkóban található. Akik a pályán maradtak, alkotmánytörténészek, valamint politológusok, az ő munkáik azonban gyakran alárendelődnek a jelenlegi politika elvárásainak. A tanítványaim sokkal inkább eszmetörténészek, a politika történetével foglalkoznak, kevésbé jogtörténészek. Maria Zmierczak a legtehetségesebb közülük, a 20. század eszmerendszereinek (liberalizmus, totalitarizmus) szakértője. Przemysław Krzywoszyński munkája eredményeként – amelyben a modern világ népszavazásait vizsgálta – jogot nyert arra, hogy előadásokat tarthasson az egyetemen. Jerzy Ochmański egészségügyi joggal foglalkozik. Talán ők a legfontosabbak a tanítványok sorában.

Milyen tervei vannak a jövőre vonatkozóan?

A korom és az egészségi állapotom miatt hosszútávú terveket szőni már kockázatos vállalkozás. 2015-ben lemondtam a Jogtörténeti Szemle szerkesztéséről. Novemberben a Poznańi Egyetem ünnepélyes keretek között megújította doktori címemet, és ezzel ünnepélyesen elbúcsúztatott. A varsói Humántársadalmi Egyetem professzora vagyok (ez az első magánegyetem Lengyelországban), így kéthetente két napra fel kell utaznom a fővárosba. Részt veszek a Lengyel Tudományos Akadémia szervezési munkáiban. Alkalmi szövegeket írok, és végre talán lesz időm és lehetőségem befejezni az 1960-as években elkezdett művemet, *A rendi képviselők Európában* című jogtörténeti munkát. Remélem, lesz még időm befejezni.

Köszönjük a beszélgetést, további szakmai sikereket és jó egészséget kívánunk!

2016. január–február

Az interjút készítette és fordította: KAROL BIERNACKI és ROTÁR KRISZTINA

Henryk Olszewski műveinek válogatott bibliográfiája

1. Poglądy na państwo i prawo Krzysztofa Opalińskiego, w: „Czasopismo Prawno-Historyczne” VII, 1955. z. 2, s. 99–134.
2. Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich (1697–1740), PWN, Warszawa, 1961. ss. 322. Rec. S. Grodziski, w: „Czasopismo Prawno-Historyczne” XIV, 1962. z. 1, s. 224–231.; J. A. Ojrzyński, w: „Przegląd Historyczny” LIII, 1962. z.3, 215–223.; R. Wołoszyński, w: „Kwartalnik Historyczny” LXIX, 1962. nr 3, 194–199.; A. J. Ojrzyński, w: „Acta Poloniae Historica” X, 1964. 110–111.
3. Koncepcja reprezentacji Joachima Lelewela, w: „Z badań nad pracami historycznymi Joachima Lelewela”. Wyd. UAM, Poznań, 1962. s. 51–69.
4. Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii. Prawo – praktyka – teoria – programy. 1652–1763, Wyd. UAM, Prace Prawnicze nr 29, Poznań, 1966. ss. 461.
5. Historia doktryn politycznych i prawnych. Doktryny epoki feudalizmu i kapitalizmu, wyd. 2, zmienione, Wyd. UAM, Poznań, 1967. ss. 425.
6. Geneza państwa. Rozdział w podręczniku pt. „Teoria państwa i prawa” pod red. A. Łopatk, Poznań, 1967. s. 7–80.
7. Ustrój polityczny Rzeczypospolitej, w: Polska wieku XVII. Państwo – społeczeństwo – kultura. Praca zbiorowa pod red. J. Tazbira, Warszawa, 1969. s. 54–83.
8. Wykład akademicki na studiach zaocznych, w: „Funkcja wykładu uniwersyteckiego na studiach dla pracujących”, Wyd. UAM, Poznań, 1970. s. 215–230.
9. Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik dla studentów Wydziałów Prawa i Administracji, Warszawa–Poznań, 1973. ss. 475.
10. Historia doktryn politycznych i prawnych, PWN, Warszawa–Poznań, 1974. (2. wydanie zmienione), ss. 475.
11. Ustrój polityczny Rzeczypospolitej, w: „Polska wieku XVII. Państwo – społeczeństwo – kultura”. Konfrontacje Historyczne. Praca pod red. J. Tazbira, Warszawa, 1974. s. 60–96.
12. Historia doktryn politycznych i prawnych. Wyd. 3, zmienione, WN, Warszawa–Poznań, 1976. ss. 475.
13. Historia państwa i prawa Polski. Pod red. ogólną J. Bardacha, wyd. 4, Warszawa, 1976. Oprac. i red. rozdziałów I–XV w t. II, s. 1–254.
14. Ustrój polityczny Rzeczypospolitej. W: Polska wieku XVII. Państwo – społeczeństwo – kultura. Pod red. J. Tazbira, rozdz. pt. Ustrój polityczny Rzeczypospolitej, Warszawa, 1977. s. 56–89.
15. Adolf Pawiński, Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich. Opracował i wstępem poprzedził H. Olszewski, Warszawa, 1978. PiW, ss. 558.

16. Prawo międzynarodowe a polska racja stanu. Próba charakterystyki twórczości naukowej Alfonsa Klafkowskiego, w: *Polska i świat. Studia nad prawem międzynarodowym i współczesnymi stosunkami międzynarodowymi*, Poznań, 1978. s. 11–42.
17. Reflexions on the Theory and Practice of Sejm Debate in Poland from the 16th to the 18th centuries, w: *„Acta Poloniae Historica”* 48, 1983. s. 57–75.
18. Sejm w Rzeczypospolitej – sejm w działaniu, w: *„Dzieje polskiego parlamentaryzmu w Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym*, Warszawa, 1983. s. 36–61.
19. The Political System and Political Thought in Poland during the Reign of John Sobieski, w: *„Acta Poloniae Historica”* 52, 1985. s. 87–103.
20. Ustrój i doktryna w Rzeczypospolitej za czasów Jana III Sobieskiego, w: *„Studia Historyczne”* XXXVIII, 1985. z. 1, s. 15–28.
21. Sejm konny. Rzecz o funkcjonowaniu ideologii demokracji szlacheckiej w dawnej Polsce, w: *„Czasopismo Prawno-Historyczne”* XXXVII, 1985. z. 2, s. 225–242.
22. Nouvelles recherches le participation des savants allemands, w: *„Polish Western Affairs. La Pologne et les Affaires Occidentales”* XXVII, 1986. vol. 2, s. 157–174.
23. The Essence and Legal Foundation of the Magnate Oligarchy in Poland, w: *„Acta Poloniae Historica”* 56, 1987. s. 29–49.
24. La Fin de la Prusse? Commentaire aux principes du tome IV de la Synthese polonaise, w: *„Polish Western Affairs. La Pologne et les Affaires Occidentales”* XXVIII, 1987. vol. 2, s. 191, 202.
25. Les dilemmes de la resistance: les historiens allemands et la nazisme, w: *„Polish Western Affairs. La Pologne et les Affaires Occidentales”* XXXVIII, 1987. vol. 2, s. 262–274.
26. (rec.) Gerhard Ritter. Ein politischer Historiker in seinen Briefen, w: *„Kwartalnik Historyczny”* 1987. nr 3, s. 253–358.
27. Liberum veto – eine demokratische Institution im Dienste des oligarchischen Staates, w: *„Acta Poloniae Historica”* 60, 1989. s. 205–218.
28. Die Wissenschaftler und die Herausforderung der modernen Welt, w: *Wissenschaften in der Entwicklung. Perspektive 2000*, Hrsg. von S. H. Kaszyński, Wyd. UAM, Poznań, 1990. s. 33–50.
29. Changes in two Baltic Countries: Poland and Sweden in the Eighteenth Century, ed. Ed. Cieślak and H. Olszewski, Poznań, 1990. ss. 179.
30. The Power and the Downfall of the Polish Parliament, in: *Changes in two Baltic Countries: Poland and Sweden in the Eighteenth Century*, Poznań, 1990. s. 113–124.
31. Nowe badania nad poglądami i postawami uczonych w Trzeciej Rzeszy, w: *Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej*, XXXIII 1991. s. 20–32.
32. Rzeczpospolita. Przyczynek do dziejów ideologii polityczno- prawnej w dawnej Polsce, w: *Idee – państwo – prawo. Prace poświęcone pamięci prof. dra Marka Sobolewskiego. Zeszyty Naukowe UJ D CCCXIX. Prace z nauk politycznych.* z. 28, Kraków, 1991. s. 209–218.
33. Die Maikonstitution als Krönung der Reformbewegung in Polen im 18. Jahrhundert, w: *Nationale und internationale Aspekte der polnischen Verfassung vom 3. Mai 1791*. Hrsg. von R. Jaworski. Kieler Werkstcke. Reihe F: Beiträge zur osteuropischen Geschichte, Bd. 2/, Peter Lang Frankfurt/M – Berlin – Bern – New York – Paris –Wien, 1992/1993. s. 178–202.
34. The Ideology of the Polish-Lithuanian Commonwealth as the Bulwark of Christianity, w: *„Polish Western Affairs”* 1992. Vol 2, s. 69–86.
35. Historia a problem tożsamości. Osiągnięcia Komisji Podręcznikowej Polsko-Niemieckiej z historii a przeobrażenia nauk historycznych w Polsce, w: *Historia a tożsamość*, Tokyo, 1993. s. 335–451. (w języku japońskim).

36. Dzieje Polski XVI-XVIII w. w ocenie reprezentantów historiograficznej szkoły pruskiej, w: Strefa bałtycka XVI-XVIII w. Polityka – społeczeństwo – gospodarka, Gdańsk, 1993. s. 71–82.
37. O „bezpieczeństwie” obrad Reichstagu w Świętej Rzeszy Rzymskiej, w: Studia Historyczno-Prawne. Pod red. K. Matwijowskiego i S. Ochmann-Staniszwskiej, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” XLVIII, 1993. nr 2-3, Wrocław, 1993. s. 139–148.
38. Epoka saska w ocenie historiografii polskiej, w: Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy, Toruń, 1993. s. 13–30.
39. Sejm Świętego Cesarstwa w opiniach współczesnych (1618–1648), w: „Czasopismo Prawno-Historyczne” XLV, 1993/94. z. 1-2, s. 303–316.
40. Polen-Deutschland: eine Nachbarschaft im Wandel, w: Mitteilungshefte der Deutsch-Polnischen Juristen-Vereinigung, Berlin, 1994. s. 5–24.
41. Sejm Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w: Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja. Pod red. J. Bardacha przy współudziale W. Sudnik, Wyd. Sejmowe, Warszawa, 1995. s. 110–125.
42. Der polnische Reichstag der frühen Neuzeit in komparativer Sicht, w: Osteuropäische Geschichte in vergleichender Sicht. W: „Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte, 1996. Nr. 1, s. 147–162.
43. Der Aufstand von 1794 und die Reform der polnischen Verfassung, w: „Der letzte Ritter und der erste Bürger im Osten Europas”. Kościuszko, das aufständische Reformpolen und die Verbundenheit zwischen Polen und der Schweiz. Baseler Beiträge zur Geschichtswissenschaft, Bd. 169. Studia Polono-Helvetica III. Hrsg. von H. Haumann, und J. Skowronek unter Mitarbeit von Th. Held und C. Schott. Helbing und Lichtenbahn-Verlag, Basel–Frankfurt/M, 1996. s. 200–211.
44. W szponach narodowego socjalizmu. O współpracy środowisk akademickich z Trzecią Rzeszą, w: „Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi” t. XX, Wrocław, 1997. s. 189–210.
45. O sejmie grodzieńskim 1793 r. i wydawnictwie jego dziennika w: Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Pod red. J. Malca i W. Uruszczaka, Wydaw. UJ, Kraków, 1999. s. 87–100.
46. Między arystokratycznym humanitaryzmem a radykalnym liberalizmem. O politycznej filozofii Wilhelma Humboldta, w: Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane Profesorowi Katarzynie Sójce-Zielińskiej. Pod. Red. Grażyny Bałtrusajtys, Wydawnictwa Wydziału Prawa i Administracji UW, Liber, Warszawa, 2000. s. 207–222.
47. Sejm grodzieński 1793 r. jako forum konfliktów ideowych, w: „Czasopismo PrawnoHistoryczne” LII, 2000. z. 1-2, s. 239–250.
48. Der Aufstand von 1794 und die Reform der polnischen Verfassung, w: „Der letzte Ritter und der erste Bürger im Osten Europas”. Kościuszko, das aufständische Reformpolen und die Verbundenheit zwischen Polen und der Schweiz. Hrsg von H. Haumann und J. Skowronek, Basel-Frankfurt/M, 2000. s. 199–210.
49. Wrogość sejmu grodzieńskiego 1793 r. wobec rewolucji francuskiej, w: Historia integra. Księga Pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, Toruń, 2001. s. 425–440.
50. O długim trwaniu szlacheckiej idei wolności, w: Sandomierz. Z dziejów polityki, prawa i kultury, Sandomierz 2001. s. 19–35.
51. Współ z Krystyną Chojnicką, Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik dla studentów prawa i nauk politycznych, Wyd. Ars boni et aequi, 2004. ss. 400. (autor: s.1–146.)
52. Jana Baszkiewicza Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV w a nauka historii prawa w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w., w: „Czasopismo Prawno-Historyczne” LVII, 2005. z.1, s. 135–146.

53. Die Maikonstitution als Kroenung der polnischen Reformbewegung, ww: , w: Nationale und internationale Aspekte der polnischen Verfassung vom 3. Mai 1791, Hrsg vp., Rudolf JAWpri, {eter Land Verlag.Frankfurt/M, 1993. s. 24–42.
54. Burzliwe stulecie. O konfliktach ideowych dwudziestego stulecia, w: Europa w poszukiwaniu tożsamości. Między prawem, filozofią a polityką Pod red. W. Sobczaka, Poznan, 2008. s. 92–107.
55. Pozytywista z duszą romantyka. O życiu i twórczości Edwarda Serwańskiego. Pod. red. H. Olszewskiego, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2008. ss. 220.
56. Politiska stand och författningsidéer i Polen i början av den nyatiden, w: Författning och författningskultur i tidig ny tid. Red. J.Wessen & B.H. Lindberg, Stockholm, 2008. s. 73–93.
57. „Czasopismo Prawno-Historyczne” (redaktor) LXI, 2009. z. 2, ss. 532. z. 2: Parlamentarism in Small States – Parliamentarism and Monarchy, ss. 250.

HENRYK OLSZEWSKI

Liberum veto – egy demokratikus intézmény az oligarchikus állam szolgálatában

I. A *Liberum veto* a lengyel–litván szejm működésének legjellemzőbb sajátossága a két nemzet köztársaságának korában.¹ A közvélemény persze elsősorban a lengyel alkotmányos válság jelképeként tekint rá. A nemzeti és az európai történetírás is elítélő véleményt formál a korai lengyel parlamentről, annak rossz hírnevét emeli ki,² s ezzel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szejmről olyan kép alakuljon ki, mint ami az állam 18. század végi bukásának legfőbb okozója volt. Évek óta újra és újra felmerül a kérdés, hogy van-e összefüggés a *Liberum veto* és az első nemesi *Rzeczpospolita* felozslása között. Tárnyilagos-e a kérdés felvetése, és milyen mértékben az? Erre csak széleskörű kutatás alapján válaszolhatunk.³

A *Liberum veto* társadalmi és intézményi jelenség volt, alkotmányos és ideológiai probléma. Tényekben és feltételezésekben gazdag előtörténettel rendelkezett, s ahogy közismert, a 17. század közepének társadalmi fejlődése és hatalmi eltolódása következményeként alakult ki;⁴ a szuverenitásválság jelképe lett, a belső tehetetlenség egyensúlyának szinonimájává, tükörképévé vált. Nem utolsósorban az egyetértési elv (*unanimitas*) végletes

---

¹ Kritikai megjegyzések a *Liberum veto* ról már a felvilágosodás kori lengyel irodalomban is megjelentek. Példaként Hugo Kollatajnak, a 18. század második fele kiváló írójának fejtegetését említeném. Lásd: Kollataj, H.: *Stan Oświecenia w Polsce*. Hrsg. von T. Hulewicz, Biblioteka Narodowa, Ser. I, Nr. 144, Wrocław, 1953.

² Ehhez nagyban hozzájárult W. Konopczyński 1918-ban született *Liberum veto* című művének franciára fordítása (Konopczyński, W.: *Le „Liberum veto”. Etude sur le développement du principe majoritaire*. Paris, 1931.). Lásd még: Russocki, S.: *Le système représentatif de la „Republique Nobiliaire” de Pologne*. In: *Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der ständischen Repräsentation*. Hrsg. K. Bosi, Berlin, 1977. 279. sköv.

³ Vgl. Siemieński, J.: *Le principe de l’unanimité en Pologne*. In: *La Pologne au VIe Congrès International des Sciences Historiques*. Oslo, 1928, Lwów, 1930.; Backvis, C.: *L’exigence de l’unanimité dans la décision et ses effets sur l’esprit et les méthodes de la délibération parlementaire*. Acad. Royale de Belgique Bullet. de la Classe des Lettres..., 5-e série, T. 47. 1981–1984. 152–172.; Michalski, J.: *Le „Liberum veto” et la théorie de la volonté générale*. Kwartalnik Historii, Nauki i Techniki, 1979. Nr. 3. 553–562.; Staszewski, T.: *Jednomysłność a „liberum rampo”*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 1979. Historia Nr. 31. 81. sköv.; Russocki, S.: *De l’accord commun au vote unanime: les activités de la Diète nobiliaire de Pologne, XVIe–XVIIIe siècles*. Parliaments, Estates and Representations, vol. 3 (1983) Nr. 1. 7–21.; Plaza, S.: *Changes in the Political System of the Polish Commonwealth after the Extinction of the Jagellonian Dynasty*. Acta Poloniae Historica, vol. 53. (1985) 65–86.

⁴ Újabbán lásd elsősorban a gyűjteményes kötet hozzászólásait: *The Polish Parliament at the Summit of its Development (16th–17th centuries)*. Ed. by W. Czapliński. Polish Historical Library, Nr. 6, Wrocław, 1985.

értelmezését is jelenti, annak az elvnek az értelmezését, amely már korábban is a lengyel parlamentarizmus történetének meghatározó eleme volt. Amikor 1652-ben Władysław Siciński lengyel követ vétóval élt a jogilag meghatározott üléssidő meghosszabbítása ellen, és mindkét kamara erre hivatkozva berekesztette ülését,⁵ megtörtént a legfontosabb lépés a másfél századon át tartó parlamenti válság útján. Ettől a pillanattól kezdve a sejm minden tagja számára lehetővé vált (a tartományi gyűlés tagjainak is), hogy ellenálljon, ellenfeleit elhallgattassa (*passivitasra* kényszerítse), a már meghozott döntést elmarasztalja, végső soron pedig a sejmet felbomlassza, és ezzel lehetetlenné tege a hatékony törvénykezést. Nem volt ez törvényes, de a „politikai nemzet”⁶ nemesi tagjainak jog- és szabadságérzetével tökéletesen összhangban állt. Elég volt a tiltakozást csak az egyik kamara tagjaival tudatni, és teljes volt a „siker”. Sok körülmény játszott ebben közre. A *Liberum veto* védelmezői mint az „aranszabadság szeme fényéről”, a valódi, mélyen az ókori alkotmánytörténetben gyökerező demokrácia szinonimájáról áradoztak róla.⁷ Ezzel szemben kevés ellenzője az anarchia eszközét, a *Liberum rumpot* (a rombolás szabadságát) látta benne.⁸ A legnagyobb győztesek természetesen elsősorban a főnemesi családok és klientúrájuk vezetői voltak. Magától értetődő, hogy azok a szomszédos államok is profitáltak ebből, amelyek uralkodóinak nem fűződött érdeke Lengyelország fejlődéséhez.⁹

Figyelembe kell vennünk egy további alapigazságot is. A *Liberum veto*t semmiképpen sem tekinthetjük a 17. század kizárólagos problémájának. A döntő fordulat 1652 és 1669 között következett be, amikor a parlamentet még a hathetes hivatali idejének befejezése előtt először oszlatták fel, illetve 1688-ban, amikor már tanácskozásának megkezdése előtt feloszlatták. Így a *Liberum veto* virágkora szorosan összefügg a 17. század utolsó negyedével, továbbá a Szász-időszakkal 1697–1763 között és a 18. század második felével, a felvilágosodás időszakával. Azok a kétségbeesett reformkísérletek, amelyeket főleg Oroszország kényszerített rá a reformtáborra, az 1764–1766-os években egyértelműen sikertelenek voltak. Csak az 1788–1792-es Nagy Sejm tudta keresztül vinni a *Liberum veto* megszüntetését. Különös módon 1793-ban a sejm utolsó ülésén, amelyre Grodnoiban került sor, és Lengyelország második felosztását volt hivatott megerősíteni, sem számolták fel a többségi elvet. Így mintegy szimbolikus módon fonódik össze a *Liberum veto* megszűnése az állam felbomlásával.

S meg kell említenünk még egy tényezőt. Mint ismeretes, a korabeli „szarmaták” előszeretettel hirdették, hogy az egész állam a sejmmel van (*The Commonwealth stands by the Sejm*).¹⁰ Érdekesnek tűnik, hogy ez a mondás az alkotmányos válság idején jutott a legerőteljesebben kifejezésre. Vagyis aki szeretné megérteni és felmérni a *Liberum veto* hajtóerejét, annak tisztában kell lennie azzal, hogy ennek a jelenségnek a története nemcsak a

⁵ W. Czapliński műve, *Dwa sejmy w roku 1652* (Wrocław, 1955.) még mindig a korai lengyel köztársaság rendi gyűlésének egyik legjobb monográfiája a lengyel történetírásban.

⁶ Bardach, J.: *Gouvernants et gouvernés en Pologne au Moyen Âge et au Temps Modernes*. In: *Recueils de la Société Jean Bodin*, vol. 21. Bruxelles, 1965. 255. sköv.; Czapliński, W.: *The Polish Sejm in the Light of Recent Research*. *Acta Poloniae Historica*, vol. 21. 180. sköv.; S. Russocki: *Le système représentatif*, 279. sköv.

⁷ Lásd: Olszewski, H.: *Demokracja – mity i rzeczywistość*. Wyd. UAM, Ser. Wykłady Inauguracyjne, nr. 22. Poznań, 1982. 4. sköv.

⁸ Staszewski: *Jednomyślność...* 81. sköv.

⁹ W. Konopczyński megpróbálta a szomszéd államokat és egyes főnemesi pártokat felelőssé tenni az ülések bukásáért. *Liberum veto*. Kraków, 918.

¹⁰ Vgl. Olszewski, H.: *Reflections on the Theory and Practice of Sejm Debate in Poland from the 16th to the 18th Centuries*. *Acta Poloniae Historica*, vol. 48. (1983) 57. sköv.

lengyel parlamentarizmus történetének képezi jelentős fejezetét, hanem tudatosítania kell magában azt a kiemelkedő szerepet is, mely Lengyelországban a szejmnek osztályrészül jutott.

II. Abban az időben, amikor a szejmben az egyetértési elv végletes értelmezése uralkodott, a szejm az államhatalom központjává vált. Viszonylag korán, már a 16. században a lengyel politikai élet integrációs tényezője volt a legtágabb értelemben. Elsősorban az uralkodótól vette át a hatalomgyakorlás eszközeit. Az 1505-ös alkotmány a szejmhez utalta a törvényhozás kizárólagos jogát.¹¹ A királyi rendeletek többek között csak a királyi városokat, a zsidók problémáit és a bányászatot illetően voltak érvényben.¹² Csak a szejm vehetett ki adót, hívhatta fegyverbe a nemességet (*pospolite ruszenie*).¹³ A hetvenes években sikerült megszerezni a nemesi cím adományozásának, illetve a miniszterek és a külpolitika ellenőrzésének a jogát is. Fontosabb hivatalokat az uralkodó csak a parlamenti ülésszakok alatt adományozhatott. A szejm kizárólagos felelőssége volt a kegyelem és az amnesztia gyakorlása. A parlamenti bíróság hozott döntéseket felségsértési ügyekben (*Crimina laesae Maiestatis*) királyi közreműködés nélkül. Ez az eljárás a következő évszázadban is folytatódott. 1607-ben a szejm döntést hozott, hogy a szenátorok egy negyedének mindig az udvarban kell tartózkodniuk a törvények őreiként.¹⁴ A „törvények őreinek”, akiket a szejm nevezett ki, az államot érintő minden kérdésben a király „tanácsadójaként” kellett működniük.¹⁵ Egyúttal megerősítették, hogy a szejmnek felelősséggel tartoznak tevékenységükért, s közismert, hogy a parlamenti kamarákban be kellett számolniuk (*senatus consulta*). Az 1607–1609-es alkotmány¹⁶ nagy figyelmet fordított az ellenállási jogot szabályozó törvénycikkre (*Articulus de non praestanda oboedientia*), megfogalmazták törvényerőre emelésének módját.¹⁷ 1632-ben ismét megerősítették, hogy a szejm tudta és beleegyezése nélkül hadüzenetet nem lehet küldeni (*Bella offensiva sine scitu et consensu Reipublicae*).¹⁸

Nem nehéz arra a következtetésre jutnunk, hogy a törvények alapján a szejm a 17. század közepére ahogyan már más helyeken próbáltam utalni¹⁹ – a szuverenitás kétségbevonhatatlan megtestesítőjévé vált. A „politikai nemzet” egységét szimbolizálta, melyben a

¹¹ *Volumina Legum* (a továbbiakban: VL) I. 137.: *Aequum et rationabile censuimus, ac etiam statuimus, et deinceps futuris temporibus perpetuis, nihil novi constitui debeat per Nos et successores Nostros sine communi Consiliarorum et Nuntiorum terrestrium consensu, quod fieret in praejudicium gravamenque Reipublicae, et damnum atque incommodum cujuslibet privatum, ad innovationemque juris communis et publicae libertatis.*

¹² Lásd ehhez K. Grzybowski korszakalkotó művét: *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*. Warszawa, 1959.; lásd továbbá az ehhez a műről készült recenziókat G. Schramm tollából: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 8. 1960. 2. Heft. 252–258. és Górski, K.: *Un livre sur la Théorie de la représentation en Pologne au XVIe s. Anciens Pays et Assemblées d'Etats-Standen en Landen*, vol. 40. (1966) 91–110.

¹³ Ez egy olyan téma, melyet a történetírásban még nem dolgoztak fel teljesen.

¹⁴ VL II. 1597–1598.

¹⁵ VL II. 1638.

¹⁶ VL II. 1637., 1660–1661. Lásd még Sobociński, W.: *Pakta konwenta. Studium z historii prawa polskiego*. Kraków, 1939.

¹⁷ 1631-ban a szejmet felruházták minden kérdésben a törvénykezés jogával (*Facultas statuend*). VL III. 1765.

¹⁸ VL III. 1765.

¹⁹ Olszewski, H.: *Über die Träger der Souveränität in Polen in der Ära der Wasa-Könige 1587–1668*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 36 (1988) 4. Heft. 493.

parlament résztvevői öltöttek testet: a király, a szenátorok és a követek. Ugyanakkor a politikai harcok színhelye is volt, melyek közül legfontosabbnak az uralkodó és a küldöttek közötti küzdelem számított. Az ottani konfliktus *inter maiestatem ac libertatem* ugyan az állam és a szejm gyengítéséhez is hozzájárult, ugyanakkor biztonsági szelep szerepével a kompromisszumoknak köszönhetően lehetővé tette a belső béke fenntartását. A szejm az üléseken használt szakrális, paternalista és kiegyenlítő hatású szimbólumok által mint integrációs tényező alakította az ország politikai légkörét. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy például szinte minden politikai mű csak a szejm üléseinek ideje alatt és azokkal összefüggésben jelenhetett meg.²⁰ Az, hogy a szejm hozott fontos döntéseket karierről, vagyonról, partikuláris és helyi érdekekről, éppúgy köztudott volt, mint a farsangi, divatbeli és társadalmi eseményekkel kapcsolatos szerepe.

Az intenzív hatalmi harcok már akkor is előnytelenül hatottak a törvényhozásra, habár a szejm mint egyetlen törvényhozó testület egyre inkább a negatív, defenzív törvénykezésnek, a meglévő intézmények és kapcsolatok védelmének, fenntartásának szentelte magát. Azt a különös hajlandóságát, hogy kizárólag a politikai *status quo ante*t védje, a sajátos hatalmi viszonyok következményének tekinthetjük: egyrészt egy kialakulóban lévő oligarchiának a politikai rendek és a mágnáscsaládok közti egyensúly viszonyai között, másrészt pedig az „arany szabadság” eszménye kibontakozásának, mely ideológiát szélsőségesen demokratikus, állandóan cserélődő gondolkodók hirdettek. Ezen háttér ismeretében kell véleményem szerint a *Liberum veto* lényegét és történetét – legalábbis 1763-ig – vizsgálni és megítélni.

III. Amikor 1652-ben Siciński a Varsói Szejmet berekesztette, ismert szenátorok a rendek tudtára adták, hogy a „szabad hang” joga az egyhangú döntés (*nemine contradicente*) záradékkal összekötve a nemesi szabadság valós terméke. A szabad hang és a vétójog (*Vox libera et ius vetandi*) a szabadság fő jogalapja (*principale fundamentum*). A *libera Respublicában* mindig büszkén hangsúlyozták, hogy amit az egyiknek szabad, mindenkinek meg kell engedni (*quod uni licet, omnibus licere debet*).²¹ Az egyetértési elvet arra az esetre mondták ki, ha a követek *maior pars*a olyan döntéseket eredményezne, amelyek a szülőháza veszélyeztetésére (*inperniciem*) irányulnának. A szabadság mint alanyi jog és a *Libera vox* mint az így értelmezett szabadság lényege alkotta a *Liberum veto* alapját. Ezek képezték körvonalait és alkották politikai irányvonalait. Amikor a *status quo ante* megtartása vált a szabadság jellemzőjévé, egyfajta legitimizmusként, a *Liberum vetonak* is mindekelőtt az aktuális alkotmány szolgáltatójává és garanciájává kellett válnia. Úgy értelmezték tehát, hogy mindenfajta változásra és reformra irányuló kísérlet ellen hatékonyan fel lehet használni. „Negatív hatalma” nem ismert határt. Így aztán hamarosan alapvető jogi állapottá vált, az egész jogállapot *Lex legum, spiritus vitalisa* lett. Nem volt szükség törvényi szabályozásra, sem írásbeli megerősítésre, sem pedig pontos definícióra: épp azért, mert szervesen összekapcsolódott, már-már egyenlővé vált a nemzet szellemiségével, a nemesi renden belüli egyenlőséggel, *aequalilasszal*, a nemesség arany, értsd abszolút szabadságának egyedülálló alapelveivel.

20. Czaplinski, W.: *Wybór posłq w dawnej Polsce*. In: *Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku*. Wrocław, 1957. 219. sköv.; Olszewski, H.: *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652–1763)*. Prawo – praktyka – teoria – programy. Poznań, 1966.; Bardach, J.: *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyzszy organ reprezentacyjny* CPH vol. 35. (1983) I. Heft 135. sköv.

²¹ Lásd a szejm jegyzőkönyvét 1732-ből, in: *Teka Gabriela Junoszy Podoskiego*. IV. Poznań, 1856. 145. A nevezett kifejezésben az egyetértési elvre a többségi elv csírájaként tekintenek.

Csak ebben a formában lehetett a *Liberum veto*t más jelszavakkal összhangba hozni. Azzal az állítással, hogy szebb szabadon meghalni, mint szolgaként élni (*praestat mori in libertate, quam vivere in servitute*),²² vagy azzal a megállapítással, hogy az alkotmányban minden újítás veszélyes, ártalmas (*novitas periculosa, nociva*).²³ Joggal állíthatjuk tehát, hogy az, hogy a *Liberum veto* biztosította a lengyel, litván és rutén nemesek előjogait, az alkotmányos válság logikus következménye volt, a különböző főnemesi vezetők által irányított csoportok között többnyire fennálló egyensúly végeredménye. Semmiképpen sem szabad lebecsülni Lengyelország feudális elitje társadalmi térképének ezt az új vonását, ahol számos, egymás ellen harcoló család és érdekcsoport osztozott a hatalmon. A politikai rétegződés előterében törésvonalak váltak egyértelművé: minden klientúrában más nemesi csoport találta meg a helyét. Minden klientúrát mágnások vezettek, mindegyik különböző előfeltétellel, irányultsággal és célkitűzéssel szólt bele a hatalmi harcokba. Egyik sem volt elég erős ahhoz, hogy magához ragadja az egész államhatalmat; azonban mindegyik elég erős volt ahhoz, hogy meggátolja ellenfeleit a felemelkedésben. Ennek a fajta sajátos egyensúlynak a politikai rivalizálás palettáján az állam intézményének működésében is meg kellett jelennie.²⁴ E ponton meg kell jegyezni, hogy a *Liberum veto*nál alkalmasabb intézmény nem létezhetett volna arra, hogy mindenható és „negatív” erejével jó szolgálatot tegyen a megosztott nemesség számára. Romboló következményei nem vártak sokat magukra.

IV. Az első szejmek, melyeknek nem sikerült törvényt elfogadniuk, még a két első Wasa király idejéből valók. Így eredménytelenül végződött az 1597-es, az 1600-as, az 1605-ös, az 1615-ös, az 1637-es, az 1639-es és az 1645-es szejm is. Az 1649-es és az 1650-es üléseket nagy erőfeszítéssel megmentették ugyan, de 1652-ben egy követ már hatékonyan félbeszakította a törvényhozás munkáját. Ez olyan példa volt, amelynek jelentőségét aligha lehet túlbecsülni, s két évvel később (1654) ismét feloszlatták a rendek gyűlését, ahogy a következő években is (1664/1665, 1665, 1666 és 1668). 1669-ben pedig – mint ahogy már említettem – még a jogilag meghatározott hivatali idejének vége előtt sor került a feloszlására. A Michał Korybut uralkodásának ideje alatt összeült öt szejm közül csak kettő végződött eredményesen. III. János uralkodása alatt az országban felerősödtek a harcok, s hogy ennek ellenére az első évtizedben csak egyszer alkalmazták a *Liberum veto*t a szejm berekesztéséhez, az a király viszonylag stabil hatalmának volt köszönhető. E helyzet azonban uralkodásának második felében (azaz a 17. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben) megváltozott, amikor a hat gyűlésből csak egy tudott sikeresen és komoly nehézségek árán új törvényeket hozni. S nem felejtethjük el azt sem, hogy 1688-ban olyan új korszak kezdődött, melyben sok szejm még a követ marsall (az alsótábla elnöke) megválasztása előtt bukásra volt ítélve.

²² Hasonlóan igaz ez a nemesi demokrácia ideológiájának más intézményeire is: az általános felkelés elveire, *Aequalitas*, *Neminen captivabimus nisi iure victum*, az úgynevezett szabad királyválasztásra. Olszewski, H.: *Sejm konny. Rzecz o funkcjonowaniu ideologii demokracji szlacheckiej w dawnej Polsce*. CPH vol. 37. (1985) 2. Heft 225. sköv.

²³ Így a reprezentatív *Domina Palatii Regina Libertas*ban a 17. század hetvenes éveiből. Ostrowski-Daneykiewicz, J.: *Swada polska i lacińska albo miscellanea oratorskie*. T. 1. Lublin, 1745. 368.

²⁴ Olszewski, H.: *The Essence and Legal Foundations of the Magnate Oligarchy in Poland*. Acta Poloniae Historica, vol. 56. (1987) 29–49.

Hasonló adataink vannak Erős Ágost uralkodásának idejéből is.²⁵ Azonban ne engedjük, hogy a statisztikai adatok becsapjanak bennünket: az a megállapítás, miszerint az 1697 és 1733 közötti időszakban üléselő húsz szejm közül kilenc (tehát 45%) döntést tudott hozni, hamis benyomást kelthet, mivel ezek többsége egyedi körülmények között ült össze, ugyanis a *Liberum vetot* különböző okokra hivatkozva kizárták, és tudatosan a többségi elv alkalmazásával fejezték be üléseiket. Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a 18. század első évtizedeiben a köztársaság parlamentáris életében új intézmények keletkeztek. Olyan intézmények, amelyek a *Liberum vetot* követő és védelmező csoportok dolgát erősen megnehezítették. Nevén nevezvén, ezek voltak a konföderátusok s a konföderációt vezető tanácsok (*walne rady*), valamint a korlátozások (*Limitationes*). Különböző úton-módon ezek tették lehetővé, hogy a többség akarata győzedelmeskedjen, és törvényeket (alkotmányt) hozzanak. Ebben az időben több észszerűsítő kezdeményezés is jó szolgálatot tett: itt kell megemlítenünk az egyeztetéseket (*Colloquia*), a tartománygyűléseket (*provinzionellen Sessionen*), azokat a különleges próbálkozásokat, amelyek a gyűlések gyorsabb lefolyását voltak hivatottak elősegíteni. 1717-ben az úgynevezett Néma Szejm, melynek csak egy napjába telt, hogy az előzőleg előkészített törvényjavaslatokat a konföderációs követekkel megszavaztassa, bizonyos szempontból a legjobb példa erre.²⁶ 1703-ban Lublinban is terrorisztikus intézkedéseket hoztak.

A többségi elvet a *szlachta* nem szívesen hagyta jóvá, még akkor sem, ha csupán kivételes jelenség volt, így aztán a húszas években az udvarnak fel kellett hagynia azzal, hogy az ellenzékét a konföderációs taktikával tartsa sakkban. Az abszolút uralom (*Absolutum dominium*) irányába tett lépésként értékelték a korlátozást is (*Limitatio*), melyet 1726-ban végleg beszüntettek. Az 1718-as alkotmány úgy írja le részletesen a *Liberum vetot* és az egyetértési elvet (*unanimitas*) minden következményével együtt, mint az „arany szabadság” alapvető és nélkülözhetetlen elemeit.²⁷

III. Ágost uralkodása alatt az 1735–1762 között összehívott 16 szejmből csak egy ült össze 1736-ban. Huszonöt éven keresztül szinte egyetlen döntést sem hoztak. A növekvő elkeseredés, amely nemcsak az uralkodó és a szabadság közötti harcot (*inter maiestatem ac libertatem*), hanem a szomszédos hatalmaknak a lengyel politikai életben szerzett befolyás erősítéséért folyó, éppoly intenzív vetélkedését is jellemezte, ahhoz vezetett, hogy az ülések egyre inkább *in passivitate* torkolltak. A tiltakozók visszatérésére való várakozás időtartama is egyre rövidebb lett. Az egyetlen, ami a kamarák tanácskozásai után maradt, az emlékiratok és ellenemlékiratok, nyilatkozatok és ellennyilatkozatok tömege volt. Magától értetődő, hogy a szejmről kialakított képet számos szélsőséges példa jellemezte, s ez a némesek általános műveltségi szintjét megkérdőjelezte.²⁸

V. A lengyel parlamentarizmus 18. század közepi teljes lebénulása ellenére gondosan ápolták azt az elvet, hogy a szejm, az egyetértési elv és a *Liberum veto* egyet jelent, és a krízisből való kiút csak a hagyományos intézmények újraélesztésével lehetséges. Minden kudarc és katasztrófa ellenére a szejm még mindig a köztársaság és a nemesi szabadság ge-

²⁵ Vö. Gierowski, J.: *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrzných Rzeczypospolitej w latach 1712–1715*. Wrocław, 1953.; Olszewski, H.: *Sejm Rzeczypospolitej*, id. mű.; újabban: Poraziński, J.: *Sejm lubelski 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrzných na początku XVIII w.* Toruń, 1988.

²⁶ VL VI. 229–392.

²⁷ VL VI. 394.

²⁸ Vö. Czaplinski, W.: *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy*. Warszawa, 1966.; *Dzieje kultury politycznej w Polsce*. Warszawa, 1977.

rincének számított. A korabeli irodalom szerint a szejm a köztársaság megőrzésének és biztonságának alapja (*Fundamentum conservationis et certitudinis status Reipublicae*), a „köztársaság *cardo*”ja, a „szabadság palladium”-a, s nem utolsósorban a rossz egyedüli ellenszere (*Unicum malorum anthidotum*).²⁹ Azt a felfogást, hogy az állam egy a szejmmel, a nemeseek nagy többsége képviselte a krízis ideje alatt is.

Természetesen nem maradhattak el a reformjavaslatok és reformkísérletek sem. Ezek azonban véleményem szerint több okból kifolyólag is kudarcba fulladtak. Hiányoztak például azok a társadalmi erők, amelyek számára a reformok vonzóak lettek volna. Korábban a köznemesi réteg mutatkozott érdekeltnek a reformokban, azonban időközben sokat, ha nem mindent elvesztettek politikai önállóságukból. Ebben a helyzetben az egyetértési elv és a *Liberum veto* maradt az utolsó eszközük a függetlenségük érzetének és identitástudatuk maradékának megtartásáért folytatott harcukban. A királyi hatalom gyengülésének tudatában az udvarnak sokkal kevesebb lehetősége volt, mint régebben, hogy a jövőbeli reformtábor élére álljon. S az udvar sem volt érdekelt a reformokban, befolyásának a *szlachta* általi csökkentésének viszonyai között. Többször állította falhoz az ellenzéki többség, s a *Liberum veto* (*Liberum rumpo*) volt az utolsó esély az udvar számára, hogy elkerülje az esetleges bukás következményeit. A kevés reformpárti számára pedig a közmondásos konzervativizmus jelentett akadályt, melyet a mágnásoktól függő *szlachta* seregek képviseltek. Nosztalgiajuk a közvetlen rendi demokrácia, az arany szabadság köpönyegébe bújtatott demokrácia iránt. S problémát jelentettek az oligarchatábor és a klientúrák közötti változó erőviszonyok, valamint a politikai szétziláltság is. S ezt tartom a legfontosabb tényezőnek, melynek következményeként amint egy csoport az államot meg szeretne volna reformálni, mert ezt találta természetesnek, a másik csoport kényszerítve érezte magát, hogy mindent megtegyen az előbbi ellehetetlenítéséért, mivel az alkotmányos reformokat haszталannak tartotta. A szuverenitáskrizist, mentalitáskrizist és parlamentáris krízist két esetben lehetett áthidalni. Az első feltétel a gazdasági stabilitás meghatározott állapota, a második a pártok egymásmellettségének és egymásellenességének megszüntetése.

VI. III. Ágost halála után (1763) elérkezettnek látszott az idő. Az egyik párt, az ügynevezett Czartoryski „família” a jó belső szervezés és propaganda, de leginkább Oroszország támogatásának köszönhetően növelte befolyását és hatalmát.³⁰ Annak érdekében, hogy ezt kiépitse, és magához ragadja az egész államhatalmat, a Czartoryskik készek voltak a reformokra. Még az *interregnum* alatt az általuk vezetett és irányított *Szejm Convocationis* (a trónra pályázó jelölteket meghallgató szejm) 1764-ben meghozta azokat az alkotmányt megváltoztató első törvényeket, amelyek jó kiinduló pontot jelentettek a *Liberum veto* megszüntetéséhez. Gondolok itt többek között az országgyűlésben kötelező követutasítások tilalmára, a követek házából (az alsótáblából) a vagyontalan nemesség eltávolítására, az államkincstári bizottság határozatainak részleges voltára (*figura iudiciaria*), a Koronában a többségi elv bevezetésére a küldött- és választó tartománygyűléseken, végül a szejm konföderációvá alakítására. A diadal azonban nem tartott sokáig. Már két év múlva megmutatta erejét az ellenzék és Repnin, az orosz követ. Az 1766-os alkotmány a *Liberum veto* minden kérdésben visszaállította, hogy újabb húsz évig a két nemzet köztársaságának egyik legfontosabb intézményeként működjön tovább. 1768-ban a sarkalatos jogok között sorolták fel.³¹ A gyakorlatban a törvény tárgyról (*materiae statut*) csak konföderációs szejm dönthetett.

²⁹ Olszewski: *Szejm Rzeczypospolitej*, 31., 384. sköv.

³⁰ Michalski, J.: *Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej*. Kwartalnik Historyczny, vol. 62. (1956) Nr. 3-4.

³¹ Radwański, Z.: *Prawa kardynalne w Polsce*. Poznań, 1952.

1778 után a legtöbb ülés törvényhozói szempontból többnyire terméketlen volt. 1782-ben és 1786-ban a szejmet Stackelberg csak nagy nehézségek árán tudta megmenteni. Másrészt nem lehet elsiklani afelett sem, hogy épp történelmének végstádiumában a *Liberum veto* pozitív, konstruktív és hazafias célokra is használták. Gondoljunk csak Józef Wybicki tiltakozására 1767/1768-ban a szejm határozatai ellen vagy Tadeusz Reytan tiltakozására 1773-ban Lengyelország első felosztása ellen. Közismert, hogy az 1791. május 3-i alaptörvény politikai okokból nem léphetett érvénybe. Különös módon az utolsó szejm, amely 1793-ban Grodnoban ülésezett, és fő feladata az állam második felosztásának helybenhagyása volt, a többségi elv alapján döntött, amivel a *Liberum veto* történelmének végére ért. Végül még megjegyzem, hogy története adekvát módon tükrözte a lengyel fejlődés és lengyel sors történetét.³²

Fordította: ARATÓ-PELYACH JÚLIA

---

³² Ezúton szeretnénk megköszönni Ring Éva szakmai segítségét a fordítás elkészítéséhez. (A szerk. jegyzete)

Egy francia eredetű dél-itáliai család karrierje a középkori Magyarországon

Hardi, Đura: *Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca Anžuskih kraljeva. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2012. 480 oldal*

Az Anjou-kori nemesi családok történetének kutatása viszonylag népszerű téma, de a korszak egyik legjelentősebbikéről, a Druget család eredetéről és történetéről már meglehetősen régen készült nagyobb terjedelmű, összefoglaló munka. A szerb nyelvű monográfia a család három generációjának a történetét dolgozza fel a korszak magyarországi és nápolyi eseményeinek az ismertetésével és elemzésével együtt. Így nem pusztán család-történetről van szó, hanem olyan műről, amely átfogó ismereteket tartalmaz az Anjouk két királyságáról is.

Đura Hardi az újvidéki egyetem történeti tanszékének docense, aki erről a témáról már több részlettanulmányt is publikált. A Drugetekről szóló monográfia alapját a szerző 2009-ben megvédett doktori disszertációja (*Porodica Druget u srednjem veku*) képezi. A mellékletekkel és ábrákkal együtt majdnem ötszáz oldalas kötet a családdal kapcsolatos elérhető írott források és a vonatkozó nagy mennyiségű, elsősorban magyar, szerb és német nyelvű szakirodalom felhasználásával készült, amelyről a szerző rövid áttekintést ad a bevezetőben, illetve tételesen felsorolja az ide tartozó munkákat a kötet végén található terjedelmes bibliográfiában.

Az első fejezet a 13. század végi Magyar Királyság bel- és külpolitikai viszonyait, valamint az Árpád-ház nyugat- és közép-európai dinasztikus kapcsolatait mutatja be – gyakorlatilag mindazokat a körülményeket, amelyek szerepet játszottak Károly Róbert (1301–1342) Magyarországra jövetelében. Részletesen ismerteti a jövődó király magyarországi útjának előkészületeit, a kísé-

retét, valamint rávilágít Druget Fülöp szerepére ebben a vállalkozásban, akiről a szerző feltételezi, hogy már gyermekkorában is a jövődó királyhoz legközelebb állók egyike lehetett.

Külön fejezet szól a család legkorábbi ismert nemzedékéről. A Drugetek Dél-Itáliában 1267-ben tűnnek fel az írott forrásokban – I. Károly nápolyi király (1266–1285) lovagjainak egyik összeírásában szerepel Druget Miklós (*Nikolaus Druget*) neve, majd még ugyanebben az évben mint királyi ajtónálló tűnik fel egy másik helyen (ezt a tisztségét 1292-ig töltötte be). Ettől kezdve rendszeresen szerepel a forrásokban, mindig a királyi család közelében. 1272-ben a capuai Szt. Erasmus torony őrzője lett. 1274-ben feleségével, Izabellával (*Isabella Druget figlia di Giovanna da Forest*) együtt a trónörökös, a későbbi II. (Sánta) Károly (1285–1309) gyermekeinek az őrzője, amíg azok Nucerában tartózkodtak – Hardi feltételezi, hogy a királyi unokák őrzése nemcsak ez alkalommal volt a házaspár feladata, hanem ez a megbízatásuk hosszabb időn keresztül tarthatott, amire a nekik kifizetett összegek utalnak Druget Miklós birtokai Nápoly közelében fekvő falvak mellett). Az 1270-es években egy újabb Druget, Gicottus/Ginettus tűnik fel, akinek a neve mindössze két összeírásban szerepel, szintén a királyi udvarban szolgálatot teljesítő lovagok nevei között. A szerző szerint az azonos családnév és az azonos társadalmi rang egyértelmű bizonyítéka annak, hogy közeli hozzátartozója lehetett Miklósnak, azonban a rokonsági fokot források hiányában nem sikerült megállapítania. 1284-ben tűnik fel a harmadik Druget a forrásokban, Druget János (*Johannes de Trogett*), aki Miklósnak vagy a fia, vagy pedig a testvére lehetett, habár ez utóbbi valószínűbbnek

tűnik. Feleségével, akit szintén Izabellának hívtak, három gyermekük volt – János és Fülöp, akik később Károly Róbert nádorai lettek, valamint Matild, aki a 14. század elején eltűnik a forrásokból. Feltehetően mindhárman valamikor az 1280-as évek második felében születhettek, ugyanis a nevüket a századfordulón még mindig kicsinyítő képzővel írták (*Joannoctus, Filippoctus et Matchilda Drugetii*). Druget János neve 1292-ben szerepel utoljára, akkor azonban már valószínűleg nem élt. Mivel Miklósnak nem voltak leszármazottai, így az örökösei testvérének, Jánosnak a gyermekei lettek. A szerző szerint Druget Miklós és felesége a nápolyi Anjou-ház gyermekeinek több generáción keresztül lehettek az őrzői és nevelői, ezért feltételezi azt, hogy Druget János gyermekei együtt nevelkedhettek Martell Károly trónörökös (1271–1295) és Habsburg Klemencia (1262–1293) gyermekeivel, Carobertoval, a későbbi magyar uralkodóval, valamint két lánytestvérével, Beatrix és Klemencia nápolyi hercegnőkkel. Miklós 1295-ben még a fiatal herceg és a hercegnők szolgálatában állt, ugyanebben az évben halt meg a Nápolyban pusztító pestisjárványban a trónörökös. A királyné, Árpád-házi Mária (1285–1323) a pápa hozzájárulásával ekkor jelölte ki Carobertot a magyar trónra. Miklóst 1299-ben mint már elhunytat említik, felesége, Izabella az 1300-as évek elején távozhatott az élők sorából. Druget János lányáról, Matildról keveset tudunk, egy 14. század elején lezajlott per kapcsán tűnik fel a neve. Innen tudjuk, hogy a ciszterci apácakolostorban nevelkedett, és ebben az időben gondviselője a francia származású Teobald de Fontenay volt.

A történetírásban megválaszolatlan kérdés volt, hogy a Druget család francia vagy dél-itáliai eredetű-e. Habár erre vonatkozó írott forrás nem ismert, a szerző francia eredetűnek tartja őket, amit több közvetett adat is bizonyít. A dél-itáliai forrásokban azután jelennek meg, miután az Anjouk elfoglalták a Hohenstaufoktól a Nápolyi Királyság és Szicília területét, a királyság várainak várnagyai

ebben az időszakban mind franciák voltak (capuai Szt. Erasmus torony), ők őrizték a trónörökös gyermekeit stb. Külön foglalkozik a szerző a család címerével, illetve Hampel József elméletével, aki a nápolyi S. Chiara templom egyik kápolnájában, Druogo de Merloto (meghalt 1339) és fia, Nicolaus de Merloto (meghalt 1358) sírjain található címerábrázolás kapcsán feltételezte, hogy a két elhunyt valamilyen rokonsági kapcsolatban állt a Druget családdal. Hardi ezzel kapcsolatban több problémára is felhívta a figyelmet: Druget Fülöp címere és a sírokon láthatóak között több lényeges különbség is megfigyelhető, valamint az, hogy mindkét címerben rigók vannak, nem feltétlenül jelent családi kapcsolatot, ugyanis még nyolc másik nápolyi család címerében is megtalálhatók, azonban közöttük sem lehet semmiféle rokoni kapcsolatokat kimutatni. Felhívta a figyelmet arra is, hogy ha a Druget családnév a Drugo személynévből keletkezett is, annak sokkal korábban kellett történnie. Végül arra a következtetésre jutott, hogy a két Merlotonak nincs köze a Drugetekhez.

A monográfia négy fejezete foglalkozik Druget Fülöp személyével és karrierjével, valamint ehhez kapcsolódóan a 14. század első három évtizedének magyarországi eseményeivel. Bemutatja Károly Róbert Magyarországra érkezésének körülményeit, az akkori hatalmi és politikai erőviszonyokat, majd a fiatal király harcát az ország feletti uralomért. Ezután az 1312-es évtől kezdődően elemzi a tartományurak elleni harcok történetét, amikor Druget Fülöp először jelenik meg a magyarországi írott forrásokban. Próbálja meghatározni a későbbi nádor szerepét az egyes hadjáratokban. Az 1315-ös évet tartja fordulópontnak, Fülöp karrierje kezdetének, amikor a király szepesi ispánná és várnaggyá nevezte ki. Hardi feltételezi, hogy az új tisztsége miatt már nem vett részt Kán László, majd a Borsák elleni hadjáratokban, mivel a király Fülöpöt az ország északi részén hagyta, hogy ott biztosítsa és megerősítse hatalmát. Az 1323-ig tartó országos események leírása után Fülöp karrierjéről szól a szepesi

ispánságtól (1315) a nádori tisztségig (1323). Külön fejezetben ismerteti Druget Fülöp nádori tevékenységét, honorjait, bírói tevékenységét és jövedelmeit. Itt mutatja be a familiárisait (Perényi Miklós és János, Frank Fia Tamás, Farkasfalvi László és Frank stb. – körülbelül harminc család), azok szerepét és tisztségeit. Külön foglalkozik a szepeshelyi Szent Márton székesegyházban látható, Károly Róbert megkoronázását ábrázoló freskóval. Az 1317-ben keletkezett freskót több mint fél évezred múlva, 1861-ben fedezték fel. A közepén trónoló Szűz Mária a jobb oldalán térdelő király fejére helyezi a koronát. A király mögött egy alak térdel, aki a kezében díszes kardot tart, míg Máriától balra két, szintén térdelő egyházi személy látható. A kardot tartó alakot Semsei Tamás szepesi várnaggyal szokták azonosítani. Mindegyik figura felett egy-egy felirat látható, ez alapján igyekeztek a személyeket beazonosítani, azonban a feliratokról a 2005-ben lezajlott restaurálás során kiderült, hogy 19. századi neogótikus hamisítványok. Hardi szerint a király mögött térdelő figura valószínűleg Druget Fülöpöt ábrázolja, akinek egyébként Semsei Tamás a familiárisa volt.

Három fejezet foglalkozik Fülöp testvére, János és családja történetével és karrierjével Károly Róbert haláláig. Druget Miklós halála és Fülöp Magyarországra érkezése után a család egyetlen Nápolyban maradt férfi tagja János lett, akit 1299-ben beiktattak a családi hűbértartásokba, amelyeket nagybátyjától örökölt (Melito di Napoli és Pascorala). Ettől kezdve Magyarországra költözéséig (1328) folyamatosan nyomon követhető a dél-itáliai, majd 1315-től a francia forrásokban is, ugyanis ekkor (Bölcs) Róbert (1309–1343) három évre felmentette hűbéri kötelezettségei alól, és feleségével, Paska de Bononensivel együtt elkísérhette Magyarországi Klemenciát (1293–1328) Franciaországba. János 1317-ben már II. (Tarantói) Fülöp címzetes konstantinápolyi latin császár (1313–1331) szolgálatában állt, egészen 1322-ig, ez idő alatt felesége végig az özvegy francia királyné mellett volt, akinek a végrendeletében

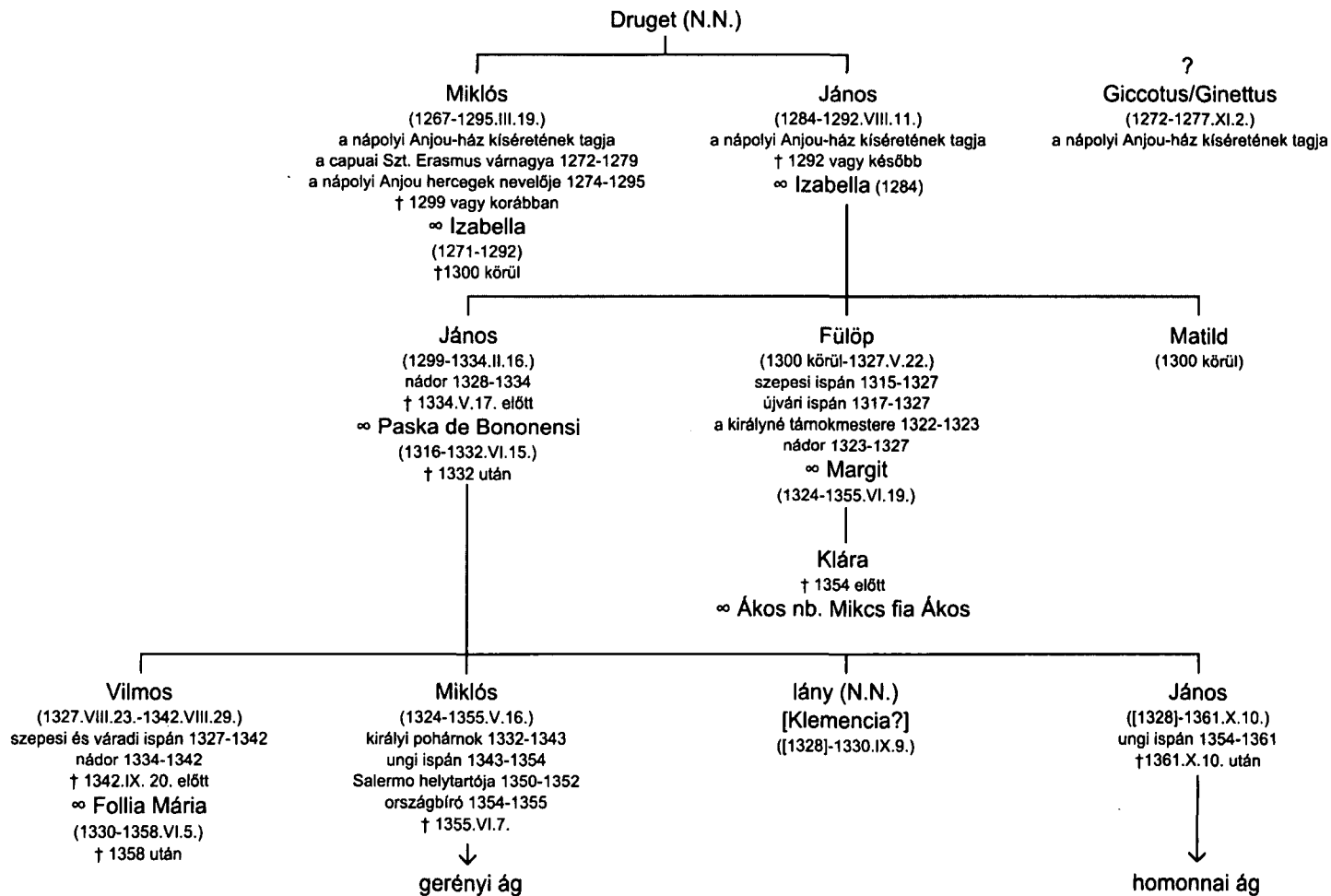
mindketten szerepelnek gyermekeikkel, Vilmossal, Miklóssal és az ifjabb Jánossal együtt. Mivel Fülöpnek nem volt fiúörököse, így birtokait és honorjait testvére kapta meg, a familiárisaival és a nádori méltósággal együtt. János halála után (1334) mindent legidősebb fia, Vilmos örökölt. A család története mellett, ahhoz kapcsolódóan ezekben a fejezetekben részletes adatok szerepelnek a 14. század első évtizedeinek nápolyi és magyarországi történetéről.

A család eddig töretlenül felfelé ívelő karrierjét Károly Róbert, majd két hónappal később Druget Vilmos hirtelen bekövetkező halála szakította meg. A szerző feltételezi, hogy ekkor két nagyobb, egymással szembenálló klikk versenghetett az udvarban: az egyik a királyné és lengyel kísérete, míg a másik a király és francia alattvalói – ezek közül az előbbi került ki győztesen. Mivel Vilmosnak és feleségének, Follia Máriának nem voltak utódai, örököséül testvérét, Miklóst nevezte meg (még 1330-ban), azonban I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) Erzsébet anyakirályné és Szécsényi Tamás kezdeményezésére mindent elkobzott tőle. Külön fejezet szól Follia Mária további sorsáról, aki férje halála után is, úgy tűnik, jó viszonyban maradt az özvegy királynéval, akit itáliai útjára is elkísért, és az ottani birtokügyeivel is foglalkozott. 1358-ban szerepelt utóljára a forrásokban.

Az utolsó fejezet a családnak az udvarba és a politikába való visszatéréséről szól – a szerző ezt I. (Nagy) Lajos király itáliai hadjáratához köti, amelyben Druget Miklós is részt vett, és a király Salermo helytartójának tette meg. Miklóstól származott a család gerényi, míg öccsétől, az ifjabbik Jánostól a család homonnai ága.

A kötethez bőséges forrás- és irodalomjegyzék tartozik, valamint egy családfa, egy térkép a család tagjainak honorjairól, és néhány kapcsolódó pecsét és oklevél fényképe. Ezekon kívül részletes névmutató, valamint egy több mint húsz oldalas angol nyelvű összefoglaló is található.

BERTA ADRIÁN

Terményből piac

Glósz József: *Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. L'Harmattan, Budapest, 2014. 335 oldal*

A nemzeti szintű piac- és árrendszer előtti gabonakereskedelem egyike történetírásunk fekete lovainak. Ismerni véljük, de ismereteink gyakran csak becsléseken alapuló hit-tételek, amelyek közül ki-ki ízlésének megfelelően válogathat attól függően, hogy a képzeletbeli elmaradott/fejlett tengelyen hol látná szívesen Magyarországot. Tekintve a témában megjelent korábbi tanulmányok megállapításainak erős szórását, az újabb alap kutatások hiányát, miként a területi levéltárakban mindmáig feltáratlan, de legalábbis összehasonlító elemzésbe be nem vont, a lokális gazdaságokról hírt adó hatalmas mennyiségű forrást, kíváncsian vettem kézbe Glósz József könyvét: lehet-e valamiféle egy irányba mutató közös nevezőt találni alapvetően irodalmi adatokra és nyomtatott forrásokra épülő elemzés segítségével.

A sűrű, problémacentrikus *Előszó*ban tézis tömörségével fogalmazza meg a szerző, mely tekintetben haladja meg a mára, mondhatni, paradigmává rögzült tételeket. 1) Az export kutatása mellett mindeddig el-sikkadt a belső fogyasztás kérdése, s amellett érvel, hogy már a 19. század első felében is létezett országos/nemzeti piac szemben az eddig feltételezett, csak lokális/regionális szinten szerveződő piacokkal. 2) A piackör-zetekre fókuszáló vizsgálatok nem tudják megjeleníteni a helyi cserét, a készletezést és a logisztikai központ funkciót egyaránt megjelenítő tényleges piaci súlyt. 3) A korabeli források minden torzításukkal, ellentmondásukkal együtt is egy irányba mutatnak, általuk megrajzolható a gabona piaci mozgásának térképe, a termésátlagok mozgása („léteztek a gabona kereskedelmének

olyan belső csatornái, amelyek [...] behálóz-ták az egész országot”). (19. old.) Az egyko-rú adatok így inkább tekinthetők egy nagy puzzle darabjainak, mint pusztán a kortár-sak konstrukcióinak.

Az elemzés tárgya a könyv címében is szereplő gabona, amely a korszakban a leg-jelentősebb kereskedelmi árucikk. Gabona alatt a búza, árpa, rozs, kétszeres, zab ösz-szességét érti Glósz, s mint még látjuk, mint gabonapótlékot számításba veszi a burgo-nyát is. Mivel Erdélyre nem terjed ki az elemzés, a kukoricával mint ott jellemző kenyérpótlék kapással nem foglalkozik. A vizsgálat időhatára az 1770-es évektől az 1850-es évekig tartó nyolc-kilenc évtized, célja feltárni „a gabonakereskedelem terüle-ti struktúráit és működési mechanizmusait”. (17. old.) Az árakkal, konjunktúrákkal – mint alapvetően feltártakkal – nem foglal-kozik, szemben a kínálat szélsőséges ter-méseredmények által befolyásolt ingadozá-sával. „Hiány és felesleg, kereslet és kínálat – dolgozatunk [...] a kereskedelem legele-mibb tényezőit számba véve vázolja fel a gabonakereskedelem lehetőségeit, alkalma-zott eszközeit és a társadalomra gyakorolt hatását.” (18. old.)

Az *Előszót* követő – második – rész a *Hiány és felesleg* címet viseli, s első és leg-fontosabb kérdése a bevetett területek nagysága. Ez amennyire megkerülhetetlen, valójában annyira kevésbé kreatív vesződsé-gre minden hasonló munkának. Glósz is a korabeli források, illetve az ezeken alapuló történészi becsléseket tekinti át, amelynek eredményeképp még mindig csak meglehe-tős kilengésű becsléshatárokat kap. Ha nem is egy egyszemélyű vállalkozás keretében, de ma már lehetőség nyílna rá, hogy újra-gombolva egyszer s mindenkorra pont ke-rüljön e probléma végére. Az első két kato-nai térképfelvétel *google-térképre* fektetett

on-line alkalmazása adott. Innen már csak karnyújtásra van, hogy egy kutatócsoport a korabeli ábrázolások nyomán újraszámolja az ország művelés alatt álló területeinek mennyiségét. Ennek révén elrugaszkodhatnánk végre a forrásnyelvben használt mértékegység-kavalkádtól is, a hektárra történő átszámítás nagyban könnyítené a kutatói munkát. A néhai kortárs források mégis azzal a tanulsággal szolgálnak, hogy az adatok kevés kivétellel egy irányba mutatnak: sokkal inkább tekinthetők a valósághoz közelítő ténybecsléseknek, mint hipotetikus konstrukcióknak, amelyek éppen vélelmezett bizonytalanságuk miatt kevés figyelemre érdemesek. A Glósz munkásságát ismerők számára nem újdonság, hogy a szerző türelmes elemzőként a jól ismert adatokat is képes vallatóra fogni és az összehasonlításra nyitott történészként azoknak új karaktert adni. Az export, a népességszám és a terméshozam növekedésének magyarázatait megannyi, önmagában logikus modellként írja le, hogy azután ütköztetve őket a forrásokkal vagy más szerzők modelljeivel sorra felülírjon korábbi megállapításokat. Jól példázza ezt a terméshozamok kérdésére adott konklúziója a historiográfiai áttekintésben: „...a magyar gabonatermelés átlaghozama mindössze 10–20%-kal maradt el a más tekintetben sokkal fejlettebb kontinentális Európától.” (25. old.)

Innovatív megoldás a területi hiány és felesleg megállapítására alkalmazott módszer, jóllehet annak kézenfekvő volta könnyen belátható: „...a gabonakereskedelem feltételeit megteremtő keresletet és kínálatot nem a termelés abszolút mértéke, hanem megosztásának területi és társadalmi egyenetlensége határozza meg”. (44. old.) Kérdés, hogy miként kvantifikálható e tétel, figyelembe véve olyan homogenizáló toposzokat is, amelyek a zsellérek az agrártermelőkhöz számítják, jóllehet ők saját föld hiányában sokkal inkább fogyasztók, míg a városi népesség az Alföldön gyakorlatilag önellátó volt gabonából. Glósz tisztában van vele, hogy merev kategóriákkal nem lehet-

séges a korabeli társadalom leírása, itt: eladók és vevők körének elkülönítése. Kérdés az, hogy szükséges-e ez egyáltalán. Vajon a „tudományos egzaktuság” szempontjának (45. old.) ellentmond-e, ha a belső struktúrahathatárok elmosódtak, s nem éppen az-e a kelet-közép-európai társadalmak mindenkori sajátossága, hogy konfúz réteghatárok és csoporthelyzetek mellett ki-ki a maga szintjén rákényszerül a több lábbon állásra? Az autark nemes hivatalt is vállal, a polgár szőlőt gondoz, a zsellér fuvaroz.

Míg a Dunántúl önellátó volt, addig az Alföld a hegyvidéki területek ellátásán túl biztosította az exportalapot is. (46. old.)

A területi hiány és felesleg rekonstruálásához két megyei szintű adatsort vet össze a szerző: Bárándy termésstatisztikáját az 1840-es évekből és Ludovicus Nagy B. Lukács Ágnes által revidált adatait az 1820-as évekből, emellett hasznosítja az 1850-es évek földadókataszterének gabonatermesre vonatkozó adatait is. Ide kívánczik, hogy a megye elemzési egységként történő használata nemcsak jobb híján történik, hanem kielégítő pontosságú következtetéseket eredményez. A közigazgatási egységre vonatkozó értékek a megyére jellemző sajátos táji és társadalmi adottságokat is képesek megjeleníteni.

A korrigáló súlyok nélküli képlet a következő: a népességszámot felszorozva az öt pozsonyi mérőre (körülbelül 200 kg) takaslt fejenkénti éves fogyasztással megkapjuk a gabonaszükséglet értékét, amit ütköztetve a tényleges termésmennyiséggel, kiderül, hogy hiány vagy többlet jellemzi-e az adott megyét. A fő őszi kenyérgabonákat, a rozst és az őszi búzát tekintve mindössze hat megye rendelkezett többlettel (Csanád, Csongrád, Fejér, Moson, Temes, Torontál), ugyanakkor ha minden gabonaneműt beleszámítunk, akkor csak négy megye nem volt képes önellátásra (Abaúj, Liptó, Sáros, Zemplén). Az eredmény mégsem ennyire egyértelmű, hiszen az adóra és vetőmagra levont tételek mellett lehetetlen megállapítani az állati takarmányozásra, de akár a

szeszgyártásra és sörfőzésre felhasznált mennyiségeket, hogy a megdohosodott, tönkrement tételekről vagy a gabonapótlékként megjelenő kukorica és burgonya mennyiségéről ne is beszéljünk. Utóbbira mégis kísérletet tesz Glósz József, oly módon, hogy a dominánsan gabonatermő vidékek, azaz az ország belső területeinek, ahol a burgonya nem kenyérpótlékként jelent meg, egy főre jutó termését levonja a felvidéki megyék szintén egy főre jutó értékéből, becslésalapot teremtve az ott kenyérgabona helyett elfogyasztott burgonya mennyiségéhez. (58–59. old.) Önmagában jelzi e néhány sor is, hogy a kutató mennyire ingoványos talajra téved, amennyiben valamiféle egzaktásra törekedve hiteles karaktert kíván adatainak kölcsönözni. Glósz természetesen tisztában van a nehézségekkel, s elfogadva a forráshiányból fakadó óhatatlan kompromisszumokat, a megyék teljesítményére az 52. s azt követő oldalon adott számításai és magyarázatai alaként szolgálnak a kötet további elemzései számára. Akármilyen bizonytalanok tűnnek is a kiinduló adatok, Glósz nem negligálja őket azzal, hogy csak narratívapanelként tekint rájuk, hanem tisztában van érvényességi körükkel, és ezzel a megszorítással mint építőkockákat vonja be őket a kvantitatív elemzésbe. „A területi hiány számbavétele ennek ellenére sem volt hiábavaló, a hiányos adatbázison spekulatív módszerekkel kalkulált eredmények kölcsönösen kontrollálják, s reményeink szerint megerősítik egymást.” (89. old.)

Ezen a ponton meg kell jegyezni, hogy a kötet végjegyzetes szerkesztése igen megnehezíti az olvasó dolgát, ha egy-egy adat forrásának utána kíván nézni. Feltehetően nem a szerző szándéka szerint alakult ez így: a címnegyed közepén a máskor a támogatóknak fenntartott részen csak a papír fehérlik, utalva a vélhetően szűkös költségvetésre, aminek nemcsak a lábjegyzetek estek áldozatul, hanem a megyék adottságait összegző, többoldalas táblázatok esetében az új oldalon joggal elvárt fejléc is. Alapművek

esetében joggal várnánk több empátiát egy tudományos kiadótól!

Az első körben a megyékre fókuszáló áttekintést a szerző leíró források segítségével az azokon belüli kistájakra is kiterjeszti, majd a szabad királyi városokat is bevonja a vizsgálatba. A módszerében az előbbiekhöz hasonlóan gondolatgazdag elemzés behatóbb ismertetésétől itt eltekintek, s csak a konklúzióra szorítkozom: „...megállapítható, hogy egy adott város gabonahiánya nem csupán jogi státuszától, kereskedelmi központi funkciójától, de a népesség számától sem függött. Ellenkezőleg, a városok lélekszáma függött gabonával való ellátottságtól vagy attól a képességüktől, hogy gabonadeficitjuket kereskedelmi, ipari, szolgáltatói tevékenységgel kompenzálják.” (78. old.) A szerző mérlegre teszi a 18. század végétől felfutó allodiális termelést is. Feltűnő, hogy a nagybirtok megtermelte és exportálta gabonamennyiség levonását követően több, addig önellátó megye is a deficitesekhez sodródott, átlagosan 20 százalékos hiánnyal. „Ebből az összefüggésből következik, hogy a gabona deficités megyékben minden export azonos mennyiségű járulékos behozatalt generál.” (85. old.)

Az allodiális termelés kérdése átvezet a természeti adottságokon túli legfontosabb háttérfaktorhoz, a birtokszerkezethez. Glósz minuciózus irodalmi áttekintése itt is felfedi az ellentmondásokat, a nemesi és a jobbágytelkek rétegződésének problematikus részleteit, eljutva a konklúzióig: „...egy-egy telekhez összességében mintegy 28 magyar hold szántó tartozhatott.” (95. old.) A jobbágyi gabonafelesleg helyben konkurens volt az uradalminak, fő felvevői pedig a zselérek voltak, akik gabonahiánya országosan 23 millió pozsonyi mérő körül alakult. (99. old.) Azaz csak a paraszti népességen belül hatalmas és növekvő felvevőpiac mutatható ki, míg a békeidőben körülbelül 120 ezer főnél mindent egybevéve sem nagyobb hadsereg szükségletei, amelyeket történetírásunk hagyományosan konjunktúraserken-

tőnek állít, csak félmillió mérős keresletet generáltak. (105. old.)

Az időszakos hiány kérdésének külön fejezetet szentel Glósz. Árnyalt elemzésben mutatja be, hogy többről van itt szó, mint pusztán rossz termésű év(ek) előidézte krízishelyzetről. A bizonytalan tartalékokat és a rossz termést ellensúlyozták az eltérő csapadékigényű és termésidejű kultúrák, továbbá a szállítás, önmagában a szűkös termés tehát még nem feltétlenül indukált élelmezési válságot. A bor- és dohánytermelők ugyanúgy kiszolgáltatottak voltak, ha monokultúrájuk csekély termése nem adott kellő cserealapot a gabona beszerzésére. Rossz években ugyanakkor a kézműipari termékek iránt is csökkent a kereslet, így a gyenge termés általánosabb dekonjunkturát indíthatott el, ami elsősorban a szegényebeket sújtotta. (107. old.) A földrajzi szempont mellett e helyütt ugyanakkor hiányoltam a termelés intenzitásának, mondhatnánk: a gazdasági mentalitásnak a vizsgálatát, jóllehet ennek táji mintázatai egykorú leírásokból, de akár az újabb agrártörténet és a néprajz révén elég pontosan megismerhetők.

A harmadik rész *A hiány és felesleg ki-egyenlítődése* cím alatt a gabona kereskedelmének infrastrukturális hátterét és költségeit veszi számba. Itt Glósz arra keres választ, hogy a többlettel jellemezhető vidékekről tényleg a hiányzónák felé lejtett-e a gabona országon belüli mozgása. A nyomtatott forrásokból és a helytörténeti feldolgozásokból a helyi és regionális piaci mozgások jól rekonstruálhatók. A 113. oldalon szemléletes az ezen mozgásokat nyilakkal jelző térkép, miként a folyami szállítást ábrázoló sematikus rajz is. Az értelmezés során Glósz leszámol a helyi piacok tételével, s meggyőzően érvel egy a már a 19. század első felében létező nemzeti piac mellett. Ehhez ekkor már rendelkezésre állt egy az árákról is napi rendszerességgel tudósító – tehát a kommunikációt biztosító – sajtópiac, másrészt az úthálózat és a szállítókapacitás is lehetővé tette ezt. A belső, szárazföldi

területek esetében a nemzeti piac létéből ugyanakkor nem következik, hogy ugyanaz a gabona érkezett meg a távoli felvevőpiacra, mint ami elindult, „ám a piac egysége szempontjából mindennek nincs jelentősége, amennyiben a beérkező gabona által előidézett többlet egy másik szállítmány indítását teszi lehetővé egy újabb stáció felé”. (117. old.) Azaz az egységes piac nem azt jelenti, hogy bárhonnán bárhová el tudták volna juttatni a gabonát, hanem hogy „a gabona mozgásának nem volt eleve determinált iránya [...]. Az országos piac a helyi és regionális piacok bázisán, éppen azok eltérő adottságain alapuló árkülönbségekre építve alakult ki”. (118. old.) Bravúros e helyütt a szegedi hajófelnyitási naplók kritikai másodelemzése, amelyek mint pulzusszámláló adnak hírt az ütőér forgalmáról. A szállítási kapacitások számbavételével igazolást nyer, hogy az összeírt, adóköteles fuvarosokkal és szekereikkel szemben egy településen, kistájon sokkalta nagyobb volt a potenciálisan fuvarozásra bevethető szekerek száma. Itt ismét jól hasznosulnak a néprajzi források és dokumentáció. Glósz a fuvarozás 'akció-rádiuszára' vonatkozó megállapítása szintén rég berögzült toposzokat cáfol: nem igazolható, hogy maximum 100 km volt a szállítási távolság felső határa. „Az azonos fuvaros által egy adott szállítmánnyal megtett út limítje az esetek döntő hányadában 150–200 km körül volt.” (134. old.) Állítását Glósz a fuvaroköltségek beható elemzésével támasztja alá. Hangsúlyozza, hogy nem a fuvardíj a döntő, hanem annak „a beszerzés és az értékesítés helyén elért ár különbözetéhez viszonyított aránya [...]. Innen nézve az egyes piacközpontok árai közötti jelentős különbség nem a kapcsolat hiányáról, hanem éppen ellenkezőleg, annak esélyéről, elengedhetetlen üzleti feltételéről tanúskodik.” (136–137. old.) A gabona árához mérve 100 szárazföldi kilométerenként átlagosan 15%-nyi szállítási költség tapadt, míg vízi úton ugyanezen távon csupán 4-5%. (138., 141. old.) A tárolásnak – különösen rossz termésű években – a szállításhoz hasonló, összes-

ségében kiegyenlítő szerep jutott. A hirtelen piacra dobott gabona egyszerre ígért nagy nyereséget, egyúttal nem engedte egy szint fölé kúszni az árakat. Az eltérő árak mint az országos piac létét igazoló lenyomat vizsgálatához kitűnő ötlet azoknak a pesti piac 1819–1849 közötti gabonaáraival történő összehasonlítása. (149–150. old.)

A könyv ezen lapjain hiányoltam, hogy mindeddig nem került szóba Bécs mint birodalmi vagy közép-európai piacközpont árszabályozó szerepe és annak kisugárzása. Bécs megkerülhetetlenségével azonban Glósz is tisztában van, s a bánsági–bácskai behajózású gabona Győrig és Mosonig tartó útját, a remélhető hasznokat és a kikerülhetetlen költségeket már a bécsi célállomás figyelembe vételével határozza meg, ahol az ár a törökbecseit 30–50%-kal meghaladta. Hozzáteszi azonban, hogy „[v]alódi nyereséggel nem az árak területi különbsége, hanem ciklikus ingadozása kecsegtetett”. (158. old.) Másként: „Igazán nagy haszonnal nem a gabonának a drágább piacokra juttatása, hanem tárolása, s a megfelelő pillanatban piacra dobása kecsegtetett.” (161. old.)

A negyedik rész a *Kereskedelmen kívüli gabonatranszfer* világába kalauzol. Elsőre ez talán nem illeszkedik az eddigi elemzéshez, tekintetbe véve azonban, hogy az uradalmi cselédeknel milyen jelentős volt a naturáliákban történő fizetség, ez önmagában is apasztotta a piacra vihető gabona mennyiségét, miként a hegyvidéki summások járandósága is, akik az Alföldön kapták meg komenciójukat. Igaz, az utóbbiak általában nem voltak abban a helyzetben, hogy járandóságukat hazaszállíthassák, hanem jellemzően pénzzé téve azt, lakhelyükhöz közelebb szereztek be gabonát. Árnyalt elemzést olvashatunk az aratók, cséplők és nyomtatók, valamint az őket felfogadó birtokosok stratégiáiról, kölcsönös kiszolgáltottságáról.

Az ötödik rész címe: *Népi termény és árucseré*. Az eddig a nagykereskedők diktálta exportra fókuszáló gazdaságtörténeti elemzések után üdítő, hogy Glósz fontossá-

gához mértén kezeli a 'nép' hasonló aktivitását is. A mostanáig jobbára a néprajznak átengedett terület igazi csemege a társadalomtörténezs számára, hiszen a háztartástól a gazdálkodáson keresztül az eltérő kultúrájú résztvevőkkel jellemezhető piacig minden megtalálható itt. „Szereplői egy öröklött rendszert működtettek, szétaprózva, de mégis kollektíven, döntéseiket nem feltétlenül a pillanatnyi helyzet mérlegelése, hanem a közkinccsé vált hagyomány, tapasztalat vezérelte.” (178. old.) A professzionális piaci szereplők szemével a parasztok gyakran irracionális piaci magatartása háttérben a kényszer állt: hiába ősszel volt a gabona ára a legalacsonyabb, ha pénzre volt szükségük, kénytelenek voltak akkor áruba bocsátani terményüket.

Szemléletes Glósz piactipológiája is, amely a közvetlen árucserével jellemezhető lokális érdekeltségű helyektől a nagykereskedők által dominált, nagy forgalmú központokig négy típus mentén tekinti át a piacokat. (191. s köv. old.)

A hatodik, utolsó előtti, *Gabonakereskedők, gabonakereskedelem* című fejezet az üzletet irányítókkal ismerteti meg az olvasót. A kereskedőket Glósz két nagy csoportra, a népi gabonakereskedőkre és a nagykereskedőkre bontja. Az előbbieket tőkeszegény paraszti egzisztenciák (fuvarosok, tőzsérek, kupecsek), akik raktározási kapacitásuk híján árujuk mihamarabbi túladásában voltak érdekelték, „hasznuk az árak területi különbségéből, s nem azok ciklikus ingadozásából származott.” (193. old.) A táji sajátosságokat, néprajzi jellegzetességeket áttekinthető bekezdések egyike kapcsán szeretnék egy apró pontosítást tenni. Amikor Glósz forrása Moson megyéből a nyulasi jobbágyokat említi, akik Ausztriába szállítanak gabonát, akkor ez nem Nyulas (Jois) település lakóira vonatkozik, akik történetesen bortermelők voltak, hanem a Mosoni-síkság lakóira, amely kistáj helyi magyar népi neve volt a „Nyulasok”. (199. old.)

A nagykereskedők működése elválaszthatatlan volt az uradalmakétól, s egynemély

uradalom maga is fellépett nagykereskedőként. A szerző érinti a mind tőkeerősebbé váló nagykereskedőknek történő növekvő kiszolgáltatottság folyamatát is, ami különösen a váltótörvény 1840-es elfogadása után gyorsult fel. Szépen kirajzolódik az a sok esetben szimbiotikus kapcsolat is, amelynek révén az uradalom és a kereskedő között nemcsak nyers érdek-, hanem mélyebb bizalmi viszony alakult ki, ami mindkét fél számára védettséget is jelentett.

A kötet utolsó ötven oldalán azután összeérnek a szálak, s Glósz a maga komplexitásában láttatja a korabeli hazai gabonakereskedelem rendszerét. „A modern gabonakereskedelem az iparosodottabb Alsó-Ausztria szükségleteire építve alakult ki, megteremtve a Délvidéken és a Duna mentén ennek termelési bázisát, s kiépítve logisztikáját, a vízi szállítás és az időszakos raktározás feltételeit.” (216. old.) A vízi utak és kereskedők hierarchiájának, az állandó versenynek, a helyzeti előnyök vagy hátrányok taktikai elemekkel való megerősítésének bemutatása révén kristálytiszta bontakozik ki előtűnik az a tabló, ahogy a győri és mosoni kereskedők hasonlóan egy nagy, az ország déli sávjáig lenyúló szívótölcsérhez a folyók mentén felszipkazzák és behajózzák a gabonát, elsősorban a búzát. „A viszonylag szűkös kínálat nyomán emelkedő árak hajtották az exportőröket egyre távolabbi beszerzési források felé”. (221. old.) Közben mérlegre kerül az e téren oly jelentős városok funkcionális szerepe is, mint amilyen Szeged, Apatin, Baja, Mohács, Dunaföldvár, amelyek kereskedői a szűkebb régió terménybegyűjtését végezték, míg a hajóztatás már jobbra a győriek kezében volt. A kereskedők belső hierarchiájának és szociokulturális hátterének lokális szintbe ágyazott bemutatása még élőbbé teszi e képet. A kereskedői stratégiák rekonstruálásakor Glósz ismételten kiemeli az időtényező szerepét: „Minél korábban sikerült gabonát vásárolni, összegyűjteni, eljuttatni Győrbe, s onnan az osztrák, továbbá felső-magyarországi fogyasztóhoz, annál nagyobb

volt a valószínűsége, hogy az előző üzleti ciklus utolsó fázisában megemelkedett árak a tömegesen megjelenő új gabona hatására még nem indultak hanyatlásnak.” (228. old.) Szemléletesen érvel amellett, hogy szemben a korabeli kortársi, de a későbbi történeti értékelésekkel is, az egységesülő piac a spekuláció ellenében hatott. „Sikeres spekulációra csak izolált piacon, a szállítás és az információáramlás csatornáitól elvágvá, s csupán átmenetileg volt mód. A gabonakereskedelem kibontakozása végső soron nem a spekuláció felvirágzását eredményezte, mint ezt sok kortárs feltételezte, hanem éppenséggel kihúzta alóla a talajt.” (233. old.)

Az utolsó fejezetet a *Gabonapiaci és kereskedelmi központoknak* szenteli Glósz, amelyben regionális bontásban mutatja be az egyes nagytájak érintettségét és funkcióját a gabonakereskedelemben, különös tekintettel azok városaira. Az utóbbi megkülönböztetés azért lényeges, mert a köztudatban gyakran összerosódik a logisztikai, elosztó-átrakó szerepkör, amelynek haszna nem helyben csapódik le, azzal, amikor a településen megforduló gabona valódi kereskedési ügyletek tárgyaként cserél gazdát. Az eredendően modellben gondolkodó szerző itt hét típust különít el, amelyek keretet biztosítanak az elemzés számára. E típusokat azután az erre következő nagytáji elemzésnél alkalmazza, segítségükkel érthetővé téve az Alföld belső területei, az Alföld keleti pereme, az Alföld északi pereme és a Felvidék három övvel egymáshoz kapcsolódó keleti részének, a Csallóköz és a Nyugat-Felvidék, végül a Dunántúl városainak szerepét a gabonakereskedelem országos rendszerében. Részletesen szól az aktorokról is, a nagy uradalmak zsidó kereskedőiről és főleg az osztrák határmenti és felvidéki sávban a terménykereskedelemben bekapcsolódó paraszti népességről. A Maros–Tisza–Ferencsatorna–Duna; a Bega–Temes–Duna; a Duna–Száva–Kulpa–Adria vízi utak és településeik szerepe önállóan, mint nyakláncra felfűzött gyöngyök kerülnek bemutatás-

ra. Bármennyire is izgalmas ez a rész, a részletes tárgyalással óhatatlanul ismétlésbe bocsátkoznék, az olvasót pedig megfosztanám a felfedezés örömétől.

Akármennyire is csúcspont a záró fejezet, ezt követően hiányoltam az összefoglalást, ahol a kötetben hangsúlyosabban megjelenő vagy árnyékban maradóan megfogalmazott állítások tézisszerűen ismét kilistázásra kerültek volna. A nagytájak éreztének, a nagy piacok és elosztó központok áttekintése után a könyv hirtelen véget ér. Mindez nem gyengíti Glósz teljesítményét: a makroadatokat lokális esettanulmányok eredményeivel ütköztető, logikusan építke-

ző, módszertani kételyeit őszintén feltáró szerző szintézise két évszázad ezirányú vizsgálatainak betetőzése. Mint ilyen alap minden további kutatás számára. Feladat pedig maradt bőven: akár az uradalmak működésére, akár a jobbágyparaszti gazdálkodás mikroökonómiájára vagy a sokszor klánszerűen felépülő kereskedői láncolatok hálózatelemzéssel történő vizsgálatára gondolunk, kirajzolódik a továbblépés iránya.

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Régiótörténeti munka az 1848–1849-es szabadságharcról

Solymosi József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848-49-ben. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2013. 175 oldal

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc története Magyarországon a vereség után szinte azonnal az érdeklődés közepontjába került. Akik átélték, arra kerestek magyarázatot, hogyan veszhettek el „az igaz ügy”, az utókor számára pedig a tanulságok levonása és a múltból való építkezés fardságos feladata maradt. Napjainkban is joggal merülhet fel a kérdés, hogy sikerült-e már pontos képet kapnunk az események láncolatáról, megértettük-e a források mélyén megbúvó összefüggéseket, helyi értékén tudjuk-e kezelni az ország erőfeszítéseit a „Nagy Év” viharában, ismerjük-e az eseményeket alakító emberek motivációját, személyiségüket. A válasz felemás lehet: tény, hogy nincs még egy olyan másfél év Magyarországi történetében, amelynek ekkora irodalma állna rendelkezésünkre, tehát a kutatás az alapvető, országos jelentőségű összefüggések túlnyomó részét már feltárta, de a helytörténet-kutatás továbbra is számos adalékkal szolgálhat az érdeklődő számára, s ez tovább pontosíthatja ismereteinket.

Solymosi József kötete – amelynek alapját PhD-értekezése adta – a maga nemében egy újszerű kutatási műfaj meghonosítására tesz kísérletet. A mű ugyanis a helytörténeti, az alakulattörténeti, az életrajzi, a közigazgatás-, valamint nemzetiségtörténeti kutatások közös halmazát jeleníti meg. A régiótörténet kedvelt kutatói irány az utóbbi évtizedek történeti gyakorlatában, melynek célja egy-egy területről adott időmet-
szetben minél komplexebb kép felvázolása.

Előnye, hogy a szóba jöhető források mennyisége áttekinthető méretűvé csökken, mégis alkalmas arra, hogy a – véleményem szerint legérdekesebb – történeti kérdésre választ adjon: miképp élte meg a kor embere egy időszak eseményeit.

A szerző által választott régió – Északkelet-Magyarország – bemutatása több szempontból is indokolható. Egyrészt erről a területről 1848–1849-cel kapcsolatban csekélyebbek az ismereteink, másrészt az ezen időszak kardinális kérdésének tekinthető nemzetiségi probléma itt teljes valójában mutatkozik meg, végül pedig láthatjuk, hogy milyen mindennapi problémákkal kellett egy a szabadságharc háttérrel járó területnek megküzdenie.

A kötet szerkezete koherens, jól szolgálja a számos részletre kiterjedő kifejtést. A bevezetésben Solymosi József indokolja témaválasztását, valamint összefoglalja a terület történetére vonatkozó korábban megjelent szakirodalmat, illetve a publikált forrásokat. E részben a szerző komoly kritikával illeti a helytörténeti munkákat, felróva azoknak a tudományos apparátus hiányát, s ezen a ponton, úgy gondolom, lehetett volna elnézőbb is a lelkes helytörténészekkel szemben.

A kötet következő tematikus egysége az északkelet-magyarországi vármegyék (Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa) népességét, azok nemzetiségi összetételét ismerteti Fényes Elek statisztikája alapján. Ebből pedig nyilvánvaló válik, hogy ezen vármegyék komoly nemzetiségi többséggel rendelkeztek a reformkorban, noha – állapítja meg később Solymosi – itt ez nem okozott olyan súlyos következményeket, mint például a Délvidéken. Külön jegyzést érdemel annak a proklamációnak az idézése, amelyben a máramarosi román politikusok nyilvánították

ki hűségüket a haza iránt. A megyék politikai életéről szólva táblázatba foglalva összegzi az országgyűlési követek és a fontosabb megyei tisztviselők nevét az 1845-ös évtől kezdve az 1848-as népképviselési országgyűlési választásokig. Ebből pontosan rekonstruálható, hogy jelentős személyi változások nem követték a polgári átalakulást a térség vármegyéinek közigazgatási apparátusában. Külön fejezetben ismerkedhetünk meg a tárgyaló megyék lakossága által 1848-ban országgyűlési képviselővé választott személyek rövid életrajzával – a Pálmány Béla által szerkesztett almanach alapján –, amit véleményem szerint akár el is lehetett volna hagyni, vagy a jelentősebb személyek – például Lónyay Menyhért – esetében kissé részletesebb formában lehetett volna megírni.

Önálló alfejezet foglalkozik a vármegyék nemzetőrségének, majd a honvédalakulatok megszervezésének kérdésével, amelyben széleskörű forrásbázisra – köztük jelentős levéltári anyagra – alapozva mutatja be a szerző azokat a mindennapi problémákat, amelyekkel a kormányszatnak ezen a területen szembesülnie kellett. Fontosnak tartom kiemelni azt a táblázatot (79–80. old.), amely a tárgyaló megyék újoncainak zászlóaljankénti beosztását tartalmazza. Ehhez a témához kapcsolható a későbbiekben tárgyalt, lengyel önkéntes alakulatokkal foglalkozó rész, amely Kovács István kutatásaira alapozva vonja le azt a helytálló, de lehangoló következtetést, hogy az Északkelet-Magyarországon felállított lengyel szabadcsapatok mind létszámukban, mind harcértékükben elmaradtak a kormányszat által óhajtott szinttől. E fejezet másik érdekes része az a „sajtószemle”, amelyben Solymosi a négy vármegyének az országos sajtóban 1848 márciusa és júliusa közötti „lenyomatát” prezentálja.

A kötet talán legértékesebb fejezete az a közel húsz oldal, ahol a szerző az északkelet-magyarországi vármegyék kormánybiztosainak tevékenységét foglalja össze. Az itt hivatkozott jelentések révén kerülhet az ol-

vasó a legközelebb a megyék – főképp anyagi természetű – problémáihoz. A jól felépített fejezet – melynek vázát Hermann Róbert 1998-ban a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent alapvető tanulmánya adja – áttekinti a kormánybiztosi intézmény kialakulásának történetét, majd plasztikusan ábrázolja azt a feszültséget, amely a kormányszat lehetőségei és a kormánybiztosok igényei között mutatkozott.

Bár a hadi események vonatkozásában mindvégig marginális jelentőségűek voltak az északkeleti megyék, a Galícia irányából végrehajtott Barco-féle császári-királyi betörés eseményeit bemutató fejezet, illetve a munkácsi vár 1848–1849-es történetét tárgyaló rész egyértelműen a legjobb, legrészletesebb megjelent összefoglalása ezen résztémáknak. Mindkettő esetében jelentős levéltári anyagot dolgoz fel a szerző, és azokból releváns következtetéseket von le. Érdekes adalékokkal szolgál ez a fejezet az 1849 júniusában az északkeleti határ védelmére alakuló hadosztály parancsnokának kinevezett Kazinczy Lajos személyiségének, katonai képességeinek megrajzolásához is.

Az orosz beavatkozás 1849 nyarán döntő mértékben határozta meg az északkelet-magyarországi régió életét, amit egy talán túl rövidre zárt fejezetben tárgyal a szerző. Itt minden bizonnyal érdemes lett volna a helybéli lakosság és a hadseregek viszonyát érzékletesebben bemutatni, hiszen ez az a téma, amelyről viszonylag keveset tudunk. Az orosz levéltári források beszerzésének nehézségei persze indokolhatják a hiányt. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy Wysocki és Dessewffy Arisztid életrajzánál (461. és 462. jegyzet) elmaradtak a hivatkozások, amelyek valószínűleg Bona Gábor *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban* című munkájából származnak, mely munkákat egyébként a mű korábbi fejezeteiben többször is idéz Solymosi.

Az utolsó tematikus egység a régióban hadbíróági eljárás alá vont személyekkel foglalkozik, de az ítéletek és az esetleges

amnesztia időpontjának ismertetésén kívül többre nem vállalkozik a szerző. Érdekes lett volna azt is megvizsgálni és áttekinteni, hogy a későbbiekben ezek az emberek milyen szerepet játszottak a helyi politikai életben. A fejezet utolsó néhány sora a terület 1848–1849-es emlékeit sorolja fel, itt is úgy vélem, ezen rész elhagyása vagy bővebb kifejtése lett volna indokolt.

A kötet keretes szerkezetét az összegzés teszi teljessé, ebben a szerző a bevezetőben feltett kérdésekre ad tömör, jól megfogalmazott válaszokat. Értékeli a helyi kormánybiztosok és Kazinczy Lajos teljesítményét, valamint összefoglalja a nemzetiségi kérdés alakulásának hátterét.

A könyvhöz csatolt függelékek – térképek, képek, hadrendek – jól kiegészítik a főszöveget, hiányérzetünk talán csak abban a vonatkozásban lehet, hogy a katonai eseményekhez kapcsolódó jól szerkesztett tér-

képekre a főszövegben nem történik utalás. A hadmozdulatok talán könnyebben követhetők lennének, ha nem függelékként, hanem a tárgyaláshoz szervesen kapcsolva jelentek volna meg a kötetben. A művet részletes bibliográfia, hely- és személynévmutató, valamint angol és német nyelvű rezümé zárja, ami a munka igényességét emeli ki.

Solymosi József valóban hiánypótló munkát alkotott, sikerült minden részletre kiterjedően bemutatnia Északkelet-Magyarország 1848–1849-es történetét. A széles forrásbázis, a gördülékeny stílus, a jól szerkesztett kiegészítő anyagok és a könyv szép kiállítása mind a szakma, mind a laikusok számára érdekessé és értékké teszik a kötetet.

ANTOS BALÁZS

A terror szimbóluma: az Országház

B. Müller Tamás: *Vörösteror az Országházban 1919. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016. 324 oldal*

1919. március 21-e, a Magyar Tanácsköztársaság¹ kikiáltása a két világháború közötti történelmünk legsötétebb 133 napjának kezdetét jelentette, hiszen a bolsevik rendszer kiépítésének kísérlete alapvető szakítást jelentett a magyar történelmi és politikai hagyományokkal. A négy hónap történelméről szóló szakirodalmunk nem túl gazdag, és amit a téma iránt érdeklődő olvasó erről az időszakról tud, az tulajdonképpen egy-két személy nevére és néhány fontosabb eseményre korlátozódik, s ez komoly hiányérzetet kelthet bennünk.

Ezt a hiányt próbálja több szempontból is pótolni Müller Tamás munkája. A szerző a vörös terror eseménytörténetének elbeszélése helyett egyedülálló módon arra vállalkozott, hogy az Országház-központú történelmi kutatásnak megfelelően – szakirodalom hiányában – levéltári forrásokra és visszaemlékezésekre támaszkodva rekonstruálja azt a folyamatot, amely a magyar Országházat az ezeréves magyar államiság szimbólumából

1919 márciusa és júniusa között az intézményesített kommunista politikai terror helyszínévé, egyszersmind jelképévé is tette.

A kötet szerkezetileg három részre tagolódik. Az első egy logikailag jól felépített bevezető tanulmány, amely alapvetően a kötetben publikált források megértését és elemzését szolgálja. Voltaképpen egy rövid történelmi összefoglaló a Tanácsköztársaság terrorszervezetéről. A szerző nagyobb, nemzetközi folyamatokból indul ki, közelíti a magyarországi helyzet felé – amely a kötet központi eleme –, majd egyéni sorsok bemutatásával hozza még közelebb az olvasóhoz az Országházban 1919 tavaszán és nyarán lejátszódó drámai eseményeket: kínvallatások, terror, halál ennek az időszaknak a kulcsfogalmai. Meggyőzően mutatja be az Országházban kiépített terrorrendszer szervezeti felépítését, szisztémáját, az ehhez kapcsolódó, a mindennapokhoz tartozó rettegés és szenvedés folyamatos jelenlétét, s ezzel emléket kíván állítani mindazoknak, akik ezen idő alatt átélték a bolsevik kínvallatásokat, adott esetben életüket veszítették az Országházban.

A tanulmány 1917-től mutatja be azt a folyamatot, amellyel – ha rövid ideig is, de – lehetővé vált a magyarországi bolsevik típusú rendszer kiépítése. Az első világháború idején orosz hadifogságba került magyar katonák szemtanúi voltak a bolsevik hatalomátvételnek, és testközelből láthatták a diktatúra kiépítésének lépéseit. A háború után Magyarországra visszatért kommunisták számára ezek az „oroszsországi tapasztalatok” adták a mintát. Ez egyben azt is jelentette, hogy a magyar bolsevikok nemcsak ideológiai töltettel, de annak a gyakorlatban is megvalósuló elképzelésnek a tudatával érkeztek vissza Magyarországra, hogy a diktatúra legfőbb támaszát az élet minden területére kiterjedő terror jelenti. 1919. március 26-án a Vörös Őrség felállításával ennek egyik eszközét te-

¹ Az 1945–1989 közötti időszakban – érthető módon – viszonylag jelentős szakirodalom látott napvilágot a témáról. A kellő kritikával kezelendő publikációk közül kiemelhetjük: Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Budapest, 1935.; Hajdu Tibor: *Tanácsok Magyarországon 1918–1919.* Budapest, 1958.; Hajdu Tibor: *Március huszonegyedike. (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez.)* Budapest, 1959.; Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Budapest, 1968.; *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga.* Szerk. Sarlós Márton. Budapest, 1959.; Münnich Ferenc: *A Magyar Tanácsköztársaságról.* Budapest, 1969.; Kende János: *Forradalomról forradalomra.* Budapest, 1979.

remtették meg. E terrornak vált központi színterévé az Országház is. Itt működött az a 450 főből álló, szigorú hierarchia szerint felépülő Politikai Nyomozó Osztály, amelynek feladata az országban kibontakozó ellenforradalmi mozgalmak felderítése és azok hatékony elfojtásának megszervezése volt. Ezt a szervet Korvin Ottó vezette. Müller Tamás jól érzékelteti azt a gyorsaságot és hatékonyságot, amellyel a Korvin irányítása alatt működő osztály tevékenykedett ezekben a hetekben: létrehoztak egy országos kémhálózatot, amely egyben ellenőrizte és irányította az összes politikai ügyben megindított rendkívüli eljárást is. A Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályaként 1919 áprilisától ugyancsak az Országházban működött a Cserny József által létrehozott és vezetett, 40–50 főt számláló Lenin-fiúk csoportja is.

A folyamat részeként kiemelendő, hogy a rendvédelmi szervezeten belül a politikai rendőrség teljes egészében elkülönült. Müller Tamás e tekintetben párhuzamot von az 1919-es és az 1947 utáni kommunista berendezkedés között, amikor azt állítja, hogy a Tanácsköztársaság politikai rendőrségének megszervezése a későbbi kommunista pártállami logika alapján történt: a rendőrségtől független, látszólag a kormányzati struktúrába illeszkedő, de a valóságban a kommunista párt vezetői (ebben az időben Kun Béla, Szántó Béla, Landler Jenő és Vágó Béla) által irányított állambiztonsági szervezet egy korai példáját láthatjuk.

Mindez az Országházban működött. Abban az épületben, amely eredeti célját tekintve a magyar törvényhozás otthona, az ezeréves magyar államiság szimbóluma volt, és amelyet az új hatalom vezetői a legbrutálisabb eljárások színhelyeivé tettek. Ennek első momentuma volt a Parlament nevének megváltoztatása: az Országházból 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság Háza lett, vagyis nem pusztán fizikai, hanem szimbolikus térhódítás is történt. Müller Tamás fegyveres megszállásnak nevezi az Országház épületének kommunisták általi birtokbavételét,

amely az Országgyűlési Őrség erőszakos lefegyverzésével vette kezdetét.

A munka következő fontos pillére a Lenin-fiúk tevékenységének és megítélésüknek a bemutatása, annak a folyamatnak a rekonstruálása, amely e terrorszervezetet országosan rettegett alakulattá tette. Elnevezésük (amelyet saját maguk is használtak), „terroristák”, hamar átment a köztudatba. Válogatásuk egyetlen szempontja az volt, hogy a vezetőik által kiadott parancsokat gondolkodás nélkül végrehajtsák, vagyis olyan egyéneket kerestek, akik hajlandók voltak a diktatúra ellenségeinek kikiáltott személyekkel szembeni legdurvább fellépésre is. Azaz elsősorban nem ideológiai és/vagy politikai tényezők játszottak szerepet a felvételnél, hanem csupán az, hogy a hatalom védelme érdekében egy mindenre elszánt önkéntesekből álló terrorcsapatot hozzanak létre, amelynek elsődleges feladata a megfélemlítés volt. Két hónapos országközi működésük elég volt ahhoz, hogy az épületben elkövetett vallatások és kivégzések hatására az Országház mint a bolsevik diktatúra kegyetlen jelképe jelenjen meg a köztudatban.

Ez érthető, hiszen a diktatúra célpontja volt mindenki, aki megkérdőjelezte annak politikai létjogosultságát, és aki gyanússá vált, könnyen az Országház termeiből kialakított kihallgató szobákban vagy a kínzások színhelyéül szolgáló parlamenti pinchelyiségekben találhatta magát.

A bevezető tanulmányban a szerző lényegre törően és világosan mutatja be, hogy ha valaki 1919 márciusa és júliusa között bekerült az Országházba, akkor az egyet jelentett az erkölcsi megszégyenítéssel, a rettegéssel, a brutális verésekkel, kínvallatásokkal. Az épületben fogva tartott személyeket két csoportra osztja. Az első kategóriába azok sorolhatók, akik preventív céllal kerültek túszerként a „vörösök” fogságába. Esetükben a fogva tartás célja az esetleges ellenforradalmi cselekmény megakadályozása volt. A második csoportba kerültek azok a személyek, akik valamilyen konkrét ellenforradalmi (vagy annak nyilvánított) cselekményben

vettek részt. Velük kapcsolatban beszélhettünk az országházi terrorról, hiszen a vallatások, verések elsődleges elszenvedői ők voltak, tekintet nélkül társadalmi állásukra.

A szerző rávilágít arra is, hogy egyfajta misztikum övezte a köztudatban az Országházat. Az általa többször használt „országházi terror” kifejezésnek köszönhetően a hétköznapi emberek sok olyan gyilkosságot is a Parlamenthez kötöttek, amelyek valójában nem ott történtek. Ez pedig azt eredményezte, hogy az országházi eseményeket a közbeszéd sokszor a rémtörténetek szférájába emelte, aminek alapját az Országházban fogva tartott személyek visszaemlékezései szolgáltatták.

Müller a letartóztatások vonatkozásában a június 24–25-ére virradó éjszakára teszi a választóvonalat. Ekkor tömeges letartóztatások kezdődtek egy fővárosi katonai felkelés nyomán, ami egykori befolyásos közéleti és gazdasági szereplők, illetve a ludovikás növénydekek bebörtönzését is jelentette.² A szerző hangsúlyozza, hogy az ebben az időszakban letartóztatott túsok fogva tartásának ideje jóval rövidebb volt, mint azoké, akiket még áprilisban vagy májusban fogtak el. Ebben döntő szerepe volt a magyarországi antant megbízottak diplomáciai nyomásgyakorlásának, akiknek a már külpolitikailag és hatalmi bázisát tekintve is meggyengült tanácskormány immár nem tudott ellenállni.

A kötet túlnyúlik a Tanácsköztársaság történetén, és hűen mutatja be az ellenforradalmi kormány kommunista-ellenes megtorlásait is. A Friedrich István vezette ellenforradalmi kormány elsődleges feladatának tekintette a tanácskormány szolgálatába szegődött személyek felkutatását és letartóztatását. Ennek érdekében visszaállította a proletárdiktatúra előtt érvényben lévő jogrendet és igazságügyi szerveket, s az úgynevezett

„kommunista ügyekben” gyorsított bűnvádi eljárást tettek kötelezővé. Müller kellő alaposítással tárja fel a tárgyalások lefolyását, amelyek során a tényleges halálra ítélték száma 74 fő volt.

A kötet második részét a levéltári források és a két világháború között született visszaemlékezések alkotják, vagyis a munka legnagyobb része forrásközlés.³ A szerző a felhasznált forrásokat két nagyobb fejezetbe rendezte. Az első *A Politikai Osztály országházi működésével kapcsolatos rendőrségi, ügyészségi és büntető törvényszéki dokumentumok* címet viseli. A könnyebb áttekinthetőséget szolgálja, hogy Müller Tamás külön csoportba foglalta a rendőrségi jelentéseket és jegyzőkönyveket, az ügyészségi és büntető törvényszéki jegyzőkönyveket, valamint a Politikai Osztály működésével, feladataival kapcsolatos hivatalos iratokat.

A rendőrségi aktákban az egykori terroristák bűnvádi eljárásai során tett vallomásaiból olvashatunk részleteket. Ezek alapján két fontos megállapítást tehetünk: egyrészt tagadták felelősségüket az elkövetett gyilkosságokban és vallatásokban, vagyis nem érezték bűnösnek magukat, ugyanakkor – talán egyfajta önfelmentésként – a terrorszervezetben való közreműködésüket azzal indokolták, hogy a terroralulathoz csatlakozva akarták elkerülni a frontszolgálatot.

Az ügyészségi és büntető törvényszéki jegyzőkönyvek arról számolnak be, hogy a túsoknak milyen megpróbáltatásokat kellett elszenvedniük, mikor és milyen módon történt letartóztatásuk. Ezzel párhuzamosan olvashatjuk a vádlottakkal kapcsolatos kihallgatási jegyzőkönyvek részleteit, amelyek egy fontos momentumra világítanak rá: a Tanácsköztársaság alatt elkövetett letartóztatásokat és az eljárások menetét törvényellenesnek minősítette az ellenforradalmi bíró-

² Ezen az éjszakán összesen 423 embert tartóztattak le és hurcoltak be az Országház főrendiház épületszárnyába. A letartóztatottak ettől kezdve már nem a Markó utcába vagy a Gyűjtőfogházba kerültek, hanem ide.

³ A Tanácsköztársaságra vonatkozó legfontosabb forrásgyűjtemény a rendszerváltás után jelent meg: Gerencsér Miklós: *Vörös Könyv*, 1919. Budapest, 1993.

ság, mivel azokat a „közhivatalnoki jelleg színlelésével” hajtották végre. Ez egyértelműen a tanácskormány jogalapjának nyílt tagadását jelentette. E dokumentumok elemzése lehetővé teszi, hogy összehasonlítást tegyünk arra vonatkozóan, miként is emlékezett vissza a történetekre egy egykori terrorista és egy fogoly.

A Tanácsköztársaság idején kiadott rendeletekből és jelentésekből megismerhetjük a bolsevik állam Politikai Osztályának működési rendjét, feladatait, azt, ahogy egy országos szinten működő szervezetet kívántak létrehozni a külföldi levelezések és az (esetleges) ellenforradalmi tevékenységek megfigyelésére.

E fejezet negyedik része annak a Szóts Andrásnak állít emléket, aki a feltételezések szerint behalt a vallatások során elszenvedett sérüléseibe (a másik verzió szerint öngyilkos lett az Országházban). Az erről szóló források háborzongató módon tárják fel a Lenin-fiúk egyetlen módszereit.

A forrásközlés második fejezete *Az országházi fogság emlékei – politikai túsók, foglyok és ellenforradalmárok visszaemlékezései országházi fogságukra* címet viseli. Ebben a részben egykor magas hivatali betöltő személyek és országgyűlési képviselők visszaemlékezéseiből olvashatunk részleteket. Olyan ismert közszereplők, mint Rákosi Jenő, Szász Károly, Rubinek Gyula vagy Pekár Gyula egyaránt átérték az országházi fogságot. Pontos képet kapunk a fogvatartottak hangulatáról, az országházi terror légköréről. Az egyéni sorsok bemutatása, illetve ezek megismerése közelebb hozza az olvasóhoz a történeteket, és igazolja azt a fentebbi állítást, miszerint az Országház 1919 tavaszán és nyarán egyet jelentett a vörös terrorral.

A harmadik rész egy *Életrajzi lexikon*, amely a kötetben szereplő fontosabb személyek rövid életrajzait összegzi. Ezekből derül

ki például, hogy egy-egy vádlott esetében milyen ítélet született a bűnvádi eljárás során.

Összességében megállapítható, hogy a bevezető tanulmány tökéletes egységet képez a felhasznált forrásokkal, szerkezetileg és tartalmilag megfelelően egészítik ki egymást. A kötet felépítése lehetővé teszi, hogy egyes folyamatokat külön-külön vizsgáljunk, hiszen minden lényeges állítására találunk forrást. Ezt segíti a szerző egyszerű nyelvhasználata is: feltűnően kerüli a bonyolult megfogalmazásokat, a gondolatok logikus sorrendben követik egymást. Érthető szerkezeti egységet képeznek a tanulmány alfejezetei, amelynek köszönhetően az olvasó egyszer sem érezheti túl tudományosnak vagy rosszabb esetben unalmasnak a szöveget. A kötet nincs „túljegyzetelve”, s a jegyzetek tartalmilag további hasznos információkkal szolgálnak.

Egyetlen hiányérzetem támadt a könyvvel kapcsolatban. Véleményem szerint jobban be lehetett volna mutatni az épületet, nagyobb hangsúlyt helyezve a tértörténetre (akár eszmetörténeti megközelítéssel, kiélezve arra a tételmondatra, miszerint a bolsevik rendszer alapvető szakítást jelentett a magyar törvényhozás hagyományával, amely hagyományoknak az Országház vált szimbólumává), illetve a Ház belső felépítésére, amit talán nem mindenki ismer.

Ettől eltekintve Müller Tamás az Országház-központú történeti kutatáshoz végig hűen ragaszkodott. A könyv által vizsgált téma alapvetően új adalékokat tartalmaz a két világháború közti Magyarország történelmének megismeréséhez. Hitelesen tárta fel a Tanácsköztársaság és Országház viszonyát, alapvető új információkkal látja el az olvasókat, hiszen a magyar Parlament történetének eddig szinte ismeretlen részleteibe avatja be a múlt iránt érdeklődő közönséget.

Az országgyűlés működése pontról pontra

Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015. 512 oldal

Püski Levente *A Horthy-korszak parlamentje* című könyvének kiadásával újtára indult az Országgyűlés Hivatala gondozásában megjelenő *A magyar országgyűlések története* című könyvsorozat. A 12 kötetesre tervezett sorozat célja a magyar parlamentarizmus kialakulásának és történetének bemutatása annak gyökereitől napjainkig. A tervezésnél kiemelt szempontként fogalmazták meg a szerkesztők, hogy a felsőoktatásban részt vevő hallgatók és a kutatók számára olyan hiánypótló kézikönyvek készüljenek, amelyek hosszútávon segíthetik a magyar parlamentarizmus múltjának mélyült megismerését, ugyanakkor haszonnal forgathatják a téma iránt érdeklődő „laikusok” is. A kötetek szerzői az adott korszakok kiváló történészei, kutatói.¹

---

¹ A Hivatal honlapján közzétett információk szerint az alábbi kötetek megjelentetését tervezik a jövőben: Neumann Tibor – Fazekas István – Pálffy Géza – Varga Szabolcs: *A királyi Magyarország rendi országgyűlései a 17. század végéig*; Oborni Teréz: *Az erdélyi országgyűlések*; Szijártó M. István: *A diéta. A rendi országgyűlések története a 18. században*; Dobszay Tamás: *A reformkor országgyűléseinek története*; Hermann Róbert: *A népképviseleti parlament (1848–1849, 1861)*; ifj. Bertényi Iván: *A dualizmus kori Magyarország parlamentarizmusa (1865–1918)*; Müller Tamás: *Országház országgyűlés nélkül (1918–1919)*; Palasik Mária: *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1948)*; Feitl István: *A szocialista korszak álp parlamentarizmusa*; Soltész István: *A rendszerváltozás parlamentarizmusa (1990–2014)*. Forrás: <http://www.nemzetfotere.hu/hu/blog/posts/puski-levente> (2016. február 7.).

A Horthy-korszak parlamentarizmusának témakörében több részterületet is fel dolgoztak már az elmúlt évtizedekben: mind a képviselőház, mind a felsőház tekintetében születtek jogtörténeti, politológiai, történeti írások, a korszak választási rendszerét is több színvonalas munka dolgozta fel, s viszonylag széles irodalma van a két világháború közötti politikai pártoknak és irányzatoknak is.² Összességében azonban megállapítható, hogy ezen időszak parlamentarizmusának történetéről eddig nem készült átfogó munka, így Püski Levente vállalkozása ebben az értelemben hiánypótlónak tekinthető.

A szerző a Debreceni Egyetem Modernkori Magyar Történeti Tanszékének docense, a két világháború közötti időszak történetét kutató történész, aki számára nem ismeretlen a magyar államberendezkedés, ezen belül pedig a parlamentarizmus témaköre sem. Korábbi munkáiban foglalkozott már a Horthy-rendszerrel és a felsőház történetével is.³ A kötet tárgya ezeknek a kutatási témáknak az összegzése, kidolgozása, és a parlamentarizmus témája köré rendezése. Fogalmazhatunk úgy is, hogy az országgyű-

---

² Néhány példa a fent említett témakörökhöz: Pesti Sándor: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, 2002.; Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Budapest, 1999.; Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest, 2009.; Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944*. Budapest, 1993.; Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, 2012.

³ Főbb munkái: Püski Levente: *A Horthy-korszak*. Budapest, 2010.; Püski Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, 2006.; Püski Levente: *A magyar felsőház története*. Budapest, 2000.

lés működését, a korszak politikai életében elfoglalt helyét elemzi jog-, politika- és intézménytörténeti oldalról.

A munka két nagyobb tartalmi egységre bontható. Az első négy fejezetben az országgyűlés kereteivel, működési területeivel, a törvényhozás más intézményekhez való viszonyával valamint az egész rendszert kiszolgáló infrastrukturális háttérrel ismerkedhet meg az olvasó. A második egységben áttekinti, hogy a parlament milyen szerepet töltött be az államberendezkedésben a Horthy-korszak egyes időszakaiban. Az utolsó fejezetben pedig mintegy epilógusként kitekint a német megszállás utáni időszakra, s a képviselőház és felsőház maradványainak Németországba költöztetésével zárja az elemzést.

A korszak kezdetét az első világháború után, 1920 februárjában összeülő nemzetgyűlés első ülésében jelölte ki Püski Levente. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő 1918–1919-es forradalmak parlamentarizmus-történeti hatásairól csak érintőlegesen lehet olvasni a kötetben. Főként az új rendszer önmeghatározása, a forradalmaktól való elhatárolódása, az országgyűlés ülésein kezdetben elhangzó vitákban felmerülő vádaskodások (politikusknak a forradalmak alatt betöltött politikai szerepe) kerülnek itt középpontba. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az 1920-ban összeülő országgyűlés a dualizmus időszaka alatt megszokott keretekhez tért vissza, az akkori házszabályok és a vonatkozó joggyakorlat alkalmazásával kezdte meg működését, így ennek rövid bemutatása szintén a kötet tárgyát képezi.

A korszak végének meghatározása már több kérdést vet fel. Ha formai értelemben nézzük, akkor 1945 márciusáig lenne célszerű vizsgálni a Horthy-korszak országgyűléstörténetét, mivel azonban a német megszállást követően a testület már nem volt képes betölteni eredeti funkcióját, 1944. március 19-ével is le lehet zárni azt. A szerző ez utóbbit választotta, de munkája végén rövid

áttekintést ad az 1944–1945-ös „parlamentari színjátékról” is.

Püski elsőként bemutatja az egymást követő választási rendszereket, a parlamentbe jutott képviselők feladatait, milyen követelményeknek kellett megfelelniük, hogy elfoglalhassák helyüket a nevezetes széksorokban. Kitér a pártok szerepének változásaira, a nemzetgyűlés/országgyűlés megnyitásának ünnepélyes aktusaira, azok jelentőségére is. Ezt követően részletesen elemzi a nemzetgyűlés/képviselőház rendszerét, míg az 1927-ben visszaállított felsőházzal, annak munkájáról csupán rövidebb összegzéseket közöl az egyes fejezetekhez kapcsolódóan.

A kötet első részében a képviselőház három szervezeti egységének (bizottságok, plenáris ülés, választott tiszti kar) tevékenységével, majd a törvényalkotás folyamatával valamint a felsőház intézményével ismerkedhetünk meg. Behatóan foglalkozik a működési területek vonatkozásában az egyéb képviselői tevékenységekkel, a politikai reprezentációval és emlékezetpolitikával, a parlamenti vitakultúrával. A szerző jól megtalálta az egyensúlyt a működési keretek, a jogszabályi háttér és ezek tényleges érvényesülésének ismertetése között. Pontosan rávilágít a lényeges összefüggésekre, majd egy-egy kiragadott példával bemutatja, ezek miként jelentek meg a nemzetgyűlés vagy a képviselőház ülésein. A Nemzetgyűlési, Képviselőházi Naplók segítségével az olvasó elé tárja az ülések hangulatát, a közbeszólásokkal, bekiabálásokkal tarkított beszédek vagy éppen az éles szópárbajokat. Összegzi az országgyűlési tisztségviselőinek (házelnök, alelnök, háznagy, jegyzők) tevékenységét, kiemelten foglalkozik a házelnök hatáskörével, befolyásával az ülések menetére.

Az egyes résztémák kifejtésével fokozatosan rajzolódik ki az országgyűlések rendszere és benne a politikai erőviszonyok alakulása. Az első, 1920–1922 között ülésező nemzetgyűlés átmeneti időszaka után a bizottságokban folyó munka, a törvényjavaslatok benyújtása, majd azok elfogadása ese-

tében a kormánypárt vezető szerepe érvényesült, amely igyekezett hatalmát minél jobban megszilárdítani. Így például a többszöri házszabály-módosítások célja a törvényjavaslatok gyorsabb tárgyalásának biztosítása mellett az ellenzék féken tartása is volt.

Milyen lehetőségei voltak az ellenzéknek a Horthy-korszak parlamentjében? Mennyire tudták befolyásolni a törvényjavaslatokat az ellenzéki képviselők? A választási rendszer sajátosságából, a kormányzat bürokratikus fölényéből adódóan azt feltételezhettünk, hogy a törvényjavaslatok tárgyalása, majd megszavazása pusztán formális aktus volt, a szerző azonban ennek az ellenkezőjét állapítja meg. Véleménye szerint az ellenzék számára adott volt a vitákban való részvétel, a kritika gyakorlása, az országgyűlés ülései biztosították számukra a nyilvánosságot. A politikai közvélemény és a sajtó rendszeresen számon tartotta a jelentősebb, nagyobb visszhangokat kiváltó beszédeket, interpellációkat. A sajtómegjelenés az ellenzéki pártok számára politikai mozgásterük bővítését eredményezte, s ezzel együtt a kormánypártok nyomasztó parlamenti fölényének a részleges mérséklését is. Közös, összehangolt akcióval, egy-egy kérdés „melegen tartásával” így a képviselők korlátozott mértékben, de maguk is irányíthatták, tematizálhatták a törvényhozás munkáját.

Az országgyűlés működési területeinek ismertetését követően Püski tágabb nézőpontból vizsgálja meg a témát – bemutatja a törvényhozásnak más intézményekhez fűződő viszonyát. Elemzi, hogy a parlament milyen viszonyban állt az államfővel, az egymást követő kormányokkal, milyen más intézményekkel volt kapcsolata, és milyen volt a sajtó és az országgyűlés viszonya. Figyelemreméltó, hogy míg az 1920-as évek elején az ellenzéki képviselők többször is hangot adtak a Horthy Miklós kormányzó személyével szembeni fenntartásaiknak, úgy az évtized végére már gyengült az ellenállásuk. A korszak elején Horthy teendőit túlnyomórészt a reprezentációs tevékenység-

gek tették ki. Ez a helyzet az 1930-as évektől változott meg, amikortól a kormányzó egyre nagyobb politikai aktivitást kívánt kifejteni. Politikai szerepének növekedésében közrejátszott az a tény is, hogy Bethlen Istvánt követően a miniszterelnökök nem tudták szilárdan és tartósan irányítani a kormánypártot, ezért szükségük volt a kormányzó támogatására (idő előtti választások megtartása, országgyűlés feloszlatása). A szerző megállapítása szerint a harmincas évek végén, valamint a világháború időszakában a miniszterelnökök számára fontosabb volt, hogy bírják a kormányzó támogatását, mint a parlamenti/kormánypárton belüli többséget.

Külön elemzés tárgyát képezi az országgyűlés és a kormány kapcsolata, vagyis miként jelent meg a gyakorlatban a parlament ellenőrző szerepe a kormánnyal kapcsolatban. Püski szerint a parlament rendelkezésére álltak ugyan a kormány felelősségre vonásának eszközei – interpellációk, napirend előtti felszólalások, költségvetések, zárszámadások, miniszterek felelősségre vonása –, ezekkel azonban csak korlátozott eredményeket tudott elérni. Az Egységes Párt megteremtése, a választójog átalakítása és ezzel a kormánypárti többség biztosítása, a kormányzói támogatás mind-mind lehetővé tette, hogy a parlament előtti felelősség egyre inkább formálissá váljon. A törvényhozás ellenőrző szerepe fokozatosan lecsökkent, az országgyűlés munkáját mindinkább a mindenkori kormány tervei határozták meg. Az alfejezet külön érdekessége, hogy árnyalja a kormány és pártjának erőviszonyait is.

Jelentősen szélesíti a könyv tárgykörét, hogy a politikatörténeten kívül az intézménytörténet bemutatására is gondot fordított a szerző. Ismerteti az Országházban működő hivatalokat és apparátusokat, amiből kiderül, milyen jól kiépített, sokrétű, bejáratott rendszer segítette a törvényhozás munkáját.

Az országgyűlés működéséhez hozzátartoztak a korszak különböző reprezentációs

eseményei is. Ezek egyrészt a házelnöknek, illetve a képviselőknek a rendezvényeken való megjelenését jelentették, másrészt az Országházon belül zajló, a történelmi évfordulókról, politikusok, parlamenti képviselők haláláról való megemlékezéseket. Különösen érdekes eleme a könyvnek a Kossuth Lajoshoz, Petőfi Sándorhoz, illetve Tisza Istvánhoz kapcsolódó emlékezetpolitika bemutatása.

Ma már elfogadott nézet, hogy a Horthy-korszak nem tekinthető egységes rendszernek, hanem különböző szakaszokra osztható. Ennek megfelelően Püski Levente kronologikusan három részre tagolja az 1944 márciusáig tárgyalt időszakot.

Az első nemzetgyűlés két évét az átmenetiség időszakaként értékeli a szerző, amely során a képviselők arra törekedtek, hogy tisztázzák a formálódó államberendezkedés kereteit, benne a törvényhozás helyét. Ezt követően Bethlen István miniszterelnöksége alatt már egy megszilárdult politikai berendezkedésről beszélhetünk, aminek összefoglalásában Püski Levente kitér a politikai helyzet stabilizálási eszközeinek – a hárszabályok, a pártszervezés, a fontos törvények (választójog, a felsőház visszaállítása stb.) – ismertetésére. A bethleni időszakot egy autoriter elemeket tartalmazó parlamentáris rendszerként értelmezi.

A bethleni időszak bemutatásától eltérő szerkezetben tárgyalja a szerző a '30-as évek politikai rendszerét. Nem általában véve ismerteti az időszakot, mint Bethlennél, hanem egy gondolatmenetre fűzi fel az elemzést. A tömör összefoglalóban a hazai pártstruktúrában bekövetkező átrendeződést, a szélsőjobbhoz mind az ellenzék, mind a kormánypárti oldalon való térnyerését elemzi. Az 1939–1944 közötti időszak definiálására a szerző már korlátozás nélkül alkalmazza az autoriter jelzőt.

A könyv utolsó fejezetében a Horthy-korszak történetének befejező szakaszát, a német megszállást követő időszakot tárgyalja. Ismerteti az 1944. március 19-e utáni le tartóztatásokat és elhurcolásokat, az or-

szággyűlés korlátozott működését. Ezt követően bemutatja a nyilas hatalomátvétel utáni eseményeket, mely során a nemzetvezetővé választott Szálasi Ferenc a főbb politikai tisztségeket fokozatosan saját híveivel töltötte be. Ahogy a frontvonal egyre közeledett Budapesthez, az országgyűlés Sopronba, majd Németországba költözött. Az 1944 decembere és 1945 márciusa közötti időszakban a két kamara tevékenysége már teljesen formálissá vált.

A kötet kiemelkedő erénye a források pontos ismerete és tudatos alkalmazása. Kiemelendő, hogy Püski Levente elsősorban elsődleges forrásokra, naplókra – ezek keletkezését is ismerteti –, irományokra, a korszakban megszületett törvényekre, hárszabályokra és levéltári forrásokra alapozza munkáját, de felhasználja a korabeli politikusok elérhető memoárjait, a sajtónak a politikai élet eseményeiről szóló híradásait is.

A kötetet színesítik, élményszerűbbé és tartalmasabbá teszik a korabeli fotók. Az egyes fejezetek elején látható kétdoldalas képek ritmikus váltakozása jól tagolja a monográfiát. A gazdag képanyag segítségével bepillantunk az országgyűlés életébe, átérzhetjük a nyüzsgő folyosói hangulatot, a politikusok portréi segítenek jobban megismeri a korszak politikai karaktereit. Egy-egy konkrét fejezethez kapcsolódva (így a *Parlamenti vitakultúra* vagy *A parlamenti politizálás nyilvánossága*) azonban színesíthette volna a kötet képanyagát a korabeli sajtó képeinek vagy éppen karikatúráinak felhasználása.

A kötet kimondott erőssége az olvasmányos, mégis szakszerű stílus. Az egyes témákhoz tartozó példák, történetek segítségével az ismertetés fűszerezve van a kor hangulatával. A nemzetgyűlési, képviselőházi, felsőházi naplókól, valamint a korszak jelentősebb sajtóorgánumainak újságcikkeiből vett idézetek segítik az események jobb megértését, kiváló példákat szolgáltatnak. A lábjegyzetekben megjelölt és pontos hivatkozásokkal ellátott szakirodalom segítségével az olvasók az adott kérdésekről to-

vább informálódhatnak. Ebben segíti őket a kötet végén elhelyezett, tematikusan lebontott forrás- és szakirodalom összefoglaló is.

A kézikönyv-jelleget tovább erősíthette volna, ha a kötet végén a tájékozódást segítő, így például az országgyűlési tisztségviselők névsorát tartalmazó táblázatokat, listákat helyeztek volna el, vagy egy összesítésben bemutatták volna az országgyűlésbe az egyes választások alkalmával bejutott pártok között a mandátumok megoszlását. Jól hasznosítható lenne egy, a kötetben elhelye-

zett táblázatok jegyzékét és pontos helyét tartalmazó mutató összeállítása is.

Püski Levente közel 500 oldalas könyve tömör, informatív, pontos és emellett élvezhető áttekintést ad a Horthy-korszak országgyűléseiről, melynek segítségével árnyaltabb képet kaphatunk a két világháború közötti időszak parlamentjéről. A mű mércét jelenthet *A magyar országgyűlések története* sorozat további kötetei számára is.

LÉGRÁDY ESZTER

Gyorsan, olcsót és jót tömeges mennyiségben – a lakáshiány és politika kapcsolatának analízise

Keller Márkus: Indokolt lakásszükséglet. Lakáspolitikai az 1950-es években. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 94 oldal

A társadalmak mindenkori – napjainkban is fontos – egzisztenciális problémája a lakhatás, ugyanakkor a lakáskérdés a 19. század óta politikai és gazdasági kérdés is Magyarországon. Az 1945 utáni korszak lakásépítéseiről Valuch Tibor több írást is közzétett,¹ ő azonban kevésbé összpontosított a kérdés politikai és jogszabályi hátterének elemzésére. Írásaiban inkább a művelődéstörténeti és társadalomtörténeti vonatkozások kaptak nagyobb szerepet. Kocsis János Balázs 2006-ban megjelent kötet² az 1950 és 1985 közötti budapesti területfejlesztést tanulmányozta. A munka – bár vizsgálati szempontjait illetően – hasonlóan Keller Márkus tanulmányához, kizárólag a főváros vonatkozásában végez elemzéseket. Keller munkájának „előzménye” egy Branczik Mártával közösen írt, 2011-ben megjelent kiadvány.³ Az alaprajzokkal, fényképekkel gazdagított könyv az Óbudai Kísérleti Lakótelep története köré épül, részét képezi az építéstörténet, a lakások és a lakók bemutatása egyaránt.

Keller könyve 2012-ben jelent meg a Tálatum sorozat 14. köteteként. A cím roppant találó, és jól érzékelteti az '50-es évek politikumának és a társadalom e súlyos problémájának jellegét. Az Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézetének történésze korábban 19-20. századi magyar és német társadalomtörténettel, főként a középiskolai tanárok professzionalizációjával foglalkozott.⁴ Az utóbbi években fordult érdeklődése a lakáspolitikára, a lakáskérdés felé.

A szerző kiindulási helyzetnek a II. világháború végi, 1945-ös romos állapotokat tekinti. A kronológiai határok egyértelműek, a kezdet 1949, a kommunista diktatúra első éve, a végpont 1960–1961, az Óbudai Kísérleti Lakótelep átadása. 1956 ebben az esetben nem jelent csomópontot, hiszen az építéstörténeti, de a történeti szakirodalom álláspontja is leginkább az, hogy a sztálinista struktúra lebontása csak az 1960-as évek elején indult meg. A munka nem túl terjedelmes, de annál komplexebb, és széleskörű forrásbázisra épít. A forráscsoportok között Keller levéltári dokumentumokat (különböző állami és pártszervek iratanyagait), statisztikai jelentéseket, népszámlálási adatsorokat, korabeli propaganda kiadványokat vonultat fel. A kiterjedt szakirodalom mellett építészekkel és az Óbudai Kísérleti Lakótelep első beköltözőivel készített interjúkat is felhasznál, s munkájának fontos része a jogszabályi háttér témával összefüggő részeinek vizsgálata. Felépítése logikus, feltár egy alaphelyzetet, és az azt követő folyamatok elemzése után levonja a

¹ Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, 2005. 294–313.; Valuch Tibor: *Településpolitikai, lakáskörülmények*. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, 2006. 588–591.

² Kocsis János Balázs: *Területfejlesztés Budapesten 1950 és 1985 között. A döntéshozatali mechanizmus és a fejlesztések háttere*. Budapest, 2006.

³ Branczik Márta – Keller Márkus: *Korszerű lakás 1960 – az óbudai kísérlet*. Budapest, 2011.

⁴ Keller Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárok professzionalizációja porosz–magyar összehasonlításban a 19. század második felében*. Budapest, 2010.

megfelelő következtetéseket, végül pedig egy gyakorlati példát is felidéz a korszak végéről, amellyel egyben le is zárja a vizsgáldást.

Figyelemreméltó, hogy a szerző a lakáspolitikát országos összefüggésekben tárgyalja. A településkategóriák több szempont szerinti összehasonlító elemzéséből pontosan nyomon követhető a főváros, a városias jellegű és a falusias települések közti különbség, de adott esetben a hasonlóság is.

A II. világháború után kialakult új történelmi helyzet 1945–1948 között az állam szükségképpen nagyobb szerepvállalását hozta magával a lakáspolitikában, az 1949-es kommunista hatalomátvétel után pedig abszolút meghatározó tényezővé nőtte ki magát. Igaz, a koalíciós korszak viszonyaival kevesebbet foglalkozik a szerző, csupán az építésszek elképzelései, illetve az építésiügyi szabályzatok kapcsán érinti azt, de ebből is kiderül, hogy már 1945-től kezdve komolyan foglalkoztak a problémával. Az 1949-től kialakuló politikai berendezkedésből adódóan ugyanakkor az állam – gyakorlatilag a párt – szerepének vizsgálata kulcsfontosságúvá válik. Az új viszonyrendszerek vizsgálata több vonatkozásban is helyet kap a munkában, például az állam és az építésszek kapcsolata, a vidék és város viszonya, a lakás és a társadalmi helyzet összefüggései.

A bevezetőt követő fejezet a kiindulási helyzetet tárgyalja, melynek három „szereplője” a lakások, az építész szakma és az állam. Elsőként a lakásokra tér ki, vizsgálja azok számát és jellegét. Az 1949. évi népszámlálási adatokat feldolgozva a szerző grafikonok és diagramok segítségével végez összehasonlító elemzést. Mindebből kiderül, hogy a lakóházak – ez a lakásforma volt meghatározó az országban – túlnyomó többsége egylakásos, a lakástípusok között pedig az egyszobás volt túlsúlyban. Figyelemreméltó a lakások alacsony felszereltségi foka, hiszen 46%-ukban volt csak villanyvilágítás, a vezetékes gázra, vízvezeték-re, fürdőszobára és árnyékszékre vonatkozó

adatok 7–17% között mozogtak. E helyzetből következtek az állam gyakorlati feladatai: „a vidéki és (fő)városi lakások, lakóházak között lévő minőségi különbség, illetve az egyszobás lakások magas arányának és azok zsúfoltságának, komfortnélküliségének csökkentése”. (16. old.) E fejezet építész szakmát elemző része különösen érdekes lehet a témában kevésbé járatos olvasói számára. Kiderül ugyanis, hogy az építésszek sokkal pozitívabban ítélik meg a Rákosi-korszakot, mint a közvélemény általában. Felmerül a kérdés: „Miert tűnik tehát a Rákosi-diktatúra Magyarország számára kevésbé örömteli korszaka az építésszek emlékezetében pozitívnak?” (27. old.) 1949 után természetesen meghatározó szerephez a baloldali kötődésű építésszek jutottak, és sok olyan kötöttség is érvényesült (például a szocialista realizmus esztétikai kódexének betartási kényszere), amelyet az állam mint kizárólagos megrendelő határozott meg. A szerző azonban rávilágít arra a tényre is, hogy az építész hivatás felértékelődött, a szakmai fejlődés felgyorsult. Ezt támasztja alá a műszaki felsőoktatás fejlesztése, az Építőipari Műszaki Egyetem létrehozása vagy olyan szakmai szervezetek létrejötte, mint például az Építőművészek Szövetsége, valamint a szakmai elismerések, díjak alapítása (például az Ybl-díj). Ennek a fejlődésnek végül a Kádár-korszakban az önreprezentáció súlypont eltolódása vetett véget.

A harmadik – és egyben leghosszabb – fejezet a kialakult helyzetre adott megoldási kísérleteket és azok kudarcait mutatja be. Az olvasó ekkor érti meg, hogy valójában mit is takar az „indokolt lakásszükséglet” fogalma: ez nem más, mint a lakásigény minimumának meghatározása, miután az állam nem volt tekintettel az egyedi igényre. A krónikus lakáshiány ellenére ugyanis az állam törekvése ebben az évtizedben az volt, hogy a lehető legkevesebbet fordítsa annak enyhítésére. A gazdaságpolitikában az iparosítás, a nehéz- és hadiipari kiadások elsőbbséget élveztek, s ez határozta meg a korszakot az életszínvonal emelése és a

lakásviszonyok javításának tekintetében egyaránt.

Az első lépés a lakásállomány egy részének államosítása volt. Különösen érdekes az állami tulajdonba vett lakásállomány hasznosításának feltárása, valamint az, ahogyan az intenzív kihasználás érdekében tett erőfeszítések végül visszajukra fordultak. Ennek kapcsán a szerző feltárja a bér-lakás-piac bonyolult, új rendszerét is. Habár az erőteljes állami központosítás az ötvenes évek elején minden területen jellemző volt, a túlzott állami feladatátvállalás és a magántőke kizárása nem tette lehetővé a gazdaságosság fenntartását. Ezért a kezdeti erőteljes centralizációt követően privatizációra és egyéni erőforrások bevonására kényszerültek, ami persze nehezen volt összeegyeztethető a korszak ideológiájával. A Horthy-korszakkal való szembefordulás megjelent a lakáspolitikai diskurzusokban is. Ekkor már sem a két világháború között épült polgári lakások, sem a munkáslakások nem számítottak korszerűnek. 1945 után az állami és szakmai kiadványok által megfogalmazott normák szerint a modern, korszerű lakásokat fürdőszobával, vécével, előszobával kellett volna ellátni. Az ott élők létszáma és munkaköre határozta meg a lakás alapterületét, amely a kezdeti nagy alapterületet követően egyre zsugorodott.

Figyelemreméltó az a teória is, amely a lakásokkal szemben támasztott (inkább elképzelt) igényeket a lakók társadalmi helyzetével és munkájával hozta összefüggésbe, ez ugyanis jól leképezi a korszak sematikus társadalomképét. A négy foglalkoztatási kategória a mezőgazdasági dolgozó, a bányász, az ipari dolgozó és az értelmiség volt. Az utóbbi kettő állt a hierarchia csúcsán, ebből következett, hogy egy értelmiségi részesülhetett például a dolgozószoba kiváltságában. Ezzel szemben a mezőgazdasági dolgozóknak olyan kevéssé tagolt házra volt szükségük, amely a nagy lakókonyha köré szerveződött. Érdekes adalék ehhez a nők és a lakások viszonyának felvetése. A lakások vonatkozásában ugyanis a nő és a férfi

egyenrangú félként jelentek meg, hiszen a hivatalos propagandában a két nem kereset tekintetében egyenlő volt. Először merült fel az igény, hogy a nő ne egyedül végezze a házimunkát.

A lakások tervezését meghatározta az a „pedagógiai” tétel is, amely az állampolgárok korszerűsége és célszerűsége nevelését a 20. századi modern építészettel hozta kapcsolatba. A tézis nem a kommunista diktatúrák sajátja, de nagyban befolyásolta az 1945 utáni lakásépítés elméleti és gyakorlati szintjeit.

A munka negyedik részében grafikonokkal és diagramokkal gazdagított helyzetelemzést találunk, ami érdemben az évtized mérlege. Eszerint a lakások száma 1949 és 1959 között 11,8%-kal nőtt (ez természetesen csak több évtized eredményeihez viszonyítva kap értelmet, hiszen a háborús évek visszaeséséhez képest magas, de a bethleni konszolidáció adataihoz mérten alacsony). Vidéki és városi viszonylatban újra a városok felé billent a mérleg, a lakások többsége ekkor is egyszobás volt, a lakóépületek nagy része pedig földszintes családi ház.

A szerző több mérőszámot is vizsgál: kitér a lakások megoszlására településtípusok szerint, a lakások felszereltségére, a szobaszámok megoszlására vagy a lakott lakások használatának jogcímére. A teljes lakásállomány település szerinti megoszlása csupán csekély mértékben változott. Ami a felszereltséget illeti, fontos eredmény, hogy az országos átlagtól való lemaradás minden mérőszámában csökkenést jelez, a főváros pedig több lakásminőségi mutatót tekintve az országos átlag fölé került. Meglepő adatot fedezhetünk fel az új lakások számának építetők szerinti diagramjában: eszerint az építetők túlnyomó részt magánemberek voltak. De ennél is meglepőbb az a tény, hogy az évtizedben a lakások több mint 60%-a, a lakóházak 89,3%-a magánkézben volt. Összességében megállapítható, hogy a fejlődés érzékelhetően lassú, a lakáshiány 1959-ben még mindig nagy volt, az állam

törvényi és gazdasági intézkedései nem értek el látható eredményt.

Az utolsó fejezet – amely kissé eltér a tanulmány tematikájától – hivatott röviden bemutatni a korszak egyetlen olyan projektjét, amelynek során megvalósultak az új elméletek és tervezési ötletek.

Az Óbudai Kísérleti Lakótelep 1958-as típustervei a korábbiakhoz képest előrelépést jelentettek, a cél az átlagban 43 m²-es alapterület jobb kihasználása, nagyobb lakóterület biztosítása volt. Ezt egyrészt egyes helyiségek – mint például a konyha – többfunkcióssá tételével, másrészt kisebb vagy beépített bútorokkal érték el. A Magyar Építőipar című szakfolyóirat cikkei a terveket pozitívan értékelték, ám az őslakókkal készített interjúk, valamint a lakótelep átadását követő felmérések már némileg árnyaltabb, sokszor negatív képet mutattak.

A minisztériumi vizsgálat kimutatta, hogy a lakók épp a lakások legkorszerűbb újdonságát, a többfunkciós alaprajzot nem értékelték. Izgalmas olvasni a visszaemlékezések részleteit, a lakók kritikáit. A legtöbb probléma a lakások méretével és minőségével volt, előnynek számított viszont a közlekedés és a telepen kialakult családias közösség.

Keller Márkus rámutat arra a jelenségre, hogy az építész szakma elméletben és koncepcionálisan tisztában volt azzal, hogy milyen az ideális lakás, mégsem tudta azt megvalósítani. A kudarc azonban nem csupán a pénzügyi és technikai erőforrások hiányából fakadt, hanem az emberek lakhatási szokásaiból is.

Fontos megállapítás, hogy az évtized végén készült tervek nem hoztak újat (az elméleti szinten maradt) korábbi, 1946–1947-es tervekhez képest, sőt bizonyos te-

kintetben el is maradtak azoktól. Mégis az Óbudai Kísérleti Lakótelep volt képes megfelelni leginkább az elvárt négyes követelménynek: az olcsó, gyors, tömeges és jó kritériumoknak. A lakótelep „kudarca” (lassan és kevesebb lakás készült el, mint várták volna) után a lakásépítészetben az 1960-as évek közepétől a paneltechnológia került előtérbe, de egészen a '60-as évek közepéig készültek hagyományos technikákkal lakótelepek (például a Lakatos lakótelep Pest-szentlőrincen).

A háború utáni lakásínség, a helytelen lakáspolitiká a későbbi évtizedekre is hatással volt. A kötetben nincs rá utalás, de a pártvezetés 1958-ban ismerte be, hogy a lakáshiány komoly állami támogatás és szerepvállalás nélkül nem oldható meg. 1958. október 16-án az MSZMP Központi Bizottsága határozata alapján meghirdették a 15 éves lakásépítési terv kidolgozását. A hatvanas évekre azonban az iparosításnak köszönhetően a városokba költözés tömeges méreteket öltött.

Bár Keller Márkus „szűkös forrásadottságra” hivatkozva csupán az Óbudai Kísérleti Lakótelep lakóinak emlékezését osztja meg, hiányolom más – a korszakban épült lakótelepek, adott esetben magánérőből építkező, akár vidéki lakók, vagy, ahogy a szerző is aposztrofálja, a „lakáshiány elszenvetőinek” megszólaltatását.

Az írást részletező, aprólékos, sok adattal dolgozó stílusa miatt inkább szakmai közönségnek ajánlom, bár tartalmilag a társadalom jóval szélesebb rétegeit érdekelheti.

FEITL ÍRISZ

Számunk szerzői

ANTOS BALÁZS (*balazs.antos@yahoo.com*) – középiskolai tanár, Szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium, Szeged

B. MÜLLER TAMÁS (*tamas.muller@parlament.hu*) – történész, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat, Budapest

BERTA ADRIÁN (*berta.adrian@btk.mta.hu*) – régész, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

CIEGER ANDRÁS (*cieger.andras@btk.mta.hu*) – történész, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest

FEITL ÍRISZ (*feitl.irisz@parlament.hu*) – történész-muzeológus, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Múzeum, Budapest

HENRYK OLSZEWSKI (*holsz@onet.pl*) – jogtörténész, Adam Miczkiewicz Egyetem, Poznań

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN (*horvath_gergely_krisztian@yahoo.de*) – társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Vidéktörténeti Témacsoport, Budapest

KAROL BIERNACKI (*karol@csml.hu*) – főlevéltáros, MNL Csongrád Megyei Levéltára, Szeged

KEDVES GYULA (*kedves.gyula@parlament.hu*) – hadtörténész, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Múzeum, Budapest

LENGYEL BEATRIX (*lengyel.beatrix@hnm.hu*) – történész-muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, Budapest

LÉGRÁDY ESZTER (*legrady.eszter@parlament.hu*) – történész-muzeológus, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Múzeum, Budapest

MELKOVICS TAMÁS (*melkovics.tamas@parlament.hu*) – történész, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Múzeum, Budapest

PAP JÓZSEF (*papj@ektf.hu*) – történész, Eszterházy Károly Főiskola, Eger

PÁL JUDIT (*paljudit@gmail.com*) – történész, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófiai Kar, Magyar Történeti Intézet, Kolozsvár

ROTÁR KRISZTINA (*rokrisz@gmail.com*) – levéltáros, MNL Csongrád Megyei Levéltára, Szeged

SZENDREI ÁKOS (*szendrei.akos@arts.unideb.hu*) – történész, Debreceni Egyetem Tudományos Igazgatóság, Debrecen

SZIKSZAI GERGELY (*szikszai.gergelygyorgy@gmail.com*) – tárlatvezető, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Közönségszolgálati Iroda, Budapest

VILLÁM JUDIT (*villam.judit@ogyk.hu*) – történész, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Könyvtár, Budapest

ZAKAR PÉTER (*zakar@jgypk.szte.hu*) – történész, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged; Gál Ferenc Főiskola, Szeged

A fordításokat ARATÓ-PELYACH JÚLIA, BARNA JÓZSEF, KAROL BIERNACKI és ROTÁR KRISZTINA készítette.

Contents

Essays

GYULA KEDVES

The Parliament and the army – the legal bases for military organization in 1848–1849 5

JÓZSEF PAP

The first parliamentary representatives and the beginnings of representation in Hungary 21

JUDIT PÁL

Voters, voter turnout and voter behavior in Székely Land during the dual monarchy 45

ÁKOS SZENDREI

The party affiliation and the social background of parliamentary representatives in Debrecen, Nagyvárad and their common metropolitan area in the age of the dual monarchy 76

ANDRÁS CIEGER

Fight in the arena. The role of violence in Hungarian parliamentary politics during the dual monarchy 102

TAMÁS MELKOVICS

The gallows tree instead of a leading role: the political metamorphosis of Count Ödön Zichy 132

PÉTER ZAKAR

The council of ministers and the appointment of Catholic bishops in Hungary, Transylvania, the Banat of Temesvár and the Serbian Voivodeship II, 1851–1852 154

Outlook

BEATRIX LENGYEL–GYULA KEDVES

The Museum of the National Assembly in the past and today 173

JUDIT VILLÁM

The documents of the national assemblies of the past and present – the Hungarian Parliamentary Collection of the Library of the Parliament 187

Evoking the Past

Reports written by the leading officials of the house of representatives about the parliamentary events during the Hungarian Soviet Republic (5 August 1919) (Edited, introduced and annotated by TAMÁS B. MÜLLER) 195

“The whole election is a joke.” Telephone tapping documents related to the history of the 1947 “blue-ballot” parliamentary elections (Edited, introduced and annotated by ÍRISZ FEITL)	209
<i>Beyond our borders</i>	
“...ultimately it was the people who shaped their fate in the past.” An interview with Henryk Olszewski (by KAROL BIERNACKI and KRISZTI-NA ROTÁR)	222
A selected bibliography of Henryk Olszewski’s works	229
HENRYK OLSZEWSKI	
Liberum veto – a democratic institution in the service of the oligar- chical state (translated by JÚLIA ARATÓ-PELYACH)	233
<i>Reviews</i>	
The career of a Southern Italian family of French origin in medieval Hungary (<i>Hardi, Đura: Drugeti. Povest o usponu i padu porodice prtilaca Anžujskih kraljeva. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2012</i>)	
ADRIÁN BERTA	241
Market out of crop (<i>József Glósz: Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. L’Harmattan, Budapest, 2014</i>)	
KRISZTIÁN GERGELY HORVÁTH	245
A work of regional history about the 1848-1849 war of independence (<i>József Solymosi: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Ma- gyarországon 1848/49-ben. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2013</i>)	
BALÁZS ANTOS	252
The symbol of terror: the Parliament (<i>Tamás Müller: Vörösteror az Országházban, 1919. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016</i>)	
GERGELY SZIKSZAI	255
The operation of the parliament point by point (<i>Levente Püski: A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hiva- tala, Budapest, 2015</i>)	
ESZTER LÉGRÁDY	259
Quickly, cheap and good in mass quantities – an analysis of the rela- tionship between housing shortage and politics (<i>Márkus Keller: Indokolt lakásszükséglet. Lakáspolitiká az 1950-es években. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012</i>)	
ÍRISZ FEITL	264
<i>Authors</i>	269

Az Aetas történettudományi folyóirat 2016. évi előfizetői felhívása

A folyóirat-kiadás egyre szűkülő pénzügyi támogatási rendszerében folyóiratunk számára különösen fontos előfizetőink támogatása és hűségesebb kitartása. Ebben az évben a következő tematikus számaink jelennek meg:

Parlamentarizmus Magyarországon a 19. században

19-20. századi tanulmányok

Konstantinápoly bűvöletében – kora újkori diplomáciatörténet

Historiográfia – új utak, régi témák

Interjúkat közlünk Olga Khavanovával (Moszkva), Arno Strohmeyerrel (Salzburg) és Pál Judittal (Kolozsvár).

Folytatjuk „Elmélet és módszer” rovatunkat.

Eddigi gyakorlatunknak megfelelően a 2016-os évfolyamra is kedvezményt biztosítunk előfizető olvasóinknak, hogy ezzel is jelezzük, nagyra becsüljük bizalmukat és támogatásukat.

Előfizetői ár: 4000 Ft (tartalmazza a postaköltséget)

Egy számot megrendelőknél: 1000 Ft + postaköltség

Egy szám könyvesbolti ára: 1100 Ft

A folyóirat megrendelhető a kiadó e-mail és postai címén. Korábbi számunkat (postaköltség felszámolásával) a szerkesztőség címén szintén meg lehet rendelni.

Jövedelemadójának 1%-át ebben az évben is felajánlhatja egy olyan egyesületnek, alapítványnak, amelyet arra érdemesnek ítél. Folyóiratunk szerkesztői azzal a kéréssel fordulnak Önhöz, hogy ha támogatásra méltónak tartja folyóiratunkat, válassza az AETAS-t.

Adószámunk: 19079581-2-06

Nagyon köszönjük Olvasóinknak eddigi támogatásukat!

Reméljük, hogy erre a jövőben is számíthatunk.

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179
<http://www.aetas.hu>
aetas@mail.u-szeged.hu

Következő számunk tartalmából

MISLOVICS ERZSÉBET – MICHAEL K. SILBER
Sikertelen térítési kísérlet a 18. században

HARSÁNYI LÁSZLÓ
A magyarországi zsidó egyesületek fél évszázada

TAMÁS ÁGNES
„Monsieur János, valójában mit akar? Különben is, a glóbuszát meghagytam
Önök!” Területveszteségek és gyarapodások élclapok karikatúráin (1919-1921)

KURIMAY ANITA
A Tormay-affér mentalitástörténeti tanulságai

POLGÁRI SZILVIA
Hamvasztás Magyarországon. A debreceni krematórium rövid története

Bemutatjuk Frank Costigliola amerikai történészt

Bolti ár: 1100,- Ft
Előfizetőknek: 1000,- Ft

Minden bizonnyal hozzájárult az erőszak elharapódzásához az is, hogy a politikusi önuralom elvesztésének komolyabb jogi következménye nem volt. Elmaradt a lökdösődő, széklábbal verekedő, pisztollyal lövöldöző képviselők érdemi felelősségre vonása mind a képviselőház falain belül, mind azon kívül, a bírósági tárgyalótermekben. Sem a képviselőház, sem az esküdtszékek, és rendszerint maguk a bírók sem szabtak ki komolyabb büntetést a politikai elit rágalmazó, párbajozó és verekedő tagjaira, így az effajta politikusi mentalitás szinte háborítatlanul terjedhetett, és elválaszthatatlan részévé vált a parlamenti politikálásnak a kormánypárti és az ellenzéki oldalon egyaránt.

A mentelmi ügyek és a hárszabálysértések emelkedő száma, valamint az általunk ismertetett legjellemzőbb esetek növekvő durvasága azt mutatja, hogy nem pusztán optikai csalódás a kortársak vélekedése az egymást követő országgyűlések romló erkölcsi állapotáról; az erőszakos eljárások beépültek az elit politikai kultúrájába. A Tisza-féle szigorúbb rendszabályok későn érkeztek ahhoz, hogy ténylegesen orvosolni tudják a kialakult helyzetet, a karhatalom bevetése pedig csak további alkalmat kínált az erőszakos akciókra. Természetesen ebben a sajátos rendszerben egyre kevésbé remélhette egy politikus, hogy megsértett méltóságát az írott törvények és az arra hivatott intézmények (például a képviselőház plénuma vagy a bíróság) helyreállíthatják, ezért gyakran maga szolgáltatott igazságot (például párbaj vagy pofozkodás útján).

Cieger András tanulmányát számunk 103–132. oldalain olvashatják.
